

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Lennart Andersson Palm

Sverige 1630

Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning

**Rapport för Vetenskapsrådets projekt *Databasen Sverige 1570-1805:
befolkning, jordbruk, jordägande***

**Institutionen för historiska studier
Göteborgs universitet
2016
(andra upplagan)**

I denna upplaga har mindre förändringar, i huvudsak språkliga, gjorts. Numeriska ändringar har bara gjorts i avsnittet "Sverige 1630" och framgår där av anmärkningar till den första tabellen.

Enskilda data i den databas denna rapportversion behandlar kan komma att ändras efter att numeriska fel efterhand eventuellt påträffas.

Denna upplaga publiceras också elektroniskt.

Den tillhörande databasen kan efter ansökan hämtas från Svensk Nationell Datatjänst (<https://snd.gu.se/sv>).

Innehållsförteckning

FÖRORD	1
SVERIGE 1630	3
A. SVERIGE INOM GRÄNSERNA FÖRE 1645	7
Folkmängden	7
Mantalet	7
Boskaps- och utsädeslängderna (BoU)	12
Boskapen	16
Boskapen enligt BoU	16
BoU:s djurslag	20
”Nötkreatursenheter”	23
Beräkning av socknarnas boskap från BoU	23
Fodret	25
Åkern	27
”Utsädet” enligt BoU	27
Beräkningen av socknarnas BoU-”utsäde”	33
Åkern enligt geometriska jordeböcker (GJb)	33
Utsädet ett visst år?	37
Beräkning av socknarnas åkerarealer	37
Sätäthet?	39
Städernas åker	40
Odlingssystemen – trädorna	40
Odlade grödor	41
Odlade grödor enligt tiondet	41
Beräkning av grödornas sammansättning från tiondet	42
Städerna	43
1630 års ”tiondeskörd”	43
Tiondesystemet runt 1630	45
Tiondetunnan	48

Råkan, rågen eller övermålet	55
Beräkningen av 1630 års ”tiondeskörd”	56
Städernas skördar	58
Rimlighetstest	58
Administrativa indelningar, fördelning på socknar m.m.	64
Anmärkningar för enskilda län och landskap	67
Dalarna, Kopparbergs län, Dalarnas och	
Västmanlands bergslag	69
Dalsland – se Västergötland	
Gästrikland – se under Norrland	
Hälsingland – se under Norrland	
Jönköpings län	77
Kalmar län	81
Kronobergs län	85
Medelpad – se under Norrland	
Norrland allmänt	89
Gästrikland	91
Hälsingland	95
Medelpad	99
Ångermanland	101
Västerbotten med Lappland	103
Närke	109
Småland – se under Jönköpings, Kalmar och Kronobergs län	
Södermanland	115
Uppland	121
Värmland	129
Västergötland och Dalsland	133
Västmanland	141
Ångermanland – se under Norrland	
Östergötland	145
B. DE 1645 OCH 1658 ANNEKTERADE F.D. DANSKA OCH NORSKA	
OMRÅDEN	149
Måttförhållanden	150
Städernas resurser	151

Anmärkningar för ensk. f.d. danska eller norska landskap	153
Blekinge	155
Bohuslän.....	161
Gotland.....	173
Halland.....	189
Skåne och Blekinge	201
Jämtland.....	227
Härjedalen	235
C. BILAGOR.....	239
Bilaga 1 Säterier ej införda i jordeböckerna cirka 1650	241
Bilaga 2 Om urval och uppskattningar	253
Bilaga 3 Tiondeindex 1621-1637 för några län och landskap.....	257
Bilaga 4 Mantal 1624 och 1651 i 40 skånska socknar	259
Bilaga 5 Antalet bebyggelseenheter i 58 skånska och blekingska socknar 1569, 1624 och 1651	261
Bilaga 6 1670-1673 års jordrevningar i Skåne och Blekinge	263
Bilaga 7 Jordrannsakingarnas uppgifter cirka 1670 om åker och boskap. Obearbetade medeltal per oförmedlade, ”gamla”, mantal	277
Bilaga 8 De skånska jordrannsakingarnas Djurslagsbenämningar	295
Bilaga 9 Åkerproduktion m.m. 1630 per landskap	297
Bilaga 10 Boskapshåll m.m. 1630 per landskap	299
Bilaga 11 Animalieavkastning.....	301
OTRYCKTA KÄLLOR	303
TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR.....	305

FÖRORD

Denna statistik är en konstruktion byggd på olika slag av fiskala och kamerala källmaterial. Statistiken försöker fånga boskapsstockens, åkerarealens och utsädets storlek per kyrksocken liksom boskapsstammarnas och skördarnas sammansättning. Några skördeuppskattningar görs också. Befolkningskattningarna från ett tidigare arbete av författaren har också inkluderats. Statistiken har sammanställts i en digitaliserad databas hos Svensk Nationell Datatjänst med följande kolumner:

Variabler

Län	Landskap ”Emigrationslän” Län inom 1988 års gränser
Härad	”Emigrationshärad” (”stad” här avser befintlig eller blivande stad c 1630) ”Standardhärad”
Socken	
Socknens RSV-kod	
Antal hushåll	
Folkmängd	
Totalt virtuellt oförmedlat mantal	
Bondejordens oförmedlade mantal	
Boskapen	Antal boskap per djurslag per nominatus Antal boskap per djurslag per socken Antal nötkreatursenheter per socken Beräknad höproduktion per socken
Åkern	Teoretiskt besådd areal Beräknat besådd åkerareal Beräknad total åkerareal Åkerutsäde per taxerad enligt boskaps- och utsädeslängder Svedjeutsäde per taxerad enligt boskaps- och utsädeslängder Odlingssystem (andel odlad åker av total åker)
Skörden år 1630 fördelad på grödor	”Tiondeskörd”? En normalskörd runt 1630?
Källkolumner	Årgång för utnyttjade BoU-längder Årgång för tiondelängder som använts för grödofördelning Källor för odlingssystem

Observera att ytterligare variabler lätt kan tas fram av användaren utifrån föregående, t.ex. odlingssystemet genom att beräkna den besåda åkerarealen som andel av totalåkern.

Syftet var ursprungligen att rekonstruera dessa data för Sverige inom nutida gränser vid en bestämd tidpunkt under början av 1600-talet. Något heltäckande, homogent, källmaterial från en exakt tidpunkt, ett visst år, finns dock inte. Istället har material från flera olika, någorlunda närliggande, tidpunkter fått tillgripas. Val av källåtgångar har delvis styrts av deras tillgänglighet på mikrofilm eller i övrigt under det mer än decennielånga arbetet. Statistiken, som den till slut blev, avspeglar förhoppningsvis läget någon gång tiden närmast kring 1630. Enda, kronologiskt mer precisa, undantaget är de skördeberäkningar som görs för skördeåret 1630.

Det finns skäl att behandla käll- och metoddiskussionerna för det dåtida Sverige, i det följande ibland kallat "Gammelsverige", och de sedermera annekterade f.d. danska och norska områden separat.

Citerad källtext är inkonsekvent återgiven, än diplomatariskt, än i av mig moderniserad form.

Observera!

Denna statistik skall betraktas som ett nytt källmaterial som måste bedömas kritiskt. Det mesta utgångsmaterialet är av kameral eller fiskal natur. Sådana uppgifter tenderar att vara i underkant p.g.a. skattesmitning, olika befrielser m.m. Särskilt missvisningen p.g.a. befrielser har jag på olika sätt sökt eliminera, men en svårbedömd osäkerhet kvarstår. Till denna bidrar de beräknings- och urvalsmetoder som använts. Statistikkonstruktionen har, som inledningsvis nämnt, eftersträvat kyrksocknen som grundenhet. Fel kan här, trots korrigeringsförsök, föreligga för socknar där sockengränser ändrats eller där skillnader funnits mellan civil och kyrklig socken.

Fel har säkert insmugit sig vid excerpering och inmatning. De mikrofilmer från länsbiblioteken som oftast använts - riksarkivets numera delvis skannade material på Internet har bara marginellt kunnat användas - har ibland varit slitna eller av andra skäl svårlästa. Ibland har sidor i originalkällan missats vid filmningen, ibland dubbelfilmats. I förra fallet har, när förhållandet observerats, komplettering gjorts mot original i arkiven, i senare fallet naturligtvis bara en av filmrutorna tagits med.

Om någon läsare fäster stor vikt vid en enstaka sockenuppgift rekommenderas, för att minska osäkerheten, egna beräkningar i de typer av källmaterial som återopas i undersökningen. Förhoppningsvis är statistiken dock säkrare för litet större områden, för regionala jämförelser osv. Utnyttjade årgångar framgår för vissa källmaterial av särskilda kolumner i databasen, för övriga längre fram i föreliggande beskrivning till statistiken.

I det följande presenteras de använda källmaterialen, deras tolkningsproblem och de metoder som använts för att förvandla källornas ofta bristfälliga sifferuppgifter till mer meningsfull statistik.

Tack!

För några boskapsräkningar har jag kunnat utnyttja uppgifter från studentarbeten. Jag tackar dessa studenter, ingen nämnd och ingen glömd, för vänlig hjälp. Särskilt vill jag dock tacka docent Lars G. Strömberg, som stått för merparten av excerperingen av boskaps- och utsädeslängderna.

Sverige 1630

Följande tablåer visar resultatet av kalkyler gjorda inom det nedan beskrivna projektet. Det avser genomsnittliga värden för åkerbruk och boskapsskötsel 1630 eller runt detta år. Siffrorna bygger på tusentals uppgifter i olika källmaterial, men är naturligtvis att betrakta som mycket ungefärliga. Material och metoder beskrivs i det följande varefter siffrorna bryts ner på läns och häradsnivåer.

		”Gammel-sverige”	Sverige (nutida gränser)
Folkmängd		659 497	900 503
Antal hushåll		121 503	167 127
Total åkerareal		821 349	1 178 665
Besädd del av åkerarealen		479 794	738 874
Utsäde (stråsäd)	Vete		
	Råg		
	Korn		
	Blandsäd		
	Havre		
	I ren säd	479 794	738 874
Beräknad skörd 1630 (stråsäd)	Vete	12 248	12 571
	Råg	478 270	630 826
	Korn	673 366	996 647
	Blandsäd	13 522	16 486
	Havre	72 488	130 890
	I ren säd	1 213 094	1 720 519
Spannmålsexport c. 1630 (stråsäd)	Vete	?	?
	Råg		
	Korn		
	Blandsäd		
	Havre		
	I ren säd		
Spannmålsimport c. 1630 (stråsäd)	Vete	?	?
	Råg		
	Korn		
	Blandsäd		
	Havre		
	I ren säd		
Netto spannmålsimport/-export c.1630	I ren säd	~0	~0

Anmärkingar: All spannmål anges i strukna tunnor om 146,6 liter. I korn ingår eventuellt redovisad malt. Med ”ren säd” menas all stråsäd omräknad till rågvärde (se huvudtexten s. 28) Till skördesiffrorna, beräknade främst från tiondeuppgifter, har lagts 10 % för att kompensera för underskattningar vid

uppbörden. Med "Gammelsverige" menas Sverige inom gränserna före 1645 minus de 1810 avträdde områdena i dåvarande Västerbotten. Antalet hushåll justerat jämfört med förra upplagan.
Källor: Se huvudtexten nedan.

Boskap		"Gammelsverige"	Sverige inom nutida gränser
	Vuxna hästdjur	175 695	259 268
	Unga hästdjur	37 015	48 550
	Oxar	122 897	160 118
	Stutar	186 897	241 277
	Tjurar	Ingår här bland oxar och stutar	
	Kor	571 810	732 051
	Kvigor	256 600	319 287
	Kalvar	230 956	284 835
	Får	597 848	814 455
	Lamm	432 363	601 303
	Getter	267 718	321 664
	Kid	273 290	327 800
	Gamla svin	168 670	291 491
	Unga svin	242 680	342 961
	Nötkreatursenheter	1 454 299	1 936 618

Anmärkingar och källor: För jämförbarhet med senare statistikår har antalet djur enligt här använda källmaterial räknats upp med Hannerberg för utelämnade åldersgrupper (se huvudtexten s. 17 f.). Nötkreatursenheter är förenklat en omräkning av olika djurslag till kovärde utifrån det värde djuren hade på 1600-talet (se huvudtexten s. 23). Med "Gammelsverige" menas Sverige inom gränserna före 1645 minus de 1810 avträdde områdena i dåvarande Västerbotten.

Kaloriberäkningar

Inom den agrarhistoriska forskningen har man ibland sökt beräkna den energimängd människorna kunde tillgodogöra sig från åkerbruk och boskapsskötsel. Detta är naturligtvis inte hela deras konsumtion eftersom grönsaker, bär, vilt, fisk m.m. inte ingår i kalkylerna. Det kan ändå ha sitt intresse att göra några beräkningar från ovanstående data. Jag nöjer mig då med följande beräkning för "Gammelsverige".

Cirka 733 000 tunnor spannmål i ren säd, * 330 000 kcal.	241 890 000 000
Slaktuttag från 1 454 299 Ne * 17,43 kg. * 2400 kcal.	60 836 235 768
Komjök av 571 810 kor * 550 liter * 500 kcal.	157 247 750 000
Färmjök av 597 848 * 55 liter * 500 kcal.	16 440 820 000
Getmjöl av 267 718 getter * 55 liter * 500 kcal.	7 362 245 000
Totalt antal kalorier	483 777 050 768

Anmärkning: Spannmål = skörd – utsäde. Kalorier per tunna ren säd enligt Gadd 1983, s. 135, Animalieproduktionen enligt bilaga 11. Från ett mindre antal baggar och bockar bland får och getter har bortsetts. Ytterligare beräkningar i Palm 2016.

Per capita innebär kalkylen att jordbruket endast gav cirka 2 000 kalorier per dag 1630 och per normalkonsument 2 500. Det kommer dock att i det följande framgå att 1630 var ett dåligt skördeår. Från tiondeuppgifter 1621-1637 (s. 63) kan en beräkning göras från en mer genomsnittlig skörd. Den möjliga kalorikonsumtionen ökar då till 2 300 per capita och 2 900 per normalkonsument (här = 80 % av totalbefolkningen). På 1700-talet har man räknat med att en kroppsarbetande vuxen person krävde minst 3 000 kalorier per dag (Gadd 1983, s 141).

Beräkningarna är naturligtvis mycket osäkra, särskilt som vi inte känner utsädets verkliga utveckling.

Befolkningens storlek cirka 1630 är omstridd. För en diskussion om denna se Palm 2016 och där anförd litteratur.

A. SVERIGE INOM GRÄNSERNA FÖRE 1645

Folkmängden

År 2000 publicerade jag sockenvisa folkmängdsberäkningar för Sverige.¹ Denna statistik försökte bl.a. beskriva folkmängden tiden cirka 1620 och 1699. Här har en linjär interpolering mellan dessa siffror gjorts för att uppskatta befolkningen 1630.

Mantalet

Mantalet var ett kameralt begrepp avsett att, främst utifrån deras jordbruksresurser, mäta deras skatteförmågan hos landsbygdens bondgårdar vad gäller de s.k. gårderna, först tillfälliga, men efterhand allt mer bestående skatter. Man talar ibland synonymt om gårdemantalet.² Mantalet var inte en enhetlig och jämförbar storhet över landet. Däremot var det enhetligare för mindre områden, härader och liknande. Bakom detta låg att häradet sedan länge tjänade som ett forum där allmogen kunde jämkä samman gårdeskatterna sinsemellan och förhandla med kronans representanter om desamma; uppenbara orättvisor bönder emellan kunde här knappast accepteras på längre sikt. Även adelns huvudgårdar – säterierna – m.m. kom med tiden att mantalssättas. Stadsbornas jordbruk mantalssattes däremot inte varför det närmast följande enbart berör landsbygden.

I föreliggande statistik används mantalet, som vi skall se, främst för uppjusteringar av landsbygdssocknarnas boskap, tionde m.m. för vissa kategorier jordbruk som saknas i statistikens källmaterial, p.g.a. skattebefrielser m.m. Ibland används de också för fördelning av resurser i källorna redovisade per pastorat på i dessa ingående socknar. Mantalen har hämtats från *jordeböcker* från cirka 1650, detta trots att vi vill fånga situationen år 1630 eller däromkring. Valet av 1650 motiveras av att relativt lättarbetade sammanställningar för större områden då börjat göras i samband med den nyss

¹ Palm 2000. Ett fåtal uppgifter har justerats. Kritik mot beräkningarna har framförts av Rodney Edvinsson 2008 som menar att de är alldeles för låga. Edvinssons alternativa siffror bygger dock på antagna, inte på empiriskt observerade, döds- och födelsetal, Palms siffror däremot på empiriskt observerade samtida uppgifter om antal hushåll och hushållstorlekar 1571, 1620 och 1690 samt uppgifter om födda och döda från praktiskt taget samtliga bevarade svenska kyrkoböcker från 1600-talet. Edvinsson godtar i det stora hela Sigurd Sundquists beräkningar för tiden cirka 1630, trots att dessa bygger på hushållstorlekar från mitten av 1700-talet. Han anför också som argument att kronotiondet i Sverige inom gränserna före 1645 bara ökade med 10 procent, och att den bakomliggande spannmålsökningen inte skulle kunna försörja en befolkning som fördubblades 1540-1680. Utöver problematiken med tiondet som skördemätare glömmer han då att Sverige fr.o.m. 1658 kunde ta hand om kornboden Skånes hela spannmålsöverskott och *dessutom* vissa år i slutet av 1600-talet importerade ända upp till 800 000 tunnor spannmål från främst Baltikum, tillräckligt att föda hundratusentals människor. Edvinsson anför också som argument en påstått svagare utveckling i grannländerna under 1600-talet, men glömmer då den snabba utvecklingen i Finland och Norge. För t.ex. Trøndelag räknade Jørn Sandnes att befolkningen 1520-1655 ökade från drygt 20 000 till nästan 55 000, med den snabbaste ökningstakten på 1600-talet (Sandnes 1971, s. 297.) Beträffande Danmark har han dock rätt - Hans Christian Johansen fann där en mycket svag folkökning 1640-1735: Johansen citerar också tidigare forskning som också visar att tillväxten under århundradet före 1640 var betydligt svagare än i dåtidens Sverige (Christiansen 2002, diagram s. 10, s. 41). Utvecklingen har uppenbarligen varierat starkt inom Norden.

² Mantalets innebörd har utförligt behandlats av Thulin 1890 och 1935.

genomförda länsreformen. Ett annat motiv för att använda jordeböcker från cirka 1650 är att jordeboksuppgifter i regel släpade efter; böckerna uppdaterades bara med långa tids mellanrum och avspeglar då förhållanden som kan ligga något tiotal år eller mer bakåt i tiden. För de flesta områden var antalet mantal, dessutom, till skillnad från på 1500-talet, tämligen stabilt under 1600-talet.

På bilden härintill visas jordebokens summering så som den görs efter varje socken i jordeböckerna.³ Det är från sådana summer grundsinffrorna för mantalsstatistiken hämtats. Bilden visar dessa uppgifter från jordeboken för Romfartuna socken. Om de olika jordnaturernas mantal läggs samman fås

$19+20+(4*3/4)+(14*1/2)+(2*1/4)+(1*1/8)+11+(1*1/4)+3+(2*1/2)$ eller 64,875 mantal totalt. Ibland kallas denna summa i jordeböckerna för ”prästemantalet” och står i gynnsamma fall redan färdigräknad och summerad i jordeboken (de summeringar av s.k. ”gärdemantal” som oftare förekommer i böckerna är dock i sammanhanget oanvändbara eftersom de räknar frälsets mantal bara till hälften). Där användbara summer saknats har jag själv räknat samman delsummer för de olika jordnaturernas mantal som i exemplet Romfartuna. I socknens summarium redovisas också några ej mantalssatta enheter: 1 utjord, 2 stadgetorp och 1 vret.⁴ Efter mantalen anges (i detta område) örestalet, ett lokalt jordatal, som liksom årliga räntans därpå följande persedeluppräknning och kronovärdering inte intresserar oss i föreliggande statistiksammanhang.

³ Man skiljer på kyrklig och civil socken. Den senare kallas också jordebokssocken. Mellan dem fanns ibland gränsskillnader som för det mesta inte kunnat beaktas i denna statistik.

⁴ För torp och nybyggen framgår att de på vissa orter räknades som 1/8 mantal, på andra som 1/4. Där det inte framgån hur de värderats har jag valt att räkna dem som 1/4 mantal. (Det har observerats att fogden ibland underlåt it över huvud taget ta med dessa i sina summer [t.ex. N. och S. Tjust]). Nybyggare i Södermanland sågs, framgår det av jordeboken, som synonymt med ”stugor” och ”husmansbyggen” (se t.ex. Fors, Jäder och Kjula), vilket gjort att jag i detta landskap också räknat 1/4 mantal för ”hus”, en annars ytterst ovanlig jordebokskategori. Dessa mycket små jordbrukslägenheter framgår sannolikt dåligt i jordeböckerna; deras boskap och utsäde ingår däremot principiellt i boskaps- och utsädeslängderna.

Summa 1755	
Romfarthuna Sochn	
Kallesemmare ..	19
Erneste Emmare ..	20
$\frac{3}{4}$..	4
$\frac{1}{2}$..	14
$\frac{1}{4}$..	2
$\frac{1}{8}$..	1
Wagons ..	1
Madgatorns ..	2
Academie Emmare ..	11
$\frac{1}{4}$..	1
Worsts ..	1
Snallse Emmare ..	3
$\frac{1}{2}$..	2
Ordfäst ..	60 $\frac{1}{2}$
Kantian	
Sodnings Fynst ..	40:19
brädd ..	52:28
Sorults ..	12:9
490 ..	1102:16
17 $\frac{1}{2}$..	28:2:15
151 $\frac{1}{2}$..	171:13:12
34 $\frac{1}{6}$..	25:29:12
34 $\frac{1}{6}$..	12:30:18
69 $\frac{1}{8}$..	6:18:9
345 $\frac{1}{8}$..	1:19:20
103 $\frac{1}{6}$..	51:21
103 $\frac{1}{6}$..	12:30:18
34 $\frac{1}{6}$..	8:20:12
459 ..	86:2
68 ..	12:24
31 ..	1:30
18 $\frac{1}{2}$..	10
	1755 29:20 $\frac{1}{4}$
Summa 1755 29:20 $\frac{1}{4}$	

Exempel på sockensummor i jordebok. Romfarthuna socken, Västmanlands län 1652, RA.

Med tiden kom gårdarnas individuella mantal att ofta, mer eller mindre permanent, justeras, i regel nedåt, för att anpassa skattetrycket till resursutvecklingen, s.k. *förmedlingar*. Ett ökande skattetryck fick ju inte leda till av svagare gårdar slogs ut och övergavs av sina brukare. Man skiljer då på oförmedlat och förmedlat mantal. Det sistnämnda har varit arbetsekonomiskt omöjligt att här ta fram då detta för denna period förutsätter genomgångar av jordeböckerna gård för gård eller ingående undersökningar av länsräkenskaper, de senare ofta otillgängliga för forskning p.g.a. skador eller arkivförluster. Det oförmedlade mantalet är dock mycket starkt positivt korrelerat med åker- och ängsresurser. Ibland står gårdar som *öde* i jordeböckerna. Inte heller detta har, av samma skäl som förmedlingarna, beaktats. Ödetermen är dessutom svårtolkad och kan i många fall bara innebära att gårdsborna inte kunnat betala sin skatt. I regel torde dessa gårdars ägor odlats, om inte av någon på gården bosatt så av grannar.⁵

Jordeböckernas mantal innefattar inte alla jordbruk. För de nämnda uppjusteringarna och sockenfördelningarna behöver vi kunna uttrycka också dessa saknade jordbruks resurser, helst i mantal. En fastighetskategori som normalt saknar mantal i tidens jordeböcker är *prästgårdarna*. Uppgifter om deras mantal kan istället hämtas ur olika tryckta arbeten.⁶ Kompletteringar måste också göras för en del i jordeböckerna oregistrerade *äldre säterier* som kan antas ha funnits cirka 1630.⁷ Mantal för dessa har tagits fram med hjälp av främst ortnamns- eller annan tryckt litteratur och redovisas i bilaga 1. Oftast rör det sig i dessa fall om mantal från skattläggningar under slutet av 1600-talet eller under 1700-talet. Alla dessa framtagna mantal har i statistiken lagts till de från jordeböckerna hämtade mantalen socken för socken.

Några i sammanhanget särskilt besvärliga fastighetskategorier är *slotten med sina ladugårdar* och *”kungsgårdar”* som kan ha bedrivit jordbruk i större eller mindre skala. Också för en del av dessa fastigheter har kompletteringar gjorts via mantalet enligt bilaga 1. Men några åsattes aldrig mantal, i vart fall inte före 1800-talet. För de av dessa som haft större jordbruk har tillägg fått göras på olika sätt i statistikberäkningarna för berörda socknar.⁸ Schablonmässigt har jag satt 50 eller fler kor som kriterium för ”större jordbruk”. När uppgifter för tiden runt 1630 inte återfunnits - p.g.a. tidens arrendesystem

⁵ Beträffande ödebegreppet se t.ex. Larsson 1972, s. 74 f., 105 f.

⁶ Vid reformationen bekräftades *prästgårdarnas* (prästbordens) gamla skattefrihet vad gäller årliga räntan. Därmed intogs de normalt inte i de tidiga jordeböckerna. I följe av landsbokhållarinstruktionen 20/12 1662 infördes de emellertid efter hand i jordeböckerna. Mera allmänt skedde detta först runt sekelskiftet 1700. Men även långt in på 1700-talet förblev ett fåtal prästgårdars mantal utelämnade ur jordeböckerna (Thulin 1935, s. 70). Ännu 1847 kvarstod fortfarande prästgårdar motsvarande 48,45 mantal som mantalslösa i jordeböckerna (Thulin 1935, s. 73). För att komplettera för de utelämnade prästgårdsmantalen har uppgifter hämtats från en sammanställning av F.A. Westerling från 1838 (Westerling 1838). Tidsavståndet mellan källa och undersökningsperioden cirka 1630 bör inte ha någon större betydelse eftersom prästgårdarnas mantal, när de väl med tiden fastställts, bara sällan kom att förändras. De s.k. *präststommarna* har jag däremot normalt ansett ingå i jordeböckernas redovisade mantal. En präststomme var enl. SAOB ”en till moderförsamlings präst hörande, ss. lönetillägg utöver det eg. prästbostället tilldelat lönehemman i annexförsamling (l. i moderförsamlingen), stomhemman”. Westerling saknar uppgifter för Västerbottens län och Härjedalen. För dessa har motsvarande uppgifter hämtats ur *Redogörelse för de ecklesiastika boställena. Gäfleborgs län / efter nådigt uppdrag utarbetad af Gabriel Thulin*, 1, Gäfleborgs län.

⁷ Allmänt sett skattlades de äldre säterierna och fick mantal först på 1680-talet eller några årtionden senare. Ett visst problem är att det en eller annan gång är svårt att avgöra om ett visst sådant säteri är med i jordeböckerna eftersom det kan dölja sig bland flera gårdar med samma namn i en större by.

⁸ För att hitta dessa fastigheter och bedöma omfattningen av deras jordbruk har jag dels använt mig av Hans Forssells uppgifter om dem tiden kring 1570 (Hans Forssell 1872-1883), dels eftersökt uppgifter för tiden 1620-1630 under sökorden ”slott” och ”gård” i riksarkivets databas över landskapshandlingarna (RA:s databas på CD: Landskapshandlingar, Register version 1.0).

eller arkivförluster - har äldre uppgifter fått approximera. De gjorda tilläggen redovisas längre fram i avsnittet ”Anmärkningar för enskilda län och landskap”.

Det står klart att en osäkerhet kvarstår beträffande statistiken för dessa sist nämnda bebyggelsekategorier – både över- och underskattningar är tänkbara.⁹ Denna osäkerhet berör dock bara en försvinnande liten del av Sveriges jordbruk 1630, högst några tiotal socknar av sammanlagt drygt 1 600 i det dåtida Sverige.¹⁰ För just de berörda socknarna kan osäkerheten emellertid vara betydande. Den som särskilt intresserar sig för uppgifterna för dessa socknar anmodas gå direkt till källorna för mer detaljerade undersökningar än de som varit möjliga inom föreliggande statistikprojekt.

Vi kommer, som vi skall se, att behöva känna till hur stor andel av totalmantalet som föll på allmogens jordbruk. Då behöver vi, utöver prästgårdarnas mantal, ta reda på mantalen för *samtliga icke utarrenderade säterier* som kan antas ha varit i drift kring 1630, alltså både de i jordeböckerna redovisade och oredovisade. Även dessa uppgifter har hämtats ur källor som framgår av bilaga 1.¹¹

Utjordar var mindre odlings- eller betesmarker som en gård kunde ha utan att denna mark var mantalssatt. För vissa områden har utjordarna varit så många att tillägg måst göras i vår statistik. Hur detta gjorts behandlas på sidan 38 i det följande.

Som redan nämnts påverkas inte resursberäkningarna för *städerna* av några mantal. Samma gäller djur och utsäde för anställda vid tidens *industrier* (”bruk”, gruvor o.s.v). De framgår av samma slags källor som städernas. Fåren vid kronans *skäferier* stod, liksom de kungsgårdar de ofta var belägna på, utanför mantals- och andra skattesystem. Hur tillägg för dessa djur gjorts framgår under ”Anmärkningar för enskilda län och landskap”. Ett statligt stuteriväsen skapades däremot först under Karl XI.¹²

Genom de nämnda kompletteringarna har ett ”virtuellt” oförmedlat mantal, i det följande även kallat ”totalmantalet”, för alla det dåtida Sveriges socknar konstruerats.

⁹ När äldre uppgifter använts kan underskattningar befaras om ägorna efter hand utvidgades. En sådan expansion tycks ha varit ovanlig på dessa fastigheter 1570-1630. När uppgifter från bägge tidpunkterna i några fall kunde jämföras visade sig resurserna ganska oförändrade. Underskattningar är också tänkbara p.g.a. att gränsen för ”större jordbruk” satts vid 50 kor. När fastigheter under det arrendesystem som rådde runt 1630 varit utarrenderade kan däremot överskattningar komma in i vår statistik. Arrendatorns djur och utsäde kan då, i enlighet med författningarna, tas upp i respektive områdes boskaps- och utsädeslängder (BoU); här finns alltså en viss risk för dubbelräkningar. Att utreda arrendenas omfattning har här bara delvis varit möjligt. Farorna får dock inte överdrivas. Slottens och deras ladugårdars jordbruksresurser var tiden runt 1630 ofta utarrenderade, inte sällan till stadsbor. Så var fallet för bl.a. Kalmar, Jönköpings, Örebro och Stockholms slott med tillhörande ladugårdar. Då kommer större eller mindre delar med i vår statistik för städerna via BoU.

¹⁰ Hans Forssell 1872-1883 redovisar de socknar som var berörda kring 1570, i hög grad desamma som varit berörda runt 1630.

¹¹ Säteriers huvudgårdar kunde ibland vara utarrenderade till bönder; en del adelsmän ville slippa trasslas in i de bondedominerade byalagens komplicerade beslutsapparater, särskilt när säterierna var små (Swenne 1933, s. 17, 28, 31, 33; Jan Eric Almqvist 1961 passim). De bönder som brukade säterier finns då med i de boskaps- och utsädeslängder som flitigt används i föreliggande rapport. Detta framgår av många längder, men också av påminnelser från kungliga räknekammaren bl.a. från 1629 och 1638. (Swenne 1933, s. 27.) Min metod medför här en liten risk för överskattning av resurserna i vissa socknar där säterier kan ha varit utarrenderade utan att detta framgår av de källor jag använt.

¹² C.G. Weibull 1923, s.158.

Boskaps- och utsädeslängderna (BoU)

För att beskriva jordbrukets resurser kring 1630 på det dåvarande Sveriges område har bl.a. de s.k. *boskaps- och utsädeslängderna* (BoU) använts. Längderna förtecknar landsbygds- och stadsbefolkningens boskap och ”utsäde” i samband med den skatt på dessa tillgångar som utgick 1620-1641.¹³ Akronymen BoU får i det följande ibland också beteckna själva skatten.

”1620- och 1630-talens boskapslängder äro ett mycket värdefullt källmaterial. De höra bland de allra främsta och yppersta grupperna av kulturgeografiskt och ekonomiskt-historiskt material som vi äga. Som boskapsstatistiskt primärmaterial äro de – inom sina av författningar och praxis bestämda gränser – säkert lika värdefulla som de nominativa deklARATIONER, på vilka de senare boskapsräkningarna bygga. De överträffa ifråga om tillförlitlighet 1800-talets boskapsuppgifter.” Om materialet kommer att bearbetas ”enligt rationella principer och med modern teknisk utrustning”, skulle en ”gren av det tidigare 1600-talets näringsliv ... erhålla en numerisk och regional belysning med förbluffande skärpa och detaljrikedom.”¹⁴ Denna optimistiska bedömning av en av de mest djuplodande forskarna på området, kulturgeografen David Hannerberg, har varit en viktig inspiration för detta arbete. Rader av forskare har använt och granskat BoU, med en i regel positiv värdering av boskapsuppgifterna, men mer negativ vad beträffar utsädessiffrorna.¹⁵

Boskaps- och utsädesskatten, även kallad ”sö-”, ”klöv-” eller ”rompeskatten”, skatten på ”Höffwat och Klöfwat”, bestämdes 17/3 1620. De första åren drabbade den bara skatte-, krono- och frälsebönder utom rå och rör samt utanför den s.k. frihetsmilen.¹⁶ Rå- och rör var frälsegårdar som låg inom samma by som ägarens säteri. Frihetsmilen innebar skattefrihet till kronan för en adelsmans gårdar inom en gammal mil från hans sätesgård,

¹³ BoU redovisar normalt de beskattade djuren, men sporadiskt kan även andra intressanta uppgifter förekomma, t.ex. för Utby, Vadsbo härad, framskymtar vad som antagligen kan vara byten av fodertjänster mot utlåning av åkerjord: ”oxasäde”, ”legooxa ... hoos Suen Nilsson för säde 2 sk” och liknande. ”En dreng hoos P Torstensson legosäde 2 sk”. En bonde i Örsås hade en oxe på foder av en ladugårdsbonde och en i Svenljunga har 2 oxar ”på foder av en hovman (=ryttare) ifrån Småland”. I Aringsås nämns 1621 en häst ”bortstyrt af Skab”.

¹⁴ Hannerberg 1948, s. 107.

¹⁵ Granskats och utnyttjats av bl.a. Hans Forssell 1872 B; Bertil Boëthius (P.M. angående räkenskaperna för boskapspenningar, kvarntull och mantalspenningar samt markjälper jämte tillhörande längder, opublicerat i RA); Westin 1930; Swenne 1933; Enequist 1937; Einar Forssell 1938; Lindgren 1939; Bergsten 1946; Hedar 1941; Dagny Hedenstierna 1941, 1950; Hannerberg 1941, 1946, 1948, 1971; Tham 1943; Lagerstedt 1942, 1946; Dovring (Ossiannilsson) 1946; Wennberg 1946, 1947; Kristiansson 1947; Bertil Hedenstierna 1949; Björn Helmfrid 1949; Yngve Nilsson 1950; Friberg 1956; Staffan Helmfrid 1962; Johnsson 1965; Lindegren 1980; Winberg 1982; Larsson 1983; Myrdal & Söderberg 1991; Fridén 1991; Palm 1993; Dahlström 2006.

¹⁶ Stiernman, I, s. 741 f, 790; Boëthius 1930.

Den wisse längd och waga
 anförning efter Konings 27: g.
 wår alernärige herres och konings
 mandat wår wilsade bister og andre
 döder efter den mandatt wår. wår
 Österhaninge socken Anno 1626.
 Sanna Jon Jonson Längman

wilsade	_____	8	2
bister	_____	2	fl.
solan	_____	2	fl.
storb	_____	5	fl.
fol	_____	1	fl.
Kiör	_____	1	fl.
Lügor	_____	13	fl.
Kalpar	_____	9	fl.
fäär	_____	5	fl.
g. Düin	_____	20	fl.
w. Düin	_____	4	fl.
	_____	5	fl.

Eijerstad Peder Ephelsson

wilsade	_____	5	2
bister	_____	2	fl.
Kiör	_____	3	fl.
Lüiga	_____	1	fl.
fäär	_____	5	fl.
g. Düin	_____	1	fl.

Brooby Michil Jacobson

wilsade	_____	5½	2a.
bister	_____	3	fl.
storb	_____	3	fl.
fol	_____	1	fl.
Kiör	_____	6	fl.
Lüiga	_____	2	fl.
Kalpar	_____	3	fl.
fäär	_____	10	fl.
g. Düin	_____	2	fl.
w. Düin	_____	3	fl.

Anner — Compta Michil Demanson

wilsade	_____	2	2
wilset fäde	_____	1½	fl.
bist	_____	1	fl.
storb	_____	1	fl.
Kiör	_____	8	fl.
stör	_____	1	fl.

Boskaps- och utsädeslängd av vanlig typ (Österhaninge socken, Södermanland 1626, RA). Även kolumnuppställningar förekom.

ett i praktiken tånjbart område.¹⁷ Prästerna och städernas borgare var inledningsvis befriade, ryttare och soldater skulle dock i regel betala. Huvuddelen av Dalarna var hela tiden befriad som ett stöd till bergsbruket där. 15/1 1627 upphörde befrielseerna för prästerna, borgerskapet och de bland frälsebönderna som tidigare gått fria.¹⁸ Hädanefter var bara själva adelssäteriernas enskilda ägor under huvudgården fria.¹⁹ Kungsgårdar, kronans slott och liknande var fria hela tiden i den mån deras jordbruk bedrevs i kronans regi. Var det utarrenderat var arrendatorn dock skattskyldig. Skatten fanns kvar långt fram i tiden, men upphörde i den här aktuella formen, med specificerade boskapsuppgifter gård för gård, 1641. Härefter förekom endast uppgifter om antalet djur för städer och vissa befolkningskategorier i Värmland och Norrland.

Skattelängderna upptecknades första året, 1620, av läns- eller fjärdingsmän samt socknarnas sexmän. Skatten uppbars av kronofogden eller, i utarrenderade fögderier, av privata arrendatorer. Redan i början av 1621 ändrades skattskrivningssystemet: då tillsattes kommissarier som skulle resa runt och anteckna boskapen tillsammans med fogdarna, fjärdingsmännen, två nämndemän, sexmännen och kyrkoherdarna. Ytterligare en förändring infördes 1624. Nu nöjde man sig med att prästerna och sexmännen gjorde upp längderna medan häradernas riksdagsmän övervakade att allt gick rätt till. 1627 använde kronan på nytt kommissarier, nu med fullmakt att både ”skriva och uppbära” boskapshjälpen; uppbördens togs dock strax åter om hand av fogdar och arrendatorer. En ”samkörning” med kvarntullsmantalsskrivningen fr.o.m. 1628 förbättrade kontrollen. Men direktiven var trots allt oklara och praxis varierade mellan olika områden. Här blir man hänvisad till tolkningar av respektive lokal längd.²⁰

Hur själva räkningarna gått till har säkert varierat. Ofta har de som förtecknat djuren rimligtvis gått på böndernas egna uppgifter, ibland kanske förmedlade via sexmännens karvstockar (se bild härintill). I 1626 års längd för Mark i Västergötland sägs att bönderna där var och en fått ”högsta förmaning” att ”bekänna och berätta sanningen”, d.v.s. tydligen avkrävts muntliga självdeklarationer. Ibland har säkert taxeringsmännen gjort direkta räkningar i stall och ladugårdar. Där har räkningen av djuren, stående i sina bås med ändorna utåt, gett upphov till den populära benämningen ”rompeskatten”. Av och till skedde kontroll genom rannsakingar i efterhand.²¹

¹⁷ Swenne 1933, s. 65 ff.

¹⁸ Stiernman, I, s. 789 f. Så vitt jag kunnat se hävdar Lindgren 1939, s. 14, Wennberg 1946, s. 58, Staffan Helmfrid 1962, s. 44, utan belägg och av allt att döma felaktigt, att rå- och rörsbönderna började taxeras först 1634. Se förordningen från 1627! Från 1627 finns många exempel i BoU-längderna på taxerade rå- och rörsbönder (även betecknade ”inom Staaff och Röör”) i bl.a. i Jönåkers och Rönö härader i Södermanland. Adeln tilläts dock låta sina egna fogdar göra upp längderna. 1629 finns t.ex. sådana listor över Nils Silversparres ladugårdsbönder efter Vetlandas ordinarie längder och 1627 över Kerstin Bjelkes landbönder under Gäddeholm i Hölebo härad, Södermanland. Exempel på den omfattande skattskyldigheten är att också skattekommissarier själva taxerar sig (t.ex. Strå i Östergötland 1627).

¹⁹ Det finns exempel på att enstaka frälsegårdar då och då på oklara grunder fortfarande efter 1628 kunde halka ur längderna, se t.ex. Wennberg 1946, s. 61.

²⁰ Hannerberg 1948, s. 12 f.

²¹ Se exempel från 1629 och 1637 hos Palm 1993, s. 205.

Skatten utgick 1620-1641 i den form som här intresserar oss. Under dessa år ändrades regler och praxis för redovisningen. Forskningen har visat att bönderna anpassade sina slaktvanor så att så mycket som möjligt var bortslaktat när skrivningen ägde rum kring årsskiftet, eller ibland längre fram på våren.²² Man kan också ha valt att hålla en större andel yngre djur, som beskattades efter en billigare taxa. I ett öppet brev till allmogen våren 1625 klagade kungen att många avhände sig boskap just före skrivningen.²³ Dessutom finns vissa tecken på kamerala schabloniseringar i form av avkortningar för fattiga m.m. i senare längder. Vilka årgångar av BoU ger då den fullständigaste och mest normala bilden av allmogens resurser? Hannerberg konstaterade att tidiga årgångar ger en mer trovärdig bild av boskapsstockens ”normala” fördelning på djurslag. Detta motiverar i föreliggande statistik valet att hämta boskapsuppgifterna ur längder från skattens allra första år 1620 eller ett eller några få år senare.

De tidigaste längderna har dock, som redan nämnts, en viktig brist: rå- och rörsbönder, bönder inom ”frihetsmilen” med flera var utelämnade. Ibland anges de till namnet i längderna men utan boskap, ibland utelämnas de utan spår. Det innebär ett i vissa områden betydande bortfall av boskapsägare. På många håll ökade antalet nominati i BoU drastiskt fr.o.m. 1627 när befrielseerna för dessa delar av allmogen upphörde.²⁴ Bortfallen av boskapsägare i de tidigaste längderna talar för att man för att konstruera en, i detta avseende, så verklighetsnära statistik som möjligt borde välja längder från 1627 eller senare, alltså inte de tidigaste. För att lösa denna motsättning har jag valt en kompromiss: den genomsnittliga boskapen per ägare har beräknats från tidiga längder, antalet boskapsägare från längder uppsatta 1627 eller senare. De tidigaste längderna från 1620-talets början har föredragits för att fånga boskapsstammarnas sammansättning. Förfarandet innebär att statistiken inte gör anspråk på att fånga läget ett visst år utan mer ett normaltillstånd efter den normala slakten någon gång i närheten av vår eftersträlvade mät punkt 1630. Jag återkommer till detta.

*en från Ljusdal i Hälsingland
utbetalarnas bomärken, t.h.
t av ena eller andra slaget de
iska museet.*

²² Se t.ex. Friberg 1956, s. 62 f. Normalt skedde på allmogens gårdar slakten under hösten. Janken Myrdal uppger att det för nötdjuren var övergångarna kalv-ungdjur, kviga-ko, stut-oxe, som var åldrarna för den stora utslaktningen. Myrdal 1999, s. 254.

²³ Boëthius 1930, s. 14.

²⁴ Hannerberg 1948, s. 25.

Beskattningsenheten i BoU, skattesubjektet, den enhet som debiterades, var utan tvivel personer som rådde över boskap och/eller utsäde. I många andra skattesammanhang var skatteenheten den aktuella tiden den kamerala jordeboksgården (jordebokshemmanet). Andra skatter inriktades på personer inom ett visst åldersintervall, t.ex. Älvsborgs andra lösen och de s.k. mantalspengarna. Häradshövdingerräntan var en av få skatter som tidigt hade fokus på hushållen, av vilka det ibland fanns flera på en jordeboksgård (jämför begreppet ”hemmansklyvning”). Med obetydliga undantag är BoU:s nominati hushållsföreståndare, helt övervägande bönder eller änkor.²⁵

Boskapen

Boskapen enligt BoU

Det väldiga BoU-materialet har av arbetsekonomiska skäl inte kunnat exciperas i sin helhet. Kring 1630 kan antalet boskapsägare som var skattskyldiga till BoU mycket grovt beräknas till cirka 104 000.²⁶ Om 15 möjliga datapunkter (antal djur och djurslag, åker- och svedjeutsäde) skulle exciperats för samtliga skulle det innebära cirka 1,6 miljoner punkter. Här har dock ingen totalundersökning kunnat göras. När BoU för en viss socken redovisat fler än 30 boskapsägande, ”nominati”, har istället ett systematiskt slumpmässigt urval av 30 nominati fått duga (vid t.ex. 90 nominati har var tredje uppgift exciperats). Totalt innebär detta att uppgifterna om allmogens boskap och utsäde i början av 1620-talet ändå bygger på så mycket som cirka 81 000 taxerade jordbruk med cirka 1,2 miljoner exciperade datapunkter och därmed omfattar ungefär 77 % av det dåtida Sveriges taxerade jordbruk kring 1630. Urvalsmetoden innebär naturligtvis en viss felmarginal, som dock ofta vid jämförelser med totalundersökningar visat sig acceptabel (kanske $\pm 5\%$ eller något sådant, formella uppskattningar av osäkerheten är teoretiskt knepiga då urvalen ofta täcker stora delar av socknarnas totalpopulationer). (Se exempel bilaga 2). Osäkerheten är störst för djurslag med ibland få individer i urvalen (t.ex. unghästar och getter). För vissa områden, främst i Norrland, har sockenvisa summeringar av boskapen i själva BoU-längderna kunnat utnyttjas vilket sparar tid.

Städerna var fria från boskaps- och utsädesskatten före 1627. Deras resurser har därför exciperats från BoU för 1627 eller senare år.

Till särskilda statistikproblem kring de delar av Bergslagen som hela den här aktuella tiden var befriade från BoU, liksom till vissa säregenheter för Norrland, återkommer jag i de särskilda avsnitten om Kopparbergs län och övriga Norrland längre fram i framställningen.

Taxorna för skatten upptar följande kategorier djur: hästar, ston, fålar, unga ston, oxar, tjurar, stutar, kor, kvigor, gamla får, unga får, gamla getter, unga getter, gamla svin, unga

²⁵ I några mycket sällsynta fall är dock beskattningsenheten även i BoU jordeboksgård; ett tydligt exempel ger Hova och Älgårds i Vadsbo härad 1620, där flera nominati nämns vid varje enhet, enligt modellen ”Per, Nils och Anders i X-gård”. I sådana fall har för föreliggande statistik omräkning gjorts efter antaget antal hushåll. Ett mycket litet fåtal enheter i BoU kan inte ses som självständiga hushåll. Detta gäller säkert en del inhyses och undantagsfolk, de fåtaliga drängarna och någon enstaka ”poike”. Sådana boskapsägarers djur har vid exciperingen fördelats på de egentliga hushållen i socknen. Skrivningen skulle från och med 1628 samordnas med den för de då nyinförda mantalspengarna (Boëthius 1930, s. 16). Detta bör ha än mer riktat skattskrivarnas fokus på hushåll.

²⁶ Uppskattningen har gjorts utifrån det högsta antalet nominati i det tidiga 1620-talets längder och antalet enligt längder från tiden efter 1626. De senare har i medeltal 15 % fler nominati.

svin. Ett viktigt problem, som David Hannerberg och Nils Friberg visat på när det gäller BoU-längdernas boskapsuppgifter, är att definitionen av skatteobjekten, d.v.s. vad som var beskattningsbara djur, av allt att döma förändrades över tiden. Bakom detta låg de oklara direktiven beträffande nedre åldersgräns för djurens skattskyldighet där endast ettårsgränsen slogs fast och då enbart för hästar. Hur skulle t.ex. skattskrivaren, i de fall skrivningen drog in på det nya året, behandla de nyfödda grisarna?²⁷ En genomgång av längderna visar på tendenser redan från början att lokalt förfina taxan. I en del områden började man redovisa årskalvar, hagekalvar, lamm, killingar, grisar o.s.v., vid sidan av taxans allmänna ungdjurskategorier stutar, kvigor och unga får, getter och svin.²⁸ Ytterligare någon eller några årsklasser yngre djur drogs därmed in i en del längder. I andra områden redovisas bara de nämnda taxornas kategorier. Enligt Hannerberg bör lokala specialkategorier på grund av den ojämna registreringen utelämnas vid regionala jämförelser, en princip som också följts i föreliggande statistik.

När alla boskapsägares innehav av boskap redovisats i längderna, enligt reglerna för BoU eller utvidgat med ungdjur efter oklara lokala åldersregler, saknas ändå många djur, särskilt de allra yngsta, nyligen födda. Hannerberg försöker skatta hur många de var.²⁹ För att rekonstruera ett troligt ”totalt boskapsbestånd” föreslog han följande uppräkningsfaktorer, här anpassade till mina excerperingskategorier:

Kompletteringsfaktorer för ur BoU utelämnade ungdjur enligt Hannerberg

Ungnöt, 1-åriga stutar	0,38*stutar
Ungnöt, 1-åriga kvigor	0,38*kvigor
Kalvar under 1 år	0,45*(kvigor+stutar)
Lamm under 1 år	0,56*unga får
Killingar under 1 år	0,56*unga getter
Grisar under 1 år	0,5*unga svin

Källa: Hannerberg 1948, s. 72, 100 f.

Anmärkning: Unga hästdjur i vår BoU-statistik är upptagna på ett inkonsekvent sätt. Hannerberg räknade med att fölen motsvarade 0,38*(unga ston+fålar).

Genom kompletteringarna ökades antalet djur med 24 % och nötkreatursenheterna med 11,5 %. Det är något oklart hur Hannerberg tänkt här. Är det sommarbesättningar som

²⁷ Hannerberg 1948, s. 35 ff, 101 f. Friberg (1956, s. 63) exemplifierar taxeringsmännens osäkerhet om hur de yngre djuren skulle beskattas. I april 1624 ville t.ex. räknaren för Närke ha besked om huruvida även ”de små späda kreaturen, d.v.s. kalvar, killingar, lamm och grisar, vilka tillökats under innevarande vår” skulle antecknas. Dessa hade tidigare år utelämnats. Själv föreslog han att man skulle behålla den tidigare ordningen, där åtminstone djur under ½ års ålder utelämnats, för att man skulle undgå nedslaktning i skatteplaneringssyfte. Hannerberg visar att spädboskap på sina håll faktiskt ändå kom att upptecknas (dock ej beskattas) åtminstone fr.o.m. vintern 1623-24 (Västersysslet i Värmland). Friberg fann inga åldersuppgifter för sitt undersökningsområde, Grangärde, 1620-41. Däremot observerade han, precis som Hannerberg för Närke, att en förskjutning med tiden skedde i den redovisade boskapsstammen mot allt fler yngre, d.v.s. billigare, djur.

²⁸ Exempel: Småland: ungnöt förekommer i vissa längder: i Södra Möre 1620. I dessa socknar nämns ungnöt och kalvar parallellt som två kategorier. Västergötland: I Kinds härad, 1620, förekommer sporadiskt ungnöt. I Sexdrega socken nämns nytämjda stutar. Även Kåkind och Redvägs härader har i några längder ungboskap. 1626 redovisas bl.a. kalvar i Hälsingland. Fler exempel finns från Närke och andra områden. I Lyhundra härads Lohärad 1626 nämns ungnöt och kalvar parallellt. I samtliga dessa fall redovisas också kvigor och stutar som särskilda kategorier.

²⁹ Hannerberg 1948, ss. 72, 100 f.

föresvävat honom? Är det det verkliga antalet djur vid taxeringstillfället, för den av Hannerberg använda BoU-längden vintern 1626? Är det maximalt antal djur före slakten i slutet av året? Möjligen kan man ifrågasätta Hannerbergs beräkningar av antalet kalvar, där han inte tycks ta hänsyn till att könen drabbades olika av slakt, men föddes lika många av vardera könet. Differensen mellan stutar och kvigor bör avspegla slakt av de okastrerade småtjurarna. Den geografiska allmängiltigheten kan naturligtvis också ifrågasättas, Hannerberg undersökte Närke.

För att öka jämförbarheten med statistikprojektets övriga undersökningsår har från BoU beräknat antal djur multiplicerats med följande faktorer:

Stutar	1,38
Kvigor	1,38
Unga får	1,56
Unga getter	1,56
Unga svin	1,50

Dessutom har kategorin kalvar lagts till, då beräknad som $(0,45 * 2 * \text{antalet kvigor})$ utifrån resonemanget ovan.

Därmed tänks samtliga årsklasser komma med i vår statistik. Åldrarna på boskapslängdernas djur kommer strax att ytterligare belysas djurslag för djurslag.

Boskapsskattens taxor (öre)

	1620-23	1624-27	1628-33	1634-1641
Hästar	8	16	24,5	8
Sto	4	8	12,25	4
Ungsto	4*	4	6	4*
Fåle	2	4	6	2
Oxar	8	16	24,5	8
Stutar	4	8	12,25	4
Kor	4	8	12,25	4
Kvigor	2	4	6	2
Tjurar	6	12	18,5	6
Gamla får	0,75	1,5	2,25	0,75
Unga får	0,5	1	1,5	0,5
Gamla bockar	1,5	3	4,25	1,5
Risbitare	0,75	1,5	2,25	0,75
Gamla getter	0,75	1,5	2,25	0,75
Unga getter	0,5	1	1,5	0,5
Gamla svin	1	2	3	1
Unga svin	0,5	1	1,5	0,5

Anmärkning: * Ungston åsattes inget särskilt skattebelopp 1620, tabellens siffra avser 1623. Observera att frälsebönderna åren 1620-1626 betalade hälften av tabellens taxor. 1620-1627 och 1634-1641 avser skattesatserna öre silvermynt, 1628-1633 kopparmynt. Højningarna av skatten 1628 är skenbara och visar bara hur kopparmyntet, i vilket boskapsskatten betalades, fallit i värde i förhållande till silvermynt sedan kopparmynt börjat präglas i slutet av 1624 (Svenne 1933 s 140).

Källa: Hannerberg 1948 under respektive djurslag; Svenne 1933, s. 140.

Rader av forskare har använt sig av BoU:s boskapsuppgifter.³⁰ Forskningens nuvarande ståndpunkt beträffande boskapslängdernas redovisning av djuren stämmer ganska väl med Nils Fribergs i hans arbete om Grangärde: slutomdömet är ”ganska positivt”. ”Vissa underslev vid uppteckningarna kunna visserligen ha förekommit särskilt under hårda år, men i stort sett torde den upprättade statistiken ge någorlunda användbara siffror rörande

³⁰ Se not 16, s. 12.

den faktiska boskapsstocken under hela beskattningsperioden 1620-1641, dock med undantag för ungdjuren.”³¹

BoU:s djurslag

Vad avses under olika djurslagsbegrepp i BoU? Vilka ålderskategorier räknade man med? Som redan framgått finns här en del tolkningsproblem. I det närmast följande redovisas tolkningar inom forskningen och vissa observationer som gjorts i samband med källgenomgången till föreliggande statistik.

Hästar

I 1620 års riksdagsbeslut nämns åldersgränsen 1 år för hästarnas skattskyldighet, den enda åldersgränsen för något djur som anges i förordningarna kring boskapskatten. Hästar började användas till körning vid 3 à 4 års ålder. Först 1626 fick skillnaden mellan unga och gamla ston en skattekonomisk betydelse. Stona värderades lägre än hästarna som arbetsdjur. De kunde bespringas när de var 4 år. Dräktigheten varade 11 månader och de kunde föla varje år. Längderns unga ston överfördes som gamla ston efter uppnådda 4 à 5 års ålder. Fålar kallades hästhandjur över ett år till dess de blev 3 år, ett åldersintervall som nämns i förordningen 1620. 1627 års taxor talar om fålar ”om tre år”. Enligt Hannerberg var BoU:s ”hästar” 3 år och över, ”gamla ston” var fyllda 4-5 år. Unge hästdjur var således 0-fyllda 4 år gamla.³² ”Hårs” eller ”hors” avser ston enligt vad som framgår i BoU för Konungssund och Östra Skrukeby i Östergötland. Av bl.a. längderna för Ludgo i Södermanland 1626 framgår att ”yngsle” avsåg en ung häst. I Malma, Åkerbo härad i Västmanland nämns 1620 ”hef”, vilket jag tolkat som unghäst. I Borgsjö i Hälsingland nämns ”tämmingsston”, ”tämmingsfåle” och ”tämmingshäst”, allt uppenbarligen unga djur under tämjning. På en del håll taxerades ”föl” och ”följor”. Från Alunda i Uppland anges fåle ”i annat år”, ”i 2 år”, ”i tredje år”, en följa ”i annat år”, ”i tredje år”, en fölsing ”i annat år” ett föl ”som digde i sommars”.³³ Det är oklart var åldersgränsen mellan dessa och fålar eller ungston drogs i det enskilda fallet. I vissa BoU nämns hästar som var ända upp till 20-25 år gamla.³⁴

I den här konstruerade statistiken redovisas de värdemässigt och produktionsmässigt heterogena hästdjuren som hästar, ston eller unghästar (fålar, unga ston, föl, följer). På grund av den oklara och varierande terminologin har ingen ålderskategori utslutits i statistiken över hästdjuren. Bland statistikens unga hästdjur ingår djur av alla åldrar under cirka 4 år. Statistikens unga hästdjur är därmed geografiskt en åldersmässigt heterogen kategori.

³¹ Friberg 1956, s. 67. Axel Wennberg var mycket negativ till BoU:s djuruppgifter. Hans resonemang är föga övertygande när han jämför med fodertillgången i form av hölass utan att diskutera hur stora lassan var eller tillgången på annat foder (ris, löv, halm, säd). Wennberg 1947, s. 203 f.

³² Hannerberg 1948, s. 29 ff. I räkenskaperna för Vänngarns ladugård 1610 anges fålar 0,5-3 år gamla och samma åldersintervall för stoföl. Förvirrande nog anges i den anslutande räkningen för Ekolsund ston 1-3 år gamla (Upplands Handlingar 1610:19, RA, skannad kopia från SVAR).

³³ BoU Uppland 1624, RA.

³⁴ T.ex. för Alunda socken, i BoU Uppland 1624, RA.

Tiden kring 1630 var en krigstid. Detta väcker frågan om hur kavalleriets hästar taxerades. Ryttare och knektar som taxerades för hästar förekommer frekvent i längderna. I BoU för Kumla, Övertjurbo härad i Västmanland, redovisas 1624 flera rustningshästar och en klippare, den sistnämnde hos en korpral. Var detta deras privata hästar och i så fall: fanns det kavallerihästar som vi missar i BoU? 1629 rapporteras att några bönder ”håller ut (utelämnar?) hästar på tåg”, d.v.s. fälttåg. I Lannaskede finns en rubrik: ”Desse ... håller noch rusttjänst och äre bönder” och i Vetlanda ”... är bonde och håller noch hästar”. Här förefaller det som att hästarnas ägare slapp debiteras när hästarna var i fält. ”I fält” bör vid denna tid i hög grad avse utlandet, varför rytteriets hästar knappast påverkar vår statistik som ju avser djur i Sverige. I Lännäs i Närke skiljer man på ”ryttarnes egen boskap” och ”ryttareböndernas” och i bl.a. Kärna i Östergötland mellan ”ryttaregårdar” och ”ryttarebönder”.³⁵ Ett statligt stuteriväsen skapades först under Karl XI.³⁶

I Norrland och skattskyldiga bergslagsområden, sådana fanns, redovisas ibland nästan enbart hästar, misstanken ligger då nära till hands att hästar och ston klumpats ihop. Men i flera fall finner man dock enstaka ston och unghästar vilket talar emot en sådan slutsats.³⁷ I dessa områden kan faktiskt hästar av olika anledningar ha dominerat kraftigt.

Oxar och stutar

Enligt Hannerberg definierades stuten i senare tid som ett ”kastrerat handdjur av tamt nötkreatur i åldern 1,5-3 à 4 år”.³⁸ Han fann dock stöd för att åldersgränserna på 1600- och 1700-talet varit annorlunda. Agronomen Eric Salander (1699-1764) uppgav att stutarna vid 4 à 5 års ålder tämjdes under oket. Ej förrän i femte året (d.v.s. fyllda 4) bör oxen brukas för körslor och varsamt till det sjunde.³⁹ Detta innebär enligt Hannerberg att stutar endast i begränsad utsträckning användes som dragare. I Alunda nämns sturtar ”i annat år”, ”3 år” och ”i tredje”. Stuten kunde bl.a. inköras i par med en gammal ox. Under boskapslängdernas tid minskade kvoten oxar/stutar i Närke. Kanske beror dock detta på att ålderskriterierna vid skrivningarna ändrades eller rent av på skatteplanering från den enskilde boskapsägaren. En normal relation oxar/stutar var i Hannerbergs Närke 2:1. BoU:s ”stutar” var minst 2 år gamla, i senare längder t.o.m. närmare fyllda 3 enligt Hannerberg.⁴⁰ I Roasjö, västgötska Kinds härad, år 1620 har stutar om 4 år noterats. Bl.a. där märks för övrigt en ovanlig nötkategori, ”nytemningar”, ”nytemninghzoxe” och liknande. ”Nytemningar 2 och ähro foder oxar”, dito ”2 och ähro på foder”. Den inkörda stuten kallades alltså ox. I Finnekumla, samma landskap, fanns hos en bonde 3 oxar varav en ”k-oxe” sannolikt en s.k. kävlingeoxe. ”Kävling” kommer av att tjurkalvarna kastrerades med kavlar i den mån de inte skars. Oxarna kunde bli 10-11 år.⁴¹ Vid cirka 2 års ålder avgjordes vilka småtjurar som skulle behållas och vilka som skulle slaktas.⁴²

Tjurar

Hannerberg citerar 1600-talsencyklopedisten, militären m.m. Åke Klasson Rålamb (1651-1718), som skrev att tjuren utnyttjades till betäckning då han fyllt 2 år och sedan endast

³⁵ BoU Närke 1629, Östergötland 1628.

³⁶ C.G. Weibull 1923, s.158.

³⁷ Se t.ex. BoU för Nyed, Frykerud, Värmlands bergslag 1626 och Umeå landsförsamling 1620.

³⁸ Hannerberg 1948, s. 42.

³⁹ Salander 1727, s. 33.

⁴⁰ Hannerberg 1948, s. 35 ff, 42 ff.

⁴¹ Myrdal 1999, s. 254.

⁴² Hannerberg 1948, s. 48.

under 1 eller 1,5 år. Salander däremot ansåg att tjuren kunde brukas längre, från det han blev 4 år och sedan till 7 à 8 års ålder, då han skars ut och tämjdes att draga med oxarna. BoU:s tjurar avser av allt att döma enbart avelstjurar. Deras antal skall därför inte jämföras med de många tjurarnas i 1700-talets bouppteckningar, där det uppenbarligen främst rör sig om ännu okastrerade småtjurar. I Närkes längder förändrades antalet tjurar i förhållande till kor och kvigor, så att tjurarna med tiden fick betjäna allt fler kor (1620 51 kor och kvigor, 1626 64 kor och kvigor. Motsvarande siffra var år 1937 89 kor och kvigor). Hannerbergs slutsats var att en tjur vid någorlunda jämn fördelning över året kunde betäcka 80-100 kor. Han anser också att tjurar delvis döljs bland stutarna i BoU. Stutarna var ju minst 2 år gamla och då var ju tjurarna redan funktionsdugliga som betäckare.⁴³ I föreliggande statistik har på grund av denna kategoriseringsproblematik tjurarna räknats in bland oxarna.

Kor och kvigor

Då nötdjuren var cirka 2 år avgjordes vilka som skulle läggas på som livdjur. ”Kvigorna” i BoU var minst två år gamla, men sedermera försköts enligt Hannerberg åldern för första skattskrivningen upp mot nästan cirka 3 år.⁴⁴ Kvigorna blev ko vid cirka 3 åldersår.⁴⁵ Kvoten kor/kvigor sjönk under BoU:s tid. Även här kan förskjutningar av åldersgränsen ligga bakom.⁴⁶ Hannerberg ansåg dock att 4 kor och 1 kviga var den normala fördelningen 1620, för övrigt samma fördelning som år 1937!⁴⁷ En ko behölls tills cirka 12 års ålder.⁴⁸

Kalvar

Nöten övergick från kalvstadiet när de blev kvigor och stutar. Se ovan!,

Får

Hannerberg gissade att BoU:s ”unga får” utgjordes av de två årskullarna mellan fyllda 1 och fyllda 3. Mellan 2 och 3 års ålder inträffade i regel den första lamningen. Normalt gick i Närke 3 gamla får på 1 ungt. Andelen unga får ökade under BoU:s tid.⁴⁹ I uppländska Skuttunge 1626 kallas alla får utom de gamla för lamm, men i Lohärad i samma landskap skiljer man på ungfår och lamm. Där lamm nämns vid sidan om ungfår har jag uppfattat dem som mycket unga och, i enlighet med vad som sagts ovan, negligerat uppgifterna i statistiken (jämför dock s. 17 f!). Där inga ungfår, bara lamm nämns, har jag uppfattat dem som vad som annars i BoU kallas ungfår och registrerat dem som sådana i statistiken. De äldsta fåren kan ibland ha varit 10-11 år gamla; osteoarkeologiskt medeltida material tyder på att de flesta slaktades ut vid 6 års ålder.⁵⁰

⁴³ Hannerberg 1948, s. 52 ff.

⁴⁴ Hannerberg 1948, s. 35 ff, 42 ff.

⁴⁵ Hannerberg 1948, s. 48.

⁴⁶ Bergsten 1946, s. 44. På grund av oklarheten kring vad som var en kviga och vad som var en ko föreslog Bergsten att kor och kvigor borde räknas samman om man vill ha en homogen statistikenhet.

⁴⁷ Hannerberg 1948, s. 35 ff, 47 ff. I sin rekonstruktion av den totala boskapsstocken (s. 103) räknar han med att de är över 2 år. Det är därför oklart vad han (s. 49) menar med att kvigorna ”säkerligen” omfattade åtminstone tre åldersår.

⁴⁸ Hannerberg 1948, s. 48, Myrdal 1999, s. 254 säger 10-11 år.

⁴⁹ Hannerberg 1948, s. 54 ff.

⁵⁰ Hannerberg 1948, s. 54 ff, Vretemark 1997, s. 88ff.

Redan under 1500-talet skapas embryot till ett skäferiväsen, en centraliserad statlig fåravel, som bl.a. syftade till införandet av nya förbättrade raser i landet. Dessa får beskattades inte i BoU. Påträffade uppgifter om eventuella skäferier redovisas längre fram under ”Anmärkningar för enskilda län och landskap”.

Getter

Enligt Hannerberg var alla getter i BoU över 1 år. Han gissar också att de unga getterna var 1 till ungefär 4 år gamla. ”Risbitarna” var unga bockar. I Närke utgjorde bockarna 19,6 % av samtliga getter i BoU.⁵¹ I den här uppgjorda statistiken har vuxna bockar registrerats som gamla getter och risbitare som unga getter. På sina håll, t.ex. Uppland 1626, redovisas också killingar eller ”killar”. Jag har sett dessa som mycket unga djur och utelämnar uppgifterna i statistiken (jämför dock s. 17 f.). Att ”risbitare” nämns ofta men taxornas ”gamla bockar” mycket sällan kan bero på att bönderna undvek den dubbelt så höga taxan för de senare, antingen genom utslaktning eller genom åldersmanipulation. Medeltida osteoarkeologiskt material tyder på att de hade liknande slaktåldrar och livslängd som fåren.⁵²

Svin

Enligt Hannerberg gick gränsen mellan gamla och unga svin vid 2 års ålder eller något mer. Talesättet ”Jula kalv och påskgris” visar att grisningen ägde rum på våren. Eftersom (en del) BoU gjordes upp vid årsskiftet eller strax efteråt kom det under det föregående året födda grisarna inte alltid med, de var ju inte ett år vid skattskrivningen.⁵³ I Leksberg 1620 talas om ”lägersö”, ”lagso”, sannolikt en vuxen so. I bl.a. BoU för Uppland 1626 talas om grisar. Grisar har när de nämns, alltid vid sidan om unga svin, uppfattats som mycket unga och uppgifterna för enkelhets skull uteslutits ur statistiken (jämför dock s. 17 f.). Svinet blev av osteoarkeologiskt material att döma inte äldre än 5-6 år, de allra flesta slaktades vid 2-3 års ålder.⁵⁴ Gödsvin slaktades vid cirka 4 års ålder.⁵⁵

Renar

Norrlands samer höll renar. Den räkning som skedde i början av 1600-talet är svåransvänd i statsiskt avseende, bl.a. p.g.a. av samernas nomadisering, oklara administrativa gränser, samt djurdefinitioner som är svåra att använda för bl.a. de jämförelser över tid som föreliggande statistik vill möjliggöra. Någon redovisning görs därför inte här.⁵⁶

”Nötkreatursenheter”

För bl.a. jämförelser görs ibland omräkningar av de olika boskapsslagen till s.k. nötkreatursenheter (Ne). Den skala som brukar användas för det förindustriella jordbrukets tid är följande: 1 häst = 1,5 Ne, 1 unghäst = 0,75 Ne, 1 nötkreatur = 1 Ne, 1 ungnöt eller kalv = 0,5 Ne, 1 får = 0,1 Ne, 1 get = 1/12 Ne, 1 svin = 0,25 Ne.⁵⁷ Skalan användes ursprungligen i 1800-talets jordbruksstatistik. Med tanke på avelsförbättringar är dessa normer inte utan vidare tillämpliga för alla tider: korna blev t.ex. påtagligt större och deras mjölkproduktion flerfaldigades under 1800-talets gång. Trots denna invändning har

⁵¹ Hannerberg 1948, s. 57 ff.

⁵² Vretemark 1997, s. 88 ff.

⁵³ Hannerberg 1948, s. 59 ff.

⁵⁴ Vretemark 1997, s. 95 ff.

⁵⁵ Hannerberg 1948, s. 59 ff.

⁵⁶ Mer om tidiga renräkningar hos Lundmark 2006.

⁵⁷ Hannerberg 1971, s. 97.

jag, i likhet med vad som varit vanligt bland kulturgeografer och ekonomhistoriker som behandlat tidigmodern tid, för jämförelsens skull, använt dessa normer, med det tillägget att BoU:s ”unga” får, getter och svin räknats till hälften mot motsvarande ”gamla” djur.⁵⁸

Beräkning av socknarnas boskap från BoU

I det föregående nämndes att de tidigaste längderna gav den bästa bilden av vilka djur bönderna normalt höll, senare längder den bästa bilden av antalet djurägare. Vid vår statistikkonstruktion har denna motsättning lösts genom en kombination av uppgifter från tidigare och senare längder: antalet djur per ägare i tidigare BoU-längder multiplicerat med antalet ägare enligt längder daterade 1627 eller senare ger ungefärliga summor för allmogens boskap. De tidigare framtagna mantalen för varje socken, inklusive samtliga säteriers och prästgårdars mantal, låter oss även uppskatta säteriernas, prästgårdarnas och en del kungliga slott och gårdars boskap.⁵⁹ Beräkningen av socknarnas totala boskap har gått till som följer: Totalmantalet minus prästgårdars och samtliga icke utarrenderade säteriers mantal ger *bondejordbrukens mantal*. Därmed beräknas lätt de senares genomsnittliga boskap per mantal. Dessa genomsnitt används sedan för att uppskatta varje sockens totala resurser genom multiplikation med socknarnas totalmantal. Därvid antas eventuella skillnader i resurser per mantal mellan bönder, präster och säterier vara negligierbara. Att prästgårdarna och säterierna hade liknande boskapsuppsättningar etc. per mantal som bönder är naturligtvis inte självklart. Att de flesta säterier var små, något mantal bara och ingick i byalag med bönder, talar dock för att eventuella skillnader ofta varit obetydliga. Säteriernas mantal utgjorde dessutom på de flesta håll bara en bråkdel av socknarnas totalmantal. Samma gäller prästgårdarnas. Självklart ligger här en viss osäkerhet, särskilt i det fåtal socknar som dominerades av större säterier.

Ett påhittat exempel får belysa hur totalresurserna i en socken tagits fram. För enkelhets skull räknar vi här bara fram korna. Ett systematiskt slumpmässigt urval på 30 boskapsägare i 1620 års längd ger 4 kor i genomsnitt per ägare. Längden nämner 50 brukare. Alltså representerar längden ungefär $50 \cdot 4$ kor, d.v.s. 200 sammanlagt. Men som vi sett ovan saknas flera kategorier jordbruk - prästgårdar, säterier och flera grupper av frälsebönders - i dessa tidiga längder. En BoU från 1630, med större täckningsgrad, visar sig uppta 75 boskapsägare (prästen ej inräknad). Bönder inom frihetsmilen och rå och rör har alltså tillkommit genom skatteförändringen 1627. Så långt kan antalet kor i socknen nu uppskattas till minst $75 \cdot 4$, d.v.s. 300. Men vi saknar fortfarande kunskap om antalet kor hos prästen och på socknens, som vi vet från litteraturen, två säterier, inget av dem utarrenderat. Vi går då till jordeboken 1650 som visar sig uppta sammanlagt 42 oförmedlade mantal. Ett av säterierna är mycket gammalt och saknas, som sådana ibland gör, i tidens jordeböcker. Av ortnamns litteraturen framgår att det med tiden kom att skattnläggas till 7 mantal. Det andra, nyare, säteriet finns däremot med i jordeboken med 2 mantal. Prästgården, som också saknas i jordeboken, skattnlades enligt litteraturen med tiden till 1 mantal. Totala, ”virtuella”, mantalet i socknen uppgår således till sammanlagt 50 (erhållet som $42+7+1$). Hur stor del av detta mantal representerar då allmogens

⁵⁸ Lindegren 1980, ger s. 88 not 22 en bakgrund till Ne-begreppet och diskuterar dess innebörd. Samtidigt ger han en alternativ skala byggd på djurens skattevärdering i BoU: Hästar 2, ston 1, u. ston 0,5, fålar, 0,5, oxar 2, stutar 1, tjurar 1,5, kor 1, kvigor 0,5, bockar 3/8, risbitare 3/16, getter 3/6, unga getter 1/8, får 3/16, unga får 1/8, svin 1/4 och unga svin 1/8 Ne.

⁵⁹ Vän av ordning invänder att precisa uppgifter om prästgårdarnas boskap och utsäde faktiskt står att finna i BoU 1627 och framåt. Det är riktigt. Främst av arbetsekonomiska skäl har jag dock föredragit att hellre uppskatta deras resurser via det mer lätthanterliga mantalet och deras uppgifter i BoU har inte excerperats.

resurser? Svaret är totala mantalet minus säteriernas och prästgårdens mantal, d.v.s. (50 – [7+2+1]), med andra ord 40 mantal. På dessa 40 mantal fördelas därefter de 300 korna, vilket ger 7,5 kor per mantal. Detta resursinnehåll per mantal antas grovt ha gällt också säterierna och prästgården. Därmed kan socknen totalt antas ha haft ungefär 375 kor, (erhållet som 50*7,5).

Fodret

Djuren utfodrades på sommaren genom bete på utmarken, på vintern med hö från ängarna, oftast insprängda i inägor. Uppgifter om hötillgången saknas praktiskt taget helt i BoU. En gårds boskapskapacitet framkommer emellertid i de geometriska jordeböckerna (se nedan) indirekt genom höuppgifter. Från dessa kunde man uppskatta hur många djur höet kunde föda över vintern. Tyvärr kan inte dessa kartors hölass överallt av nutida forskare direkt översättas i antal ”kofödor”, även om dåtidens lantmätare och folk på orten var klara på tolkningen. Inga utredningar av de nämnda kartlassens storlek har påträffats i lantmäteristyrelsens arkiv eller kammararkivet.⁶⁰ Först 1688 definierades lantmätarlassen med den s.k. kronoparmen om 27 kubikalnar eller 5,65 m³. Parmen var alltså ett volymmått, där höet mättes i en stor häck efter trampning.⁶¹

Lokalt bland allmogen fanns en rad olika ”lass”. ”Fånget” eller ”kämman” var det hö som man kunde ta mellan räfsan och vänstra armen, svinga över huvudet och bära. Ett visst antal fång kunde läggas upp till en ”stack”, ”såte” eller ”volm”, varpå ett visst antal av dessa bildade ett ”lass” på släpa, släde eller vagn. Vid mitten av 1500-talet ger kronans räkenskaper uppgifter om antalet volmar per lass samt skiljer på sommar- och vinterlass, där två av det förra räknades på det senare.⁶² Det är dessa lass som förekommer i de flesta kartor, dock i regel utan angivande om huruvida det rör sig om sommar- eller vinterlass. Lassen har ibland bestämts till vikt varvid ett sommarlass antagits väga 25 lispund (212 kg), ett vinterlass 50.⁶³ De olika lokala allmogelassen kunde ha växlande namn.

Av allt att döma hade dessa sommar- och vinterlass samma volym, men olika vikt. Hur kan detta komma sig? Jo, höet packade sig efterhand sedan det bärgats in i ladan genom olika fysikaliska och biologiska processer. En berättelse från Hälsingland visar detta: 1762 rapporterades att det lokala lasset, gillingen, hade en volym av 20 kubikalnar och i allmänhet vägde 20 lispund. Av allt att döma avsågs då hö färdigtorkat för inkörning efter slåttern. Två lantmätare i Bollnäs hade sedan med lie skurit ut 20 kubikalnar packat hö, hö ”som det finnes vanligen i ladorna sedan det legat ifrån sommaren till vintern”. De 20 kubikalnarna vägde nu 40 lispund. Vikten motsvarade alltså nu den hos två opackade lass, d.v.s lokala sommarlass.⁶⁴ Schablonmässigt har näringsvärdet ansetts oförändrat genom packningen varför vinterlass i tullsammanhang, i markegångstaxor och vid skattläggning

⁶⁰ Enequist 1937, s. 445. Se mer under avsnitten om höet i Palm 2012.

⁶¹ Sam Owen Jansson 1950, s. 60. 1 lisp = 8,502 kg.

⁶² Hans Forssell 1884, ss. 91, 231; Sam Owen Jansson 1950 under uppslagsorden ”hömått” och ”sommarlass”.

⁶³ Sam Owen Jansson 1950, s. 78.

⁶⁴ Exemplet från Bodvall 1959, s. 52. I skattläggningsmetoden för Västernorrlands län (Medelpad, Jämtland, Härjedalen och Ångermanland) anges ”gillingen” rymma 45 kubikalnar och väga 50 lispund (Björck 1851). Enligt Westin 1943, s. 106, hade denna volymmässigt stora gilling införts i Medelpad 1690 för att få överensstämmelse med kronoparmen. Den innebar att man redan direkt efter införseln i ladan kunde beräkna hur många parmar det nyhöstade höet skulle komma att motsvara efter lagringen. Tolkningen förutsätter att hömätningen skedde vid införseln, något vi vet var fallet åtminstone i Hälsingland. (Jonsson 1971, s. 93, se även ibidem s. 176).

värderats dubbelt mot sommarlass.⁶⁵ Det kan ha varit vinterlassets volym snarare än dess vikt som satt gränserna för hur mycket som varit möjligt att transportera per vagn, stor kälke, dråg, släpa eller vad man nu använt.

De geometriska kartornas höuppgifter är även i andra avseenden oklara. Ibland kunde lantmätnarna göra egna bedömningar.⁶⁶ Det kunde ske genom mätning i ladan med kedja eller snöre. Ängen är oftast dåligt återgiven i kartbilden. Troligen grundar sig höuppgifterna inte sällan på utsagor från bönderna som hade ekonomisk anledning att ange så låga tal som möjligt.⁶⁷ Ytterligare en komplikation, dåligt redovisad i kartorna, är att hö inte var en homogen produkt. Näringsinnehållet skilde sig kraftigt mellan t.ex. frodigt sidvalls- eller hårdvallshö och näringsfattigt starrhö från myrar. Hårdvallshöet värderades ofta dubbelt så högt som starrhö. Samtidigt måste vi ha klart för oss att ängshö inte var enda fodret: halm, ljung, löv och ris var viktiga foderkomplement som ibland framgår av kartbeskrivningarna. Ibland fick vissa gynnade djur, särskilt hästar och gödoxar, spannmål.⁶⁸

Vi vet alltså lantmätarparmens volym. Dess vikt kan uppskattas till mellan 396 och 565 kg.⁶⁹ I slutet av 1600-talet fastställdes s.k. skattläggningsmetoder för de flesta län. Där anges ibland förhållandet mellan äldre eller lokala lass och parmen:

Älvsborgs län och Dalsland: 3 stackar = 1 parm.

Kalmar län 1690: ett sommarlass eller häck efter landsortens bruk räknas dubbelt emot ett skattlass.

Kronobergs län 1690: 40 vinterlass = 36 nötfoder.

Jönköpings län 1691: 40 kronoparmar = 36 nötfoder, ”ett gott vinterlass på var kronoparm beräknat”.

Östergötland 1690: 1 sommarlass = 8 volmar eller såtar à 3,5 ”karlekemmer”.

Vadstena län 1691: 1 sommarlass = 8 volmar à 3,5 ”karlekjämbar”.

Närke-Värmlands län 1689: 1 sommarlass = 4 såtar = ½ parm; 80 sommarlass föder 45 nöt + ungfä + 6 hästar.⁷⁰

Då olika lass här jämförs med parmen tyder de på att parmen ungefär motsvarade ett vinterlass och att skattlass var synonymt med vinterlasset. De ovan givna vikterna för de äldre vinterlassen, 424 kg, ligger också inom det beräknade viktintervallet för parmen.⁷¹ En rad uppgifter från omfattande skattläggningar vid mitten av 1600-talet i Bohuslän,

⁶⁵ Se t.ex. skattläggningsmetod för Uppland 1690 (hos Björck 1851).

⁶⁶ Staffan Helmfrid 1962, s. 17.

⁶⁷ Wennberg 1946, s. 53.

⁶⁸ Bl.a. Wennberg 1946, s. 72 (not 13) och Wennberg 1947, s.62.

⁶⁹ Jordbruksprofessorn H.J.B. Juhlin Dannfelt uppger att hö, väl packat i stack eller större ladrum, vägde 70-100 kilo per m³. För parmens del innebära det vikter varierande mellan 396 och 565 kilo. (Under uppslagsordet "hö" i "Ugglan" 1910). Enequist 1937, s.445, Olai 1983, s. 118. 1770 anges parmen i Västernorrlands län väga 50 lispund enligt detta års skattläggningsmetod (se Björck 1851). På 1800-talet anges ibland parmens vikt till 48 lispund eller 409 kg.

⁷⁰ Skattläggningsmetoder för respektive område hos Björck 1851.

⁷¹ Lassen varierade länge lokalt. Jörberg 1972, I, s. 87 har jämfört olika lass i markegångstaxorna från 1730-talet och framåt. Han räknar upp lass om 40 lispund för Östergötland, Jönköpings län, Kronobergs län, Kalmar, Blekinge, Halland, Gästrikland, Hälsingland, Ångermanland, Västmanland och Västerbotten. I Östergötland och Blekinge nämns alternativa lass om 30 lispund. Sommarlass vägde 25 lispund i Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Västmanlands och Kopparbergs län. I Älvsborgs län nämns tre olika vikter 18, 20 och 60 lispund (det senare omnämnt 1824). Skaraborgs läns sommarlass vägde blott 20 lispund, liksom det ena av Norrbottens två sommarlass (de andra där vägde 40). Vinterlassen var här dubbelt så tunga som sommarlassen. Jörberg s. 87 specificerar vinterlass för ett par områden med samma eller ungefär samma vikt: Värmland 48 och Närke 48-50 lispund. Gotland avviker med ett bara hälften så stort vinterlass (24 lispund). Kanske avser sist nämnda lass de speciellt gotländska mansslätterna, hälften så stora som parmen (se anmärkningar beträffande Gotland längre fram i huvudtexten). Jämför också Palm 2012.

Halland, Skåne och Jämtland tyder dock på att (vinter-) lassen där varit mindre än parmen – ofta gick det 0,8 lass på parmen (se ”Anmärkningar för enskilda län och landskap” i det följande).

Vilket lass som avses i de geometriska jordeböckerna förblir i de flesta fall osäkert. Ofta bör det ha varit vinter- eller skattlassen, men sommarlass förekommer också. Ibland framgår vilket lass det rör sig om vid en jämförelse med de höfoderbehov som kan beräknas från boskapen (se nedan). De geometriska jordeböckernas höuppgifter har, trots tolkningsproblemen, tagits med i vår statistik. Någon gång används de för uppskattningar av boskapshållet när BoU-uppgifter saknas. För områden där de geometriska jordeböckerna ger höuppgifter har beräkningen av sockensiffror skett på analogt sätt som för åkerarealerna (se nedan!).

Åkern

”Utsädet” enligt BoU

I riksdagsbesluten om boskaps- och utsädesskatten 1620 sägs att den utgår efter ”hwart och eens uthsädhe”... ”af hwar tunna, så wäl Swedielandz och åkers uthsädhe” och i 1627 års taxa utgår skatten per ”tunna Uthsäde”.⁷² Bokstavligen betyder detta utsädesvolymen, mängden säd. Men som vi skall se har innebörden varierat starkt vid tillämpningen.

De forskare som först gav sig i kast med BoU-längderna var ofta mycket positiva till deras vittnesbörd om bondens ”utsäde” och ansåg att det motsvarade verkligt utsäde, om än tilltaget något i underkant. Hans Forssell godtog det utan nämnvärda reservationer.⁷³ Einar Forssell, som studerade Sollentuna, antog att BoU:s utsäde avsåg utsädesmängder, som visserligen var låga, men fann motvilligt en möjlig förklaring till detta i låg sätätthet (mindre än en tunna per tunnland).⁷⁴ Liknande bedömning gjorde Torsten Lagerstedt för sitt undersökningsområde Seminghundra härad tre mil norr om Stockholm.⁷⁵ Att utsäderna var för låga hade för övrigt redan myndigheterna anat 1620.⁷⁶ Gunnar Lindgren blev övertygad om att BoU i västgötska Falbygden avsåg volymen ”tunnor utsäde”, men räknat i ”ren säd”. Ren säd är ett sätt att räkna om andra grödor till rågvärde, varvid 1 tunna av korn, vete, blandsäd, havre och ärtor beräknas motsvara respektive 1; 1,33; 0,66; 0,5 och 1,33 tunna råg.⁷⁷ För att få de vid jämförelser med ”utsädet” i ungefär samtida kartor mycket låga BoU-siffrorna att gå ihop räknade han med att det i hans område såddes extremt glest, 1 tunna per 1,5-2,5 tunnland, den traditionella normen var ju en tunna.⁷⁸ I ett tvåsädesområde i Östergötland fann Karl Erik Bergsten att BoU:s tunnetal låg cirka 15 % under hälften av samtida kartors åkerareal i tunnland.⁷⁹ Det bör visa att det i dessa trakter rört sig om besädd areal i tunnland alternativt utsädd volym ren säd, sådd

⁷² Stiernman I, s. 742 f, 790.

⁷³ Hans Forssell 1872 B.

⁷⁴ Einar Forssell 1938, s. 303.

⁷⁵ Lagerstedt 1942, s. 14.

⁷⁶ Boëthius 1930, s. 12.

⁷⁷ Lindgren 1939, s. 44; Hannerberg 1941, s. 198). Ärtor enligt Isacson 1979, s. 115. Synonymer till ren säd var ”strid” eller ”skarp” säd. Denna ”reduktion” kunde avse både tunnvolymen och tunnlandsarealer. Havre var mindre värd per tunna, var lättare och såddes tätare än råg och korn.

⁷⁸ Lindgren 1939, s. 43 ff. En jämförelse mellan tunnor ”utsäde” enligt min BoU-statistik och Lindgrens brukade kartarealer visar att de förra bara motsvarade cirka 57 % av de senare.

⁷⁹ Bergsten 1946, s. 45 ff.

med en tunna på tunnlandet. För områden i Närke uppfattade Hannerberg, inledningsvis, längdernas utsäde som ”den utsädesmängd, som årligen normalt brukade användas”.⁸⁰

Folke Dovring (då Ossiannilsson) gav 1946 alla positiva värderingar av BoU:s utsäde förödande grundskott. I de delar av Östergötland, Uppland och Västmanland som han undersökte fann han att längdernas utsäde motsvarade det s.k. öretalet, ett jordatal eller avradstal, hämtat från jordeböcker.⁸¹ Något senare fann Björn Helmfrid för Östra Eneby i Östergötland att man vid utsädeskattningen där utgått från en då 30 år gammal avradsättning. En gård som förut varit befriad åsattes 1627 samma utsäde som sin granngård blott på grundval av ägornas allmähets.⁸²

Att öretalen figurerade i samband med en del utsäden i BoU kunde också Hannerberg samtidigt med Dovrings kritik konstatera för Västmanlands del.⁸³ Hannerberg skrev: ”Öretalet gav utsädet i tunnor”, alltså mängd. ”Det var ett samband, som den dåtida mellansvenske bonden fann alldeles självklart. Tillfrågades han om utsädet, tänkte han omedelbart på gårdens öretal och svarade med detta.”⁸⁴ Det nya som Dovring m.fl. kunde visa var emellertid att öretalen och avraden på en del håll kunde vara satta hundratal år tillbaka. Mycket kunde ha hänt med åkrarna under tiden i form av nyodling m.m. De gamla öretalen var dessutom byamålstal, alltså relativtal för olika fördelningar av pålagor och rättigheter inom byn; detta i motsats till de nya öretal som här och där införts under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet och som principiellt var utsädesbaserade.⁸⁵ Dessa nya öretal skulle tas fram genom mätning enligt s.k. ”undervisningar”. Sådana har det bevarats rader av från slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. De säger alla att ett öresland var *en så stor areal att man där kan så en tunna (eller annat mängdmått) säd*.⁸⁶ Det innebär att öreslandens ytor kunde växla beroende på jordens godhet, ett slags gradering alltså, men också att varje öresland representerade en viss *mängd* utsäde. Dessa öresland baserades i vissa områden, så som förordningar och instruktioner föreskrev, på revningar (ursprungligen uppmätningar med rep, därav namnet). Men mätningarna kunde, trots direktiven, vara mer eller mindre noggranna; det förekom också att gamla öretal accepterades och i jordeböckerna blandades med de nya. Ibland har öretalen antagligen uppskattats på ganska lösa grunder.⁸⁷ För Närkes del tycks man i själva verket ha nöjt sig med grova uppskattningar av ägorna istället för ordentliga revningar.⁸⁸ Sammanfattningsvis hade man funnit att öreslandet var ett oenhetligt mått. Vilket öresland avsågs i den ena eller andra BoU-längden?

⁸⁰ Hannerberg 1941, s. 217 ff.

⁸¹ Ossiannilsson 1946, s. 39 ff, 43.

⁸² Björn Helmfrid 1949, s. 116 f.

⁸³ Hannerberg 1946, s. 17.

⁸⁴ Hannerberg 1946, s. 7.

⁸⁵ Dovring 1951, s. 193 ff.

⁸⁶ Falkman 1884-1885, I, s. 275.

⁸⁷ Dovring 1946, s. 48. Revningslängder och ägobeskrivningar från början av 1600-talet finns åtminstone i följande arkiv i RA: för Värmdö, Upplands Handlingar 1618:31; Asker, Sköllersta, Närkes Handlingar 1615:10A; Asker, Sköllersta, Kumla, Närkes Handlingar 1617:13:1, 1620:5; Redväg, Västergötlands Handlingar 1619:17, 1621:17; Västmanland, Östra och Västra rekarne i Södermanland, Västerfärnebo socken, Dalarna, Västmanlands Handlingar 1623:7:2; Övre och Nedre Bergslagen samt Garpenberg, Dalarnas Handlingar 1605:1B:4; Tuna socken och Övre Bergslagen, Dalarnas Handlingar 1605:1B:5; Torneå, Kalix, Luleå, Piteå, Västerbottens Handlingar 1607:3; Västerbottens södra prosteri, Västerbottens Handlingar 1607:10:2.

⁸⁸ Dovring 1951, s. 199.

Yngve Nilssons forskning bekräftade farhågorna. Han fann att BoU-utsädet i värmländska Kil var ganska likt det från en 40 år äldre skattläggning, om än ingen direkt avskrift. För Fryksdalsbygden fann han att uppgifterna om utsädet i kartor från 1644 var hela 3,6 gånger högre än det som framgick av BoU 1626.⁸⁹

Under bl.a. trycket av Dovrings kritik slog Hannerberg till reträtt. 1941 hade han gjort omfattande produktionsberäkningar på basis av BoU-uppgifter för Närke. 1946 skrev han om dessa att försöken ”att bestämma ’spannmålsarealen’ måste (liksom övriga på ’utsädet’ baserade undersökningar) grundligt revideras”.⁹⁰

Dalarna var också ett område med gamla jordatal.⁹¹ För Grangärde, som i början av 1600-talet räknades till de bergslagsområden som, undantagsvis, inte var befriade från BoU, ansåg Nils Friberg att BoU-utsädet kan ses som en nytaxering av samma slag som låg bakom jordeboksuppgifterna ”sår årligt”, resultatet av revningar under slutet av 1500-talet och senare. BoU-längdernas utsäde för Grangärde 1620 låg 16 % över den samtida jordebokens.⁹² Sannolikt avsågs besädd areal.

Den forskning som följde på Dovrings breddside komplicerade bilden. I en del områden med etablerade jordatal eller byamål gick inga samband att finna mellan dessa och BoU:s utsäden. Anna Kristiansson kunde visa att BoU:s utsäde i hennes område, Stockholms norra skärgård, *inte* följde existerande öretal utan avsåg verklig areal, d.v.s. tunnland.⁹³ Inte heller Bertil Hedenstierna fann något samband mellan BoU:s utsäde och gamla öretal i sitt undersökningsområde Stockholms skärgård.⁹⁴

1604 beslöts om ny skattläggning i hela riket.⁹⁵ Motivet var bl.a. ett generellt införande av mantalen, ”gärdemantal”, för en rättvisare fördelning av de tillfälliga skatterna. I Uppland, Dalarna och Norrland försökte man vid den nya mantalssättningen anknyta till redan befintliga lokala jordatal och jordmätningametoder. I Mälardalen fanns användbara marklandstal, i Norrland mål, snesland med flera.⁹⁶ Samtidigt föresvävade det ovan nämnda nya utsädesbaserade öreslandet skattelagstiftarna som beräkningsbas. I vilken grad de följande skattläggningarna föregicks av jordmätningar eller begränsades till mer lättvindiga justeringar av äldre tal vet vi ännu bara fläckvis.

Ingvar Jonsson kunde visa att Norrlands olika jordatal uppdaterades i början av 1600-talet. Ibland skedde det genom enklare skattlägningsförfaranden där bönderna själva stod för uppgifterna, men Jonsson gav också flera exempel i form av räkenskapsfragment och annat på att verkliga revningar med uppmätningar företagits.⁹⁷ Sådana uppdateringar tycks ha förekommit i Gästrikland 1604, Västerbotten 1605, i Ångermanland 1605-1606 samt i Hälsingland och Medelpad 1607. För Medelpad fann Jonsson som väntat stor överensstämmelse mellan jordatalen 1601 och de från dessa uträknade gärdemantalen. Den goda överensstämmelse som också visade sig mellan dessa och 1621 års BoU-utsäden väckte dock frågan om de senare skulle ses som något slags kamerala schabloner

⁸⁹ Yngve Nilsson 1950, s. 34.

⁹⁰ Hannerberg 1946, s. 30 not 52.

⁹¹ Dovring 1951, s. 198.

⁹² Friberg 1956, s. 49 ff.

⁹³ Kristiansson 1947, s. 63.

⁹⁴ Hedenstierna 1949, s. 75. Fridén 1991, s. 169 fann liknande brist på överensstämmelse för Rångedala i Västergötland.

⁹⁵ Dovring 1951, s. 198.

⁹⁶ Thulin 1890, s. 77, 107 f., Dovring 1951, s. 102, Jonsson 1971, s. 49 f.

⁹⁷ Jonsson 1971, s. 99 ff.

eller som verkliga utsädesvolymerna. Genom statistiska jämförelser av olika slag kom han fram till att BoU-utsäden i Medelpad, trots den nästan perfekta korrelationen med lokala "måltal", inte kan ha tagits fram genom direkt omräkning och att de faktiskt måste ha baserats på åkern. Därvid anför han också BoU:s uppgifter om svedjesäden som argument.⁹⁸ Jonsson uppfattar också att "tunnor" i BoU:s utsäde i Hälsingland anger den besådda arealen i tunnland.⁹⁹ Excerperingen för föreliggande statistik har visat exempel från Ångermanland på att BoU:s utsäde specificeras på sädesslag vilket talar för utsädesvolymerna. De utsädestal som beräknats för Västerbotten i vår statistik, drygt 7 200 tunnor, stämmer också påfallande väl med Ingvar Jonssons siffror för samma landskap utifrån revningen 1607 – 7 170.¹⁰⁰ I 1620 års boskapslängd sägs utsädet för Umeå ha hämtats från en revningslängd, möjligen den från 1605.¹⁰¹ *I alla dessa norrländska områden bör BoU-utsädena ligga nära de från skattläggningarna kända och till stor del uppmätta värdena och därmed verkliga, om än något föråldrade, utsädesmängder.*¹⁰²

Anknytningarna av BoU:s utsäden till jordatal på vissa håll i norra Sverige kan också ses som att man eftersträfvade enkla schabloner istället för omständliga årliga mätningar. Beträffande Bygdeå i Västerbotten har Christer Winberg i en recension av Jan Lindegrens bok om socknen visat att utsädeslängdernas tunnor härletts från gårdemantalet, varav 1 tunna motsvarade 1/8 mantal.¹⁰³ En del av dessa schabloniseringar förebådade enligt Boëthius den förändring av BoU-skatten som innebär att hela skatten överallt i riket efter 1641 kom att beräknas med ett fast belopp per mantal.¹⁰⁴

I Västerås län gjordes rev i Siende, Tuhundra och Norrbo härad 1609.¹⁰⁵ Dovring konstaterade att man därvid fick nya öretal i området, men att frågetecken kunde resas kring noggrannheten i revningarna och visade att man ibland godtagit äldre och osäkra öretal.¹⁰⁶ Men för dessa områden har senare forskning kommit fram till en mer positiv värdering när Bruno Johnsson jämförde BoU:s utsäde i Västmanland 1640-1641 med kartor i geometriska jordeböcker från 1650. Utsädena i de två källorna stämde visserligen inte överens - BoU:s utsäden var långt lägre än kartornas -, men de var mycket starkt positivt korrelerade med varandra, $r_{xy} = +0,95$.¹⁰⁷ Det innebär att man i områden där man kan visa att liknande förhållanden gäller, kan använda BoU som hjälpvariabel för uppskattningar av arealer för de delar av ett sådant område som inte karterats, karteringarna har sällan täckt hela socknar över större områden. En skattning av utsädet med hjälp av BoU gav en felmarginal på bara 1,5 % gentemot kartorna.¹⁰⁸ Egentligen försökte sig redan Einar Forssell och Gunnar Lindgren på liknande proportioneringar.¹⁰⁹

Främst Västergötland och Småland saknade etablerade jordatal eller byamål.¹¹⁰ Hur förfor man där vid BoU:s utsädesdeklarationer? Vid införandet av gårdemantalen använde man

⁹⁸ Jonsson 1971, s. 179.

⁹⁹ Jonsson 1971, s. 75 not 5.

¹⁰⁰ Jonsson 1971, s. 261.

¹⁰¹ BoU, Västerbotten 1620, RA.

¹⁰² Jonsson 1971, s. 179.

¹⁰³ Lindegren 1980 ; Winberg 1982, s. 257.

¹⁰⁴ Boëthius 1930, s. 14 f.

¹⁰⁵ Dovring 1951, s. 198.

¹⁰⁶ Dovring 1946, s. 48.

¹⁰⁷ Johnsson 1965, s. 62.

¹⁰⁸ Johnsson 1965, s. 62.

¹⁰⁹ Einar Forssell 1938, s. 302, Lindgren 1939, s. 47 f.

¹¹⁰ Dovring 1951, s. 171, 174.

där som bas bonde- eller gårdetalen, jordeboksgårdarna fördelade på hela, halva o.s.v.¹¹¹ För den som skulle taxera BoU-skattens utsäden var dessa dock inte till stor hjälp. Gårdemantalen räknades per jordeboksgård, BoU:s utsäde däremot per utsädesägande eller hushåll och sådana kunde det finnas flera på varje jordeboksgård. Någon kameral fördelning av jordeboksmantalet på de enskilda brukarna eller hushållen fanns vid denna tid normalt ännu inte att ta hjälp av. Från dessa områden finns bara något enstaka exempel på utförliga jordrevningar från början av 1600-talet (se not s. 28). Det ligger därför nära till hands att man för att fastställa utsädet normalt gått på uppskattningar eller böndernas egna uppgifter, vilket rimligtvis bör innebära underskattningar.¹¹²

Gunnar Lindgren, som forskade om Västergötland, trodde att man där tämligen noggrant mätt mängden säd bonde för bonde.¹¹³ Lars-Olof Larsson tolkade utsädet i Kinnevalds härad i Småland som utsädesvolym, men lågt tilltagna jämfört med volymerna för en del gårdar i en något äldre jordebok.¹¹⁴ Vid excerperingen för föreliggande arbete har många observationer gjorts som också tyder på att utsädesmängder, inte arealer avses: I Udenäs och Halna i Västergötland anges 1620 ”hafresäde” och tidiga längder från Marks härad i Västergötland avsåg också av flera tecken att döma utsädesmängder.¹¹⁵ För en del socknar i västgötska Kinds härad har intressanta källmaterial bevarats, som visar på att en viss rimlighetskontroll förekommit. Gemensamma längder för utsäde, antal hushåll och tionde har 1624 och 1626 satts upp och undertecknats av socknarnas sexmän. Dessa utsäden, ofta växlande mellan åren, motsvarar nära eller helt de som angavs i BoU, också de underskrivna av samma sexmän (mer om detta under ”Anmärkningar för enskilda län och landskap”, avsnittet om Västergötland).¹¹⁶ I dessa områden bör man generellt förvänta sig att BoU:s uppgifter avser, lågt tilltagna, utsädesmängder, inte arealer. Beroende på hur energiska taxeringsmännen var och vilka praktiska kontrollmöjligheter de hade bör graden av underskattning ha varierat lokalt och regionalt.

Ett problem som redan framskyttat är om BoU:s utsäde avser mängden utsädd säd, ett volymmått, eller antalet tunnland, d.v.s. åkerns areal. Nästan alla BoU från Västergötland och Småland tycks ange sorten som tunnor och skäppor, alltså bokstavligen volymbegrepp. Det förekommer dock att BoU-längder ibland uppger tunnland eller öresland, d.v.s. arealmått.¹¹⁷ De centrala instruktionerna är oklara: 1620 talade riksdagsbeslutet om skatten om utsädet i ”tunnor”. I ett direktiv från kammarkollegiet 1627 beskrivs däremot utsädet i arealtermer: ”huru många tunnland åker (bönderna) var

¹¹¹ T.ex. Jonsson 1971, s. 51 f. Nomenklaturen är här lite komplicerad. Jordeboksgårdar räknades i regel som hela eller halva och man talar också i källmaterialet om hela och halva bönder. Dels kan man ta fram ett gårdetal, där var gård oavsett om de var hela eller halva räknas lika. Resultatet blir alltså antalet gårdar oavsett skatteförmåga. Dels kan man ta hänsyn till skattekraften och räkna ett kvalificerat jordeboksmantal där t.ex. 2 helgårdar och 1 halvgård tillsammans ger 2,5 mantal. Jordeböckernas gårdar eller mantal kan också kallas (jordeboks-)hemman. På dessa enheter kunde flera bruk finnas, jämför begreppet hemmansklyvning. De s.k. mantalspengarna har, förvirrande nog, inget med de nämnda jordeboksmantalen att göra.

¹¹² På sina håll kan man observera att boskapen på en jordeboksgård fördelats på flera personer, medan utsädet anges med en enda gemensam siffra för hela gården, vilket möjligen kan tolkas som ett sätt att kringgå problem vid fördelning på jordeboksgårdens flera bruk där sådana förekom.

¹¹³ Lindgren 1939, ss. 15, 44.

¹¹⁴ Larsson 1983, s. 32.

¹¹⁵ Palm 1993, kapitel 8; s. 205 ff. Senare längder kan däremot ha avsett tunnland. I en längd för Kinnarumma i västgötska Mark 1635 uppges för en person utsädet till ”2 T, öde 1 T”. Här måste en övergång ha skett från mängder utsäde till areal eller någon schablon (Palm 1993, s. 204).

¹¹⁶ Västergötlands Handlingar 1624, 1626, RA.

¹¹⁷ T.ex. i BoU för Västmanland 1624

för sig brukar”.¹¹⁸ Allmänt får man intrycket att ”tunnor” och ”tunnland” vid den aktuella tiden användes synonymt. Det överensstämmer med den bokstavliga meningen i ordet tunnland – den areal som kunde besås med en tunna utsäde av råg eller korn. När det talas om arealer uppstår också frågan om de avser hela åkern eller bara den brukade åkern, vilket får stor betydelse vid trädesbruk. Forskningen tycks enig om att trädorna *inte* ingår i BoU:s utsäden i den mån de uttrycker arealer.¹¹⁹ Det bör ha varit svårt för kronan att ta skatt för åkrar som inte besåddes. I så fall är detta inget större problem, om man grovt räknar med normen en tunna säd per tunnland.

I många områden redovisar BoU svedjor: ”på lycka”, ”i skogen”, ”på fall”, ”sved”, ”wreet”, ”giöle”, ”göleråg” och i delar av Smålands Västra härad specificeras ”vintersäd”, som också tycks avse svedjorna. Tyvärr kan man inte räkna med att redovisningen av svedjebruket är helt konsekvent. Så inkluderar utsädet i hälsingska Gnarp 1622 aenligt längdens ingress även ospecificerade svedjeland. Ett intryck man får är dock att svedjesäden bara undantagsvis lagts samman med åkerutsädet. Taxan skiljer på ”Swedielandz och åkers uthsäde” men de betalades med samma belopp per tunna. Utsädet på de tillfälliga och ambulerande svedjorna kan knappast ha avsett annat än utsädesmängder.

Även beträffande utsädet ändrades taxan efter penningvärdets växlingar: 1620-1623 var den 2 öre silvermynt, 1624-1627 4 öre kopparmynt, 1627-1633 6 öre kopparmynt och 1634-1641 åter 2 öre silvermynt per tunna.¹²⁰

Ofta använder BoU samma målenheter som respektive område i sin samtida tionderedovisning, i Västergötland och Småland t.ex. en tunna som delas på sex skäppor. I den mån volymer avses infinner sig det klassiska problemet hur stor denna tunna var. Längre fram i det följande tror jag mig kunna visa att 146,6-literstunnor användes i kronans spannmålsredovisning. Det är svårt att tro att andra tunnor förekommit i BoU. Flera stickprov i BoU från 1620 från Västergötland, känt för stora tunnor, visar att bönderna betalade samma avgift per tunna ”utsäde” som övriga landet. Om stora lokala tunnor använts här skulle detta ha inneburit en kraftig skatterabatt. Att kronan skulle se genom fingrarna med en sådan förefaller orimligt. Inte heller på andra håll kan någon måttproblematik förmärkas beträffande BoU-utsädet. När BoU:s utsädestunnor ibland används som hjälpvariabel (se nedan) spelar naturligtvis deras storlek ingen roll, då dessa kalkyler i huvudsak görs härad för härad där man kan räkna med stor enhetlighet inom respektive.

BoU:s ”utsäde” har varit omdebatterat. En säker slutsats av debatten är att dettas innebörd måste bedömas från område till område. Troligen måste forskarna därefter ”i många fall ... avstå från att använda dem som utsädesmått”.¹²¹ Uppgifterna är generellt i underkant och avser endast besädd åker. I områden med etablerade jordatal, främst Norrland och områden runt Mälaren, kan längdernas utsäde ha beräknats ur dessa. Problemet med jordatal är främst att de kan ha fastställts många år före utsädestaxeringen och således dåligt avspeglade den aktuella situationen. I åtminstone Norrland, eller andra områden med, vid vår eftersträlvade mättidpunkt cirka 1630, relativt njusterade utsädesbaserade jordatal, bör BoU:s utsäde däremot ofta hamna

¹¹⁸ Instruktion från kammarkollegiet 4 januari 1627 enligt Boëthius 1930, s. 15.

¹¹⁹ T.ex. Hannerberg 1941, s. 145. Se dock beträffande prästgårdarna Johnsson 1965, s. 57 f.

¹²⁰ Swenne 1933, ss. 139 f.

¹²¹ Hannerberg 1946, s. 21.

nära det verkliga. De flesta utsädesuppgifter från Västergötland och Småland, landskap utan redigare jordatal, kan antagligen tolkas som, lågt tilltagna, utsädesvolymmer.

Med alla nämnda reservationer har BoU:s utsäden tagits med som en särskild variabel i den här framlagda statistiken. För områden där deras verkliga innebörd kan ifrågasättas motiveras deras redovisning av Bruno Johnssons observation för Västmanland att de tillsammans med utsädesuppgifter, främst då från de geometriska jordeböckerna, kan användas för uppskattningar av åkerarealen. De används också i det följande som hjälpvariabel för några områden vid beräkning av 1630 års skörd. *Summerade för hela det dåtida Sverige ger vår statistik utifrån BoU:s utsäden ett approximativt minimalt för landets utsäde (tunnor eller tunnland) omkring år 1630.*

Beräkning av socknarnas BoU-”utsäde”

Beräkningen har tillgått helt analogt med den av boskapsbeståndet (se ovan).

Åkern enligt geometriska jordeböcker (GJb)

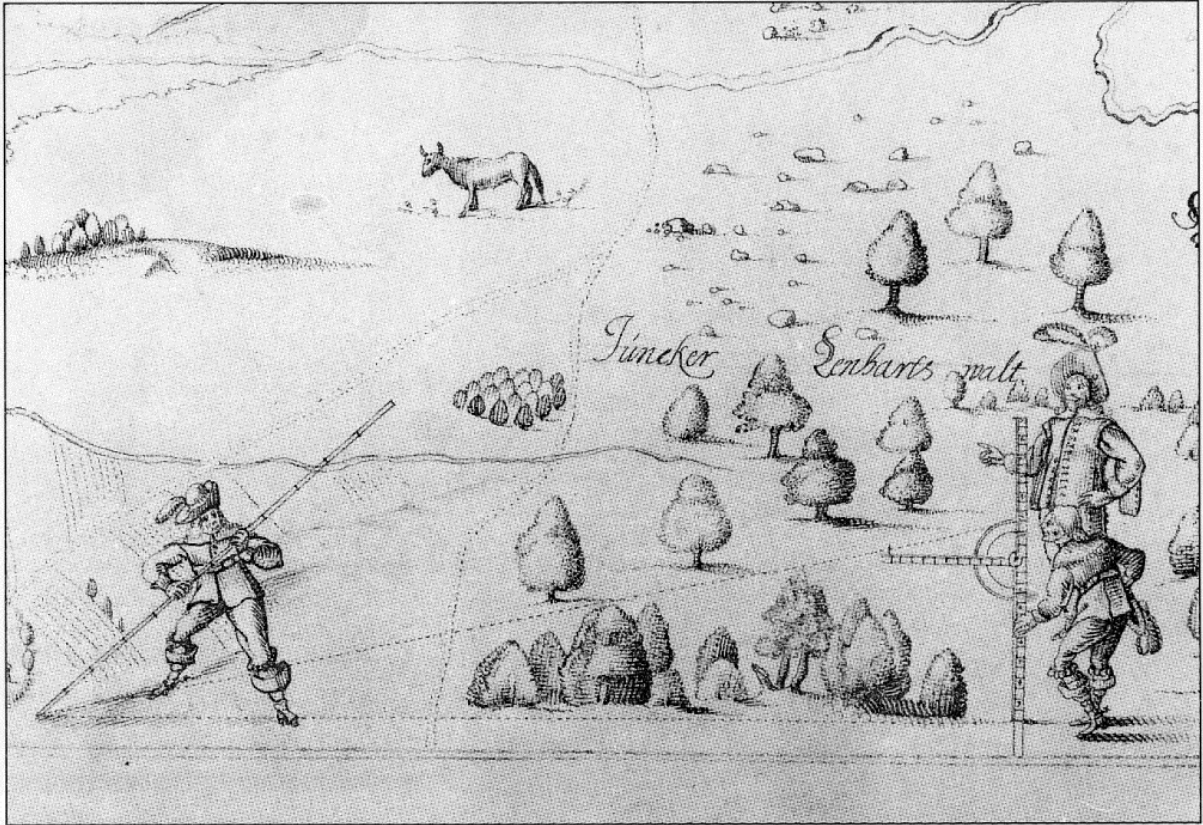
BoU:s utsäde ger som framgått heterogena och osäkra mått på åkerbruket. Vare sig det avser arealer eller volymer rör det sig säkert om minimiuppgifter. De s.k. geometriska jordeböckerna (härefter ibland kallade GJb), från 1630-talet och ett par decennier framåt, ger helt andra möjligheter att bedöma åkern. GJb är jordeböcker med ägobeskrivningar kompletterade med kartor. De uppgjordes på basis av allt klarare regler för det 1628 grundade lantmäteriverket och framställdes av professionella lantmätare. Ett projekt på riksarkivet under ledning av Clas Tollin, Mats Höglund och Olof Karsvall har tillgängliggjort dem genom skanning och sökbar digitaliserad textsättning i en databas på Internet.¹²² Uppgifter ur denna databas har använts för beräkningar för vår statistik, men också liknande uppgifter från andra håll. De senare redovisas för respektive område under ”Anmärkningar för enskilda län och landskap” längre fram.

De geometriska jordeböckerna har granskats källkritiskt av flera forskare.¹²³ Böckerna visar för varje beskriven jordeboksgård en karta över åker och äng samt en tabellarisk översikt, ”Notarum explicatio”, med uppgift om jordatal, ofta mantalet, ”utsädet”, antal hölass, odlingsystem, skogstillgång m.m. (se bild). Enligt Staffan Helmfrid ger s.k. planimetermätningar av kartornas åkerfigurer förvånansvärt små skillnader mot de siffror på utsädet som ges i kartornas beskrivande tabeller. Helmfrid planimetermätte en stor mängd kartor och fann yfelen uppgå till $\pm 10\%$, med medianen 4% . Om man lät positiva och negativa fel ta ut varandra blev felet bara $1,2\%$.¹²⁴

¹²² Projektet *Nationalutgåvan av de äldre geometriska kartorna* genomfördes på uppdrag av Vitterhetsakademiens kommitté för historiska kartor (www.vitterhetsakad.se) och finansierades av Vitterhetsakademien och Riksbankens jubileumsfond (www.rj.se). Arbetet skedde i samarbete med Institutet för språk och folkminnen (www.sofi.se), Lantmäteriverket (www.lantmateriet.se) och RA (www.riksarkivet.se/riksarkivet), bägge de senare 2011-04-20.

¹²³ Bland dessa Svärdson 1928; Enequist 1937; Einar Forssell 1938, s. 302 f.; Hannerberg 1941; Lagerstedt 1942, s. 14; Bergsten 1946, s. 41; Bertil Hedenstierna 1949, s. 51; Westin 1942, 1953; Göransson 1961; Staffan Helmfrid 1962, s. 17; Johnsson 1965, s. 56 ff.; Hermansson 1967; Jonsson 1971, s. 265 f.; Sporrang 1985.

¹²⁴ Staffan Helmfrid 1962, s.16 f.; Svärdson 1928; Hannerberg 1946; Jonsson 1971, fann i sina undersökningsområden avvikelser på bara $\pm 5\%$. Ett par mer marginella invändningar rör att torp kan saknas i de geometriska jordeböckerna samt att utjordar ibland kunde hamna under fel gårdar när lantmätaren summerar tunnlandstalet, vilket kan ge jämförelsefel mellan äldre och yngre uppgifter. Det har

Lantmätare på 1630-talet. Ur Friedrich Getkant "Topographia Practica" 1638. Handritade kartverk 28. Krigsarkivet.

Axel Wennberg kom till liknande slutsatser som Helmfrid när han utvärderade kartorna för Kvillinge och Simonstorp i Östergötland. Han nämner som en fördel jämfört med BoU:s utsädeslängder att bönderna här inte kunde påverka bedömningarna.¹²⁵ Arealerna stämmer enligt Wennberg med verkligheten och de geometriska kartorna är lika goda eller t.o.m. bättre än 50-150 år yngre kartor. Wennberg jämför bl.a. med storskiftesperiodens kartor, som han finner avgjort sämre.¹²⁶ Vid storskiftet var det inte, såsom i GJb, en gårds produktionskapacitet som intresserade, utan rättvisa vid skiftet; rösen, bergsskär och diken behandlades här utan större noggrannhet. Skattläggningskartor från cirka 1700 är de bästa förmoderna kartorna i det senare hänseendet (möjligen skärptes kravet på vad som skulle betraktas som åker i dessa kartor, jämfört med GJb). Ofta anger senare kartgenerationer arealen för högt och kan ibland innehålla delvis fiktiva arealuppgifter p.g.a. gradering – ett tunnland med dålig jord kunde t.ex. anges som ett halvt tunnland.¹²⁷ Enligt Staffan Helmfrids undersökningar förekom ingen sådan gradering i GJb.¹²⁸

dock mindre betydelse när uppgifterna används för att beräkna sockensummor än för närgångna studier av enstaka byar eller gårdar (Wennberg 1946, s. 55 f., 76).

¹²⁵ Wennberg 1946, s. 51.

¹²⁶ Wennberg 1947, s. 61.

¹²⁷ Wennberg 1946, s. 56 ff.

¹²⁸ Staffan Helmfrid 1962, s.16 f. Instruktionen 1634 nämner att en fjärding (=1/8 tunna) eller något mer skulle läggas till vid dålig jord. Det svårtolkade graderingstillägget försvinner dock redan i lantmäteriinstruktionen 1635.

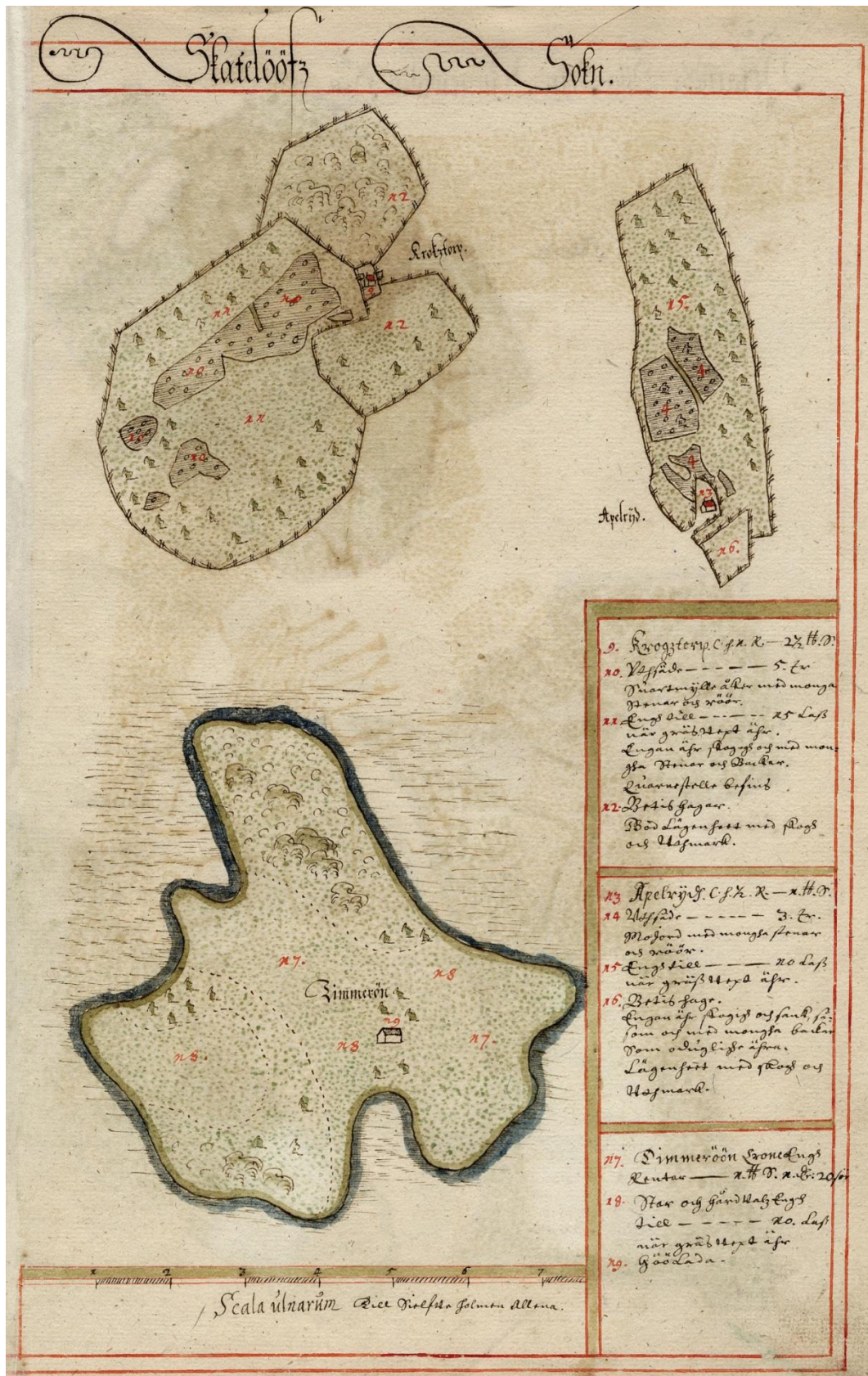
Hannerberg gav inledningsvis en generellt positiv bild av GJb. Han observerade dock en viss måttproblematik beträffande de äldsta kartorna: 1633 års lantmäteriinstruktion räknade med ett tunnland som var 13 263 kvadratalnar. Men fr.o.m. 1634 ersattes detta tunnland av ett om 14 000 kvadratalnar, d.v.s. ett som var 5,6 % större än 1633 års. Skillnaden är dock så liten att den inte går att fastställa från kartorna med hjälp av planimetermätning.¹²⁹ I ett fåtal kartor förekommer andra mått än tunnlandet.¹³⁰ Ett par lantmätare har haft felaktiga alnmått.¹³¹ Hannerberg fann emellertid i senare undersökningar en mer betydande skillnad, nämligen mellan kartareal enligt ytmätning och enligt ”notarum explicatio”. För Seminghundra härad, där kartytan motsvarade 735 tunnland angav ”notarum” bara 568. Han föreslog att detta kan ha berott på att lantmätaren här räknat bort impediment och velat visa den ”effektiva sädesarealen”: fåror mellan tegar, liksom stenar och en del svedjor har dragits av i de angivna arealsiffrorna. Han fann det inte otroligt att detta avdrag kunde uppgå till så mycket som en fjärdedel.¹³² Säkerligen måste man räkna med att olika lantmätare förfarit olika - Staffan Helmfrids tidigare nämnda mätningar som ger mycket god överensstämmelse mellan kartareal och ”notariumareal” tyder på det - och GJb:s åkerarealer därmed inte angivits på ett enhetligt sätt. Denna osäkerhet bör beaktas när utsädessiffror från kartförklaringarna i vår statistik tolkas. Jag gör vid en del skörderelaterade beräkningar nedan ett, försiktigt, schablonmässigt avdrag på 10 % från ”notariumarealerna” för osåbara impediment av åkern.

¹²⁹ Hannerberg 1946, s. 9 ff. 14 000 kvadratalnar = 4 936,6 kvadratmeter eller ungefär 70,3*70,3 meter, d.v.s knappt ett halvt hektar (1 hektar= 100*100 meter= 10 000 kvadratmeter).

¹³⁰ Några kartor från 1633 anger åkern i öresland om 11 777 kvadratalnar. Staffan Helmfrid 1962, s.16.

¹³¹ Se Hannerberg 1949, s. 115 och Jonsson 1971, s. 265 ff. Några justeringar för detta har inte gjorts i föreliggande statistik, där avvilkelsen får anses falla inom statistikens allmänna osäkerhetsmarginaler.

¹³² Hannerberg 1959, s. 97.

Karta ur geometrisk jordebok. Gårdar i Skatelövs socken, Kronobergs län (RA:s databas till Nationalutgåvan av de äldre geometriska kartorna)

Utsädet ett visst år?

Det står klart att den åker de geometriska jordeböckerna anger, d.v.s., hela den öppna åkerytan, ofta inte besåddes årligen. Det gäller inte bara för trädesbruksområden. I vissa kartbeskrivningar redovisas, även för ensädesområden, en del ”obrukad” eller ”öde” åker. Hur konsekventa sådana uppgifter är och hur de egentligen skall tolkas är oklart. I de flesta kartor saknas sådan uppgift.

Från andra källor vet vi att andelen besädd åker också kunde variera mellan enskilda år p.g.a varierande tillgång på utsäde m.m. I tiondelängder ser man ibland att någon givare ”intet sått”, ibland förklarat med fattigdom. Och utsädet kunde ätas upp under svältår. Ett skrämmande vittnesbörd föreligger från Österbotten, Västerbottens granne i nuvarande Finland, 1603, att ”uppå samma år 1602 ingen årsväxt, så mycket som ett korn var uppå spannmål, utan av frost fördärvat, därför många tusenden av vår avföda och grannar här uti landsändan avsomnade äro, såsom ock nu mången i detta år *icke hade ett sädeskorn att så i sin åker...*” (min kursivering, LAP).¹³³ Vid skattläggningen 1602 i Ångermanland uppgavs att bara halva åkerarealen, mot normalt 2/3, besåts efter 1601 års nästan totala missväxt.¹³⁴ Det innebär att en tredjedel av den normalt besädda åkern lämnats osädd.

Att kristider kunde innebära utsädesminskningar framgår också av uppgifter från senare perioder: Efter kriget 1643-1645 såddes i Bohuslän 1646 på sina håll bara lite havre och ännu 1650 hade många gårdar på Tjörn och Orust bara sått ”halvparten och en del mindre”.¹³⁵ Vid 1717 års folk-, säd- och saltinventering beräknade landskontoret i Skåne att 1/3 av korn- och rågjorden och 2/3 av havrejorden skulle ligga obesädd 1718, 1719 antagligen ännu mer. 1718 beräknades den osädda åkern uppgå till nästan 40 % av all åker i landskapet. 4 november 1718 klagade generalguvernören över Skåne: ”Blivandes de tillkommande åren ännu svårare, om lantmannen i år nödgas angripa och förtära vad som till utsäde avsatt är”.¹³⁶ I Västerbotten uppgavs utsädet bara räcka att beså en fjärdedel av arealen vid samma tid.¹³⁷

Sammantaget bör detta innebära att GJb:s uppgifter om åkern principiellt och försiktigtvis bör ses som en normal eller, snarare en, ur jordägarens synpunkt, ideal eller potentiell areal. Den besädda arealen ett visst år framgår inte. *Statistiskt bör GJb-arealerna ses som maximiarealer.*

Beräkning av socknarnas åkerarealer

För att ta fram åkerarealerna för vår statistik har i första hand de geometriska jordeböckerna använts. De täcker dock bara vissa områden och ofta bara en del av socknarnas gårdar. För områden utan GJb har interpoleringar gjorts från angränsande områden som har GJb. För områden där GJb inte kan användas på dessa sätt har BoU-utsäden fått approximera den besädda åkern och efter en uppräkningsmetod med hänsyn till odlingsystemet den totala åkern.

För områden med GJb har jag valt att göra sockenberäkningar på följande sätt. Från riksarkivets databas har mantals-, utsädes (och hö-) uppgifter tagits fram sockenvis för vad som i riksarkivets GJb-bas kallas gårdar eller hemman. Databasen möjliggör

¹³³ Tegengren 1943, s. 254.

¹³⁴ Westin 1943, s. 104.

¹³⁵ Johansen 1905 A, s. 23 ff., 222, 225.

¹³⁶ Generalguvernörens över Skåne brev till Kungl. Majt. 1717-1718 (Brev till Kungl. Majt. volym 39, RA).

¹³⁷ Palm 2012.

uteslutning av icke mantalssatta lägenheter (torp, utjordar m.fl.). Därmed återstår alla större jordbruksenheter. Från dessa kan i sin tur säterier och prästgårdar uteslutas. De måste hanteras på särskilt sätt vid statistikkonstruktionen eftersom de ofta inte angivits med åsatt mantal i GJb (se nedan). Vad som återstår efter dessa uteslutningar är bondebrukens mantal. När dessas mantal preciserats till $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ osv. har hänsyn tagits till detta, när precisering saknats och det t.ex. talas om ”en gård” har jag tolkat detta som en helgård eller ett mantal.¹³⁸ Åker (och hö) har därefter beräknats som medeltal per mantal. Därvid har följande tumregler använts för att garantera någon grad av representativitet:

A. För socknar där GJb täcker 10 mantal eller mer har dessas medeltal multiplicerats med det inledningsvis nämnda totala virtuella mantalet i socknen varvid resultatet ansetts ge sockentotaler. Tumregeln minst 10 mantal motiveras med att detta antal kan ha rymt 20-30 brukningsenheter (bondgårdar) vid denna tid. Det är det antal vi använde vid våra BoU-urval ovan. Samtidigt utgjorde 10 mantal ofta en betydande del av en sockens totala mantal. En avsevärd homogenitet tycks ha präglat bondgårdarna på olika jordnaturer och i samma härad, socken eller liknande vid denna tid.

B. För socknar där GJb:s mantal är färre än tio har i första hand eventuell uppgift från pastoratet antagits. Där även sådan saknats har häradsgenomsnitt per mantal tillgripits för uppskattningen. Även i dessa fall har tumregeln minst 10 mantal använts. (I förra fallet är uppgiften markerad med fetstil, i senare fallet med fet kursiv i databasen). Självfallet utjämnar och döljer genomsnitt för större områden skillnader som kan föreligga mellan dessa områdens delområden.

C. För betydande större områden saknas dock GJb helt. Här har skattningen skett på två sätt. För häradar som har angränsande häradar med GJb-uppgifter har dessas medeltal använts för interpoleringar enligt följande: Om härad X saknar GJb, grannhäraderna Y och Z därmot har, har X:s åker beräknats som medeltalet för häraderna Y och Z.

D. GJb innehåller också en hel del s.k. utjordar. Detta var små, ej mantalssatta, odlingsområden utanför byarnas egentliga inägor, ofta insprängda i utmarken. De kunde innehålla både åker och äng. För tre landskap är de av nämnvärd betydelse: i Östergötland, Dalarna och på Öland motsvarade utjordarnas åker 4,6; 4,9 respektive 9,1 % av all karterad åker. I övriga landskap tycks de däremot bara ha utgjort en eller två procent jämfört med bondeåkern. För Östergötland och Öland har häradsvisa tillägg gjorts för utjordarnas åker och äng utifrån dessas andelar av kartornas motsvarande totalsiffror.¹³⁹

De på beskrivna sätt framtagna medeltalen har slutligen multiplicerats med socknarnas totalmantal (se ovan). Där ingår som vi sett även prästgårdars och säteriernas mantal, framtagna på olika sätt. I dessa skattningar kommer således de från GJb-excerperingen uteslutna icke mantalssatta säteriernas och prästgårdarna, många torps och lägenheters liksom utjordarnas resurser med i statistiken.

För ett stort sammanhängande område som berör Västergötland, Dalsland och Värmland har skattning enligt metod C inte använts med tanke på de stora kulturgeografiska skillnader som sannolikt rått mellan områdets olika delar. Ett interpolerat GJb-medeltal skulle här bli alltför intetsägande. Istället har här, liksom för Norrland, BoU-utsädet fått

¹³⁸ Mantalet är inte entydigt gårdemantalet utan ofta snarast ett hemmanstal eller gårdetal med rötter i årliga räntans klassificeringar. Någon praktisk betydelse vid beräkningarna har detta knappast.

¹³⁹ För norra Öland där GJb saknas har genomsnittet för södra delen av ön antagits och för områden i Dalarna och Östergötland utan uppgifter genomsnittet för områden med uppgifter.

approximera arealerna. En tunna BoU-utsäde har då antagits motsvara arealen ett tunnland besädd åker. I åtminstone ensädesdelarna av området talar, som vi sett, en hel del för att detta utsäde var ett, något lågt uppgivet, verkligt utsäde.

Beträffande Dalarna har, som kommer att framgå längre fram, revade jordeboksutsäden föredragits framför GJb-uppgifterna, där dock särskild hänsyn måste tas till odlingssystemet vid tolkningen av vad som var besädd och total åker.

Bruno Johnsson föreslog som vi sett att BoU-längdernas utsäde används som hjälpvariabel för att via regression och proportioneringar skatta värden för områden där tillgången på geometriska uppgifter är dålig. För att få en lämplig hjälpvariabel för uppskattningar enligt A och B har den häradsvisa korrelationen r_{xy} för sambanden mellan å ena sidan karterad åker och å den andra BoU-utsädet, men också totala mantalet, prövats. Bägge sambanden var positiva, men i regel starkare mellan kartareal och mantal (ofta r_{xy} högre än +0,9). Som hjälpvariabel har valts den som uppvisat starkast samband i respektive härad.

Statistiken anger alltså besädd och obesädd areal beräknad med hjälp av GJb och BoU och med hänsyn tagen till odlingssystemen. Flera osäkerheter solkar uppskattningarna: 1) impedimenten i kartorna och de oskattlagda enheterna, 2) sannolika underskattningar i BoU, 3) antagandet om att en tunna ren säd alltid motsvarade 1 tunnland besädd åker, 4) bristen på uppgifter om utsädet, d.v.s. besädd åker, ett visst år.

Sätäthet?

En osäkerhet som bör hållas i minnet är den som följer av antagandet om en tunna utsäde i ren säd per tunnland. I kritiken av BoU-utsädet har, som ovan visats, förekommit antaganden om att gles sådd var vanlig. Sannolikheten är dock snarare att man ibland sått tätare.¹⁴⁰ Att så tätare bör ha varit frestande vid arbetskraftsbrist, som sannolikt var vanlig; tidens militära utskrivningar och pestepidemier försvårade arbetskrävande plöjning etc. i okänd omfattning. Efter missväxt förekom utsädesbrist eftersom folk åt upp utsädet för att inte hungra ihjäl. Här kan man istället tänka sig gles sådd. Tidens godtyckliga växlande mellan begreppen ”tunna” och ”tunnland” i källorna talar dock för att den bokstavliga betydelsen av tunnland, den yta som besäddes med en tunna utsäde, bör ha varit tämligen realistisk.

Svedjeutsädet, som ofta nämns i BoU-längderna, har sannolikt avvikit vad gäller sätäthet. Svedjorna var tillfälliga åkrar, som bara brukades med mycket långa intervall. När de togs i bruk brändes och röjdes skogen, som vuxit upp sedan förra användningen. Sätätheten för svedjeråg skall enligt litteraturen ha varierat kraftigt – från 1/2 till 1/20 tunna per tunnland. Samtidigt förekommer rapporter om korntal mellan 5 och 80. Detta borde teoretiskt motsvara skördar som varierade mellan 0,25 och 40 tunnor per tunnland. Ett räkneexempel från Värmlands finnskog ger en skörd på 4 tunnor per tunnland.¹⁴¹ Arealavkastningen var alltså inte högre än på många vanliga åkrar. Svedjornas glessådd kan emellertid här och var påverka våra beräkningar av areal från utsädesuppgifterna, men sannolikt totalt sett obetydligt.

¹⁴⁰ Se t.ex. om skattläggningsmetoden för Halland och tiondesättningarna i Skåne längre fram samt Lindes (2011) anmärkningar om Halland, Västerbotten och Jämtland. s. 27 not 36, som citerar en kartbeskrivning från Fivelstad i Östergötland där byns åker sägs vara ”mycket sällsam och måste mycket tunt besåas, om dee elliest skola få någon sädh igen, hwarföre dee oc h såå mindre än en tunna på 14 000 Quad: alnar”.

¹⁴¹ Bladh 1995, s. 170 f.

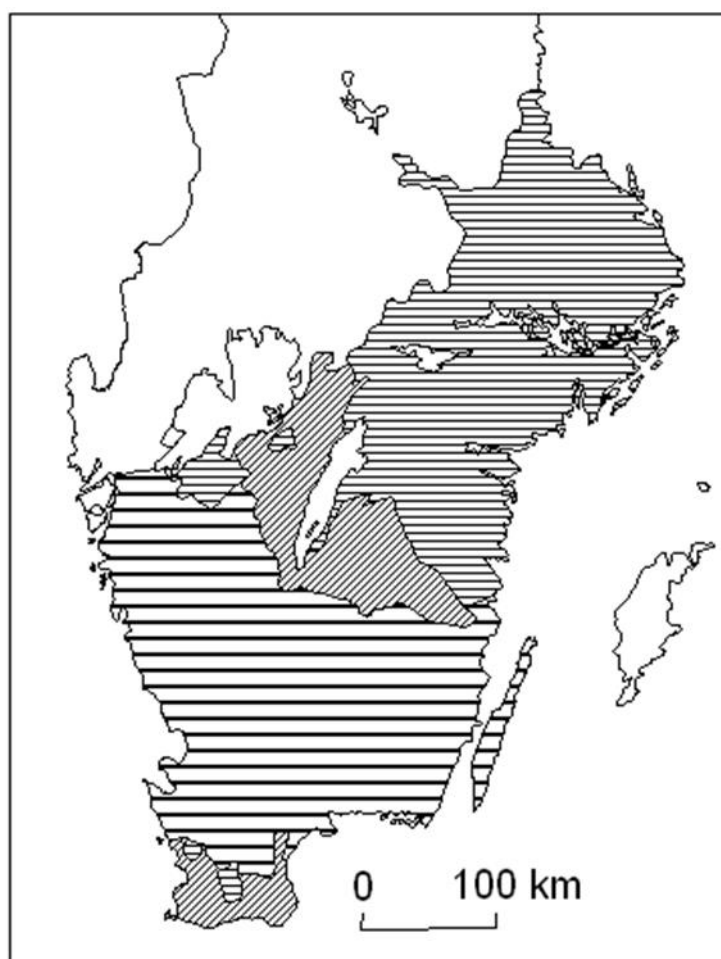
Städernas åker

För enkelhets skull får städernas besådda åker i statistiken representeras av BoU-uppgifter om inte annat sägs under anmärkningar för enskilda län och landskap längre fram i det följande. Problemen med befriade kategorier förefaller här mindre försåvitt inte hela staden, som t.ex. Göteborg, var befriad.

Odlingssystemen - trädorna

I vår statistik görs uppskattningar av besådd respektive total åker inklusive träda. BoU-utsäden avser endast besådd åker, GJb totalåker. För att ta fram totalåker från de förra och besådd från de senare är det viktigt att känna till vilket odlingssystem ett visst område tillämpade, oftast en-, två- eller tresäde. Uppgifter om detta har hämtats från olika håll. Ofta har jag nöjt mig med grova avläsningar i kartor, som den härintill; ibland har jag gått på uppgifter i litteraturen, i nödfall har jag tagit hjälp av uppgifter från långt fram i tiden. Var uppgifterna hämtats för olika geografiska områden framgår i avsnittet ”Anmärkningar för enskilda län och landskap” längre fram i det följande. Här nöjer jag mig med Sölve Göranssons sammanfattande bild av odlingssystemen före 1700-talet. Sedan den togs fram har ytterligare ljus kastats över särskilt systemen i kartans vita områden.

Odlingssystemen före 1700-talet

Källa: Göransson 1971.

Städerna har i vår statistik antagits ha samma odlingssystem som sina landsförsamlingar eller, om sådan saknas, sin största grannförsamling.

Odlade grödor

Odlade grödor enligt tiondet

Uppgifter om odlade grödor kan förekomma i GJb och mycket sporadiskt i BoU. För vår statistik har dock främst *tiondelängdernas* uppgifter använts. I dessa längder uppges det tionde bönderna lämnade till kronan, oftast specificerat på sädesslag. Det har inom forskningen kring Skånes tionde misstänkts att bonden ibland fick byta en gröda som han hade brist på mot en överskottsgröda vid uppbörden.¹⁴² Detta förfarande stred dock mot de svenska tiondeförordningarna, men går knappast att avslöja i källmaterialet.

Vilka grödor som ansågs tiondepliktiga kunde variera lokalt. Råg och korn har alltid ansetts tiondepliktiga. Östgötska Ydre härad redovisar t.ex. 1617 bara råg och korn, Vifolka i samma landskap 1621 däremot vete, råg, korn, havre och ärtor, några gånger

¹⁴² Jörgen Weibull 1952, s. 97 ff.

bönor. Att vete, ärtor och bönor inte återfinns bland ett visst områdes tionde behöver inte innebära att de inte odlades. Humle förekommer bara några enstaka gånger som tionde fastän vi vet att det odlades allmänt.¹⁴³ De olika sädesslagen redovisas ibland sammanslagna som s.k. ”ren säd” eller ”spannmål” (se s. 28). En del tyder på att havren ibland upptas ofullständigt i tiondelängderna. Ibland lämnades malt eller mjöl istället för obearbetad säd som tionde. Köksväxter, t.ex. kålsorter, frukt m.m., förekommer inte som tionde. Vår statistik tar endast upp vete, råg, korn, blandsäd, havre, ärtor och bönor.

Även svedjesäd var tiondepliktig. Den specificeras bara här och där i tiondematerialet, men får annars där den förekommit antas ingå i rågtiondet.¹⁴⁴ BoU tycks mer konsekvent ge uppgifter om svedjeutsädet.

Tiondet redovisas för den aktuella tiden i regel i av prästerna uppgjorda längder med summeringar på slutet (se nedan avsnittet ”1630 års tiondeskörd”).

Beräkning av grödornas sammansättning från tiondet

Stora luckor i tiondematerialet, förorsakade av arkivförluster eller att tiondet varit utarrenderat mot avgift, har framtvingat en viss störande spridning i de årgångar som använts för statistiken. Av det från den aktuella tiden bevarade tiondematerialet är en hel del svett av arkivbränder och därmed svårläst i kanterna. Ibland saknas sockenvisa summeringar vilket försvårat excerperingen. Ofta finns särskilda summeringar i landskapsnas fogderäkenskaper. De har ibland använts när bättre uppgifter saknats (dessa summeringar kan dock ibland vara netto efter vissa avdrag för vinsäd, bibeltunna m.m. som socknarna hade rätt att göra, vilket dock endast mycket marginellt försvagar deras beviskraft beträffande de olika grödornas relativa fördelning). När tiondet angetts i ”ren säd” har andra årgångar med specificerade uppgifter eftersökts. Excerperingen har skett från mikrofilmer av landskapshandlingarna hos länsbiblioteken, där tillgängligheten under arbetets gång delvis påverkat vilka års längder som undersökts (numera finns däremot landskapshandlingarna lätt åtkomliga på Internet, efter att ha skannats av riksarkivet med hög kvalitet).

I regel har längder från 1620-talet använts. Att ibland tämligen disparata år på grund av källmaterialets brister kommit att excerperas kan i viss mån ses som problematiskt. Tiondets fördelning på olika grödor bör dock oftast ha varit tämligen stabil eftersom grödovolet i regel var starkt bundet till odlingssystem och växtföljder, vilka bara förändrades långsamt. Källmaterialet ger många exempel på detta.¹⁴⁵ Tionde för skördeåret 1630 har använts för skördeberäkningar (se nedan). Den i ”ren säd” beräknade ”tiondeskörden” har sedan i statistiken fördelats i enlighet med tiondets fördelning.

Ibland summeras tiondet i längderna enbart pastoratsvis. Då avser statistikens fördelning av grödorna genomsnittet för samtliga i pastoratet ingående socknar. När specificerade tiondeuppgifter inte påträffats för enstaka socknar har, det gäller något dussintal fall, fördelning på sädesslag hämtats från grannsocknar.

Vår statistik upptar vete, råg, korn, blandkorn, havre i procent av summan oreducerad volym av dessa sädesslag. Med oreducerade volymer menas att de inte räknats om till ”ren säd”. Olika slags malt förekom ibland som tionde. Hur dessa redovisats i statistiken framgår i anmärkningarna för enskilda län och landskap i det följande. Det ganska

¹⁴³ Pia Nilsson 2010.

¹⁴⁴ Jämför Leijonhufvud 2001, s. 73.

¹⁴⁵ Se t.ex. Kopparbergs läns tionde mellan cirka 1620 och 1637.

sällsynta mjölet specificeras ibland i källan till sädesslag. När så inte är fallet har specificeringar i närområdet fått suppleras. Ärtor och bönor anges i vår statistik enbart som tiondekvantiteter.¹⁴⁶

Städerna

Städerna lämnade oftast inget kronotionde. De har i de fall inga tiondeuppgifter påträffats i statistiken antagits odla samma grödor och i samma proportioner som sina landsförsamlingar eller, om sådan saknas, en grannförsamling i pastoratet.¹⁴⁷

1630 års ”tiondeskörd”

I det föregående har vi beskrivit statistiska skattningar av utsädesvolymen och åkerarealer. Kan vi från dessa gå vidare och beräkna skördarna? Att från sådana data uppskatta skörden ett visst år och ett visst mindre geografiskt område är tyvärr vanskligt. Vi känner varken avkastningen mätt i korntal eller arealavkastning närmare, men värst: vi vet inte hur stor del av åkerjorden som utnyttjades vid ett visst tillfälle. Inte bara ett visst års skörd blir svårt att uppskatta utan även normalskördar.

Flera forskare har försökt undvika problemen genom att beräkna skördarna från det principiellt skördeberoende tiondet - det totala tiondet skulle ju motsvara en tiondel av årets skörd. Under 1500-talets reformation drogs större delen av denna tidigare kyrkliga skatt in till kronan, i vars arkiv den efterlämnat stora källmaterial. Redan 1700-talets geografer beräknade skördarna från tiondet.¹⁴⁸ De mest kända sådana beräkningar torde dock vara Hans Forssells i hans klassiska arbete ”Sverige 1571”.¹⁴⁹ Genom multiplikation av socknarnas kronotiondesummor med, i regel, 15 (kronotiondet motsvarade normalt 2/3 av totala tiondet eller 1/15 av den tiondebelagda skörden, erhållet som $2/3 * 1/10 = 1/15$), samt tillägg för vad prästgårdar, säterier, slott och städer kunde tänkas skörda, uppskattade han skörden för det dåtida Sverige vissa år på 1570-talet. Bl.a. Hannerberg och Björn Helmfrid var också positiva till tiondets användbarhet för skördeberäkningar.¹⁵⁰ Hannerberg ansåg att tiondet gav lika goda beräkningar av totalskördarna som den moderna jordbruksstatistiken, om än cirka 20 % för låga.

¹⁴⁶ Siffrorna har vid statistikföringen ibland något avkortats genom att bara tunnor och dess närmaste undermått, skäppor, spannar eller åttingar registreras. Från fat, kannor och ännu mindre mått har i regel bortsetts, vilket inte har någon väsentlig betydelse eftersom det är tiondesummorna för hela socknar som excerperats.

¹⁴⁷ Björklund 2010, s. 110 f. visar att detta är ett antagande som måste tas med reservation. För en del städer fann hon att det åtminstone i slutet av 1600-talet och på 1700-talet förekom undantag. Jag gjorde en jämförelse av 68 städer för vår statistik antagna odlingssystem cirka 1630 med motsvarande 1805 (se kommande projektrapport för cirka 1810). I regel var skillnaderna obetydliga, men för följande 22 städer visade sig dock trädan större 1805 (besädd andel av jorden i procent, format 1630-1805): Alingsås 100-40; Falkenberg 100-25; Falköping 100-67; Falu Kristine 50-33; Göteborg 100-75; Kalmar 100-72; Karlstad 80-75; Kristinehamn 71-50; Kungälv 100-90; Landskrona 100-50; Luleå 100-75; Piteå 100-50; Skanör 67-33; Skara 73-67; Strömstad 100-94; Uddevalla 100-90; Ulricehamn 100-80; Umeå 100-67; Varberg 100-67; Vimmerby 67-50; Växjö 100-75; Åmål 100-50. Detta säger naturligtvis inget om odlingssystemen 1630, 1805 års uppgifter faller in i en allmän trend av ökat trädesbruk.

¹⁴⁸ Se Martin Linde 2011.

¹⁴⁹ Hans Forssell 1872-1883, s. 348 f. Han gjorde också skördeberäkningar för Norrland för 1600- och 1700-talen (Hans Forssell 1872 B).

¹⁵⁰ Hannerberg 1941, s. 199 ff. och 1959, s. 97; Björn Helmfrid 1949, s. 164 ff. Bland andra användare märks Lagerstedt 1942; Westin 1943; Bertil Hedenstierna 1949; Yngve Nilsson 1950; Dagny Hedenstierna 1951; Lagerstedt 1955 och Montelius 1962, s. 62 ff. Staffan Helmfrid 1962, s. 43 f. var något skeptisk.

Historikern Lars-Olof Larsson var också positiv: tiondelängderna ”måste anses utgöra en mycket god indikator på skördeutfallet i stort ...”.¹⁵¹ Ekonomhistorikern Jan Lindegren ansåg tiondet, förutsatt att en rad tillägg gjordes och kopplat till utsädesuppgifter, klart användbart för skördeberäkningar.¹⁵² Även hans kollega Johan Söderberg ansåg tiondelängderna, åtminstone för sitt undersökningsområde Dalarna, användbara för skördeberäkningar och fann utifrån andra källor underskattningen ”förvånansvärt liten”.¹⁵³

Hannerberg blev med tiden mer skeptisk.¹⁵⁴ Andra, bl.a. Axel Wennberg och Lennart Palm, var pessimistiska.¹⁵⁵ Agrarhistorikern Lotta Leijonhufvud anser att tiondelängderna åtminstone duger till att beräkna skördetrenden.¹⁵⁶

Redan Gustav Vasa misstänkte att bönderna betalade för lite i tionde.¹⁵⁷ Under nästan halvtannat århundrade efter honom prövade kronan genom ökade kontroller att höja tiondeuttaget. Fr.o.m. slutet av 1600-talet kan man säga att kronan i viss mening gav upp när den på många håll införde s.k. fast tionde; kontrollen hade då visserligen blivit mycket effektiv, men till ett alltför högt pris. Det rörliga tiondets komplicerade och arbetskrävande räknande på åkrarna etc. upphörde på flera håll före mitten av 1700-talet. Det fasta tiondet sattes så pass lågt att bönderna skulle klara att betala det i både ”ond och god tid”.

Björn Helmfrids slutsats var att tionderäkenskaperna, trots allt och åtminstone om rökräkning förekom, kan ”anses väl avspegla den odlade jordens skiftande avkastningsförhållanden”. Beaktas måste dock att alla hemman inte betalade tionde, att alla grödor inte var tiondepliktiga samt att avrundningar neråt vid räkningen förekom. Sin slutsats underbyggde han med beräkningar av korntal och konsumtionsutrymme, liksom kontroller av byns spannmålsförtullningar till Norrköping.¹⁵⁸

Möjligen var tiondeuttaget olika effektivt eller skördeberoende i olika delar av landet. Delar av Västergötland är kända för låga tiondeleveranser och Palm har visat att man där, åtminstone tidvis, betalade långt mindre än den stipulerade tiondelen.¹⁵⁹ Lotta Leijonhufvud misstänker t.o.m. att tiondet i Skaraborgs och Älvsborgs län inte alls var skördeberoende.¹⁶⁰ Tvivlen kan underbyggas av en uppgift från Viste härad om att man före 1615 haft för sed att ge en skäppa spannmål för vart pund smör i årliga räntan.¹⁶¹ Men bilden är inte enhetlig; själv har jag observerat enstaka fall av provtröskning i

¹⁵¹ Larsson 1972, s. 151.

¹⁵² Lindegren 1980, kap. 6.1.

¹⁵³ Söderberg 1999, s. 112 ff.

¹⁵⁴ Hannerberg 1971, s. 81. Här talar författaren om ett nödvändigt tillägg på 30 %.

¹⁵⁵ Wennberg 1947, Palm 1993. Wennberg var mycket kritisk mot tiondelängderna som källa för skördeberäkning. Han nämner kläna resultat av provtröskningar i västra Östergötland under senare delen av 1600-talet och sjunkande uppbörd som tecken på tiondets bristfällighet i sammanhanget. Äldre korntal skulle ge bättre bild även för 1600-talets slut menar han. Wennberg ansåg att uttagsprocenten för tiondet sänktes i samband med kriser utan att detta skall ses som fusk, kronan kunde inte låta folk svälta ihjäl. I oår har kronan och andra tiondemottagare nöjt sig med ett mindre tiondeuttag än de formellt hade rätt till. (Wennberg 1947, s. 190 ff.) Björn Helmfrid fann dock inget sådant för Östra Eneby (Björn Helmfrid 1949, s. 167).

¹⁵⁶ Leijonhufvud 2001, s. 72.

¹⁵⁷ Bl.a. krävde han in utsädesuppgifter för kontroll, se t.ex. Myrdal 1991, s. 276 ff.

¹⁵⁸ Björn Helmfrid 1949, s. 167.

¹⁵⁹ Palm 1993, kapitel 8.

¹⁶⁰ Leijonhufvud 2001, ss. 69, 113, 165 f., 204.

¹⁶¹ Detta skulle dock hädanefter inte gottas, men vem vet? Swenne 1933, s. 124 not *

västgötska Vadsbo härads tiondelängder för 1630 och tiondet i Läckö grevskap 1631 sägs ha uttagits ”efter grannerlig Profning och Ransackningar”.¹⁶² Ett exempel på långtgående försök till kontroll ger den ovanliga sammankopplingen mellan utsädes- och tionderedovisning för Kind 1624 och 1626 (se anmärkningarna om Västergötland längre fram). Fast tionde, något som skulle underminera varje kalkyl, skall dock, utöver eventuell fast skylavkastning, inte ha förekommit i Västergötland tiden runt 1630.¹⁶³

Utan tvivel har effektiviteten i tiondeuttaget växlat under olika perioder med rörligt tionde.¹⁶⁴ I vårt sammanhang vill vi, trots de uppenbara osäkerheterna, se vilken skörd tiondet implicerar för skördeåret 1630. Därvid undersöks först hur tiondet togs ut runt 1630, därefter hur stor den tunna tiondet mättes i var. Slutligen görs några rimlighetsbedömningar.

Tiondesystemet runt 1630

Under perioden 1590-1627 beräknades tiondet i det dåvarande Sverige i princip på följande sätt: Sedan sädesskärningen, skylsättningen och torkningen på åkern avslutats, räknade bonden, mer eller mindre övervakad av lokala förtroendemän eller, ibland, någon kronans kontrollant, av var tionde rök eller skyl och ställde den åt sidan. ”Skylen” eller, synonymt ”röken”, var en uppsättning på varierande sätt av ”kärvar” eller ”nekar”, i sin tur synonymer, av skuren säd för torkning.¹⁶⁵

De lokala kontrollanterna, oftast socknens sexmän, antecknade antalet på karvstockar. Detta kallas *rök-* eller *skylräkning*. Därefter har prästen hämtat sin tredjedel av tionderökarna och fört dem till prästgården. Övriga tionderökar har bonden tagit hem till sin lada. Där har han sedermera tröskat dem och strax före jul fört tiondesäden till ”kyrkohärbäret”, den lokala kyrkans tiondebod, från vilket den med tiden skulle föras vidare till kronans representanter eller andra mottagare.¹⁶⁶

Prästen gjorde under hösten upp en längd över de som var tiondepliktiga och på denna antecknade han den mängd säd bönderna kom med till härbäret. Vid uppbörderna närvarade inte bara prästen, utan även kyrkvärdarna och ibland fogden. Här bör rimligtvis karvstockarna visats upp för bedömningen av de avlämnade volymerna. När förrättningen

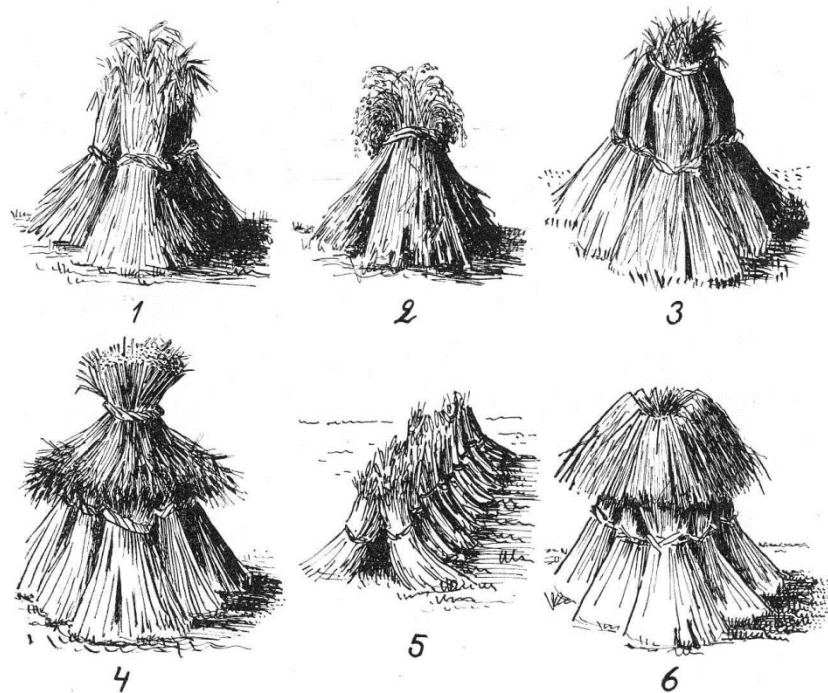
¹⁶² Tionderäkenskaper 1629-1631 för Läckö grevskap i Delagardieska släktarkivet, Lunds universitetsbibliotek.

¹⁶³ Leijonhufvud 2001, s.76.

¹⁶⁴ T.ex. Björn Helmfrid 1949, ss. 65-71.

¹⁶⁵ En viss begreppsförvirring förekom. *SAOB* anger bl.a. följande definitioner: ”lant. samling av kärvar (av säd l. lin l. ärter l. fröklöver o. d.), uppställd på visst (i olika trakter växlande) sätt för att torka på åkern; skyl; dels om rad av kärvar (ofta 20) som ställts parvis lutande mot varandra: långskyl, trave, dels om kärvar som rests mot varandra i en (konisk) klunga: trindskyl, dels om kärvar av vilka några ställts omkring en stör under det att andra trätts på stören (ovanför de på marken stående): krake, snes, dels om kärvar av vilka några rests mot varandra i en klunga varefter andra lagts över dem; äv. om hög av kärvar som lagts i ordning på åkern ss. en förberedelse till den egentliga uppsättningen för torkning; ... äv. ss. beteckning för ett (i olika trakter växlande) antal kärvar. Skyl kallades snes (i Bygdeå i Västerb.) och höll 12 band; 30 skylar utgöra en rök.” I senare fallet citeras Hülphers 1789, V. 1, s. 293.

¹⁶⁶ T.ex. Björn Helmfrid 1949, s. 38.

Skylar, band. Enkla skylningsmetoder: 1 Klocka; 2 Krokstad nek; 3 Toppbunden trindskyl; 4 Enkel spetshatt; 5 Kamskyl eller trave; Krängd hattskyl. Mattisson 1953, s. 86 (efter C.G. Lekholm).

var klar ”beseglade” prästen längden, d.v.s satte sitt sigill under som intyg. På vintertinget fick sedan bönderna göra edgång på att inget undanhållits.¹⁶⁷

Trots edgång och prästens intygande framgår av det nyss anförda flera allvarliga luckor i kontrollen. En var skyl- eller rökräkningen på fälten: Fanns kontrollanter i alla socknar? Hann de med? Kände de till alla åkerlappar i mer glesbefolkade skogsområden? Var de noggranna? Var kontrollanter utifrån kapabla att bedöma hur mycket tröskad säd en genomsnittlig rök gav i en viss socken? Här införde kronan med tiden ett par till synes effektiva kontrollmetoder.

1594 fastslogs att prästerna skulle göra upp ”vissa register” även över sin egen tredjedel av tiondet, ”tertialen”. Direktivet pekar på den kontrollmöjlighet som låg i *en jämförelse av kronotiondet med det prästen tagit in*. Prästen antogs ha ett starkt egenintresse att ta ut sin del av tiondet maximalt effektivt. Om prästen hade med sig ett sådant register vid uppbörden fanns här ett enkelt sätt att kontrollera att varje bonde lämnade den, i regel, dubbla mängden kronotiondesäd jämfört med vad prästen fått. Men prästerna nöjde sig i praktiken med att i sina register ange antalet tionderökar de hämtat i de olika gårdarna. Att hemma i prästgården hålla de olika gårdarnas tionderökar åtskilda från varandra och från prästgårdens egenproducerade och tröska dem separerat var i praktiken helt ogörligt. Om en jämförelse skulle vara effektiv krävdes kunskap om hur mycket säd de enskilda gårdarnas rökar gett och sådan kunskap saknades. Avkastningen per rök har skiljt sig mellan olika gårdar. Och tröskningen skedde, som framgått, i regel utan kontroll hemma i

¹⁶⁷ T.ex. Björn Helmfrid 1949, s. 38.

bondens lada. Tiondet var ofta en illa sedd pålaga och i tröskledet fanns naturligtvis en stor frestelse för bonden att lämna för lite säd.¹⁶⁸ Här användes *provtröskning* som en viktig kontrollmetod. Genom provtröskning runt om i socknen av ett antal representativa rökar erhöles en genomsnittlig mängd säd per rök som, multiplicerad med det antal rökar som motsvarade kronans tionde, gav den mängd tiondesäd kronan hade att fordra. För att få bättre grepp över tröskningen beslutade kronan 1627 dessutom att *en särskild trösklada* skulle byggas i varje socken dit kronotiondet skulle föras efter skörden och där, under kontroll, tröskas.¹⁶⁹

Sammantagna borde ovanstående kontrollåtgärder ge kronan en icke föraktlig kontroll över tiondet. Men genomfördes de? Hur såg praxis ut lokalt? För Östergötland fogas 1630 särskilda längder över "allmogens röketal" samt "uttröskad ren säd" till de bevarade tiondelängderna.¹⁷⁰ Tydligt har varje gårds tiondetröskning här skett separat. I vilken mån detta noggranna förfarande förekom i andra delar av landet 1630 är oklart. Hannerberg nämner sporadiska uppgifter om skylar och provtröskning i Närke.¹⁷¹ I en redogörelse 1638 anger landets bonderiksdagsmän skylräkning som det vanliga sättet att bestämma tiondet. Tröskprov nämns för flera, tyvärr ospecificerade, landsändar. För Uppland uppgavs att skylräkning tillämpades men att avkastningen per skyl beräknades enligt en fast schablon: en halv spann säd av var skyl i både "goda som onda år", vilket bör ha inneburit en viss utjämning av tiondet över åren och att den genomsnittliga tiondekvoten blev mindre än den stipulerade.¹⁷² I vilken mån särskilda tiondelador verkligen införts framgår inte. Att provtröskning blev allt vanligare längre fram på 1600-talet tyder på att någon separat tröskning, gård för gård, i den eventuella ladan inte slog igenom. En sådan skulle ju ha gjort provtröskningen onödig.

Rökräkning och provtröskningsresultat kunde också förenklas genom praktiska avrundningar, ofta neråt. Vid tröskningen underlättade användande av större måttkärl räkningen. Helmfrid fann att i värsta fall, om all avkortning gjordes neråt, tiondet måste ökas med 5 % för att kompensera bortfallet. Jan Lindegrens undersökning av Bygdeå i Västerbotten bekräftade detta, men visade att underskattningarna kunde vara större.¹⁷³ Enligt Lindegren uppkom underskattning vid tiondegivningen dels, a), genom att var tionde skyl avsattes och att därmed ofta inget tionde utgick av de skylar som översteg ett jämnt tiotal, dels, b) vid uppmätningen med relativt grova mått av den tröskade säden när den avlämnades i kyrkohärberget. Lindegren beräknar för sitt undersökningsområde och skördeåret 1630 att a) motsvarade en underskattning på 8,5 % och b) 10,44 %, alltså totalt 20 %. Därmed skulle tiondet behöva multipliceras med 1,2 för att avspegla den tiondepliktiga skörden. Men beroende på hur grova mått som användes vid sädesuppmätningen varierade den totala underskattningen 1627-1639 i Lindegrens område mellan 9,69 och 26 % med medeltalet 15,6 och medianen 14,5. Björn Helmfrid diskuterade samma problem, men påpekade att skylarna i bl.a. Östergötland och Uppland var sammansatta av kärvar som man mycket väl kunde fortsätta att ta var tionde av efter det att tionde skylen räknats. Det skulle minska en del av dessa tröskeleffekter.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Att bönderna inte ville betala tionde finns många exempel på, t.ex. i tiondelängden för Värmdö 1619.

¹⁶⁹ Björn Helmfrid 1949, s. 48.

¹⁷⁰ Björn Helmfrid 1949, s. 49.

¹⁷¹ Hannerberg 1941, s. 199 f.

¹⁷² Björn Helmfrid 1949, s. 56.

¹⁷³ Lindegren 1980, kap 6.1.

¹⁷⁴ Björn Helmfrid 1949, s. 25. Lindegren 1980, s. 217 f. antog att tröskeleffekterna kunde bli procentuellt större dåliga skördeår, men Björn Helmfrid, 1949, s. 97, fann inget sådant.

Den sannolikt mest betydande svagheten i tiondekontrollen kvarstod: Alla åkerbrukare var inte, eller ansåg sig inte vara, tiondepliktiga. Förordningar och uttalandet från bondeståndet 1638 uppger att adeln undantog sina säterier, sina rå- och rörsbönder och ibland även odlingar på ödegårdar utanför rå- och rör. Andra grupper som undandrog sig var ryttare, soldater, fogdar, officerare m.fl.¹⁷⁵ Här fanns, enligt bönderna, en viktig orsak till kronans tidvis minskande tiondeuppbörd. De nämnda kategoriernas undandragande stred mot förordningarna: Redan 1605 underströk kronan att ryttare, knektar, fogdetjänare etc. måste utgöra tionde.¹⁷⁶ 1638 års tiondeplakat klargjorde att i stort sett endast adelns i egen regi drivna säterier samt prästgårdarna slapp tionde och räknar åter upp militära och civila tjänstemän som tiondepliktiga.¹⁷⁷

De kronotiondelängder forskaren är hänvisad redovisar ofta de befriade, men inte alltid.¹⁷⁸ Inte heller anges konsekvent orsaken: var en ”nollad” tiondegivare befriad p.g.a. något åberopat privilegium eller var han drabbad av missväxt? En någorlunda säker uppskattning av ett fiktivt tionde för de befriade eller utelämnade kräver ett mycket närgånget arbete, socken för socken, gård för gård, i regel också avstämningar mot annat källmaterial som jordeböcker etc. Innan vi gör ett skördeberäkningsförsök måste dock måttproblematiken tas upp.

Tiondetunnan

Tiondet kring 1630 slutredovisas i tiondelängderna ofta i tunnor eller i enheter som kan räknas om i sådana.¹⁷⁹ Hur stora var dessa tunnor? Vilka volymer representerar tiondet? En omfattande diskussion har förts om det tidiga 1600-talets tunnvolym. Ekonomhistorikern Mats Morell har gjort en ingående redovisning av denna.¹⁸⁰ Frågan är viktig om vi skall försöka bedöma vilka skördar tiondet beräknats på. I föreliggande sammanhang gäller främst att klarlägga tiondetunnans volym år 1630.

Det är väl känt att olika lokala målkärl brukades för bl.a. tiondet under 1500-talet. När uppbördsspannmål från olika delar av landet skickades till Stockholm visade det sig, när kornskrivaren mätte med sina kärl, att olika landsändar använde olikstora kärl även om de hade samma namn, pund, spannar, tunnor o.s.v. De kärl man på 1500-talet använde i t.ex. Västergötland och Småland var, enligt Hans Forssell, cirka 25 % större än motsvarande Stockholmskärl.¹⁸¹

Den 1500-talstunna som David Hannerberg kallade ”slottstunna”, delades i 48 kannor om 2,443 liter och rymde 117,3 liter. Genom att övermålen (råge etc.) efter hand kom att inräknas i måltunna steg antalet kannor (av oförändrad storlek) till 50, 52 och slutligen 60. Den sist nämnda tunnans volym blev 146,6 liter. För att få en bekvämare räkning i områden som delade in tunnan i 8 fjärdingar justerades dock antalet kannor per tunna till 56. Dessa kannor gjordes därvid lite större, och kom att rymma 2,617 liter. Denna tunna, fortfarande alltså 146,6 liter, av Hannerberg kallad ”gamla Stockholmsstunna”, var fullt utbildad i Mälardalen redan i slutet av 1500-talet, men fick ytterligare spridning efter ett mandat 1605 som syftade till att införa en enhetlig tunna och spann över hela riket. På

¹⁷⁵ Björn Helmfrid 1949 ss. 42, 44, 57.

¹⁷⁶ Björn Helmfrid 1949, s 42.

¹⁷⁷ *Kongl. M.t.s til Sverige ORDNING och Stadga om Kyrkiotijenderne i Rijkedh/ giord på Rijkzdaghen vthi Stockholm Åhr M.D.C. XXXVIII* (årstrycket 22/2 1638).

¹⁷⁸ Om befrielser, underskattningar o.s.v. se Palm 1993.

¹⁷⁹ Tunnans volym diskuteras också i Hallberg m.fl. 2016.

¹⁸⁰ Morell 1988.

¹⁸¹ Hans Forssell 1872 A, s. 22.

riksdagen 1627 beslöts att likare för en enhetlig tunna för hela riket, stad som landsbygd, skulle utsändas till alla ståthållare.¹⁸² Så skedde också.¹⁸³ Vid en översikt av de officiella målen 1665 uppgav kommitterade, enligt Hannerbergs övertygande tolkning, att 146,6-literstunnan varit *allmän måltunna före 1638*.¹⁸⁴ Det var alltså denna tunna som 1627 års likare avsåg och som motsvarade gamla Stockholmstunnan (à 2 spann, 8 fjärdingar, 32 fat eller 56 kannor). På grund av en rad missgrepp kom tunnans 1638, i samband med en nyindelning i 54 kannor, att bli mindre än den dittills gällande vilket snart observerades runt om i landet.¹⁸⁵ Även för denna felberäknade tunna utskickades likare i form av kopparkärl.¹⁸⁶ 1638 års tunna rymde enligt Hannerberg 142,9 liter, och var alltså 3,7 liter mindre än den föregående.¹⁸⁷ Först 1665 löstes problemet slutgiltigt genom att spannmålstunnan om 146,6 liter återställdes och sedan blev bestående.

Flera forskare har anslutit sig till Hannerbergs bedömning att 146,6-literstunnan var gällande officiell måltunna 1605-1638, hit hör ekonomhistorikerna Jan Lindegren, Mats Morell och Bertil Fridén.¹⁸⁸ Men andra har ifrågasatt hur allmän tillämpningen av 1605 års påbudna tunna egentligen var: Så har Forssells stora tunna för Västergötland av bl.a. Gunnar Lindgren förutsatts gälla även 1630- och 1640-talen.¹⁸⁹ Ingvar Jonsson antar små tunnor för Västerbotten i början av 1600-talet.¹⁹⁰ Nyligen menade också Lotta Leijonhufvud att varierande lokala tunnor figurerar i tiondelängderna långt fram under 1600-talet. För Närke och Värmland räknar hon för det för oss särskilt intressanta året 1630 med tunnor om 125 liter, för Norrland och Dalarna 120 liter, för Småland och Västergötland 156 liter och för Östergötland med tunnor om 101 och 117,5 liter. För resten av det dåtida Sverige antar hon dock att 146,6-literstunnan använts.¹⁹¹ Argumentet för den ena eller andra tunnans är då bl.a. de olika kanntal som förekommer i kronans räkenskaper. Till synes i trots mot 1627 (och 1638 års) utsända likare figurerar på en hel del håll tunnor indelade i 48 kannor i fogderäkenskaper ända fram på 1660-talet.¹⁹²

Jag vill här i tur och ordning diskutera de avvikande tunnorna Leijonhufvud tycker sig ha funnit för Närke, Värmland, Norrland, Dalarna, Västergötland, Småland och slutligen Östergötland:

¹⁸² Hans Forssell 1872 A, 114. Även andra beslut togs vid denna tid beträffande tunnorna: De olikstora uppbörds- och utgiftstunnorna från Johan III:s tid eller tidigare avskaffades 1628 (Sam Owen Jansson 1950 under "uppbördstunna").

¹⁸³ Hannerberg 1946, s. 427.

¹⁸⁴ Hannerberg 1946. Jämför för övrigt Raam (1670), som uppenbarligen menar att tunnans ökad efter 1604 till den volym den fortfarande höll på hans tid.

¹⁸⁵ I oktober 1640 rapporterade landshövdingen i Örebro att den blivit "1/8 tunna" mindre än den gamla. (Hannerberg 1946, s. 427 f.). Från Ångermanland kom klagomål 1649 (Westin 1943, s. 115) och 1650 upptäcktes felet i Västergötland (Swenne 1933, s. 339). 16 november 1650 utlovade kammarkollegiet rättelse. Men genomförandet dröjde. 1652 skickade landshövdingen i Göteborg därför själv ut riktiga likare byggda på Stockholmstunnan till Västergötland, Dalsland, Värmland och Halland (Hannerberg 1946, s. 428); Ännu 1653 klagade handelsmän på för små tunnorna från Hälsingland. Tiondefogden skyllde då på att målkärlen i kyrkohärbärgena ännu inte bytts ut (Hegardt 1975, s. 201, not 8). Inte heller här hade tydligt kammarkollegiets löfte från 1650 fått något resultat.

¹⁸⁶ Hannerberg 1946, s. 427.

¹⁸⁷ Hannerberg 1946, s. 429; Morell 1988, s. 38.

¹⁸⁸ Lindegren 1980; Morell 1988; Fridén 1991.

¹⁸⁹ Lindgren 1939, s. 11.

¹⁹⁰ Jonsson 1971, s. 284.

¹⁹¹ Leijonhufvud 2001, s. 136, 268.

¹⁹² Leijonhufvud 2001, s. 268.

Närke och Värmland

Här kan diskussionen göras mycket kort. Tydligen stödde sig Leijonhufvud här på David Hannerberg. Han bestämde 1941 preliminärt tunnans storlek i Närke tiden kring 1630 till 125 liter. Men han ändrade sig efter ytterligare studier: 1946 ansåg han sig empiriskt kunna konstatera att en 146,6-literstunna 1630 kommit att dominera också i detta landskap, samt dessutom i Värmland efter 1605.¹⁹³ Jag väljer här att följa Hannerbergs senare tolkning.

Norrland

Hur stora var de norrländska tunnorna? Mycket av argumenteringen för olika tunnstorlekar utgår från att kannan var ett ganska oföränderligt mått och att det var tunnan som ändrades. Ingvar Jonsson undersökte ingående de olika tunnorna i Norrland och fann ibland betydande lokala volymskillnader, t.ex. för Västerbotten 1603: 32-50 kannor (78,2-122,2 liter).¹⁹⁴ Leijonhufvud antog som vi sett 120 liter. Jan Lindegren var emellertid kritisk till Jonssons ”måttövningar” och räknade för sitt undersökningsområde i Västerbotten den aktuella tiden med ”den s.k. gamla Stockholmstunnan” om 146,6 liter, d.v.s. Hannerbergs antagna officiella rikstunna. Han argumenterade för denna tunna med att ingen skillnad i tunnstorlek framgår av fogderäkenskaperna för tiondesäd eller gärdespannmål. Kronans räkenskapsföring måste, enligt Lindegren, ”ha haft en starkt standardiserande effekt på måtten ty skillnader mellan landsändar medförde också skillnader i skatteuttag”, underförstått att sådana har undvikits. Lindegren antog att det var *uppdeleningen* av tunnan som skiljde sig lokalt, inte själva tunnan.¹⁹⁵ Hannerbergs och Lindegrens bedömning delas också delas av Mats Morell som ingående diskuterat tidigare forskning på området.¹⁹⁶

Flera observationer talar för Lindegrens tolkning av Norrlands tunnor: Genomgångar av en mängd tiondelängder cirka 1590-1630 för Norrland i samband med föreliggande statistikkonstruktion uppvisar inga spår av några andra målförändringar än att tunnan införs och ersätter äldre mål. Den av Jonsson nämnda 32-kannorsindelningen av tunnan i Västerbotten hänger med i några år, men antalet sådana tunnor adderas i fogdens räkenskaper ogenerat till alla andra kronans spannmålstunnor av annat ursprung än tiondet.¹⁹⁷ Inga uppgifter bland en stor mängd kvittenser i de norrländska fogderäkenskaperna cirka 1590-1630 antyder någon måttproblematik, trots att de ibland avser leveranser till Mälardalen där 146,6-literstunnan sedan länge var säkert etablerad.

Att de norrländska fogdarna i allmänhet räknar med 48 kannor per tunna i sina spannmålsräkenskaper har varit det starkaste argumentet för små norrländska tunnor. Josef Westin har t.ex. visat att Ångermanlands tionderäkenskaper hela perioden 1600-1664 räknar tunnan i 48 kannor. Han fäster sig vid indelningen i 48 kannor, förutsätter att kannans volym varit konstant, och drar slutsatsen att Ångermanlands tunna faktiskt var liten.¹⁹⁸

¹⁹³ Hannerberg 1941, s. 140; 1946, s.421, 423.

¹⁹⁴ Jonsson 1971, s. 284.

¹⁹⁵ Lindegren 1980 not 12, s. 213. Man kan notera att författaren argumenterar för att denna tunna rymt 60 ”vanliga kannor” om 2,443 liter. Hans Forsell som jämfört skördar utifrån tiondeuppgifter bl.a. mellan 1571 och år på 1600- och 1700-talen antyder inga problem med jämförelsen av periodernas tunnor (Hans Forsell 1872 B).

¹⁹⁶ Hannerberg 1946, s. 429; Morell 1988 ss. 33-39.

¹⁹⁷ Norrlands Handlingar 1610:14 (se särskilt Lövvånger); 1612:2, RA.

¹⁹⁸ Westin 1943, s. 114 f.

Låt oss emellertid närmare granska Westins källa, ett tiondesammandrag från 1648. Där återfinns en förklaring som lyder: ”Alldenstund att den tunnan tionden är intagen efter håller två kannor mera än landsens vanlige mät som den är utlevererad med uppföres till kronan 2 kannor på tunnan”.¹⁹⁹ Den som för räkenskapen räknar sedan om tiondelängdernas korn, 995 tunnor och 42,25 kannor, till sådana tunnor som länet skall redovisa till kronan centralt. Han lägger till 41 tunnor och 23,75 kannor och får därefter 1 037 tunnor och 18 kannor att redovisa vidare. Uträkningen visar förvisso att man här *räknar* med 48 kannor på tunnan, men den citerade förklaringen också att de tunnor böndernas tionde räknades i när det fördes in i kyrkohärbärgen var *större* än de som kronan mätte tiondet i när det fördes vidare.

Den citerade förklaringen är i själva verket mycket belysande. När kronans män mätte om tiondetunnorna till sin, d.v.s. ”landsens” tunna, fick de 2 kannor över för varje tiondetunna. Antalet ”landsens” tunnor blev därmed $([50/48] \cdot \text{antalet tiondetunnor})$. Den officiellt gällande tunnan, ”landsens tunna”, 1648, Westins aktuella år, var 1638 års felaktiga tunna, som Hannerberg bestämt till 142,9 liter. Hur mycket rymde då de tunnor som ångermanlänningarnas tionde uppmättes i vid avlämningen i kyrkohärbärgena? Med 48-kannorsräkning $([50/48] \cdot 142,9)$ fås 148,8 liter. Denna volym ligger 0,7 procent över den hos den ”gamla stockholmstunna” om 146,6 liter som enligt Hannerberg föregick 1638 års felaktiga tunna. Den obetydliga skillnaden kan bero på olika avrundningar vid mätningarna; förklaringens ”2 kannor” måste ju dessutom vara ett medeltal för skillnader mot sannolikt inte exakt likstora tiondetunnor i de olika socknarna. Att de norrländska fogdarna satte det s.k. kronovärdet av uppburen spannmål åren närmast kring 1630 till 9 mark per tunna, detsamma som i andra landsändar, talar också för normala tunnor i Norrland.

Men de 48 kannorna då?! Att fogdarnas räkenskaper på många håll fortsatte att laborera med 48 kannor avspeglar sannolikt en praktisk konvention. Denna var dels rotad i att de första tunnorna i början av 1500-talet, bl.a. ”slottstunna” och den s.k. ”häringsbandstunna”, var indelade i 48 kannor, dels var 48 kannor indelningen av tunnan för våta varor. För områden som delade tunnan i 8 fjärdingar var det också praktiskt att räkna 6 kannor på fjärdingen. När den officiella tunnan efterhand ökades till 50 eller 52 kannor blev det svårt att räkna om fjärdingar till kannor. Det var då enklare att fortsätta *räkna* 48 kannor även på de nya tunnorna. 48 kannor säger dock i sig inget om själva tunnans verkliga storlek, vilket också Lindegren och andra, som vi såg ovan, funnit.²⁰⁰

Min slutsats av det föregående är att man ute i de norrländska socknarna 1630 använt tiondetunnor om ungefär 146,6 liter. Det fortsatte man med. Däremot införde fogdarna 1638 en centralt anbefalld för liten tunna som de använde ett antal år tills de, troligen någon gång på 1650-talet, återgick till 146,6-literstunna. Mellan de två, parallellt använda tunnorna, fanns en volymskillnad som fogdarna fick justera för i sina räkenskaper. Inte förrän 1665 kan vi räkna med att ordningen överallt var återställd.

¹⁹⁹ Ingår i Länsräkenskaper, Härnösands län, verifikationer 1648, s. 318 och passim, RA.

²⁰⁰ Se också Hegardt 1975, s. 201 not 8. 48-räkningen kan också ha hängt med eftersom det, s.k. *övermålet* (se huvudtexten längre fram) mot slutet av 1500-talet kom att räknas mot en sådan tunna. Se Norrlands Handlingar 1605:6, RA, där övermålet räknas till två sådana för alla norrländska landskap utom Västerbotten där det var fyra.

Dalarna

I landskapet räknades i kronans räkenskaper med 8 fjärdingar eller 48 kannor på tunnan. Detta överensstämmer med kutymen norr och söder om landskapet. I Västmanland och, som nyss framgått, Norrland användes 1630 med stor säkerhet en tunna om 146,6 liter. Särskilt bergslagen importerade mycket spannmål från Mälardalen och ibland från Norrland, som bägge enligt ovan 1630 hade en tunna om 146,6 liter.²⁰¹ Det geografiska och ekonomiska sammanhanget talar för överensstämmande tunnvolym i dessa områden. Att tunnan i dalafogdarnas räkningar delades i 48 kannor har sannolikt samma bakgrund som nyss beskrevs för Norrland.

Västergötland och Småland – ”Västgötatunna”

Vilken tunna användes då i tiondelängderna för Västergötland med sin berömda stora ”Västgötatunna”? Bertil Fridén anser att den kamerala tunnan, inklusive tiondelängdernas, också i Västergötland kring 1630 rymde 146,6 liter (exklusive råge). Beviset skulle vara att ett rådsprotokoll nämner att 5 av de 6 skäppor västgötatunna indelades i motsvarande en ”Upplands- eller Närketunna”. Om dessas volym varit 125 liter skulle det innebära att ”västgötatunna” varit 150 liter, alltså *ungefär* som standardtunna, resonerar Fridén.

Att Upplands- och Närketunna vid denna tid skulle hålla volymen 125 liter är mindre troligt. Snarare borde de hålla 146,6 liter enligt vad vi sett ovan och ”västgötatunna” därmed enligt rådsuppgiften rymma hela ($(6/5) \cdot 146,6$) eller knappt 176 liter. Fridén blir mer övertygande när han hävdar att det måste ha funnits olikstora skäppor i Västergötland. I tionde-, BoU- och andra kronoräkenskaper delas de västgötska tunnorna systematiskt i 6 skäppor. Dessa skäppor måste ha varit mindre än de i rådsprotokollet nämnda. Fridén citerar flera notiser som bekräftar detta: en som säger att västgötaskäppan 1582 rymde en sjättedel av dåtidens Stockholmstunna; en i form av en kommentar till 1639 års landsbok för Älvsborgs län där kammarrevisionen skrev, att trots att 1638 års riksdag beslutat att fem i stället för sex skäppor ”i kronans räkningar” skulle räknas på tunnan, bokhållarna hade räknat med sex. Enligt revisorerna innebar detta att länet vid sina leveranser skulle ha redovisat för lite och kronan påstods därmed ha förlorat var sjätte tunna. Man krävde återbetalning och förklaring.²⁰² Ingen antydning finns dock om någon förändring av *tunnans* volym.

Att det var skäppan, och inte tunnan, som ändrades i Västergötland framgår också av att kronovärdet på tunnan i fogderäkenskaperna inte ändrades efter den förvirrade nyordningen 1638, *däremot höjdes värderingen av skäppan med 20 %*.²⁰³ En revisionsanmärkning 1681 bekräftar att man ”numera” räknade i skäppor varav det gick fem på tunnan, vilket också visar på vad som hade förändrats.²⁰⁴ Varken Fridén eller

²⁰¹ Beträffande denna spannmålshandel se Hegardt 1975. I Hälsingland fortsatte fogdarna att räkna 48 kannor ända in på 1670-talet.

²⁰² Fridén 1991, s.175 ff. Se Sandbergska samlingen P376, P313, RA. Men den misstänkta försvinnningen kan ju ha berott på att en större tiondeskäppa ännu inte etablerats ute i socknarna, fempåttunnanskäppor tycks där ha införts olika snabbt. Tiondelängder från Marks härad i Älvsborgs län visar t.ex. att prästernas där ännu 1662 använde sexpåttunnanskäppan vid tionderedovisningen (Länräkenskaper Älvsborgs län, verifikation 1662, RA). I en revisionsanmärkning från Dalsland (Häradsskrivarens i Dalslands fögderi, räkenskaper 1681, GLA) bekräftas att prästerna fortsatt att räkna i skäppor varav det gick sex på tunnan ännu 1681.

²⁰³ Swenne 1933, s.338. Också Swenne tycks, förledd av en formulering i 1638 års mandat, felaktigt anse att det var tunnan som gjordes mindre, inte skäppan större.

²⁰⁴ Häradsskrivarens i Dalslands fögderi, räkenskaper 1681, GLA.

författaren till föreliggande statistik har påträffat några notiser om ändrade tunnemål för tiondet i domböcker eller tiondelängder. Tiondet sjunker visserligen med tiden, men nedgången är inte abrupt utan successiv.

Slutligen skall det intressanta förhållandet påpekas att den stora västgötatunna, 1,25 gånger så stor som stockholmstunnan, som Hans Forssell räknade med för tiondet tiden kring 1570 sannolikt också höll cirka 146,9 liter (117,5 liter*1,25). Den hade redan under medeltiden likstora föregångare i ett vidsträckt område runt Västerhavet.²⁰⁵

Hur skall då uppgiften i det ovan nämnda rådsprotokollet om en stor västgötatunna förklaras? Jo, *utanför kronans administration* förekom, i adelns avradsuppbyrd och i västgötaallmogens handel sinsemellan, flera olikstora skäppor och, för att öka forskarens huvudbry, också olikstora tunnor under 1600-talet. En tunna om 175,92 liter verkar faktiskt ha förekommit.²⁰⁶ Det är uppgifter om detta som föresvävat rådet ovan. Men detta berör inte tiondemålet eller de ”kamerala” spannmålstunnorna.

Även för Västergötland sitter alltså djävulen i de små måtten som indelade tunnan, men själva den kamerala tunnan var under tiden närmast 1630 standardiserad och utbytbar inom riksadministrationen. För skördeåret 1630 räknar jag med att Västergötlands tiondetunnor rymde 146,6 liter. Dalsland, administrativt i regel nära knutet till Västergötland, liksom Småland, bägge tillsammans med Västergötland utgörande skäppans kärnområde, har antagits räkna med samma tunnvolym i tiondet.

Östergötland

I alla hittills undersökta landskap tycks alltså 1630 en standardiserad tiondetunna om 146,6 liter allmänt ha använts. Tvivel kvarstår dock för Östergötland, där tunnor om 101 eller 117,5 liter, som framgått ovan, antagits inom forskningen.²⁰⁷ Lotta Leijonhufvud lägger stor vikt vid att tunnan 1665 fastställdes till 146,6 liter och var fördelad på 56 kannor. Hon uppfattar denna tunna som ny och anser att den tunna som i kronans räkenskaper före 1665 delas i 48 kannor är en annan och äldre. För större delen av landskapet antar hon att den rymde 101 liter, efter en gammal östgötsk tunna från Linköping, nämnd 1551. Björn Helmfrid konstaterade liksom Leijonhufvud 48-kannorsräkningen i kronans räkenskaper för Östergötland före 1665, 56-kannors därefter. Övriga mått såg han som oförändrade.²⁰⁸ En komplikation 1638-1664 är att den officiella tunnan då var satt att innehålla 54 kannor och ett par procent mindre än 1665 års tunna (se sid. 48).

De nya mål som infördes i Östergötland enligt plakatet av den 10 mars 1665 avspeglas tydligt i det östgötska källmaterialet. För Kullerstads socken sägs tiondet 1665 vara beräknat i rågat mål med 56 kannor på tunnan ”efter stadgan”, d.v.s. enligt den

²⁰⁵ Sam Owen Jansson (1950) håller under uppslagsordet ”skäppa” med utgångspunkt från traditionella kärl i Västsverige för troligt att sexpåttunnanskäppan före 1665 rymde 24,8 liter vilket ger en tunna på 146 liter. I Norge inklusive Bohuslän hette under medeltiden det största måttet såll och rymde 145,8 liter (Jansson under uppslagsordet ”såll”). Det är inte svårt att misstänka en praktisk kontinuitet framåt i tiden till den tunna som till slut blir officiell måltunna i Sverige! Jämför avsnittet om Danmark-Norges tunnstorlek längre fram i huvudtexten.

²⁰⁶ Sandbergsska samlingen P313 ff., P402, RA. Jämför också Sam Owen Jansson 1950 under uppslagsordet ”Tunna”. Tunnan om 175,92 liter fann Nils Sahlgren i en mycket ingående metrologisk studie kring Läckö grevskap. Enligt Sahlgren var denna tunna ”sannolikt att betrakta som ’västgötatunnan’ framför andra” (Sahlgren 1968, s. 33 f.).

²⁰⁷ Detta avsnitt om Östergötland är uppdaterat jämfört med första upplagan av denna rapport.

²⁰⁸ Björn Helmfrid 1949, ss. 10, 15, 176, diagram 1; Leijonhufvud 2001, s.268.

Stiernhielmska måttreformen. För flera socknar talas om ”nya målet” till 56 kannor ”på var tunna justerat” och liknande. Men vad betyder detta för tunnvolymerna i Östergötland kring 1630?

1665 års nya målkärsvolymer vållade inledningsvis viss oreda. 1666 sägs för Askeby socken: ”Efter såsom nu sedan målet justerades, ovisst är huru många k(anno)r. som räknas på halvspannen (= två fjärdingar/LAP), ty låter man till vidare underrättelse ... summorna stå öpp(na)”. Bekymret tycks här alltså bara vara volymen på kannan, inte på spannen.

Att det bara var kannans volym, inte tunnans, som justerats genom måttreformen 1665 tyder också följande noteringar i extraktet över Stegeborgs läns tionde 1669: Först tas på debetsidan upp tiondet ”enligt längderna”, därefter ”övermålet eller råkan på ovanbemälda kyrkotionde ... efter 1638 års riksdags beslut 2 kappar på var tunna, som då och sedan var 3 kannor, men nu beräknas 2 kappar för 3 ½ kannor efter Kongl. Majts. Plakat den 10 mars 1665 ...”. Av kapparna gick det såväl före som efter 1665 32 på tunnan.

För Östra Ryds socken sägs 1666 i en notis invid kyrkoherden Magnus Theseus summering i tiondelängden: ”Blifuer icke stendigh (d.v.s. accepteras inte/LAP) emedan tunnan är reknat på 48. Kannor och fierdingen på 6 kannor”. Ytterligare en notis därintill, sannolikt av någon revisor, säger ”Efter Kongl. Placatz Innehåld skall reknes 7: kannor utj een fierding och 56. Kannor på 1 tunna, derföre blifuer detta den retta Summan” 49 tunnor och 11 kannor. Längdens ursprungliga summering gav 50 tunnor 22 kannor. Vad kommer sig den obetydliga skillnaden av? En närmare granskning av Östra Ryds tiondelängd visar att socknens enskilda tiondegivares individuella tionde i tunnor och fjärdingar accepterats av revisorn, de flesta tiondegivare redovisar det mesta av sitt tionde i fjärdingar. Utöver detta redovisar bara några få givare tiondet ui kannor, då mellan 0 och 5. Det är sedan endast dessa få kannor som räknas om à 7 istället för 6 per fjärding vid summeringen av hela socknens tionde. Detta måste tolkas som att den tunna som redovisas i summeringen har varit den officiella uppdelad på 54 kannor före och 56 kannor efter 1665. Prästen och revisorn har arit överens om tunnstorlek och att det gick åtta fjärdingar på en tunna, men alltså bara haft olika syn på hur många fjärdingar de kannor som en del enskilda bönder debiterats motsvarade. Åter handlar det alltså bara om kannorna.

Björn Helmfrid menade att tunnorna i tiondelängdernas summeringar 1638-1664 var drygt 14 % mindre än 1665 och efterföljande års. Men skillnaderna i uppmätta tiondevolymer före och efter måttreformen blev som framgått minimala, i Östra Ryd uppgick de bara till ungefär en procent. Dessa exempel talar åter för att det, för Östergötlands del på 1660-talet, bara var kannan som ändrades; tunnan, halvspannen, fjärdingen och kappen ansågs ha förblivit oförändrade.

Vi har stött på samma motsägelse ovan i avsnittet om Norrland. 48-påttunnankannor var, att döma av exemplet från Ångermanland, vad man skulle kunna kalla ”räknekannor”, lätta att i spannens område räkna om spannfjärdingar till tunnor med ($1 \text{ fjärding} = 1/4 \text{ spannen} = 1/8 \text{ tunna} = 6 \text{ kannor}$).

Göran Hansson, som har undersökt kyrko- och hospitalsräkenskaper för landskapet. Han har inte funnit några belägg för det drastiska fall i antalet redovisade tiondetunnor 1664/1665 som ett införande av en större tunna vid denna tid bort innebära - för större delen av landskapet uppåt 45 % - om inte 1665 varit ett extremt missväxtår, vilket det inte tycks ha varit. Ingen måttproblematik skymtar heller i det av Hansson genomgångna materialet för den del av 1600-talet som här intresserar oss. Att Östergötland, mot

bakgrund av vad som sagts ovan om övriga landskap, skulle haft unikt avvikande små tunnor, borde ha lämnat mer spår i tidens källmaterial. Hanssons slutsats är att en tunna om 146,6 liter använts även i detta landskap kring 1630.²⁰⁹

För statistiken har jag också för Östergötland räknat med en standardiserad tiondeunna om 146,6 liter 1630.

*

Slutsatsen av det föregående är att en officiell tunna om 146,6 liter använts allmänt vid tionderedovisningen i landet 1630. Denna tunna har varit påbjuden som allmän 1605 och känd bl.a. genom likare utsända 1627.

Råkan, rågen eller övermålet

Vid spannmålsmätning skiljde man på struket och rågat mål. Det förra innebar att man fyllde måttkärlet och strök av det med en käpp längs kärlets övre kant. Rågat mål innebar att man öste på ytterligare så mycket som kunde ligga kvar. Sådana pålägg har gjorts även på det tionde bonden levererade. När och hur övermålet och rågen levererats är oklart. Björn Helmfrid menar att det före 1638 varit sedvana att kronans uppbördsmän mätt tiondet med större mått, än de bland allmoge och tiondetaxerare gängse. Här fanns i så fall uppenbarligen många möjligheter för fogdar och arrendatorer att klå bönderna. Möjligen motsäger sig dock Helmfrid när han på samma ställe skriver att det var bonden som vid leveransen var skyldig ”lägga till” övermålet.²¹⁰ Vid riksdagen 1638 klagar också bönderna på att stora övermål användes vid tiondeuppbörden, men att det vid fogdens vidareleveranser begagnades struket mål ”icke vetandes om samma övermål görs kronan gott eller ej”²¹¹

Före 1638 var normerna för råge och övermål vacklande. Övermål och råge tycks ibland ha redovisats separat, ibland inte alls. I Ångermanland uppger fogderäkenskaperna 1565-1627 övermålet separat med varierande andelar av tionden.²¹² I övriga Norrland beräknades det i början av 1600-talet med 2 kannor på tunnan. Att det nya påbudet 1638 - att tiondet skulle levereras och uppbäras med oskakat, ostoppat och struket mål, med en råge eller övermål om 3 kannor, 2 ”upplandsfat” eller 2 ”finska kappar” – sågs inte som en höjning av tiondeuttaget, i vart fall visar källmaterialet från tiden veterligen inga protester från allmogen.²¹³

Enligt 1638 års beslut var övermålets syfte att kompensera för ”avgången”. Vad var detta? Björn Helmfrid visade, som vi sett, att avrundningar vid rökräkningar och provtröskningar m.m. gör att tiondelängdernas uppvisade kvantiteter borde ökas med närmare 5 % för att de skulle motsvara tiondets rätta andel av skörden. Det är sannolikt

²⁰⁹ *Spannmålsmått i Östergötland under 1600-talet*, opublicerat manus av Göran Hansson som jag tackar för vänlig hjälp.

²¹⁰ Björn Helmfrid 1949, s. 12 f.

²¹¹ Björn Helmfrid 1949, s. 13. I samband med 1638 års tiondediskussioner påminde riksamiralen om att i Karl IX:s tid beslutats om ett övermål om två kannor per tunna, men sedan tunnan gjorts större (han anger inget år...) togs likväl övermålet ut. Enligt Raam 1670 var året 1604.

²¹² Westin 1943, s. 111 f.

²¹³ Björn Helmfrid 1949, s. 13. Fridén 1991, s. 175 ff. räknar med att en råge, motsvarande den 1638 specificerade om 3 kannor per tunna, lagts till redan på de 146,6-literstunnor som cirkulerade före 1630. Det skulle enligt Helmfrid (s. 97) motsvara 5,4 % (1665).

detta som menas med avgången. 1638 års övermål uppgick till knappt 6 % av tiondet.²¹⁴ Lindegren räknade, som vi sett, med en betydligt större underskattning, i snitt 15,6 %.

I sin studie av tiondet i Ståthöga i Östergötland ställer Björn Helmfrid den viktiga frågan om hur råge eller övermål påverkar vår bedömning av tiondelängdernas sifferuppgifter. Enligt Helmfrid är svaret enkelt: längdernas siffror "avser att utgöra en värdeätare på bondens årsskörd, mätt med i orterna gängse struket mått".²¹⁵ Övermålet eller rågen uppvägde en ungefär likstor underskattning vid tiondeberäkningarna ute i socknarna: Räknar man konsekvent tionde och "skördesiffror" med rågat i stället för struket mål torde man till fullo kompensera felkällorna.²¹⁶

Beräkningen av 1630 års "tiondeskörd"

Som framgått tidigare finns fem särskilt kritiska problem om man vill beräkna skördarna från tiondet:

1. Befrielseerna
2. Tunnornas volymer
3. Avrundningar neråt vid uppmätningen ute i socknarna
4. Fast tionde eller fasta avkastningsschabloner
5. Eventuella underslev hos givarna

Forskare som Hannerberg, Björn Helmfrid och Lindegren har ansett sig i stort sett kunna eliminera det första problemet, d.v.s. vid skördeberäkningar från kronotiondet att vissa jordbruk inte betalade: Lösningen är att befriade hemman, enligt förordningen egentligen enbart säterier, prästgårdar, slott och kungsgårdar, påförs ett fiktivt tionde t.ex. utifrån genomsnittligt tionde per mantal hos de betalande; mantalet var starkt positivt korrelerat med åkern och dess avkastning.

Det andra bekymret, tunnproblematiken, har överdrivits, vilket visades ovan: av allt att döma användes vid uppbörden, åtminstone runt 1630, överallt en tunna om 146,6 liter.

Avrundningar neråt vid skylräkning och sädesuppmätning har medfört underskattningar som varierat mellan år och områden. Björn Helmfrid ansåg att den i det stora hela uppvägdes av övermål och råge. Lindegren menar dock att underskattningen, åtminstone i hans område, var större än dessa påslag, men att ett större tillägg kan göras på tiondet för att kompensera för detta. Hur stort detta skall vara kan diskuteras. Lindegren räknade med en genomsnittlig underskattning vid uppbörden på cirka 16 % och förordningen med en råge och övermål på 6 %.

Det fjärde problemet är den osäkerhet som följer av den schablonisering av avkastningen per rök som förekom i en del områden, och som Björn Helmfrid ansåg möjligen kunde leda till underskattningar.²¹⁷ Det bör dock observeras att tiondet även i områden med fast skylavkastningsnorm var rörligt och skördeberoende: antalet skylar fortsatte att variera med årsväxten. Fast tionde, fastslaget vid en tionesättning att utgå år ifrån år med fast belopp, tycks inte ha förekommit 1630.²¹⁸

Det sista problemet, eventuella underslev av de betalningsskyldiga vid själva debiteringarna, är däremot omöjliga att direkt komma åt. Tillförlitligheten står och faller

²¹⁴ Björn Helmfrid 1949, s. 97.

²¹⁵ Björn Helmfrid 1949, s. 12 f.

²¹⁶ Björn Helmfrid 1949, s. 101.

²¹⁷ Björn Helmfrid 1949, s. 101.

²¹⁸ Leijonhufvud 2001, s. 76.

här med effektiviteten i kronans kontroll. Den har uppenbarligen varit betydande i många områden, men vi vet inte dess generella betydelse.

Det torde stå klart att tiondet, trots sina uppenbara brister ger oss de mest direkta skördeindikerande uppgifter som står oss tillbuds, åtminstone för ett visst år. Prisutvecklingen bär förvisso vittnesbörd om spannmålstillgången det ena eller andra året, men bara på ett indirekt sätt. Resultat av skördeberäkningar på basis av tiondet måste principiellt betraktas som mycket osäkra. Detta har inte fått hindra att en sådan skördeberäkning för skördeåret 1630 försökts i föreliggande arbete. För att bedöma slutresultatet av den återstår till syvende og sidst bara något slags rimlighetsbedömningar.

Flera försök till statistiska skördeberäkningar för Sverige och tiden kring 1630 från tiondet har gjorts inom forskningen (se de läns- och landskapsvisa källdiskussionerna i det följande). Bl.a. Hannerberg, Björn Helmfrid och Lindegren gjorde ingående undersökningar gård för gård för sina områden. I vårt statistikprojekt har emellertid resurser saknats att göra lika ingående undersökningar; istället har en förenklad metod tillgripits:

Som omtalats ovan har socknarnas säterimantal tagits fram för cirka 1630. Ett antal socknar visade sig då sakna säterier. För sådana socknar har tiondet för skördeåret 1630 excerperats och, med tillägg för ett fiktivt tionde för prästgårdarna (uppskattat från deras och böndernas tionde per mantal), använts för beräkning av dessa socknars tiondeskörd. Så långt har tiondeskörden kunnat beräknas för 593 av ungefär 1 660 socknar i det dåvarande Sverige. Hur skall man då uppskatta motsvarande skörd för socknar med säterier? Här måste vi använda hjälpvariabler, d.v.s. kända uppgifter som samvarierar med tiondeskörden och som föreligger också för säterisocknarna. Närmast till hands ligger mantalen och BoU:s ”utsädes”-uppgifter. Tiondeskörden i de säterifria socknarna har därvid räknats om, dels per mantal och dels per BoU-”utsäde”. Den av de två variablerna som var bäst korrelerad med tiondeskörden har sedan fått tjäna som hjälpvariabel.

Ett vanligt sätt att mäta graden av samvariation är med hjälp av Pearsons produktmomentkorrelationskoefficient, r_{xy} . En sådan mätning visar att det framtagna tiondet per mantal eller BoU-utsäde varierar starkt över landet även om sambandet var positivt. Korrelationen r_{xy} var för de 593 säterifria socknarnas tionde mellan å ena sidan mantalet +0,714 och å den andra med BoU-utsädet +0,656. När korrelationen mättes för mindre områden, härader etc., steg koefficienterna dock kraftigt och hamnade ofta runt +0,8 eller 0,9. Dessa förhållanden har fått motivera en skördeberäkning för säterisocknar som utgått från genomsnittlig skörd per mantal eller BoU-utsäde *per härad* och dessas säterifria socknar. För varje härad har den hjälpvariabel som visat högst r_{xy} använts för en proportionering för säterisocknarna.

För att kompensera för avrundningar neråt vid skylräkning och sädesuppmätning har jag valt att göra ett generellt tillägg på 10 %, ett påslag som hamnar ungefär mitt emellan Björn Helmfrids och Lindegrens föreslagna.²¹⁹

För vissa av det dåtida Sveriges socknar, främst där tiondet var utarrenderat, har inga tiondelängder påträffats för skördeåret 1630. Analogier och interpoleringar från närliggande år och områden har då fått fylla luckorna. Hur detta gjort i det enskilda fallet framgår också under ”Anmärkningar för enskilda län och landskap” i det följande.

²¹⁹ Påläggen är osäkra: Fridén 1991, s.176, ansluter sig till Helmfrids bedömning.

Städerna skördar

Städerna lämnade sällan kronotionde. Deras skördar 1630 har därför beräknats utifrån deras BoU-utsäde och relationen tiondeskörd/BoU-utsäde i respektive landsförsamling om sådan fanns, annars efter annan grannförsamling. Se även anmärkningarna för enskilda län och landskap.

Rimlighetstest

En på det beskrivna sättet beräknad skörd för 1630 lider naturligtvis, som påpekats, av en betydande osäkerhet. Tre rimlighetskontroller skall här göras: a) Räckte den beräknade skörden att försörja befolkningen? Det konsumtionsutrymme skörden tillåter jämföras med folkmängden under beaktande av utrikes import/exportnettot. b) Förutsätter den realistiska korntal? Skördarna ställda mot antagna besådda åkerarealer ger arealavkastningar och korntal vars rimlighet låter sig bedömas. c) Hur ser 1630 års beräknade skörd ut jämfört med beräknade skördar för närliggande år? Här framgår eventuellt skördens grad av normalitet.

Har 1630 års tiondeskörd kunnat försörja befolkningen?

Hur faller en sådan kontroll ut? Sveriges befolkning 1630 inom dåtida gränser har jag beräknat till cirka 660 000 personer. Tiondeskörden för samma område har uppskattats till ungefär 1 210 000 tunnor räknat i ”ren säd”. Import/export är inte kända, men någon betydande nettoimport är osannolik. Det var enligt forskningen först på 1650- och 1660-talen som Sverige utvecklades från nettoexportör till nettoimportör av spannmål.²²⁰

En vanlig norm för konsumtionsberäkningar på 1700-talet var 2,5 tunnor spannmål per vuxen eller ”normalkonsument”. Men även så höga beräkningar som 4 tunnor, motsvarande bortåt 300 kg, beroende på mätningssättet, förekom. Genom att ställa samman uppgifter från olika utspisningsstater beräknade Eli F. Heckscher ett konsumtionsbehov av spannmål på runt 3,15 tunnor per person oavsett ålder för tiden kring 1750.²²¹ Hannerberg antog för 1600-talet att en konsumtion på 2,5 tunnor per normalkonsument, motsvarande 250 kg. brödsäd, var för högt beräknad och att denna siffra inte tog hänsyn till att de fattiga åt mindre. Enligt honom varierade spannmålstillgången per normalkonsument kraftigt år till år under 1600-talet, men genomsnittligt höll den sig omkring 200 kg. spannmål per år och normalkonsument.²²² Om vi räknar med att utsädet motsvarade vår statistiks besådda areal och en tunna ren säd såddes per tunnland, cirka 480 000 tunnor, återstod ungefär 733 000 tunnor till mat. För att se relationen mellan normal spannmålstillgång och 1630 års tiondeskörd behöver vi

²²⁰ Myrdal 1999, ss. 243-244.

²²¹ Karl Åmark räknade med ett spannmålsbehov om 280-300 kg per invånare 1751-1800 (Åmark 1915, s. 10); Carl Fridrik Bergman kalkylerade för Vadsbo 1759 med att de $\frac{3}{4}$ av befolkningen som bestod av vuxna behövde konsumera 4 tunnor per år och att resterande fjärdedel behövde 3 tunnor, allt exklusive utsädet. (Bergman 1759, s. 9). För bl.a. debatten om spannmålskonsumtionen under 1600-talet och framåt, se Morell 1989 kap 2. Morell fann för övrigt att hospitalshjonens spannmålskonsumtion per capita kunde variera på olika hospital mellan 188 och ända upp till 330 kg under 1700-talet (s. 283 f.) Eli F. Heckscher redovisar en mängd äldre utspisningsstater (Heckscher, II:1, 1950, s. 152 ff). *Skattläggningsmetoden för Västmanland 1690* (hos Björck 1851) räknade med 3 tunnor i genomsnitt per person oavsett ålder.

²²² Hannerberg åberopar den ofta citerade schablonen 2,5 tunnor (cirka 250 kg) brödsäd per person och år sedan utsädet fråndragits. I en anmärkning i *Vetenskapsakademins handlingar 1770* räknas med 2,5 tunnor per vuxen och 1 tunna för barn 3-15 år gamla och inget till spädbarn. Hannerberg menar att dessa siffror dras ner om man tar hänsyn till att de fattiga fick nöja sig med mindre, han stannar för ett medeltal på 200 kg per normalkonsument. (Hannerberg 1971, s. 95 f.)

räkna om tunnornas sädesvolym till vikt. Jag räknar med en litervikt på 0,7 kg. för ren säd och att strukna tunnor höll 146,6 liter.²²³ Efter avsättning för utsäde kvarstod därmed 74 920 353 kg. spannmål åt de cirka 528 000 normalkonsumenterna att disponera. (Antalet normalkonsumenter har här i likhet med Hannerbergs uppfattning ansetts motsvara 80 % av befolkningen.) 1630 års beräknade tiondeskörd räckte alltså bara till 142 kg. spannmål per normalkonsument, en betydligt lägre siffra än både Hannerbergs 200 kg. och ännu högre 1700-talsnormer.

Min beräkning visar antingen en underskattning p.g.a. tiondets osäkerhet och/eller att 1630 års skörd måste ha varit osedvanligt dålig, med påföljd av bl.a. stora försörjningsproblem under vårvintern 1631. Jag återkommer till detta.

Ger 1630 års tiondeskörd rimliga korntal?

Korntalsuppgifter för jämförelser finns att hämta från många håll, även om en del är problematiska.²²⁴ I följande tabell visas först de korntal vår skördeberäkning förutsätter landskap för landskap. Korntalen redovisas, dels beräknade mot BoU-utsädet, dels mot beräknat besådda arealer där ett tunnland antagits motsvara en tunna utsäde. Bägge korntalen justerade för en beräknad underskattning vid tiondeuppbörden på 10 %. Därefter anges genomsnittliga landskapskorntal från en tämligen normal period i början av 1800-talet, korntal som sannolikt är hyfsat realistiska för den tid de redovisades - prästerna som gjorde statistiken 1805 var ju själva jordbrukare och hade egna korntal att utgå från. Om de i sina församlingsbors intresse möjligen var frestade att i statistiken framställa produktionen lägre än den i själva verket var, så var sannolikt korntalen det som tabellkommissionen hade lättast att bedöma jämfört med t.ex. socknarnas utsäde.

²²³ Se Morells genomgång av 1600-talets spannmålsvikter (Morell 1989, s. 330 ff.)

²²⁴ I litteraturen återfinns ofta korntalsuppgifter från kungsgårdar, från vilka en stor mängd räkenskaper bevarats. Janken Myrdal, som gjort omfattande bruk av dem (Myrdal 1991), har, liksom Leijonhufvud 2001 (bl.a., s. 118 ff.), gett dem högt betyg. Myrdal kunde jämföra med tusentals bondekorntal från 1550-talet och fann dem något högre (s. 286). Leijonhufvud fann ingen skillnad i avkastning (korntal) mellan herrgårdar och bondebruk (s. 121). Men mer pessimistiska bedömningar av kungsgårdskorntal förekommer också inom forskningen: Björn Helmfrid undersökte Norrköpings kungliga avelsgård i samband med sin Ståthögaundersökning och fann att dess korntal skulle ge alldeles orimligt höga utsädessiffror tillämpade på Ståthöga. Skörden på kungsgården måste här till stora delar ha försnillats. (Björn Helmfrid 1949, s. 124 f.). För Höjentorp i Skaraborgs län uppger Leijonhufvud 2001, appendix 2, följande korntal för år 1630: vete 8; råg 7,5; korn 3,17; havre 2,5. Ett ovägt genomsnitt blir 3,61.

Beräknade medelkorntal för skördeåret 1630 och korntal 1805 per landskap

	Antal socknar	Korntal A (tiondeskörd per BoU-utsäde)	Korntal B (tiondeskörd per besått tunnland)	Korntal C (korntal stråsäd 1805)	Korntal 1630/korntal 1805
Dalarna	53	5,85	5,77	8,23	0,71
Dalsland	44	1,05	1,05	5,87	0,18
Hälsingland	33	6,77	6,90 ^a	6,90	0,99
Medelpad	18	3,05	3,05	5,82	0,52
Närke	41	4,46	2,60	5,57	0,63
Småland	308	1,57	1,26	4,10	0,35
Södermanland	115	6,52	4,85	6,44	0,88
Uppland	185	5,37	4,01	6,53	0,72
Värmland	77	2,08	1,27	5,74	0,29
Västerbotten	15	3,37	3,38	5,72	0,59
Västergötland	447	1,38	1,17	4,35	0,29
Västmanland	42	4,33	3,63	5,36	0,74
Ångermanland	38	3,49	3,49	5,79	0,60
Östergötland	147	2,25	1,83	5,27	0,39
"Gammelsverige"	1 563	2,96	2,43	5,69	0,47

Anmärkning: Korntalen för 1805 är ovägda medeltal hämtade från tabellverket 1805, men vid behov, för enstaka socknar, kompletterade med uppgifter för 1810, någon gång 1820. I "Medel av korntal 1630/1805" har korntalet 1630 beräknats som medeltalet av korntal A och B. a: Som kommer att framgå längre fram i anmärkningarna för Hälsingland är underlaget för beräkningen av korntal B dåligt där.

Källor: Projektets databas för tvärsnittsåren 1630 och 1810.

Är de erhållna mycket låga korntalen, 2,96 i snitt, 1630 helt orealistiska? Visar de i själva verket att skördeberäkningar från tiondet är meningslösa. Nej, inte utan vidare. 1805 års korntal varierar på landskapsnivå mellan 4,35 och 6,90. Det bör noteras att 1630 års justerade korntal för Södermanland och Dalarna, enligt den föregående tabellen faller inom detta intervall, samt att Upplands, Västmanlands och Ångermanland ligger nära, på cirka 3,5 eller över. I övriga områden hamnar korntalen dock under, delvis kraftigt. Fortfarande väcker resultatet tvivel.

Kan de låga korntal vi fått fram för 1630 vara ett tecken på att 1600-talets korntal generellt sett var lägre än senare tidens? Hannerberg ansåg korntal på 3,5 vara vanliga under 1600-talet.²²⁵ Janken Myrdal har beräknat korntal för kungsgårdar i början av samma århundrade: i Västergötland och Småland hade de korntal på 3-4; runt Mälaren cirka 4, i norra Södermanland och södra Uppland mellan 5-6.²²⁶ Hur representativa även för böndernas korntal dessa tal var är dock inte alldeles klart, de kan ha varit både lägre och högre. Myrdal menar dock att de låg något högre.²²⁷ Våra beräknade korntal ligger för åtminstone hälften av tabellens landskap över 3.

Vi skall strax se att 1629 var ett svårt missväxtår. Missväxtår kunde, som vi sett, innebära att betydande delar av åkern kunde lämnas osådda året efter. Vi vet inte hur stor andel av

²²⁵ Hannerberg 1971, s.93.

²²⁶ Myrdal 1999 s, 235 f.

²²⁷ Myrdal 1991, s. 286; Leijonhufvud 2001, bl.a., s. 118 ff., fann herr- och bondgårdars avkastning vara lika; Björn Helmfrid 1949, s. 124 f. konstaterade lägre korntal på Norrköpings kungsgård än bland områdets bönder.

åkern som kan ha legat nere 1630, men sannolikt har det förekommit. Det innebär att de framräknade korntalen, baserade på vad som för många områden antagligen var den maximala åkern, är lägre än de reella. 10 procents nedlagd åker 1630 efter 1629 års missväxt skulle innebära att de framräknade korntalen i själva verket var 11 % högre, en 20 procents nedläggning 25 % högre korntal o.s.v. Med sådana tänkbara utsädesminskningar skulle våra kalkylerade korntal för flera områden hamna allt närmare Myrdals och Hannerbergs nyss nämnda. Men detta är mest räkneövningar, vi vet inget om den outnyttjade åkerns omfattning.

Så långt kan vår beräkning av skörden för 1630 inte utmönstras som helt orimlig. De framtagna korntalen är förvisso låga, men det kan fortfarande finnas andra förklaringar än underskattningar från tiondet. En möjlig förklaring kan vara missväxt 1630. Finns några tecken på sådan?

Missväxt 1630?

Våra beräkningars låga konsumtionspotential per normalconsument liksom de svaga korntalen skulle kunna bero på att 1630 var ett missväxtår, ett år där skörden fallerat. Missväxter betydde svält och ofta hög dödlighet, särskilt under våren året efter skördeåret. Bakom kan ligga främst väderförhållanden, men, i den mån även tidigare år varit drabbade, brist på utsäde när svältande människor tullat på vad som avsatts till sådant. Vad säger andra källor om detta? För landskap där vår tiondeskörd, ställd mot utsädet, implicerar låga korntal på under 2 år 1630 – Dalsland, Småland, Västergötland, Östergötland och Värmland – har jag funnit direkta uppgifter om att svår missväxt 1630 drabbat åtminstone Östergötland och Värmland (se anmärkningar för respektive landskap i det följande). Lars-Olof Larsson undersökte utvecklingen i bl.a. tre småländska härad, Vadsbo i Västergötland och Lysings härad i Östergötland utifrån tiondet 1578-1630, där han satte medeltalet till index 100. För de småländska områdena varierade index 1628-1630 mellan 74 och 85, för Vadsbo mellan 66 och 77 och för Lysing hamnade det 1630 på 56.²²⁸

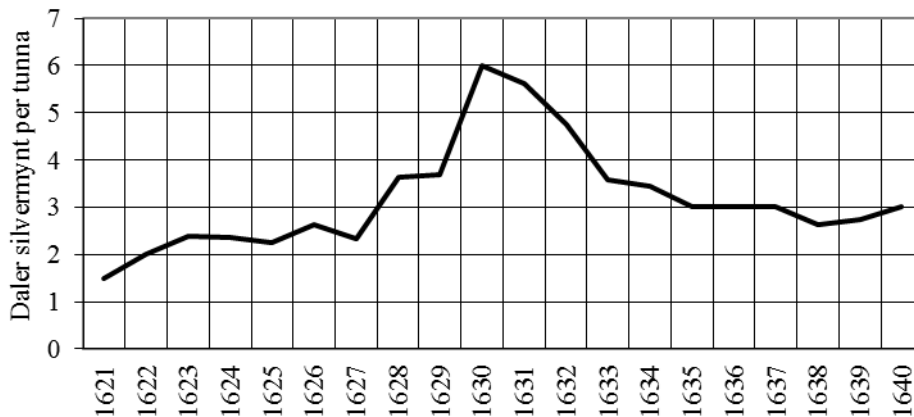
Skördeomdömen för hela riket talar också om dålig skörd 1630. Emanuel Ekman försökte i slutet av 1700-talet ur olika källor bedöma årsväxten 1523-1781. Hans bedömningar, baserade på källor av varierande kvalitet, har kritiserats, men har ändå sitt intresse: För perioden 1620-1637 fann han följande skördar: för 1621 knapp, 1622 missväxt, 1623 svag, 1628 åter knapp, 1629 missväxt, 1630 knapp, 1632 ringa, 1633 missväxt i norr, 1634 och 1635 knapp, 1636 ymnig, övriga år medelmåttiga eller goda skördar.²²⁹

Finns andra tecken på kris 1630? Johan Söderberg har tagit fram en prisserie för spannmål i Stockholm. Den återges i följande diagram:

²²⁸ Larsson 1972, s 152.

²²⁹ Ekman 1783, IV, s. 136.

Spannmålspriser i Stockholm 1621-1640

Anmärkning: Data i daler kopparmynt har räknats om efter den officiella kursen 2 daler kopparmynt per dito silvermynt fr.o.m 1630 och framåt.

Källa: Jansson & Söderberg 1991, s 62.

Diagrammets kurva korresponderar väl med uppgifterna i det föregående: Åren runt 1630 representerar toppar i kurvan, alltså dyrtid på spannmål. Det övriga 1630-talets bättre skördar avspeglas också i diagrammet.

Den svenska skördeutvecklingen enligt ovan har i själva verket haft motsvarigheter i ett mycket stort område: 1630 skrev Axel Oxenstierna att Nederländerna, Frankrike och England kraftigt importerade spannmål, Preussen, en traditionell exportör, var också tvunget att importera ”effter dedh mest ähr öde”, inte heller i Litauen syntes mycket spannmål och Polen hade haft en ”mätteligh åhrsvext”. Vid tiden för brevet trodde Oxenstierna fortfarande att kungen borde kunna exportera 4 000 läster råg och 2 500 läster korn från Mälardområdet på spekulation, men då på ett sätt som undvek att väcka folkets ”förtreet”. Allmänna opinionen har alltså fruktat en bristsituation. När han skrev sitt brev 2 november 1630 visste han ännu inte hur den instundande vinterns försörjning i Sverige skulle komma att gestalta sig. Hans brev från några år bakåt i tiden talar om stora prisuppgångar på spannmål i Västeuropa i spåren av krig och pest söder om Östersjön.²³⁰

Missväxt förekom alltså tvivelsutan i flera delar av landet 1630, vilket skulle kunna förklara beräkningarnas låga korntal. Men en annan orsak är fortfarande tänkbar: Överdrivs möjligen krisen av underskattningar i beräkningarnas bas – tiondet. För att bedöma denna möjlighet är det lämpligt att göra skördeberäkningar också från närliggande års tionde: ger även dessa skördeberäkningar generellt misstänkt låga korntal? I följande tabell görs en grov beräkning av skördarna 1621-1637 med hjälp av Lotta Leijonhufvuds tiondeserier för några län med jämförelsevis många sammanhängande uppgifter (se bilaga 3). Slutåret har satts till 1637 med hänsyn till att rikstunnans volym 1638-1664 är osäker. Hur representativa för hela det dåtida Sverige de valda länen är kan inte utan vidare fastställas, men de innefattar både skogsbygder med sannolikt svagt åkerbruk och län kända som landets främsta spannmålsområden. För enkelhets skull har den ”besädda åkern” och folkmängden 1630 ansetts gälla samtliga

²³⁰ Axel Oxenstiernas *Skrifter och brevväxling*: 12. Nettoexport 1737-1640 i medeltal 100 000 tunnor..

åren. Vilka ”tiondekorntal” och vilket mänskligt konsumtionsutrymme ger andra år än 1630?

Vägt tiondeindex (index 1630=100), beräknad skörd från tiondet, konsumtionsutrymme och korntal för det dåvarande Sverige 1621-1637

Skördeår	Tionde-index	Beräknad skörd före avdrag för utsäde (tunnor)	Tunnor att konsumera efter avdrag för utsäde	Tunnor att konsumera per normal-konsument	Kg. matspannmål per normal-konsument	Tiondekorntal
1621	105	1 273 749	793 749	1,5	154	2,7
1622	131	1 589 153	1 109 153	2,1	216	3,3
1623	177	2 147 176	1 667 176	3,2	318	4,5
1624	127	1 540 629	1 060 629	2,0	205	3,2
1625	150	1 819 641	1 339 641	2,5	257	3,8
1626	139	1 686 201	1 206 201	2,3	236	3,5
1627	118	1 431 451	951 451	1,8	185	3,0
1628	98	1 188 832	708 832	1,3	133	2,5
1629	92	1 116 046	636 046	1,2	123	2,3
1630	100	1 213 094	733 094	1,4	144	2,5
1631	122	1 479 975	999 975	1,9	195	3,1
1632	108	1 310 142	830 142	1,6	164	2,7
1633	98	1 188 832	708 832	1,3	133	2,5
1634	105	1 273 749	793 749	1,5	154	2,7
1635	122	1 479 975	999 975	1,9	195	3,1
1636	118	1 431 451	951 451	1,8	185	3,0
1637	124	1 504 237	1 024 237	1,9	195	3,1
Medeltal	120	1 451 431	971 431	1,8	195	3,0

Anmärkning: Indexet bygger på tiondeuppgifter för Älvsborgs, Kalmar, Jönköpings, Östergötlands, Kopparbergs och Västmanlands län. För alla åren har utsädet för landet beräknats till 480 000 tunnor och antalet normalkonsumenter till 528 503. Kursivt index har inte lika bred bas som index₁₆₃₀, något års uppgifter kan saknas.
Källa: Leijonhufvud 2001, appendix II.

Slutsatsen blir att skördeberäkningarna från tiondet här faktiskt ger rimliga resultat ställda mot forskningens dominerande uppfattning om tidens jordbruksförhållanden: 2,5 tunnor spannmål att konsumera per vuxen och år efter avdrag för utsäde var en vanlig norm under slutet av 1700- och början av 1800-talet. Hannerberg ansåg denna siffra för hög, de fattiga fick mindre. Våra beräkningar ger i genomsnitt 1,8 tunnor spannmål per normalkonsument efter avdrag för utsädet. Hannerberg räknade med en starkt växlande spannmålskonsumtion per normalkonsument runt 200 kg. per år under 1600-talet. Vi hamnar på 195 kg. i medeltal för perioden, d.v.s. strax under Hannerbergs tidigare nämnda snittsiffra. Möjligtvis var Hannerbergs beräkning för låg, en del 1700-talsuppgifter tyder på det. Samme författare ansåg i en lokalundersökning av Närke för 1600-talet att korntalet 5,1 representerade ett ganska gott skördeår, 3,5 ett svagt men vanligt korntal, dock ej verklig missväxt.²³¹ Myrdal fann kungsgårdskorntal mellan 3 och

²³¹ Hannerberg 1971, s. 93-96.

4 vanliga för stora delar av landet. Våra beräkningar hamnar påfallande nära dessa tal. De grova skattningarna som görs ger korntal på mellan 2,3 och 4,5, med medlet 3,0.

Det kan knappast betvivlas att 1630 var ett, även för sin tid, dåligt skördeår; ”tiondekorntalen” för alla undersökta år, utom 1628, 1629 och 1633, ligger över 1630 års trots att också flera av övriga år är kända som missväxtår.

*

Slutsatsen av det föregående är att våra skördeberäkningar i många avseenden förefaller rimliga, inte minst sedan det klarlagts att 1630 faktiskt var ett, även för sin tid, dåligt skördeår. Samtidigt kvarstår naturligtvis en stor osäkerhet om realismen.

Administrativa indelningar, fördelningar på socknar m.m.

BoU har i regel arkivförts i riksarkivet i en särskild serie under län och landskap. Länsindelningen har ibland växlat och dessutom brutits upp av s.k. livgeding, områden avsatta som underhållslän för någon kunglig person eller av grev- och friherrskap. Även landskapsgränserna har skiftat.

För att hitta använt BoU-material för ett visst härad eller socken hänvisas läsaren till en i statistiken i en särskild kolumn angiven årgång och riksarkivets nya utförliga arkivförteckningar över BoU. Beträffande tiondelängder hänvisas också till i statistiken angivna årgångar och riksarkivets databas över landskapshandlingarna och för tiden efter cirka 1630 till respektive läns landsboksverifikationer i riksarkivet.²³²

Växlande administrativa länsindelningar avspeglas också i jordeböckerna. Länens omfattning framgår av *Riksarkivets beståndsoversikt, del 4, Kammararkivet*, RA 1995. En stor hjälp på härads- och sockennivå har ibland varit Lagerstedt T, *Den civila lokalförvaltningen gränser 1630-1952; Kameral redovisning, areell beteckning och gränsförändring*, Uppsala 1973, samt *Sveriges församlingar genom tiderna* på Internet.²³³

Ibland redovisar BoU ett pastorats samtliga socknar sammanslagna. Att skattskyldig för skattskyldig och med hjälp av gårdsnamnen fördela dessa på socken har här varit praktiskt ogörligt. Fördelning på de ingående socknarna har då istället för det mesta skett efter socknarnas totalmantal. Ibland redovisas också tiondeuppgifterna pastoratsvis. Fördelningen av grödan (i procent) har då statistikförts på alla pastoratets socknar.

Statistikens sockenindelning motsvarar den som användes i den tidigare nämnda folkmängdsstatistiken, d.v.s. i regel läget ungefär 1750.²³⁴ Det innebär att också mantalet för ett fåtal efter cirka 1630 uppdelade socknar måst fördelas på de nya socknarna. Detta har då i regel skett i proportion till antaget antal hushåll cirka 1620 i den nämnda befolkningsstatistiken; i några få fall har en senare mantalsfördelning fått utgöra grund för fördelningen.²³⁵

Ibland avser statistikens uppgifter jordeboks- eller civilsocken, inte kyrklig socken, även om dessa oftast sammanföll. De skillnader som ibland förekom mellan civil och kyrklig

²³² Särskilda arkivförteckningar över tiondet i RA täcker mest Mälardalen. Liksom beträffande RA:s register till kungliga brev, skriftserierna Sveriges kyrkor, bebyggelseöversikterna i *Det medeltida Sverige* och J.A. Almquists redovisning av stormaktstidens säterier upphör projekten av okänd anledning när de närmar sig Västergötland.

²³³ www.skatteverket.se/folkbokforing/sverigesforsamlingargenomtidera.4.18e1b10334e8bc80003817.html (oktober 2008).

²³⁴ Palm 2000.

²³⁵ I första hand från Carl af Forsell 1833 eller, i andra hand, Rosenberg 1882-1883.

socken, t.ex. i tiondesammanhang, har endast undantagsvis kunnat beaktas. Läsaren bör konsultera Lagerstedts nyss nämnda skrift om stor noggrannhet eftersträvas vid användande av enstaka sockensiffror.

För de delar av Tornedalen som avträdde till Finland 1809, se det särskilda avsnittet om Västerbotten i det följande. De bebyggelsemässigt relativt obetydliga gränsförändringarna av lappmarkerna mot Norge 1751 liksom utbrytningen av Muonioniska till Finland 1788 har inte beaktats.

Anmärkningar för enskilda län och landskap

Använda årgångar av BoU och de tiondelängder varifrån grödo fördelningen hämtats framgår, om inte angivet nedan, av särskilda kolumner i databasen.

Dalarna, Kopparbergs län, Dalarnas och Västmanlands bergslag

Mantalet

Kopparbergs läns jordebok 1650 i riksarkivet ger ”utsäde” i spann, ”mantal”, ”helgårdshemman”, ”dalkarlshemman” och ”bergsmanshemman”, vilkas mantal adderats på vanligt sätt. För några socknar nämns siffror för ett antal finnar, dock utan mantal.

Bergslagen indelas under 1500- och 1600-talen i olika delområden med växlande landskaps- och länstillhörighet.²³⁶

Särna och Idre hörde före 1644 till Norge, men införlivades detta år i det svenska riket. Gränsen mot Norge var dock oklar ända fram till år 1751. De två socknarna åsattes inte några svenska mantal, men har i statistiken införts som sammanlagt 2,5 mantal enligt ”norsk revning”.²³⁷

Tuna

Tuna var den odelade socknen vars kärna är nutidens Stora Tuna. Delar av storsocknen kom efterhand att brytas ut och hamna under Kopparberget. Redan på 1400-talet bröts Silvberg ut, 1633 Gustafs under namnet Enbacka.

Kopparberget

Kopparberget inklusive gruvan var 1500-talets stora jordebokssocken (d.v.s ej detsamma som den moderna Stora Kopparbergs socken), Aspebodas gårdar ingick i Tunas och Torsångs socknar, likaså de jordskattande gårdarna i Stora Kopparbergs socken, tills de jämte övriga gårdar i Tuna och Torsång som låg under Kopparberget överfördes till Kopparbergs jordebokssocken.

Falun utbröts cirka 1665 ur Stora Kopparberg

Svärdsjö omfattade ursprungligen även Enviken och Sundborn

Vika med Hosjö kapell

Torsång

Österdalarna

Leksand med senare utbrytningar av Bjursås, Djura, och Ål

Rättvik med senare utbrytning av Boda

Mora med tiden uppdelat också på Våmhus, Älvdalen, Vänjan och Sollerön

Orsa med senare avknoppningen Ore

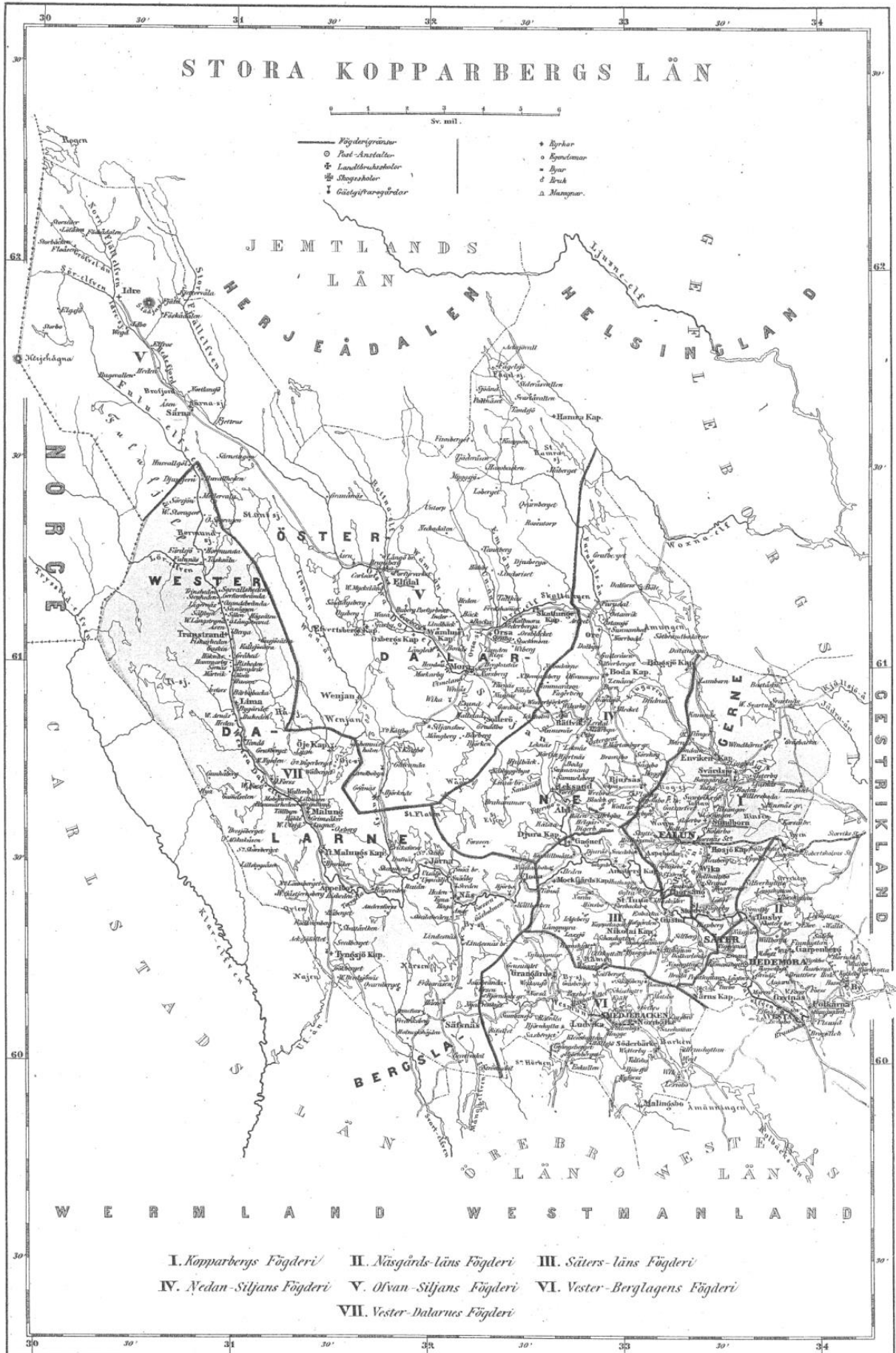
Gagnef

(forts.)

Nästa sida: Karta över Stora Kopparbergs län. Område I kallas ibland Kopparbergslagen, II och III Österbergslagen och VI Västerbergslagen. Källa: v. Mentzer 1869.

²³⁶ Indelningen har gjorts med hjälp av Hans Forssell 1872-1883 och Boëthius 1957.

²³⁷ Hülphers 1762 under respektive socken.

Västerdalarna

Lima
Malung
Järna
(Äppelbo)
Nås
Floda

Övre Bergslagen

Tuna ovan bron
Tuna utom bron
(Säter)
(Aspeboda)
Skedvi
Hedemora.

Nedre Bergslagen

By
Folkärna
Grytnäs
(Garpebergslagen)
(Vika fjärding i Hedemora, sedermera i Garpenbergs socken)
Husby

Västerbergslagen

Grangärde
Ludvika
Norrbärke
Söderbärke
Norberg
(Väster-)Våla
Skinnskatteberg
skogsfjärdingen av Odensvi (Heds socken)
skogsfjärdingen av Malma i Åkerbo härad (= Gunnilbo)

Nora och Lindes Bergslag

Lindesberg
Noraskog med senare utbrytningar Nora stad och socken, Järnboås, Hjulsjö, Kil
Nora häradsdel av Lindes socken
Grythyttan

BoU

BoU omfattar bara ett fåtal socknar i västra Dalarna (ibland tillhörande Västmanland). För Grangärde har Fribergs siffror använts men räknats upp för differensen i antalet nominati mot motsvarande i 1620 års längd, 121, Friberg har nämligen utelämnat några enheter i den i övrigt nästan oläsliga längden.

Som redan nämnts var stora delar av övriga bergslagsområdena i Dalarna - Dalarna utom Västerbergslagen och Västerdalarna - befriade från BoU.²³⁸ För de befriade områdena måste både boskaps- och utsädesuppgifter sökas på annat håll än i BoU.

Uppskattningar av utsädet

För en statistikrekonstruktion för tiden cirka 1630 har jag i första hand använt utsädet från jordeboken 1650, i några fall från 1619 eller 1620. Dessa utsädesuppgifter tycks inbegripa hela allmogen, både bergsmans- och ”helgårdshemman”. Detta utsäde utgick från jordrevningar för hela eller delar av Dalarna 1605 eller 1626. Om det avsåg areal eller sädsvolym är inte alldeles klart. Gabriel Thulin tycks hålla för sannolikt att åtminstone 1605 års revning avsåg det senare.²³⁹ En farhåga att jordeböckernas tunnland skulle inbegripa även ängen kan dock avfärdas med att böckerna redovisar ängen separat.²⁴⁰

För Grangärde-Ludvika, som tidigare hört till Dalarna, har man kunnat jämföra sådant jordeboksutsäde (där fastställt 1605) med utsädet enligt bevarade BoU. Det senare hamnade därvid (1620) 16 % över jordebokens. Nils Friberg drog slutsatsen att jordeboksutsädena var eftersläpande.²⁴¹ Med tanke på bl.a. den demografiska expansion som präglade Bergslagen under Vasatiden är det sannolikt att även 1650 års jordeboksutsäde i många delar av landskapet låg under verklighetens, oklart dock hur mycket.²⁴²

Till Bergslagens många fiskala och kamerala säregenheter hör följande: Normalt avsåg ju BoU-utsädet besädd åker. Det kamerala utsädet, ”sår årligen”, i jordeböckerna för Dalarnas tvåsädessområden definieras på samma sätt och avsåg alltså halva totalåkern. Även i de delar av området som tillämpade ensäde avser emellertid ”sår årligen” märkligt nog bara halva arealen.²⁴³ Till detta har tagits hänsyn i statistiken där ensädesområdenas utsäde enligt jordeböckerna införts dubblerat för att approximera den brukade arealen. För socknar med blandat två- och ensäde har jag antagit tumregeln att hälften av åkern brukats på vardera odlingsättet: En multiplikation har då gjorts av jordeboksutsädet med

²³⁸ Boëthius 1930, s. 1, 2.

²³⁹ Thulin 1890, ss.107-111, s.112 not b.

²⁴⁰ Isacson 1979, s. 61 fann däremot för By socken att arealangivelser i protokollen från en sen revning (1747-53) inte skiljer på åker, inägoäng mm. Han föreslår ett sätt att beräkna utsädet med hjälp av tiondet, vilket för många socknar ger en någorlunda, om än mycket grov, överensstämmelse med jordeboksutsädena vid korntal runt 6. (Se även Martin Linde 2011.)

²⁴¹ Friberg 1956, s.52.

²⁴² Jämför Thulin 1890, s.119 not a) där landshövdingen 1652 intygar att ingen revning skett de senaste 30 åren. På eftersläpning och underskattningar tyder eventuellt att beräkningar av korntal utifrån tiondet ofta hamnar på runt 6. Sådana korntal är höga i tionesammanhang. Men Dalarna hade rörligt tionde och i en beskrivning från Mora 1695 anger faktiskt pastorn korntal på 5-6 under goda år (Söderberg 1999, s.120 f.). Svedjebbruk, som möjligen inte avspeglas i utsädesuppgifterna, förekom i området och är känt för mycket höga korntal

²⁴³ Boëthius 1957, ss. 40, 63, 104. I motsvarande källmaterial från 1540-talet avsågs generellt hela arealen (s. 51). Förändringen förekommer på 1570-talet och framåt.

2 på den hälft som schablonmässig antagits vara ensäde: 1,5 (erhållet som halva åkern *1 + halva åkern*2).

Uppskattning av boskapen

Källor till boskapsskötseln i de från BoU befriade områdena måste också sökas på annat håll. Nära till hands ligger att försöka kalkylera antalet nötkreatursenheter (Ne) från höfoderuppgifter, som också förekommer i en del jordeböcker. I jordeboken 1620 anges för en del socknar ängen i sommarlass. För dessa socknar har slumpvisa systematiska urval gjorts för att fånga relationerna sommarlass/utsäde. De erhållna kvoterna har därefter multiplicerats med 1650 års jordeboksutsäden. Av allt att döma innebär emellertid resultatet kraftiga underskattningar. Nils Friberg ansåg, återigen för Grangärde, att antalet sommarlass, revade 1605 och tidigare, bara kan ha utgjort en del av det verkliga.²⁴⁴ Någon förklaring ger han dock inte. En sådan framkommer emellertid i en lantmätaranteckning i en geometrisk jordebok: ”Hwad engiarna widkommer, så är här i Dalarna intz wist om at discribera, ty de hafua intz annat än linder i åkren, som undertijden brukas för eng och undertiden för åker. Och elliest det som deras slåter är, så ligger långt bort i marken till 5, 6, 7 eller och flere mijler, der hafua de och sine fäbodas och fiske”.²⁴⁵ Här måste vi konstatera att jordeböckerna ger en än oklarare bild av boskapsskötseln än beträffande utsädet. Höuppgifterna har, trots osäkerheter, tagits med i vår statistik, men duger alltså inte som bas för att uppskatta boskapen.

För att ändå få med Dalabergslagen i vår statistik har en mycket grov uppskattning av boskapen och dess fördelning på djurslag gjorts genom analogier med det väl undersökta Grangärde, en socken som i likhet med de från BoU befriade dalaområdena både inrymde vanliga bönder och bergsmän.²⁴⁶ Hypotesen är att Grangärdeborna var typiska också för övriga delar av landskapets bergslag. För de områden i Dalarna som var befriade från BoU fastän de inte formellt lydde under bergslag har boskapsgenomsnittet per hushåll i de närmaste socknarna med BoU-uppgifter utanför Dalarna fått ersätta saknade uppgifter. Genomsnittet har multiplicerats med antalet hushåll enligt befolkningsstatistiken.²⁴⁷

Tiondet, odlade grödor

Tiondeuppgifterna från Dalarna 1630 är till största delen ospecificerade vad gäller ingående grödor. Statistikens fördelning på sädesslag har i sådana fall skett efter specificerade längder från något närliggande år, oftast från 1620, men i några fall från 1633 och 1637.²⁴⁸ För 1630 redovisas inga årtor, däremot för flera socknar i de specificerade längderna från närliggande år (se tabell nedan).

Odlingssystemet

I Övre och Nedre bergslagen och i Kopparbergslagen brukades i början av 1600-talet tvåsäde. I Mora och Orsa har möjligen bara ensäde tillämpats. I Österdalarna, d.v.s. Rättvik, Leksand, Ål, Bjurås och Gagnef, tycks både en- och tvåsäde ha använts. Vid

²⁴⁴ Friberg 1956, s. 46 f.

²⁴⁵ Karta U1:19 för Björbo, Floda socken, RA:s databas för de geometriska kartorna (www.ra.se, 2011-05-07).

²⁴⁶ Friberg fann vissa skillnader i de två gruppernas innehav av boskap i Grangärde (genomsnitt per taxerad 1635): Bergsmännen hade 1,6 hästar, 6,6 kor och 11,4 Ne i snitt, bönderna 0,8, 4,3 respektive 6,9.

²⁴⁷ Palm 2000.

²⁴⁸ Dalarnas Handlingar 1630, RA (skannat från SVAR); Landsboksverifikationer för Kopparbergs län 1633, 1637, RA.

statistikkonstruktionen har detta, förenklat, tolkats som att $\frac{3}{4}$ av arealen brukats årligen. Jag har här schablonmässigt antagit halva arealen ensäde och halva ensäde.²⁴⁹ Västerdalarna har utifrån förhållandena i angränsande socknar bedömts ha samma blandning av odlingssystem och har statistikförts på samma sätt. Västerbergslagen har antagits ingå i det västmanländska tvåsädesområdet. Man kan notera att för några socknar uppgifter från början av 1800-talet anger mindre trädor är vad som skall ha brukats i början av 1600-talet. (Beträffande Dalarnas indelning se ovan!). Särna och Idre har i likhet med förhållandet cirka 1810 ansetts bruka tvåsäde.

Geometriska jordeböcker

Åker- och ängsuppgifter från dessa har inte använts. Detta eftersom riksarkivets databas inte var färdig vid tiden för denna del av undersökningen (slutet av år 2010), samt att alternativt och relativt lättanvänt material funnits att tillgå beträffande åkern (se ovan). Ängsuppgifterna i GJb är för övrigt, som framgått ovan, inte fullständiga. Komplettera för äng samt gör jämförelser!

Tiondeskörden 1630

Tiondelängder per socken har bevarats för skördeåret 1630 för Västerdalarna och Västerbergslagen och skörden har beräknats från dessa genom multiplikation av tiondet, räknat i ren säd, med 15 samt uppräknig för prästgårdarna efter mantalet. För övriga Dalarna redovisas för 1630 enbart summor per fögderi för Sätters och Näsgårds län och Österdalarna, samt för dåvarande Kopparbergs län bara ett arrende betalat i spannmål. Fördelning av dessa summor på socknar har, med undantag av för Kopparbergs län, skett i proportion till 1620 års tionde. För Kopparbergs län har ett tionde från 1620 (387,7 tunnor) räknats upp med 1,1, skillnaden mellan tiondet för Sätters län 1630/1620. För Särna och Idre har samma tionde per mantal antagits som för Lillhärdal i Härjedalen. Av följande tabell framgår tiondesummor för Dalarna 1630:

Dalarnas tionde för skördeåret 1630 i ren säd (tunnor)

Sätters län		781,5
Näsgårds län		754,0
Kopparbergs län	(arrendesumma)	342,0
Österdalarna		2 424,5
Västerdalarna	Norrbärke	52,7
	Söderbärke	46,8
	Grangärde	66,3
	Nås	47,4
	Äppelbo	25,5
	Järna	58,4
	Malung	110,4
	Lima	79,3
	Floda	37,0
Summa Västerdalarna		523,7

Källor: Dalarnas handlingar 1630, RA.

²⁴⁹ Boëthius 1957, ss. 28, 47.

Socknar med ärttione (tunnor)

Älvdalen	0,2
Bjursås	0,3
Stora Tuna	1,8
Hedemora landsförsamling	2,0
Ore	2,7
Svärdsjö	3,3
Ål	3,3
Stora Skedvi	4,5
Gagnef	5,0
Orsa	8,5
Mora	71,0
Leksand	111,3
Rättvik	145,5

Anmärkning: Ärttiondet kan eventuellt ha beräknats på annat sätt än stråsädens.

Källa: Länsräkenskaper, Kopparbergs län, verifikationer 1637, RA.

Övrigt

Områdena för Hedemora och de blivande städerna Falun och Säter, grundade 1665 och 1642, har statistikförts med samma resursmedeltal per hushåll som grannstaden Sala med antagande av likartad socioekonomisk struktur, skördarna räknade som för övriga landsbygden dock. Sätters gård saknade av räkenskaperna att döma eget jordbruk 1630.²⁵⁰

I Söderbärke ingår hela 30 tjurar bland de 103 oxarna.

²⁵⁰ Dalarnas Handlingar 1630:9, RA.

Jönköpings län

Mantalet

Mantalen har för merparten av länet hämtats från jordeboken 1649 i riksarkivet. För Östra härad har uppgifterna hämtats från jordeboken för Kronobergs län 1650. För Gränna landsförsamling, Skärstad och Visingsö har mantalet tagits från Kammarkollegiets arkiv, Grev- och friherrskap, Visingsborg, räkningar 1653, vol 57, också i RA.

BoU

Visingsborgs grevskap undantogs periodvis från skatt till kronan. Uppgifter om utsäde och boskap har dock återfunnits för grevskapets socknar (beträffande Gränna stad se nedan).

Tiondet, odlade grödor

För Visingsborgs grevskap (Gränna landsförsamling, Skärstad, Visingsö) har tiondeuppgifterna hämtats från riksarkivet.²⁵¹ Gränna landsförsamlings tionde, som anges i travar, har därvid räknats om till tunnor enligt relationer från Skärstad. Malt förekommer i en del tiondelängder och har då räknats som korn i statistiken.

Odlingssystemet

Aadel Vestbö-Franzén har med hjälp av GJb kartlagt odlingssystem i norra Småland: Tveta, Norra och Södra Vedbo samt Östra härad.²⁵² Jag har okulärt avläst hennes kartor och försökt bedöma det vanligaste systemet socken för socken. För en handfull socknar där sådan avläsning inte kunnat ske har grannsocknens system antagits. För Västra och Östbo härad har Sölve Göranssons karta över odlingssystemen i Sverige vid 1600-talets mitt använts.²⁵³ För socknar som i präststatistiken från början av 1800-talet sägs ha ensäde har jag antagit att detta bedrivits även tidigare.

Geometriska jordeböcker

Östbo, Västra, Västbo, Vista, Mo och Vista saknar uppgifter likvärdiga med GJb. Här har medeltal per mantal i grannhäraderna fått suppleras vid arealberäkningarna.²⁵⁴

Tiondeskörden 1630

Tiondeuppgifter har bevarats från 1630 års skörd.²⁵⁵

Övrigt

Det nuvarande Jönköpings län torde vid denna tid inte haft några kungsgårdar. I *Jönköping* byggdes slottets fästningsverk ut kraftigt i början av 1600-talet. Slottet har haft visst jordbruk i form av kålgårdar m.m. och en del djur. Dess jordbruksmark var emellertid 1630 utarrenderad.²⁵⁶ BoU uppger dock inget utsäde vilket tyder på att

²⁵¹ Kammarkollegiet, Grev- och friherrskap, Visingsborg, räkningar 1653, vol. 57, RA.

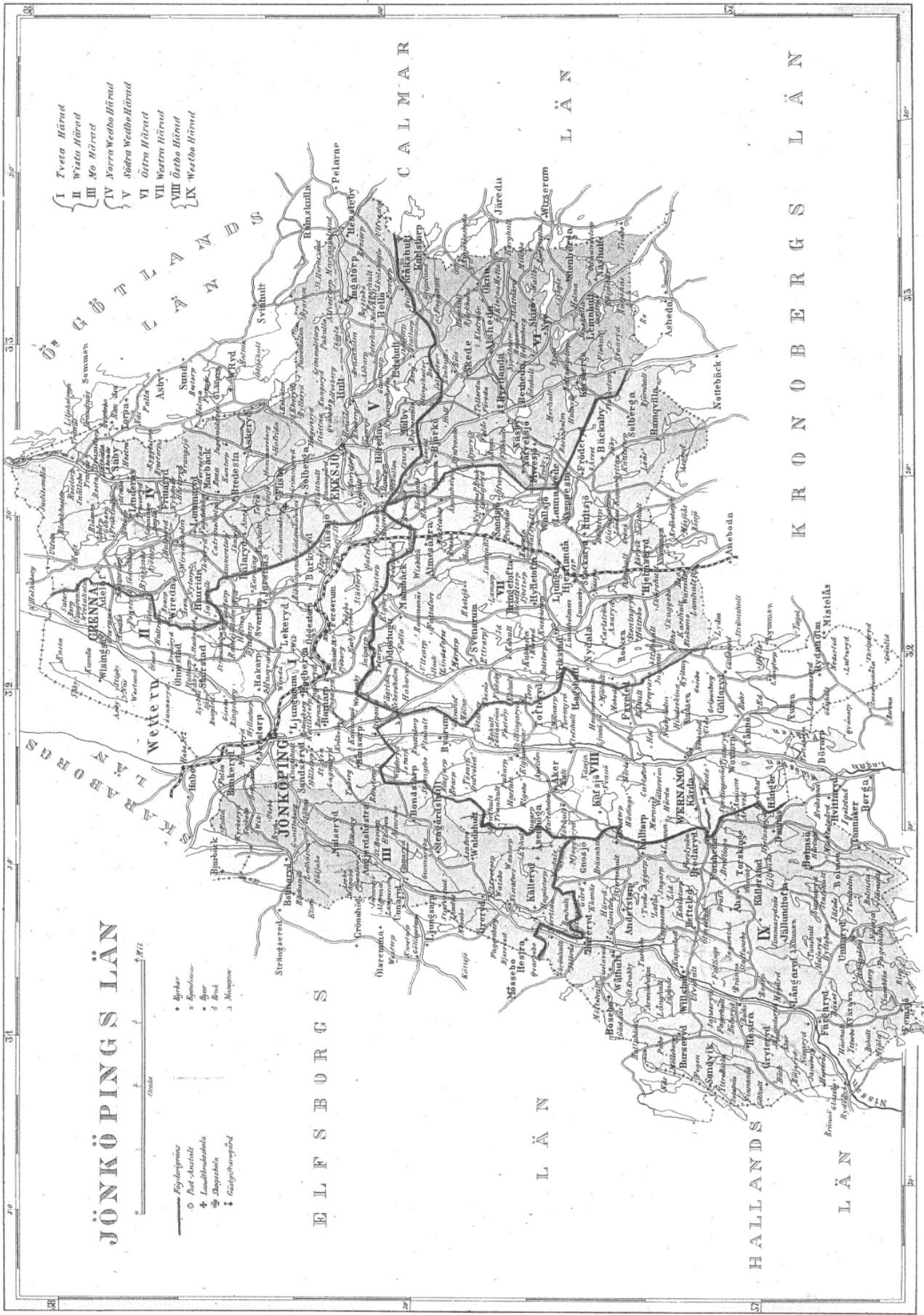
²⁵² Vestbö-Franzén 2004.

²⁵³ Göransson 1971.

²⁵⁴ Mo från Tveta, Vartofta och Redvägs härad; Vista från Tveta, Norra Vedbo och Lysing; Västbo från Kind; Västra från Östra, Norrvidinge, Allbo och Tveta; Östbo från Allbo och Tveta.

²⁵⁵ Mellbys tionde är ett "förslag" p.g.a. sjukdom, men har accepterats vid beräkningarna.

²⁵⁶ Smålands Handlingar 1630:11, RA.

- I Vreta Härad
- II Wieta Härad
- III Mo Härad
- IV Norra Wadbo Härad
- V Södra Wadbo Härad
- VI Östra Härad
- VII Västra Härad
- VIII Östbo Härad
- IX Wadbo Härad

JÖNKÖPINGS LÄN

- Byrke
- Sjökvarn
- Kyrka
- Landbudsdistrikt
- Skogsdistrikt
- Gårdsparråd

Karta över Jönköpings län. Källa: v. Mentzer 1869

arrendatorn inte taxerats. Besådd åker och hötäkt i staden har därför hämtats från en sen uppgift från en jordebok.²⁵⁷ 1609 hade ett skäferi i Jönköping bl.a. 235 tyska får. Stadens vantmakeri fick också leveranser från ett skäferi på Mulseryds kungsgård, med 443 engelska får år 1615, samt från Gudhem i Västergötland.²⁵⁸ För Jönköping och Mulseryd har de angivna antalen skäferifår fått approximera även 1630 och lagts till i statistiken.

Gränna stads boskap och utsäde avser marknadsplatsen med detta namn enligt BoU 1628.

²⁵⁷ *Jönköpings stads historia*, D.2, s. 197.

²⁵⁸ 1609 hade det haft 362 tyska får med 112 tyska lamm samt 5 svenska får med 2 lamm. Kjellberg 1943, s. 128, 193 ff.

Kalmar län

Mantalet

Mantalet har i första hand hämtats från jordeboken 1650 och i andra hand motsvarande från 1660. För Södra Möre har en jordebok från 1646 fått användas. Samtliga jordeböcker i riksarkivet. För Madesjö där mantalen inte summerats i jordeboken 1650-1657 har summan hämtats från jordeboken 1660-1661.

BoU

Här har uppgifter för socknarna i Södra Möre delvis kunnat kompletteras från litteraturen.²⁵⁹

Tiondet, odlade grödor

Strandas och Möres kronotionde var utarrenderat 1630, skattningar gjorts från kringområden. Malt förekommer och har då statistikförts som korn.

Odlingssystemet

Sölve Göranssons bedömningar har godtagits.²⁶⁰

Geometrisk jordebok

Södra Öland täcks nästan helt av geometriska jordeboksuppgifter. För norra delen av ön, helt utan uppgifter, har medeltal åker och äng för södra delens tre nordligaste socknar, Norra Möckleby, Algutsrum, Glömminge, använts för en skattning. För övriga delar av länet har den tidigare nämnda summariska metoden här utnyttjats för att uppskatta åkerareal och ängshö. För Möre, Tunalän, Sevede, Handbörd och Aspelands härad har inte något med GJb likvärdigt material påträffats. För dessa, med undantag av Möre, har medeltal utsäde och hö per mantal enligt GJb från kringliggande härad använts för skattningar.²⁶¹ För Möre har BoU-utsädet föredragits då det ligger långt över vad som skulle erhållas vid en liknande skattning.

Tiondeskörden 1630

För delar av Öland ger beräkningar mycket låga tiondesiffror 1630 (t.ex. Resmo, Torslunda och Vickleby). En hypotetisk förklaring är att mycket jord fortfarande låg obrukad på ön, som, liksom länet i övrigt, drabbats hårt av Kalmarkriget 1611-1613.

Nästa sida: Karta över Kalmar län från v. Mentzer 1869.

²⁵⁹ Lennart K. Persson 2000. Jag har dock i huvudsak utgått från de vanliga slumpurvalsberäkningarna p.g.a. av något annorlunda klassificering av bl.a. småboskapen.

²⁶⁰ Göransson 1971.

²⁶¹ Aspeland har skattats från Tveta, Östra och Handbörds härad; Handbörds från Stranda och Aspeland; Södra Tjust från Norra Tjust; Sevede från Södra Tjust, Södra Vedbo, Östra och Aspeland; Tunalän från Södra Tjust.

KALMAR LÄN

- Fjälldraggränser
- Post-Anstalter
- ⊕ Landbruksskolor
- ⊕ Skolor
- ⊕ Gästgärdar

- Byr
- Bygdmar
- Byr
- Drak
- Mangnar

- I Norra Tjust Hrad.
- II Södra Tjust Hrad.
- III Sevedes Hrad.
- IV Tunadals Hrad.
- V Aspetands Hrad.
- VI Stranda Hrad.
- VII Handbörds Hrad.
- VIII Norra Möre Hrad.
- IX Södra Möre Hrad.
- X Ölands Norra Mot.
- XI Ölands Södra Mot.

5 Sv. mil.

Övrigt

Kalmar slott hade 1630 bara två oxar och en verkhäst.²⁶² Slottet hade två ladugårdar, *Skällby* och *Perstorp*. 1630 var gårdarnas åkrar, lyckor, hagar och öar öde, utarrenderade eller låg under staden.²⁶³ Inget utsäde anges i BoU för staden, vilket tyder på att slottet och ladugårdarna inte taxerats. Statistiken för staden har därför kompletterats för slottets (med *Perstorps*) åker och äng enligt en karta från 1650 - 153,4 tunnland, 622,3 lass hö.²⁶⁴ För *Skälby* har 52,5 tunnland och 359 ”häckar” lagts till *Kalmar landsförsamling* enligt karta 1665 i Lantmäteristyrelsens arkiv.²⁶⁵

På Öland fanns *Borgholms slott* med tre ladugårdar. 1619 hade dessa följande utsäden och höbol:

Borgholms slotts ladugård (Räpplinge socken):

30,25 tunnor råg, 33 5/6 tunnor korn, 316 lass hö

Gärdslösa ladugård (Gärdslösa socken):

1 tunna vete, 24 tunnor råg, 40 tunnor korn, 208 lass hö

Horns ladugård (Persnäs socken)

311/3 tunnor råg, 12 tunnor korn, 90 lass hö

Samma år hade gårdarna sammanlagt följande boskap:

3 ston

9 frisfålar (troligen frisiska hästar LAP)

7 frisfålar (fallna)

17 frisston

6 frishästfö (fallna)

8 ”frijßmehrafhöll” (frisiska märrfö?, fallna)

5 verkhästar

5 verkston

1 verkfö

24 stutar

58 kor

22 kvigor

17 stutkalvar

13 kvigkalvar

140 svenska får

87 svenska lamm

1 748 tyska får

566 tyska lamm

69 svin

24 grisar

21 gäss

²⁶² Smålands Handlingar 1630:12, RA.

²⁶³ Smålands Handlingar 1630:12, RA.

²⁶⁴ Avmätning Kalmar stad 1650. Lantmäteristyrelsens arkiv, på internet, http://www.lantmateriet.se/templates/LMV_Page.aspx?id=522, 9 okt. 2011.

²⁶⁵ Häckar har uppfattats som lass, sannolikt sommarlass. Avmätning 1665, Lantmäteristyrelsens arkiv, på internet http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f4734342d343a31, 9 okt. 2011.

25 höns²⁶⁶

I dessa siffror ingår *Ottenby*, ett av landets fyra stamskäferier på Gustav II Adolfs tid.²⁶⁷ Dessa gårdars resurser, liksom de för andra kungsgårdar i länet, avspeglas i statistiken grovt via mantalen eller har bedömts vara så små att de faller inom de felmarginaler som ändå finns i skattningarna. Antalet får och lamm vid Ottenby har antagits vara ungefär detsamma 1630 som 1619 och lagts till Ås sockens siffror.

²⁶⁶ Smålands Handlingar 1619:2, RA.

²⁶⁷ Kjellberg 1943, s. 196. Enligt honom hölls där 1 500 gamla och unga får år 1616.

Kronobergs län

Mantalet

De oförmedlade mantalen har hämtats från jordeboken 1650 i riksarkivet.

BoU

-

Tiondet

För Granhult och Ormesberga specificerar tiondelängder från början av 1620-talet ”vinterråg” och för Blädinge och Linneryd har prästen slagit samman vårråg och svedjeråg under samma rubrik och för Södra Sandsjö framgår att även nybyggare betalade.

Odlingssystemet

I präststatistiken från 1800-talets början anges för hela länet ensäde. Enda undantagen är Ekeberg, Granhult, Uråsa och Växjö landsförsamling som hade visst trädesbruk cirka 1810. Med tanke på att den historiska gången normalt gått från ensäde till flersäde har ensäde ansetts tillämpas i hela länet kring 1630.

Geometriska jordeböcker

Från länet föreligger ett 80-tal geometriska gårdskartor för Kinnevald och Allbo härad och en jordebok från 1622 med cirka 40 ägobeskrivningar från Kinnevalds härad 1622.²⁶⁸ I de förra ges ängen för Allbo i lass och för Kinnevalds härad huvudsakligen i stackar. 1622 års jordebok ger endast lass. Vad var detta för lass? Ett sätt att komma åt detta kan vara att undersöka relationen mellan hö och åker - här fanns ju ett starkt produktionssamband äng-hö-foder-boskap-gödsel- åker. För Allbo ger den geometriska jordeboken i genomsnitt 4,18 lass per utsädestunna. För Kinnevalds härad finns således uppgifter både i stackar och lass. Här gick det 10,67 stackar på tunnan, men 2,28 lass. Av detta kan man dra två slutsatser: För det första förefaller det ytterst sannolikt att vi i Kinnevald rör oss med vinterlass, ungefär dubbelt så stora som de sommarlass det måste vara fråga om i Allbo. För det andra måste det ha räknats cirka 4,7 stackar på vinterlasset och omkring hälften på sommarlasset. Följande häradsmedeltal fås för statistikberäkningar:

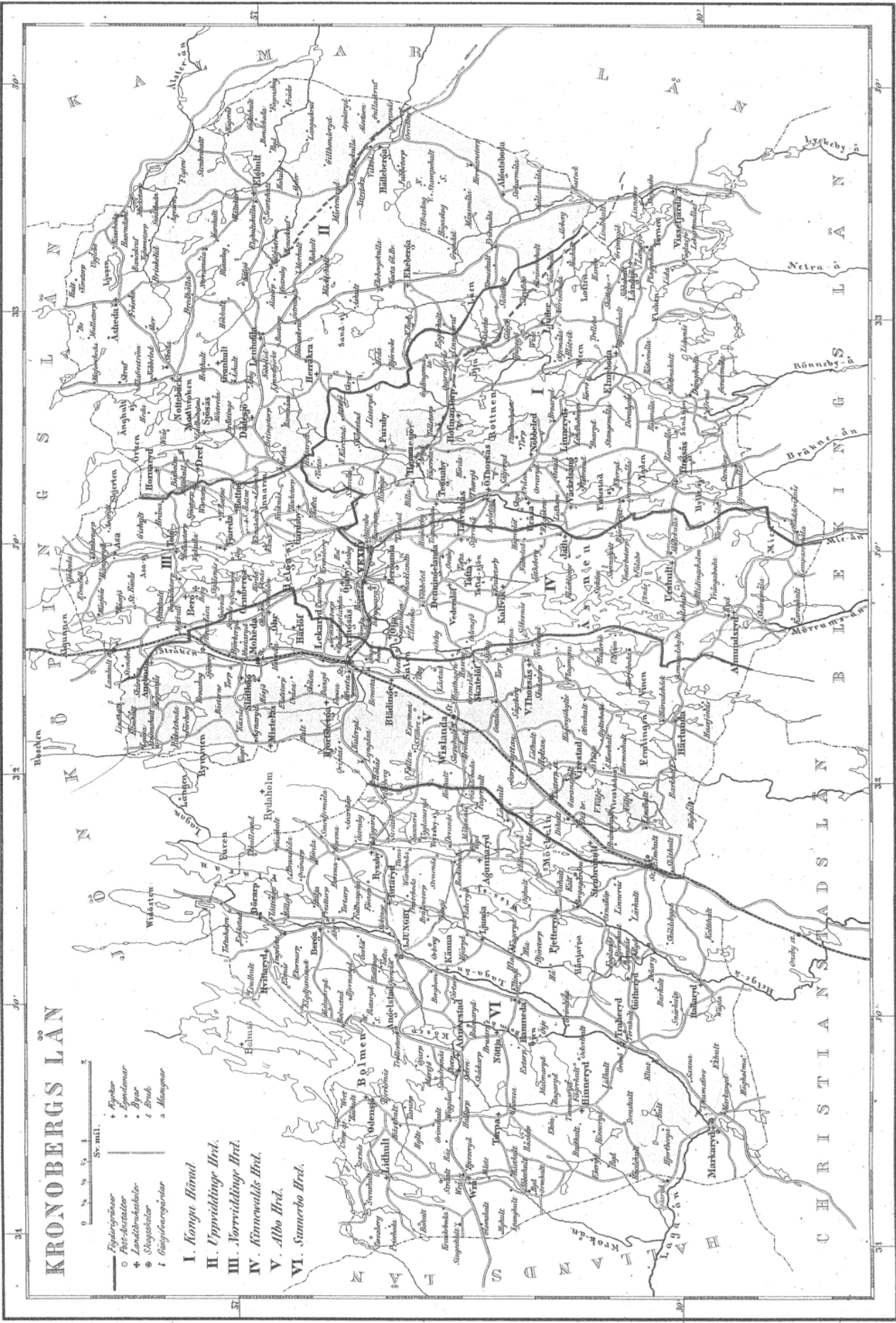
Härad	Utsäde per oförmedlat mantal i medeltal	Vinterlass per oförmedlat mantal i medeltal
Allbo	11,4	20,3
Kinnevald	8,8	21,1

För Konga, Norrvidinge, Uppvidinge och Sunnerbo saknas uppgifter av samma kvalitet som GJb. Här har på vanligt sätt medeltal från grannhäraderna använts för skattningar.²⁶⁹

På nästa sida: Karta över Kronobergs län. Källa: v. Mentzer 1869.

²⁶⁸ Adeln och dess gods, Carl Carlsson Gyllenhielm, Godshandlingar 2, RA.

²⁶⁹ Konga och Norrvidinge från Kinnevalds; Sunnerbo från Allbo; Uppvidinge från Aspeland och Östra.

KRONOBERGS LÄN

- Fjäderstavar
- Fäst-städer
- ✦ Landsbyr-kastlar
- ⊙ Skogskastlar
- ! Gångstevägar
- Fjäder
- Fjäderstavar
- Byar
- Bråk
- Mangar

- I. Konge Härad
- II. Uppriddings Hrd.
- III. Vorriddings Hrd.
- IV. Kinnwalds Hrd.
- V. Albo Hrd.
- VI. Stamerbo Hrd.

Tiondeskörden 1630

Har beräknats på vanligt sätt.

Övrigt

Det nuvarande Kronobergs län hade på 1620-talet ytterligare två större jordbruksdrivande gods av speciellt slag utöver de nyss behandlade säterierna: dels länets största säteri, Bergkvara i Bergunda socken, dels Kronobergs kungsgård eller slott i Växjö landsförsamling.

Bergkvaras huvudgård motsvarade vid 1600-talets slut fem mantal och hade 1622 80 tunnlands åker, 21 hästar, 4 årsföl, 16 oxar, 16 stutar, 33 kor, 12 kvigor, 11 kalvar, 58 grisar och 101 får.²⁷⁰

Kronobergs kungsgård eller slott hade tidvis ett omfattande jordbruk. 1646 donerades Kronoberg som friherrskap till Peder Sparre, men huvudgården gick vid reduktionen tillbaka till kronan som landshövdingeboställe. Som sådant kom det att motsvara tre mantal, vilket enligt 1690-talsuppgifter motsvarade 33-36 tunnor utsäde, en siffra som ligger nära 1500-talets 40 tunnor.²⁷¹

De två gårdarnas resurser ingår i statistiken via uppräkningsfrågan från deras mantal.

²⁷⁰ Larsson 1972, s. 24 f.; Larsson 1983, s. 115.

²⁷¹ Larsson 1983, s. 112 ff.

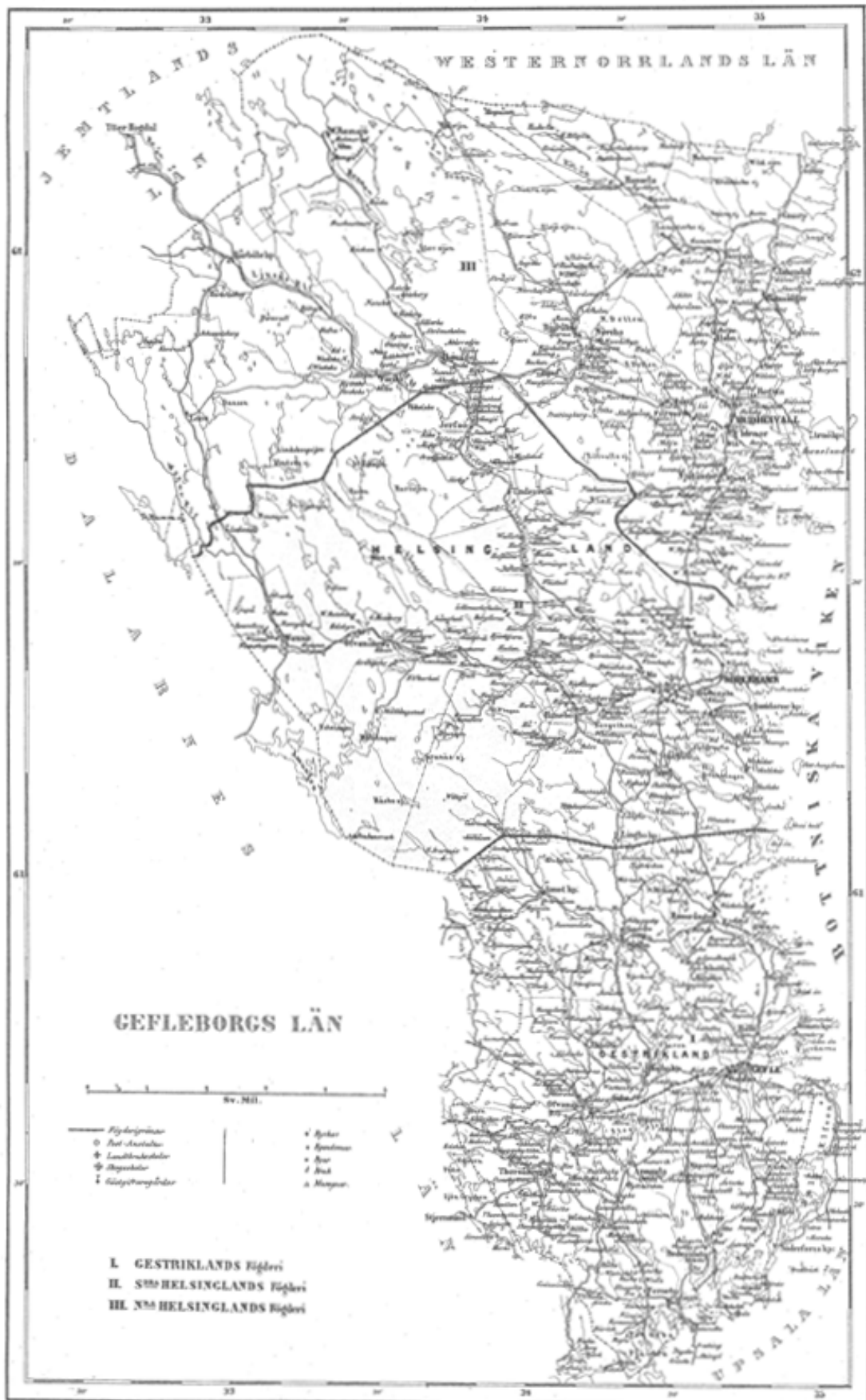
Norrland allmänt

För särskilt Norrland, här inklusive Gästrikland, ofta med många boskapsägare per socken, var det inte ovanligt att prästgårdarna och deras ägor, helt eller delvis, tiden kring 1630 redan sedan länge varit införda i jordeböckerna. De mantal för prästgårdar som redovisas i statistiken kan inbegripa också sådana prästgårdar, vilket innebär att vad jag kallar det ”virtuella mantalet” för dessa socknar ibland kan innebära dubbelräkningar. Detta påverkar dock bara ytterst marginellt statistiken för sådana, som sagt ofta stora, socknar.²⁷²

Jag har utgått från att de gamla kungliga avelsgårdarnas eventuella jordbruk var så pass obetydligt att inga uppräknings behövt göras för statistiken. Samma gäller eventuella skattebefriade säterier.

²⁷² Följande konstruerade exempel visar hur missvisningen i resursberäkningen kan se ut i en socken där prästgården med mantal redan finns med i jordeboken jämfört med en där den inte är med:
A. Prästgården inte med i jordeboken: 100 allmogebrukare har enligt BoU sammanlagt 500 kor. Jordeboken tar upp 49 mantal. Prästgården motsvarade enligt litteraturen 1 mantal. Antalet kor kan då beräknas till $(50/49)*500$, d.v.s. 510,2.
B. Prästgården redan med i jordeboken: 100 allmogebrukare har sammanlagt 500 kor. Jordeboken tar upp 50 mantal, varav prästgården utgör 1 mantal. Av praktiska skäl görs ändå ett särskilt tillägg för prästgården. Antalet kor kan då uppskattas till $(51/50)*500$, d.v.s. 510,0.
Att helt strunta i prästgårdarna vid beräkning enligt B skulle däremot ge en större missvisning, en underskattning på cirka 10 kor.

Gästrikland.

Föregående sida: Karta över Gästrikland och Hälsingland (Gävleborgs län). Källa: v. Mentzer 1869. Se även karta över Uppsala län.

Mantalet

För jordatal och mantal har 1654 års jordebok för Västernorrlands län i riksarkivet använts. För Gästrikland beräknades gårdarnas skattekraft efter jordatalet ”utsäde i tunnor”. För statistiken har dessa tunnor räknats om till mantal efter 5 tunnor på mantalet.²⁷³

BoU

En lättarbetad summerad längd från 1624 har kunnat användas.

Tiondet

Bara råg och korn nämns (Gästriklands Handlingar 1623:5, RA).

Odlingssystemet

Hur odlingssystemet såg ut på 1500- och början av 1600-talet är oklart. 1805 nämns både två- och tresäde. I slutet av Ockelbos tiondelängd 1623 nämns ett drygt 40-tal ”finnar”, alla med enbart rågtionde. Här kan vi ganska säkert räkna med svedjebbruk.

Geometriska jordeböcker

Inga GJb förekommer för landskapet i riksarkivets databas. Likartade uppgifter som dessa jordeböcker brukar ge finns dock för Gästrikland i jordeboken 1623 över årliga räntan: uppgifter om ”utsäde” och ”änglass”.

Vad avser detta utsäde? Sannolikt visar jordeboken resultatet av den jordrannsaking som företagits i landskapet år 1604. Denna har antagits bygga på jordbrukarnas egna uppgifter, bekräftade av grannarna och nämndemännen.²⁷⁴ Dessa utsäden tycks oförändrade ha blivit bestående i de kamerala redovisningarna - de är t.ex mycket lika ännu i 1654 års jordebok. Ställda mot uppgifterna i 1620-talets BoU ligger jordeboksuppgifterna i de flesta fall högre. Den likhet som ändå finns mellan utsädet i jordebok och BoU för en del socknar talar för att jordebokens utsäde avsåg besådda tunnland vid revningstillfället, där grovt sett en tunna korn eller råg såtts på varje tunnland. BoU:s utsäde inkluderade av allt att döma aldrig trädor.²⁷⁵ BoU-utsädenas aktualitet kan inte säkert bedömas men de kan i vart fall inte vara en direkt avskrift av jordeböckernas ”utsäde”.

En tidigare jordebok över årliga räntan ger ”änglass”.²⁷⁶ Hur stora dessa var är oklart. De ligger oftast runt hälften av de man får om man räknar en parm per Ne. Antagligen rör det sig om sommarlass; om inte tyder jämförelsen på mycket kraftiga underskattningar i

²⁷³ Thulin 1890, s. 102 f.

²⁷⁴ Se Jonsson 1971, s. 99. Jonssons uppfattning tycks dock motsägas i Gabriel Thulins arbete om mantalet: Enligt Thulin genomfördes en omfattande rannsaking 1604 (Thulin 1890, s. 102). Därvid bestämdes 1 öresland till 13 122 kvadratålnar = 1 tunna säd, men graderat. Detta antyder mätning. Vid tvåsäde, som dominerade, krävdes 2 öresland per tunna. Raam 1670 ansåg att detta tunnland var det man allmänt räknat med i landet före 1605. Enligt undervisningen om rikets ränta 1530-1533 var i Gästrikland sedan länge gårdarnas jord uppskattad i mark- och öresland, dock konsekvent först 1572 infört i jordeböckerna (Thulin ibidem, s. 102 not c).

²⁷⁵ BoU:s utsäde i tunnor angav, åtminstone i angränsande Hälsingland, den besådda arealen i tunnland. Jonsson 1971, s. 75 not 5.

²⁷⁶ Gästriklands Handlingar 1623:5, RA.

jordbokens höuppgifter. Förklaringen kan i så fall vara att eventuellt säterhö inte finns med, så som ibland var fallet vid mätningar i Dalarna (se under detta landskap). Uppgifterna har trots osäkerheten lagts in i statistiken.

Tiondeskörden 1630

Landskapets tionde för skördeåret 1630 tycks i sin helhet varit under arrende varför några tiondelängder inte verkar ha bevarats.²⁷⁷ Jag har vid beräkningarna för statistiken utgått från genomsnittlig tiondeskörd per BoU för Södra Hälsinglands fögderi för en skattning.

Hans Forssell beräknade den sammanlagda utsädet 1629 för Gästrikland till 2 013 tunnor och skörden samma år till 15 000 tunnor.²⁷⁸ För 1630 fick jag ett utsäde på 1 859 och en skörd på 15 667 tunnor.

Övrigt

I BoU 1627 redovisas för *Färnebo kungsgård* i Österfärnebo: 1 häst, 1 ung häst, 17 kor, 4 kvigor, 4 gamla får, 4 unga får, 6 gamla getter, 4 unga getter, 1 gammalt svin, 1 ungt svin, 5 spann utsäde. Något tillägg för dessa blygsamma resurser har inte gjorts i statistiken.

²⁷⁷ Norrlands Handlingar 1630:4, RA (skannat från SVAR).

²⁷⁸ Hans Forssell 1872 B, s.192.

Hälsingland

Mantalet

För jordatal och mantal har 1654 års jordebok för Västernorrlands län i riksarkivet använts.

BoU

En lättarbetad summerad BoU-längd från 1622 har kunnat utnyttjas.

Tiondet, odlade grödor

För Hälsingland (Hälsinglands Handlingar 1619:9, RA) nämner tiondelängderna råg, korn, malt och ärtor. Bollnäs har som enda socken i landskapet 1619 tionde i vete och havre, 8 fjärdingar respektive 1 1/8 tunna.

Odlingssystemet

Odlingssystemet i landskapet var tvåsåde. Där förekom också s.k. svalbruk som gav stora fluktuationer i den upplöjda (öppna) åkerns areal och delvis kan tresåde ha tillämpats.²⁷⁹ I Delsbos tionde 1630 ingår 1 tunna ”finneråg”, sannolikt odlad på svedja.

Geometriska jordeböcker

Det geometriska kartmaterialet för Hälsingland är delvis glest. Här kommer det mest till användning för att bedöma användbara hjälpvariabler.

För sex socknar har Gunnar Bodvall och senare Ingvar Jonsson utifrån GJb beräknat åkerarealen. De fann att arealerna var ungefär dubbelt så höga som BoU:s utsädesuppgifter.²⁸⁰ Enligt författarna talar detta för att BoU-”utsädena” avsåg besädd areal. De vanliga jordeböckerna ger indirekta uppgifter om besädd areal. I början av 1600-talet justerades hälsingarnas gårdemantal och med tiden fastställdes det att motsvara 6 tunnors utsäde.²⁸¹ I följande tabell görs en jämförelse mellan Bodvalls och Jonssons kartberäkningar, BoU-utsädet, den vanliga jordebokens mantal omräknat i ”utsäde” och den summariska beräkningen från riksarkivets databas, det sista utsädet avläst i kartornas ”notarum explicatio”:

²⁷⁹ Bodvall 1959, s. 159 ser sannolikt tvåsåde i de karterade socknarna, Jonsson 1971, s. 80, 94 f. öppnar för tvåsåde och svalbruk.

²⁸⁰ Bodvall 1959, s. 132 ff, ss. 159, 166; Jonsson 1971, s. 73 ff., s. 75 not 5.

²⁸¹ Thulin 1890, s. 76 f.

Arealer enligt olika beräkningar för några hälsingesocknar (tunnor, tunnland)

Socken	Bodvalls kartberäkning	Jonssons kartberäkning	Bodvall/2	BoU	Beräkning från mantalsnormen	Från riksarkivets databas
Bergsjö	554	546	277	247	215	179
Bjuråker	401	401	201	226	252	168
Gnarp	474	473	237	247	180	177
Hassela	112	73	56	53	34	32
Ljusdal	802	802	401	471	728	485
Norrbo	234	233	117	105	135	105
Totalt	2 577	2 528	1 289	1 349	1 544	1 146

Källor: Bodvall 1959, s. 133, Jonsson 1971, s. 74, i övrigt se texten.

Av tabellen kan man dra slutsatsen att Bodvalls och Jonssons kartsiffror, sedan de reducerats för antaget hälften trädor, och BoU:s utsäden är mycket lika. Det från jordeboksnormen framräknade utsädet liksom det från den summariska beräkningen från riksarkivets databas ger sämre överensstämmelse. Att mantalet här genomgick stora förändringar och bl.a. sänktes med 41 % under 1600-talets början kan möjligtvis förklara osäkerheten i skattningar baserade på mantalet - är det nya eller gamla mantal som anges i kartorna?²⁸² Det faktum att BoU-uppgifterna hamnar så nära Bodvalls och Jonssons kartberäkningar leder till slutsatsen att där kartmaterialet är fattigt för Hälsingland kan man väl låta BoU:s ”utsäde” få approximera den besådda åkern i statistiken.²⁸³ Totalåkern fås då genom multiplikation av detta med 2.

Uppgifterna om hötillgången är också få. Bodvalls kartundersökning ger antalet hölass för de sex socknarna.²⁸⁴ För de kartfattiga områdena har genomsnittligt hö per tunna utsäde i befintliga kartor använts för skattningar för respektive Hälsinglands norra (151 hemman) och södra kontrakt (bara 4 hemman).

Kartornas hölass kallas ”gillingar”. Hur stor var en sådan? Forskningsläget om de hälsingska hömåttan redovisas av Ingvar Jonsson. Det vanligaste måttet, gillingen, ansågs i slutet på 1580-talet vara 16 kubikalnar, från 1589 och framåt i allmänhet 20 kubikalnar. Detta mått angavs också i en förklaring av lantmätaren i de geometriska jordeböckerna. Några uppgifter 1591-1594 uppgav gillingen till 0,75 sommarlass.²⁸⁵ I avsnittet ”Fodret” i rapportens inledning visades att 20 kubikalnar på gillingen räknades ännu 1762. Från vad som där sas har jag valt att räkna med att gillingen runt år 1630 vägde 20 lispund, 128 kg. Om vi räknar med att parmen vägde drygt 400 kg. (396-565) motsvarade gillingens vikt cirka en tredjedel av parmen. Denna tolkning av gillingen ger vissa möjligheter att rimlighetsbedöma vår beräkning med hjälp av den vanliga schablonen 1 parm=1 Ne. Statistikens antal Ne för hela landskapet blev enligt beräkningarna cirka 32 000, antalet

²⁸² Thulin 1890, s. 76 f.

²⁸³ Jonsson 1971, s. 80 menar att BoU:s utsäde dock kan vara något lågt och böra höjas med cirka 1/5. Från detta har bortsetts i statistiken.

²⁸⁴ Bodvall 1959, s. 133.

²⁸⁵ Jonsson 1971, s. 92 ff. Enligt Jonsson varierade gillingens volym och vikt över tid och mellan landskap. SAOB uppger under uppslagsordet ”parm”: ”På en parm hö tros gå ungefärl. 4 gillingar eller 200 pund”. Om skålpund avses fås en mycket liten gilling om runt 85 kg., men uppgiften är sen (från 1799).

gillingar 94 000 och antalet parmar omkring 29 000. Statistikens tolkning av gillingens storlek förefaller alltså rimlig.²⁸⁶

Tiondeskörden 1630

Landskapets tionde för skördeåret 1630 tycks till största delen ha legat under arrende varför tiondelängder bara återfunnits för Alfta, Bollnäs, Delsbo, Järvsö och Segersta, som var förlänade till Uppsala akademi.²⁸⁷

Hans Forssell beräknade utsädet 1629 för Hälsingland till 7 871 tunnor och skörden samma år till 48 750 tunnor.²⁸⁸ För 1630 gav mina beräkningar ett utsäde på 8 753 och en skörd på 62 917 tunnor.

Övrigt

-

²⁸⁶ Westin 1942, s. 243, uppger att lantmätare Tresks kartor för Hälsingland anger vinterlass.

²⁸⁷ Norrlands Handlingar 1630:4, RA (skannat från SVAR).

²⁸⁸ Hans Forssell 1872 B, s.192.

Medelpad

Mantalet

För jordatal och mantal har 1654 års jordeboken för Västernorrlands län i riksarkivet använts. För Medelpad ges ”mål” och hemman. I siffrorna ingår här friherrskap och förlänningar.

BoU

1621 års utsäde för Medelpad i BoU återger enligt Ingvar Jonsson den besådda åkerarealen i tunnland, troligen fastställd efter noggranna rannsakingar.²⁸⁹ I Medelpad rubriceras svedjet systematiskt som svedjeråg.

Tiondet, odlade grödor

1630 års på vete, råg, korn och ärtor specificerade tiondelängder har här använts.²⁹⁰

Odlingssystemet

Sannolikt förekom mest tvåsäde. Men även tresäde tycks ha tillämpats, åtminstone längre fram på 1600-talet. Jonsson citerar uppgifter från Borgsjö och Haverö 1650 som anger tvåsäde. På 1690-talet hade de flesta socknar i landskapet tvåsäde, resten tresäde. En uppgift från Stöde 1769 talar om tresäde i socknen.²⁹¹ I 1805 års jordbruksstatistik uppges de flesta socknar ha tvåsäde, bara Haverö längst i väster, gränsande till Härjedalen och södra Jämtland, och de tre socknarna Ljustorp, Håssjö och Tynderö, på gränsen mot Ångermanland, hade då tresäde, liksom vissa delar av Stöde, mitt i landskapet på gränsen till Hälsingland. Jag har räknat med tvåsäde för hela landskapet 1630.

Geometriska jordeböcker

Riksarkivets databas över GJb ger få och spridda utsädesuppgifter, motvarande drygt 20 mantal. Genomsnittligt anger de 3,3 tunnland per mantal.

Höet mättes liksom i Hälsingland i gillingar, ursprungligen sannolikt av ungefär samma volym som Hälsinglands, men 1690 sägs de vara mycket större, hela 45 kubikalnar. Westin menar dock att detta större lass sistnämnda år var nytt och fastställdes för att överensstämma med stockholmslasset.²⁹² Eftersom användbara höuppgifter här tycks saknas har antalet Ne fått approximeras även ängsproduktionen utifrån normen 1 Ne=1 parm.

Tiondeskörden 1630

”Tiondeskörden” har räknats ut med den vanliga förenklade metoden.²⁹³ Hans Forssell beräknade det sammanlagda utsädet 1629 för Ångermanland och Medelpad till 10 804 tunnor och skörden samma år till 40 620 tunnor.²⁹⁴ Jag fick cirka 11 400 respektive 38 500 tunnor.

²⁸⁹ Jonsson 1971, s. 177 f.

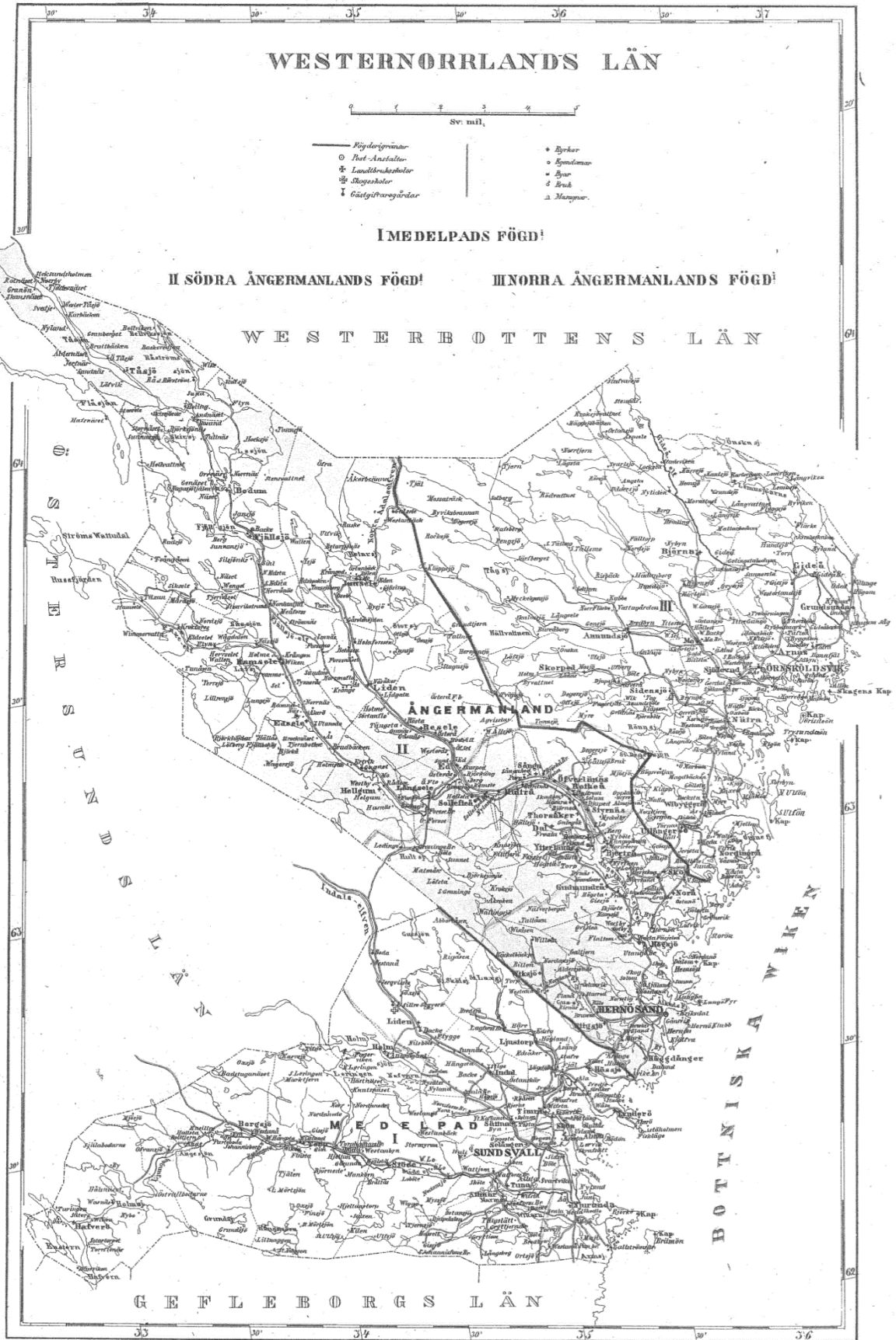
²⁹⁰ Norrlands Handlingar 1630:4, RA (skannat från SVAR).

²⁹¹ Jonsson 1971, s. 181.

²⁹² Westin 1943, s. 106. Jonsson 1971, s. 176. Han citerar också en uppgift från 1620 om en gilling i landskapet om 18 kubikalnar.

²⁹³ Från Norrlands Handlingar 1630:4 (skannat från SVAR).

²⁹⁴ Hans Forssell 1872 B, s.192.

Karta över Medelpad och Ångermanland (Västernorrlands län). Källa: v. Mentzer 1869.

Ångermanland

Mantalet

För jordatal och mantal har 1654 års jordebok för Västernorrlands län i riksarkivet använts. För Ångermanland anges hemman och sel.

BoU

En lättarbetad summerad längd från 1628 har använts. Här har ingen uppräknig för prästgårdarnas resurser gjorts eftersom de redan ingår i längdernas summer.

Tiondet, odlade grödor

På sädeslag specificerade längder har bevarats.²⁹⁵ På 1500-talet fick prästen i Nätra behålla hälften av tiondet (1571/1587) och kollegan i Grundsund, Anundsjö och Nordmaling 2/3 (1773).²⁹⁶ Dessa förmåner har antagits gälla också 1630.

Odlingssystemet

Med utgångspunkt från 1606 års skattläggningsuppgifter uppger Josef Westin trädan till 1/3 av åkern. Med träda anses då både träda i vanlig mening och s.k. lägda. Tillfälliga förskjutningar kunde dock förekomma: efter 1601 års nästan totala missväxt uppgavs endast halva åkern, mot normalt 2/3, vara i säde det påföljande året.²⁹⁷

Geometriska jordeböcker

De geometriska kartorna är få och begränsar sig till norra delarna av landskapet. För norra Ångermanland råder det märkliga förhållandet att beräknat utsäde enligt de geometriska kartorna och den summariska metoden bara uppgår till cirka hälften av det man får från BoU. Man skulle här kunna misstänka att BoU räknat utsädet i spannar, men längderna anger klart tunnor. Jag har för statistiken föredragit BoU-utsädet framför det som erhålls genom osäkra beräkningar från det lilla antalet kartor.

Hömåtten är liksom för övriga Norrland delvis svårtolkade. Ingvar Jonsson ger relationen gillingar/tunnland åker enligt kartor från 1646 för 310 brukningsdelar i följande socknar:

Arnäs	2,12
Grundsunda	1,97
Nordmaling	2,05
Själevad	1,44

Källa: Jonsson 1971, s. 214.

Ett ovägt medeltal av tabellens siffror är 1,9. Med 0,33 parm per gilling (se ovan under Hälsingland) fås cirka 0,6 parmar per tunnland. Men beräkningar utifrån dessa faktorer ger helt orimliga resultat, ställda mot antalet Ne, där ju en Ne ofta ansetts motsvara en parm. Om vi däremot antar att gillingen här var lika stor som den som nämndes för Medelpad 1690, 45 kubikalnar, blir överensstämmelsen genast desto bättre – cirka 19 000

²⁹⁵ Norrlands Handlingar 1630:4, RA (skannat från SVAR).

²⁹⁶ Enligt Thurgren 1859, s. 37 och Lars Gustaf Linde 1887, s. 297.

²⁹⁷ Westin 1943, s. 97, 104.

Ne och 15 000 parmar. Men kanske var Medelpads gilling 1690 då ett nytt mått; åter framgår oklarheten kring de norrländska hömått. För statistiken har jag, trots osäkerheten, antagit den större gillingen.²⁹⁸

Tiondeskörden 1630

Skörden har räknats ut med den vanliga förenklade metoden.²⁹⁹ Hans Forssell beräknade det sammanlagda utsädet 1629 för Ångermanland och Medelpad till 10 804 tunnor och skörden samma år till 40 620 tunnor.³⁰⁰ Jag fick cirka 11 400 respektive 38 500 tunnor för 1630.

Övrigt

Kungsgården i Bjärträ brukades, åtminstone 1591, av bönder.³⁰¹

Karta återges under Medelpadsavsnittet.

²⁹⁸ Westin 1942, s. 243 uppger att lantmätare Tresk uppger vinterlass.

²⁹⁹ Norrlands Handlingar 1630:4, RA (skannat från SVAR).

³⁰⁰ Hans Forssell 1872 B, s.192.

³⁰¹ Hans Forssell 1872-1883, s. 32.

Västerbotten med Lappland

Mantalet

Jordeboken 1650 anger gårdetalet i mantal. Beträffande prästgårdarna är dessa, eller delar av deras ägor, medtagna i jordeböckerna. Westerlings sammanställning av de svenska prästgårdarnas mantal saknar uppgifter för länet. Istället har en statlig utredning om de kyrkliga boställes resurser använts.³⁰² Av denna framgår när respektive boställe infördes i jordeboken, vilket jag tagit hänsyn till vid uppräkningsarna av BoU-uppgifterna.

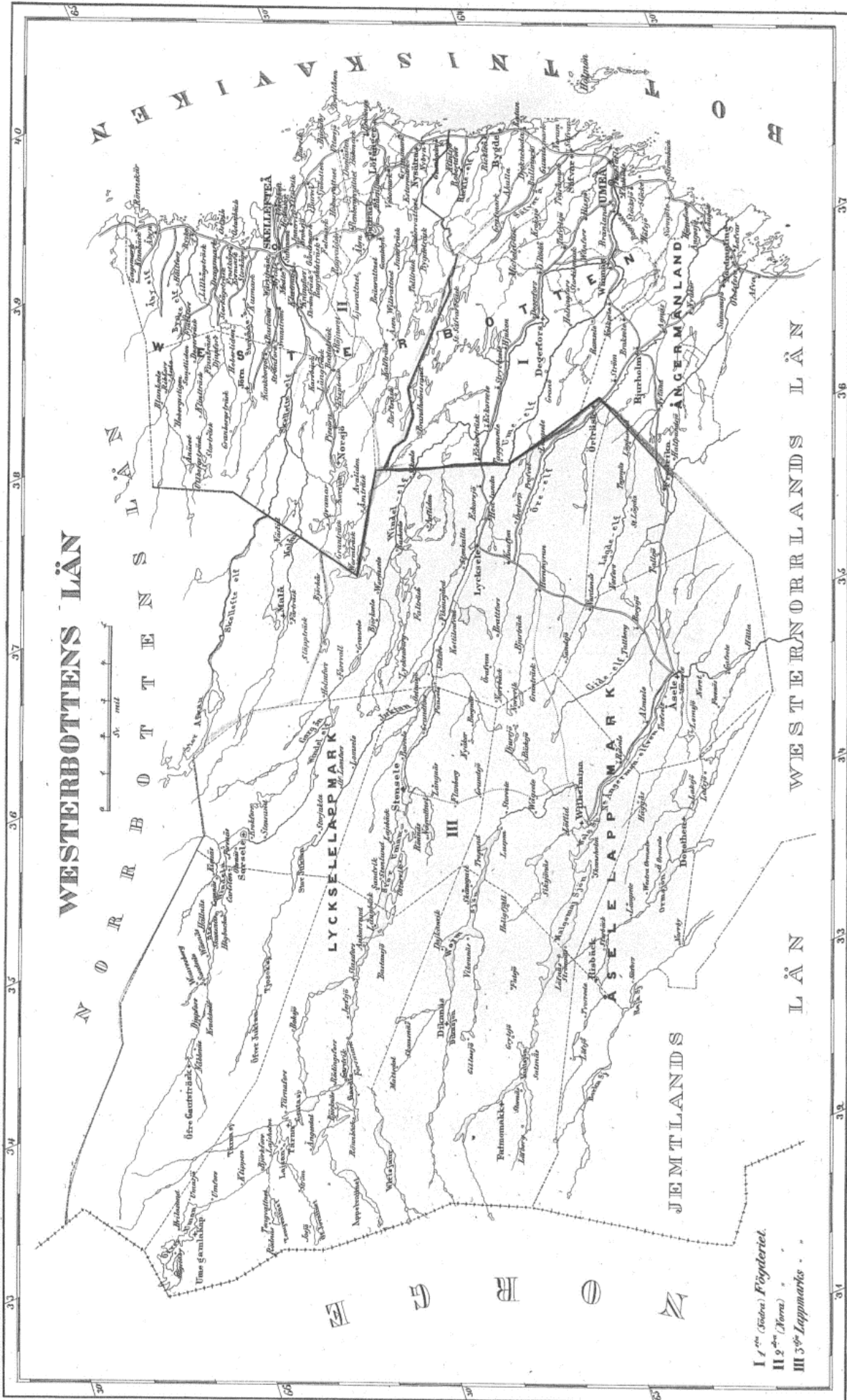
Antalet hushåll i Palms folkmängdsstatistik cirka 1620 har använts för att justera de västerbottniska mantalen för de landavträdelser som gjordes efter 1809 (delar av Nedertorneå, Karl Gustav, Övertorneå, Hietaniemi och Pajala).³⁰³ Kvoterna mellan hushållstalen från folkmängdsstatistiken och antal hushåll i de odelade socknarna 1619 enligt längderna för Älvsborgs lösen samma år (Övertorneå 283, Nedertorneå 327) har då använts för uppskattningar.

Statistiken för Västerbotten får på grund av förändringarna av sockenindelning och riksgrens särskilt stora felmarginaler. Detta gäller den för Lappland, som strax skall redovisas särskilt. Till gränsförändringarna av lappmarkerna mot Norge 1751 liksom utbrytningarna av Muonioniska till Finland 1788 har ingen hänsyn tagits.

Nästa sida: Karta över Västerbottens län. Källa: v. Mentzer 1869

³⁰² Redogörelse för de ecklesiastiska boställena. Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift), 4.

³⁰³ Palm 2000.

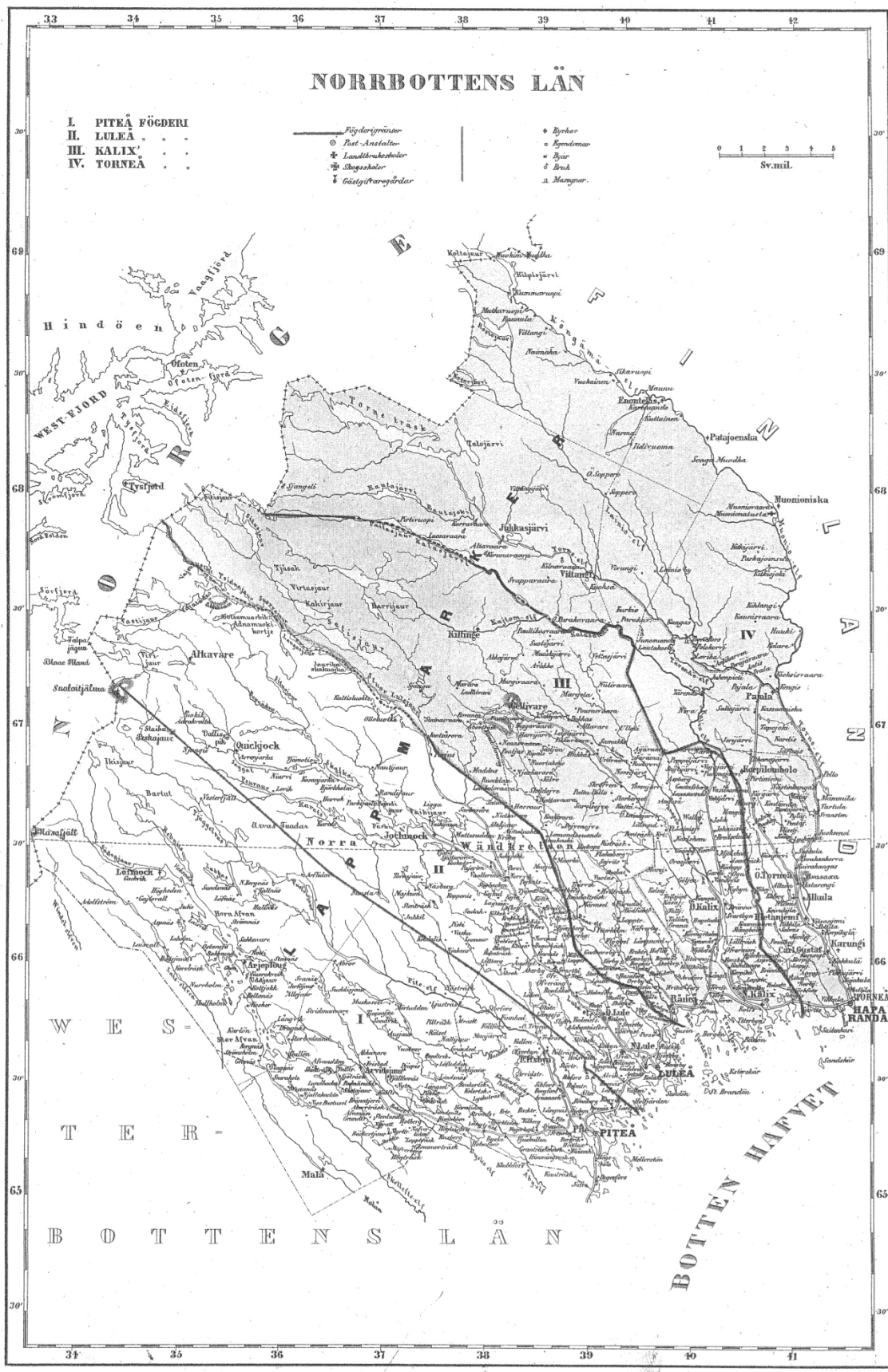
WESTERBOTTENS LÄN

Map showing various settlements and regions within Westerbotten, including: Umeå, Åre, Åselälva, Ullared, and numerous smaller towns and villages.

I Åre (Åre)
 II Åre (Åre)
 III Åre (Åre)

33 34 35 36 37 38 39 40

30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40

Karta över Norrbottens län. Källa: v. Mentzer 1869.

BoU

Summerade längder från 1626 har använts. Uppgifterna redovisas i följande tabell utan reduktion för de år 1810 avträdde områdena:

	Övertorneå	Nedertorneå	Kalix	Luleå	Piteå	Skellefteå	Burträsk	Lövånger	Bygdeå	Umeå	Totalt
Taxerade	263	345	257	614	318	381	75	178	233	452	3 116
Hästar	78	171	92	200	111	62	5	32	39	349	1 139
Ston	152	143	127	2 307	168	249	65	102	124	28	3 465
Fålar/u. ston	58	152	9	120	110	120	3	62	53	57	744
Oxar	107	173	48	76	72	84	19	31	44	90	744
Stutar	54	121	5	44	11					17	252
Kor	1 357	2 574	1 679	2 906	1 948	2 219	441	1 124	1 225	2 518	17 991
Kvigor	393	563	221	537	448	430	80	142	216	588	3 618
G. getter			70	839	617	908	265	53	649	1 100	4 501
U. getter			83	479	864	981	216	52	617	1 106	4 398
Får	1 098	1 773	726	2 177	988	1 370	384	1 016	949	1 947	12 428
Lamm	374	837	392	1 395	679	1 135	217	563	560	1 331	7 483
G. Svin	52	89	36	56	60	62	24		58	51	488
U. svin	11	102	12	223	282	172	17	134	92	249	1 294
Utsäde	768	1376	480	1 416	884	210	303	504	584	1 576	8 101

Anmärkning: fålar/unga ston och föl redovisas under samma rubrik; oxar står i regel som tjurar i källan; kalvar har utelämnats.

Källa: BoU för Västerbotten 1624, RA.

Som framgår av tabellen saknas särskilda uppgifter för det som senare blev Nysätra, Råneå, Karl Gustav, Överkalix och Pajala, socknar som kom att brytas ut från respektive Bygdeå, Luleå, Nedertorneå, Nederkalix och Övertorneå. För att fördela antalet nominati i BoU på dessa och moderförsamlingarna har antalet hushåll enligt den i samband med mantalsbestämningen använda folkmängdsstatistiken för cirka 1620 använts.

Tiondet, odlade grödor

Västerbottens tionde redovisas i regel i tiondelängderna som ”spannmål”, ”korn”, ”kornktionde” eller ”kyrkokorn”. För Luleå, Kalix, Nedertorneå, Piteå, Övertorneå 1630 är de inte specificerade på sädesslag.³⁰⁴ Med tanke på de mycket små andelarna råg i övriga socknar i landskapet har spannmålen för dessa statistikförts som korn.

Odlingssystemet

I landskapet tillämpades ensäde.³⁰⁵

³⁰⁴ Norrlands Handlingar 1630:4, RA.

³⁰⁵ Jonsson 1971, s. 272 f.

Geometriska jordeböcker

De geometriska jordeböckerna har analyserats av bl.a. Ingvar Jonsson.³⁰⁶ Han jämförde 1640-talsutsäden enligt dessa med olika marktal m.m. för 110 byar och antalet hölass för 82 (Kalix utelämnat). Resultatet framgår av följande tabell:

Åkerareal och antal hölass för fem Västerbottenssocknar enligt 1640-talets geometriska kartor

	Karterad andel av total åkerareal (%)	Karterad åkerareal för 110 byar (tunnor)	Uppskattad total åkerareal (tunnor)	Antal hölass för 82 karterade byar	Uppskattat totalt antal hölass	Uppskattat antal hölass per uppskattad åkerareal
Torneå	16	138,6	866,4	1 033	6 456	7,45
Kalix	55	321,9	585,3	—	—	—
Luleå	80	1 024,0	1 279,9	4 477	5 596	4,37
Piteå	61	394,8	647,1	1 337	2 192	3,39
Skellefteå	28	252,3	901,1	1 920	6 857	7,61
Totalt			4 279,9		21 101	

Källa: Jonsson 1971, s. 271, 282.

För samma områden ger BoU praktiskt taget samma utsäden. Men hänsyn till detta och BoU:s bättre täckning har BoU-utsädet i statistiken fått representera besädd areal.³⁰⁷

Beträffande ängsproduktionen har för de flesta socknarna hölassuppgifter beräknats från riksarkivets GJb-bas. För Burträsk, Bygdeå, Lövånger, Nysätra och Umeå har dock relationen antal hölass/åkerareal i Skellefteå enligt Ingvar Jonssons kartundersökning använts (se tabellen ovan).

I Västerbotten förekom ibland ett sommarlass av vilka det gick fyra på vinterlasset, inte som annars i landet var vanligt två.³⁰⁸ Men antalet lass beräknat från GJb för hela landskapet, cirka 47 000, antyder, ställt mot antalet Ne för storboskapen, knappt 27 000, att kartornas lass ungefär motsvarat en halv parm. Vid 1605 års jordrevning tycks kronans män ha räknat med ett (vinter-) lass som var lika stort som Stockholmsparmen. Detta hindrar inte att GJb, som mina beräkningar antyder, har räknat med sommarlass à ½ vinterlass, samtidigt som i andra sammanhang även mindre lass om ¼ vinterlass förekommit.³⁰⁹ Jag har avstått att fördela kartlassen på de många efterhand inträffade sockenavknoppningarna och hänvisar direkt till antalet parmar beräknade från djurhålet enligt BoU.

³⁰⁶ Jonsson 1971, ss. 270 ff. Före honom hade Johan Westin (1953) studerat dem för Skellefteå och Enequist 1937.

³⁰⁷ Westin (1953, s. 328) uppskattade Skellefteås åkerareal enligt geometriska kartor från 1648 till bara 925 tunnor. Han anser, föga övertygande, att BoU-tunnorna avser mycket små ”Västerbottenstunnor”, bara 32/48 av en ”vanlig Norrlandstunna” om 48 kannor. Jämför diskussionen om tunnemåtten i en tidigare del av denna rapport.

³⁰⁸ Enequist 1937, s. 436 ff.

³⁰⁹ Eneqvist 1937, s. 448.

Tiondeskörden 1630

Tiondelängder, delvis specificerade på sädesslag, har bevarats för de två fögderierna och skördeåret 1630.³¹⁰ Vid skördeberäkningar måste beaktas att kronotiondet i Västerbotten vid denna tid inte utgick med de normala två tredjedelarna. Sedan Johan III:s tid hade prästerna i landskapet fått behålla 2/3 av tiondet.³¹¹ Med tanke på landavträdelserna efter 1809 har skörden för Över- och Nedertorneå beräknats från relationen tionde per BoU-utsäde för Över- och Nederkalix. Hans Forssell beräknade skörden för Västerbotten och 1629 med hjälp av tiondeuppgifter till 29 250 tunnor.³¹² Vår ”tiondeskörd” för 1630 blev drygt 24 000 tunnor. Det framgår inte hur Forssell eventuellt tagit hänsyn till de efter 1809 avträdde delarna av länet vid Torneälv.

Lappland

För socknarna i landskapet Lappland har antalet hushåll hämtats från Palm 2000. För att något ta hänsyn till den säregna ekonomin med stora inslag av jakt och fiske och obetydligt eller inget åkerbruk har en grov, gissad, schablon använts – en häst och en ko har beräknats på vart hushåll. I hushållsskattningarna ingår samebefolkningen, så vitt denna kunnat bedömas, dock inte dess renar. Renarnas antal framgår av bevarat material från räkningar i början av 1600-talet.³¹³ Att detta inte tagits med i statistiken beror dels på att de, åtminstone för författaren till denna statistik, delvis är geografiskt svårpreciserade på socknar, dels på att de uppräknade djurkategorierna är svåra att jämföra med uppgifter från andra perioder. Renstammens sammansättning har varierat över året beroende på slakt m.m. och de olika renräkningarna tycks ha gjorts på olika årstider. För Lappland har åkerarealen i statistiken satts till 0.

Övrigt

Lindgren fann för sitt undersökningsområde i Västerbotten 1620- talets skördar normalgoda, men för 1630-talet stora variationer med decenniets första halva präglad av svagår med svåra missväxter 1633 och 1634. Övriga år på 1630-talet, med undantag av 1638, hade här relativt goda skördar, om än sämre än 1620-talets.³¹⁴ Österbottens, det finska gränslandskapet till Västerbotten, öde delades säkerligen ofta av de svenska områdena i norr. Under 1630-talet inträffade täta missväxter i Österbotten. År 1632 skrev landshövding Creutz till kammarkollegiet: »är litet hopp att säden i detta år här i landet kommer till någon mogenhet». Följande år slog skörden åter fel, många hemman blev öde, och människorna dog av hunger på vägarna. Om förhållandena i det norra prosteriet skrev landshövding Wernstedt 1635, att inga spannmålsskördar på fyra år (d.v.s. 1630-1634, LAP) kunnat tas på grund av frost, och i synnerhet i den nordligaste delen av hövdingedömet låg ett stort antal hemman öde. Sistnämnda år var årsväxten ännu svag, men 1636 blev skörden riklig. Landsdelen hann dock inte repa sig - redan följande år var avkastningen betydligt sämre och 1638 blev det åter missväxt. Då enligt landshövdingens uppgifter bönderna följande år endast hade halm, hö, strö och träspånor till föda, lånade regeringen våren 1639 allmogen i Österbotten 1 500 tunnor spannmål, och föregående år hade den befriats från uppbörd.³¹⁵

³¹⁰ Norrlands Handlingar 1630:4, RA (skannat från SVAR).

³¹¹ Rabenius 1853, s. 48; Thurgren 1859, s. 37; Lars Gustaf Linde 1887, s. 297; Hans Forssell 1872-1883, s. 49, not 2; Hans Forssell 1884 bilaga, Litt A, s. 128; Huss 1902, s. 66-73.

³¹² Hans Forssell 1872 B, s.192.

³¹³ Lundmark 2006.

³¹⁴ Lindgren 1980, s. 224 f.

³¹⁵ Tegengren 1943, s. 254 f.

Närke

Mantalet

Jordeböcker för 1649 har normalt använts. För kompletteringar av den delvis skadade volymen har en jordebok från 1642 utnyttjats. I bergslagssocknarna räknas flera kategorier upp: bergsmanshemman, lagmanshemman, kyrkobordsgårdar, hamrar och olika slags torpare. Hamrarna har jag inte räknat med i mantalet. Av Noras jordebok 1642 framgår att man räknat 4 kyrkobordsgårdar på ett mantal. Vilka mantal som skall beräknas för den expansiva *Lekebergslagen* är problematiskt. Lekebergslagen, uppkallad efter en by i Hidinge socken men bestående av flera sockendelar, har sedermera delats upp på två häradar. 1571 fanns här 50 bergsmän spridda över ett flertal socknar.³¹⁶ I 1642 års jordebok uppgavs Lekebergslagens mantal bestå av 45 bergsmän och 44 torpare som kan sammanräknas till 56 mantal. Lekebergslagen berörde socknarna Skagershult (utbruten ur Tångeråsa före 1647), Kvistbro, Knista, Hidinge, Vintrosa, Tysslinge och Kil. De få hemman som fanns i Skagershult hörde samman med den på 1650-talet anlagda Björkhyttan och övergick inom kort tid därefter i enskild ägo och har därför ofta ansetts ligga utanför Lekebergslagen.³¹⁷ För fördelning av dessa bergslags mantal har bergslagshushållens fördelning på socknar i 1700-talets tidigaste mantalslängder använts, självfallet en grov metod. Samma fördelningsgrund har använts för Lekebergslagens tionde som den framgår av Närkes landskapshandlingar 1622: 7 5/8 tunnor råg, 6,5 tunnor korn och 3 3/16 tunnor havre i tionde.³¹⁸ Resultatet av fördelningen visas i denna tabell:

Bergslagshushållens fördelning på socknar

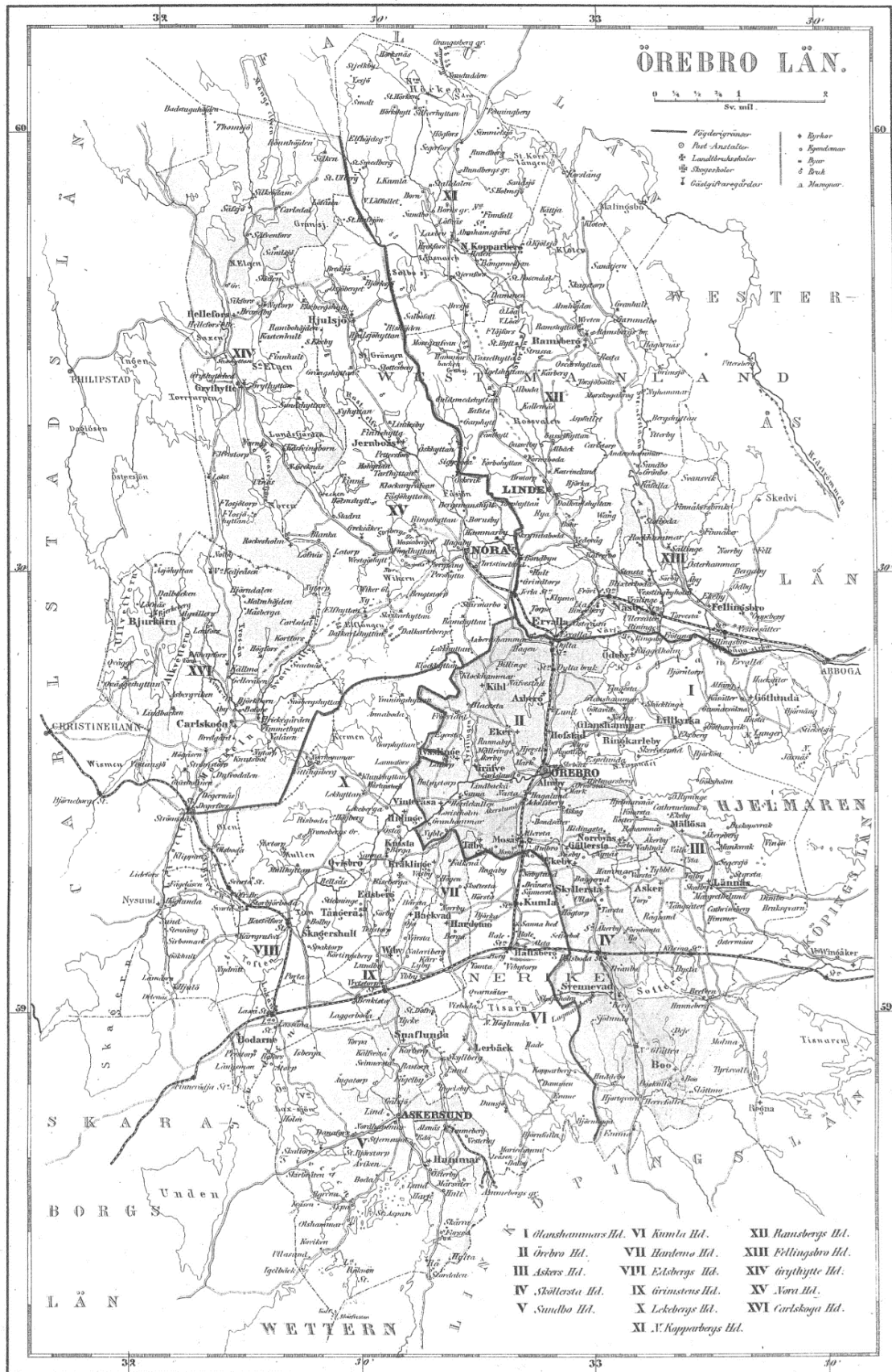
Socken	Andel hushåll (%)	Konstruerat mantal	Råg	Korn	Havre
Hidinge	15	8,3	1,1	1,0	0,5
Kil	5	3,0	0,4	0,3	0,2
Knista	12	6,4	0,9	0,7	0,4
Kvistbro	28	15,5	2,1	1,8	0,9
Nysund	2	1,2	0,2	0,1	0,1
Tysslinge	16	8,8	1,2	1,0	0,5
Tångeråsa/Skagershult	16	9,1	1,2	1,1	0,5
Vintrosa	6	3,7	0,5	0,4	0,2
Totalt	100	56,0	7,6	6,5	3,2

Källa för hushållsfördelningen: Mantalslängd för Örebro län 1718, RA.

³¹⁶ Hans Forssell 1872-1883, s. 284 n 2.

³¹⁷ Sannolikt skulle en bättre fördelning fås efter en genomgång av andra arkiv. En av de första uppgifterna för det 1649 inrättade Bergskollegiet (föregicks av Generalbergsamtet 1637-49) var att fastlägga de olika bergslagens geografiska omfattning. För Lekebergslagens del resulterade detta i upprättandet av två i huvudsak likalydande bergsjordeböcker, den ena av 1659 och den andra av 1661. Den geografiska omfattning som redovisas i dessa bestod sedan i allt väsentligt med endast smärre justeringar. Hemmanens fördelning på olika hyttor genomgick dock betydande ändringar, främst genom nedläggningar och sammanslagningar av hyttlag. Några närmare undersökningar på detta spår har inte företagits för denna statistik. Se även <http://www.mittnerike.nu/bergslager/Lekebergslagen.htm>. (2007-10-09).

³¹⁸ Närkes Handlingar 1622:13, RA. Jan Brunius (1980, tab. 16-18) ger följande korrigerade gårdetal för delar av Lekebergslagen (socknarnas hela gårdetal inom parentes): Hidinge bergslag 16 (42), Kumla 17 (63), Kvistbro 41 (53) Samme författare anger för år 1618 antalet nominati för respektive socken ur längderna från Älvsborgs lösen 1613: 19, 12, 44 (tabell 27).

Karta över Örebro län. De administrativa gränserna Värmland-Närke har växlat, se även under Värmlands län. Källa: v. Mentzer 1869.

BoU

För Långbro, Almby och Ånstad har BoU 1626 använts. För Sundbo härad har längder i Östergötlands Handlingar från 1620 använts (ingick i Carl Filips Arv- och egetgods). För Tångeråsa har ingen längd från före 1627 påträffats och en anteckning på 1627 års längd tyder på att greve Falkenberg kunnat frikalla socknen dessförinnan.

Tiondet, odlade grödor

I tiondet redovisas praktiskt taget alltid malt istället för korn. I Stora Mellösa betalades 1622 5/8 tunna ärtor och bönor, i statistiken redovisade under bönor. Ödeby 1622: "ingen tionde utgjort utom till Käggleholm årligt". Lerbäck: "arrenderat, inget till uppbörd" 1622. Vissa uppgifter har hämtats från Länsräkenskaper Örebro län, verifikationer 1633, riksarkivet. 1630 års tionde särredovisar inte råg och korn varför grödornas fördelning hämtats från äldre längder.

Odlingssystemet

David Hannerberg framställer odlingssystemen "före 1700" kartografiskt.³¹⁹ Kartan har avlästs och tolkats per socken och de erhållna värdena lagts till föreliggande statistik.

Geometriska jordeböcker

Örebro, Sköllersta och Askers härader hade ett tillräckligt stort antal GJb-kartor för att Hannerberg skulle våga beräkna åkerarealen per socken. Jag har använt hans siffror för socknar i dessa härader samt uppskattat arealen för några ytterligare socknar utifrån pastoratsvisa kvoter kartareal/BoU-utsäde härledda ur Hannerbergs siffror. För ången har jag använt min gängse summariska beräkningsmetod. För resten av landskapets härader har kvoten utsäde per mantal från närmaste härad med GJb-uppgifter utnyttjats för skattningar. Hannerberg beräknade den besådda arealen på 1630-talet till 13 500 tunnland.³²⁰ Jag fick en areal cirka 2 000 tunnland större.

Tiondeskörden 1630

David Hannerberg har beräknat skördar för Närkes socknar för vissa år på 1630-talet varvid han gjort tillägg för den andel av jordbruket (läs mantalet) i de olika socknarna som inte lämnade tionde, prästgårdar, säterier m.fl.³²¹ Dessa andelar har jag antagit gällt också för tiondet skördeåret 1630 och räknat upp detta års tionde med dessa.³²² 1630 års tionde redovisar råg och korn sammanslagna under "spannmål", d.v.s ren säd, varför fördelningen av stråsäden skett efter äldre tiondelängder. Hannerberg beräknade medelskörden i Närke på "1630-talet" till 40 340 tunnor.³²³ Jag fick för år 1630 drygt 39 000 tunnor.

Övrigt

Beträffande missväxter kring 1630 se under Värmland, som vid denna tid bildade gemensamt län med Närke.

³¹⁹ Hannerberg 1941, s. 181.

³²⁰ Hannerberg 1941, s. 237.

³²¹ Hannerberg 1941, s. 201 ansåg att Sundbo härads tiondesummor borde höjas med 20-40 % p.g.a. oförklarliga underskattningar. Man bör också observera att den lilla tunna han räknade med 1941 om 125 liter (se ss. 81-82, 233, 237) enligt hans arbete från 1946 inte dominerade i Närke kring 1630 (Hannerberg 1946, s. 421).

³²² Närkes Handlingar 1630:12, s. 224 ff., RA.

³²³ Hannerberg 1941, s. 228.

Örebro stads boskapsuppgifter är hämtade från Hannerberg 1948, s. 97.

Örebro slott med sina tre ladugårdar *Norra*, *Södra* och *Karlberg*, hade för skördeåret 1621 sått följande utsäde³²⁴:

Vete	1,5	tunna
Råg	39,5	tunnor
Korn	65,1	tunnor
Havre	45,3	tunnor
Blandkorn	7	tunnor
Ärtor	1	tunna
1621 höstades	1 063	lass hö

I slutet av året hade man följande boskap:

Stohästar	3
Verkhästar	6
Gamla ston	24
Unga ston	23
Fålar	14
Hästfö	9
Stofö	6
Dragoxar	36
Stutar 2-6 år	30
Tjurar	3
Stutkalvar	18
Gamla kor	27
Unga kor	22
Kvigor 2-4 år	29
Kvigkalvar	16
Gamla får	52
Unga får	25
Gamla getter	57
Unga getter	43
Gamla svin	41
Unga svin	63
Gäss	20
Kalkoner	1
Kapuner	10
Höns	4

Vid *Segersjö gård*, Lännäs socken, var utsädet för samma tid enligt samma källa:

Vete	1 1/8	tunna
Råg	14,25	tunnor
Korn	18 1/8	tunnor
Havre	1 1/8	tunna
Ärtor	1,5	tunna

³²⁴ Närkes Handlingar 1623:10, skannad kopia SVAR. Ängsproduktionen kunde variera kraftigt mellan åren; vid Örebro slott uppgick den 1630 till bara 770 lass (Närkes Handlingar 1630:12, RA).

Boskapen på *Segersjö* i slutet av 1621 var följande:

Verkhästar	6
Gamla ston	9
Stoföl	2
Dragoxar	16
Unga oxar	2
Stutar 1-5 år	48
Tjurar	3
Stutkalvar	6
Gamla kor	54
Unga kor	10
Kvigor 1-4 år	27
Kalvar	9
Gamla får	53
Unga får	30
Gamla getter	52
Unga getter	24
Gamla svin	44
Gäss	6
Höns	4

Fr.o.m. 1620-talet utarrenderades slottets åker och ladugårdar till bönder, Örebro stad eller andra. Samma har gällt Segersjö gård.³²⁵ Jag har antagit att dessas resurser undgår oss i BoU varför jag lagt till dem i statistiken för respektive Örebro stad och Lännäs socken sådana de redovisades vid slutet av år 1621 enligt ovan.

Svavelbruket i Dylta, Axbergs socken, hade 1630 följande jordbruksresurser:

2 oxar, 4 kor, 10 gamla får, 11 unga får, 4 gamla svin, 4 unga svin, 4 grisar, 3 höns, 4 verkhästar. Skörden uppgick till 2,5 tunnor råg, 0,5 tunna korn, 24 lass hö.³²⁶ I statistiken har bortsetts från detta obetydliga jordbruk. Inga spår av jordbruk har återfunnits i räkenskaper från bruken i *Lerbäck* och *Närboås* för 1630.

³²⁵ Arkivföreckning, Karlslunds gårdsarkiv, Örebro stadsarkiv, på internet <http://www.orebro.se/download/18.186521af12f20d4254b80001081/Karlslunds+g%C3%A5rdsarkiv+-+arkivf%C3%B6rteckning.pdf> (2011-08-11); Närkes Handlingar 1630:12, RA.

³²⁶ Närkes Handlingar 1630:12, RA.

Södermanland

Landskapet Södermanland avser inte samma område som Södermanlands län. Landskapet var delat på Östergötlands (Kolmården), Västmanlands (Kungsör), Stockholms och Södermanlands län. Se därför även länskartor under avsnitten om Västmanland, Uppland och Östergötland.

Mantalet

Jordeböcker i riksarkivet har använts, i första hand en från 1650. För Snävringe, Daga, Selebo, Västra och Östra Rekarne och Åkers härader samt Björklinge socken, har jordeboken för Maria Eleonoras livgeding 1647 utnyttjats.

BoU

-

Tiondet, odlade grödor

Södermanland mycket vanligt att malt ges som tionde, ibland i kombination med korn.

Odlingssystemet

Södermanland tillhör tvåsädets centralområden och tillämpade praktiskt taget undantagslöst detta odlingssystem när vi har heltäckande uppgifter i präststatistiken kring 1810. Jag har antagit att detta gällt även kring 1630.

Geometriska jordeböcker

De geometriska jordeböckerna för Sotholms härad har studerats av Dagny Hedenstierna.³²⁷ För Daga, Hölebo, Jönåkers, Åkers och Öknebo härader har inte återfunnits något med GJb likvärdigt material varför medeltal för grannhärader fått ersätta.³²⁸

Tiondeskörden 1630

Har på vanligt sätt beräknats från säterifria socknar med uppjustering för beräknad prästgårdsskörd.³²⁹

Nästa sida: Karta över Södermanlands län. Källa: v. Mentzer 1869.

³²⁷ Dagny Hedenstierna 1950.

³²⁸ För Daga: Villåttinge och Rönö; för Hölebo: Rönö; för Jönåker: Rönö, Oppunda, Bråbo-Finspång; för Åker: Villåttinge och Österrekarne; för Öknebo: Svartlösa, Selebo; Östertälje har data.

³²⁹ Södermanlands Handlingar 1630:4, RA, skannad kopia från SVAR.

Övrigt

Gripsholms slott i Kärnbo socken, Selebo härad, bedrev ett betydande jordbruk: Till skördeåret 1624 utsåddes 61 tunnor råg, 2 tunnor vete, 16,25 tunnor korn, 2,25 tunnor havre och 64 skedar rovfrö. Korntalen för den utsådda stråsäden blev 1624 för råg 4,75, vete 3,5, korn 5,3 och havre 4. 1623 inhöstades 1 478 lass hö, men 1624 bara 903,5. Dessutom odlades humle. Slottet hade 1624 mycket boskap:

- 3 verkhästar
- 26 dragoxar
- 2 tjurar
- 8 stutar om 2 år
- 2 stutar om 1,5 år
- 68 mjölk-, gall- och ungor
- 6 kvigor om 3 år
- 8 kvigor om 2 år
- 9 kvigor om 1 år
- 19 späda stutkalvar
- 10 späda kvigkalvar
- 1 tysk stutkalv
- 20 får
- 24 lamm
- 44 gamla getter
- 16 unga getter
- 5 bockar
- 5 risbitare
- 22 killingar
- 39 unga och gamla suggor
- 8 unga och gamla galtar
- 3 fargaltar
- 30 sogrisar
- 40 galtgrisar
- 20 gäss
- 24 höns
- 57 kycklingar

Källa: Södermanlands handlingar 1624:3, RA.

Åtminstone 1609 har Gripsholm haft ett skäferi med bl.a. 113 tyska får.³³⁰ Dessa, liksom de resurser som fanns 1624, har fått approximera läget även 1630 och lagts till i statistiken.

³³⁰ Kjellberg 1943, s. 194.

Nyköpings slott, hade inte mindre än fem *ladugårdar* med följande resurser 1620:³³¹

Ingående inventarier vid Nyköpings slott och ladugårdar 1620

	Slotts- ladu- gården i staden	Gamla, Stora eller Västra ladu- gården i Sankt Nicolai	Bränn- Ekeby ladugård i Sankt Nicolai	Totalt i Sankt Nicolai	Väder- brunna ladugård i Bergs- hammar socken	Nya eller Östra ladugården i Helgona
Rågskörd	81,1	381	101,6	482,6	136,13	148
Kornskörd	52,5	105	17,5	122,5	113,63	42,6
Havrekörd	24,8	61,5	8	69,5	59	53,5
Ärtskörd		3		3		
Skördade hölass	98	500	246	746	470	400
Hästar	8	?	?	?	?	?
Ston	?	?	?	?	?	?
Unga hästdjur	?	?	?	?	?	?
Oxar	11	24	25	49	23	22
Stutar	6	16	6	22	8	
Kor	19	45	19	64	31	3
Kvigor	2	6	5	11	16	
Kalvar	19	37	10	47	10	
Gamla getter		74	46	120		
Unga getter		32	23	55	20	
Gamla får	14	30		30		373
Unga får	13	2		2		348
Gamla svin	10	12	3	15		16
Unga svin	10	6	7	13		5
Gäss	13	180	12	30	3	52
Kalkoner, unga och gamla		21	3	24	11	28
Höns och kycklingar		47	9	56	7	100
Kycklingar		15		15		20

Källa: Södermanlands handlingar: 1620:6, RA, skannad kopia från SVAR.

Nyköpings slott. 1630 års räkenskap tyder på att slottet inte bedrivit jordbruk i egen regi.³³² Komplettering i statistiken har enbart gjort för de resurser som var knutna till

³³¹ Södermanlands Handlingar 1620:6, RA, skannad kopia från SVAR.

³³² Södermanlands Handlingar 1630:7, RA.

Sankt Nicolai församling samt för de tyska fåren i Helgona, varvid de förra förts till Nyköping/Sankt Nicolai och de senare till Nyköpings stad/Alla helgona. Utsädet har beräknats från skörden efter korntalet 3.

Om jordbruket på *landskapets övriga kungsgårdar* bedrevs i egen regi eller var utarrenderat 1630 har här inte kunnat utredas. Deras resurser har antagits komma med i vår statistik via uppräkningsfrågor från mantalet (se det inledande metodavsnittet). Ett exempel på hur deras jordbruk kunde se ut ger *Vibyholms kungsgård* i Årdala socken. Där bedrevs, åtminstone 1622, ett ganska omfattande jordbruk. På gården såddes 0,5 tunnor vete, 21 råg, 1,63 korn, 4,88 havre och 0,88 tunnor ärtor samt hampa och lin. Korntalen var 1622 för råg 5,9, korn 9,7 och för havre 6,8. På gården bärgades 373,5 lass hö.

1	verkhäst	
1	verksto	
4	fålar	1,5-3 år
5	hästföl	1 år
2	ungsto	2 år
2	stoföl	1 år
34	oxar	
3	tjurar	
14	stutar	1-5 år
32	kor	
17	kvigor	1-4 år
8	kalvar	
79	får	
28	lamm	
16	gamla svin	
16	unga svin	
24	grisar	
?	höns	
?	gäss	

Källa: Södermanlands handlingar 1622:1, RA.

På *Räfsnäs kungsgård* i Toresund socken fanns, åtminstone 1609, ett skäferi med bl.a 57 tyska får och samma år ett i *Eskilstuna* med 250.³³³ Samma antagits för 1630 och motsvarande tillägg gjorts.

³³³ Kjellberg 1943, s. 194.

Uppland

Landskapet Uppland är och var uppdelat på flera län: Stockholms, Uppsala samt mindre delar av Gävleborgs, Västmanlands och Södermanlands län. Nedan återges kartor över Stockholms och Uppsala län, men se alltså även kartor för Västmanland, Södermanland och Gävleborgs län (under Gästrikland).

Mantalet

Riksarkivets jordeböcker är illa brandskadade. Statistikens mantal har därför hämtats från än den ena, än den andra av jordeböckerna 1649 och 1655. Mantalen för Roslags-Bro, Vätö, Frötuna, Länna, Lovö, Estuna, Husby-Sjuhundra, Lohärad, Malsta, Söderby-Karl, Häverö och Väddö har hämtats från en jordebok för dåvarande Stockholms län 1642. När inte annats sägs i källan har jag räknat nybyggen och torpare som 0,25.

BoU

Dagny Hedenstierna har redovisat uppgifter för Utö.³³⁴ För djuren fås god överensstämmelse med mina beräkningar, för utsädet sämre. Däremot blir överensstämmelsen god mellan statistikens BoU-utsäde och ”besådd areal”, framtagen från GJB. Dagny Hedenstierna har även behandlat Sotholms härad, men ger sällan uppgifter på sockennivå vilket försvårar jämförelser.³³⁵ För Seminghundra ger Torsten Lagerstedt boskapsiffror, som dock inte lämpar sig för jämförelser eftersom han inte räknat med säteriernas; siffrorna hamnar som förväntat kraftigt under mina.³³⁶ Tyvärr lämpar sig inte heller Bertil Hedenstiernas areal- och boskapsiffror från Värmdö för test av vår statistik – de är i regel inte fördelade efter socken, vår minsta statistikenhet.³³⁷ Bruno Johnsson ger för de gamla upplandssocknarna i Simtuna härad vissa boskapsuppgifter 1640, av olika skäl dock också de olämpliga för jämförelser.³³⁸ Anna Lisa Kristiansson ger boskapsuppgifterna 1627-1635 för Länna, Blidö, Frötuna, Rådmansö, Vätö och Björkö-Arholma. Jag har använt hennes summeringar av boskapen och utsäde enligt BoU för dessa socknar, men med sedvanlig uppräknings för prästgårdar och säterier.³³⁹

Tiondet, odlade grödor

-

Odlingssystemet

Jag har uppfattat Uppland som centralt i tvåsädesområdet.

³³⁴ Dagny Hedenstierna 1943.

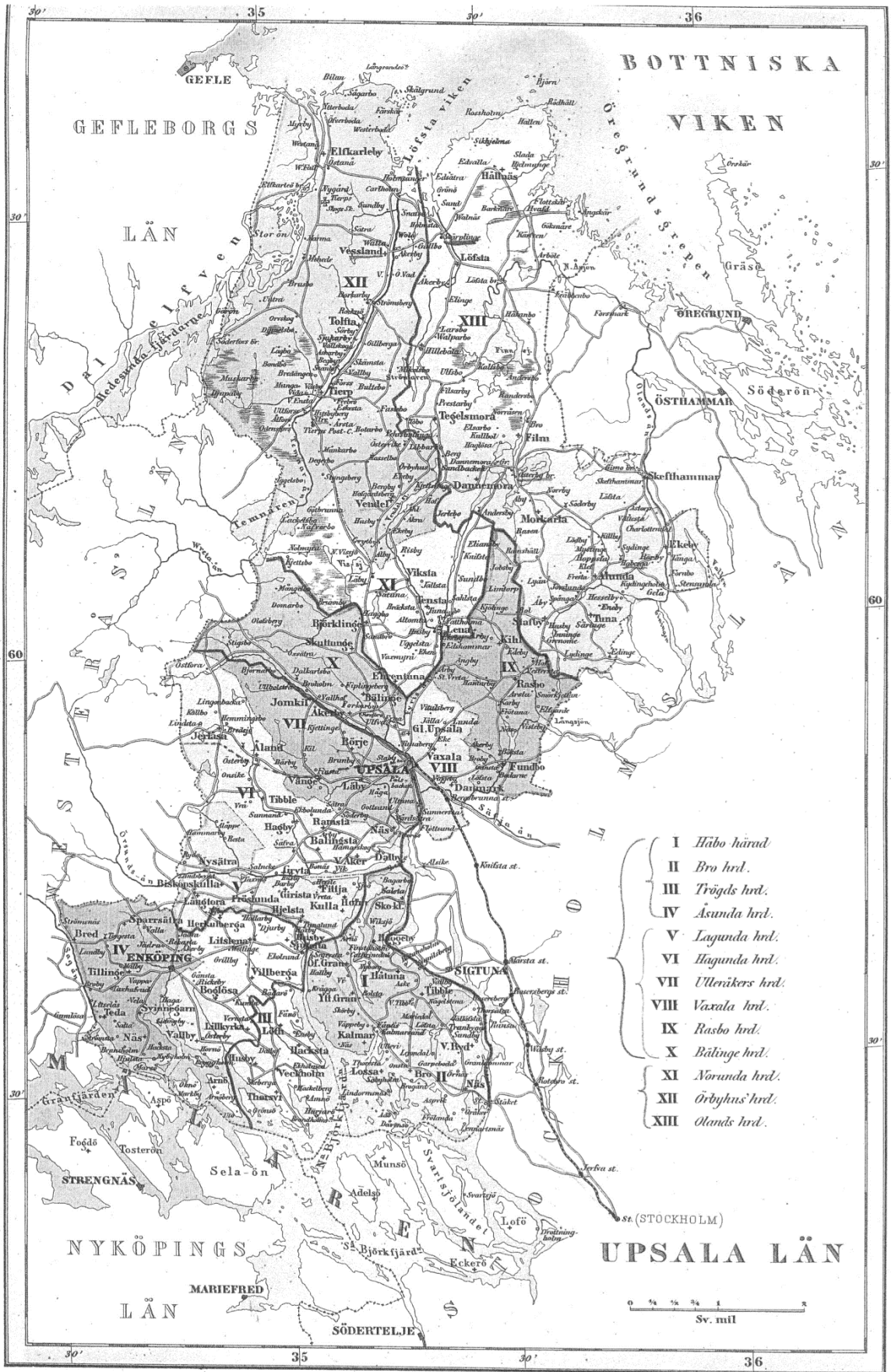
³³⁵ Dagny Hedenstierna 1950.

³³⁶ Lagerstedt 1942, s. 28.

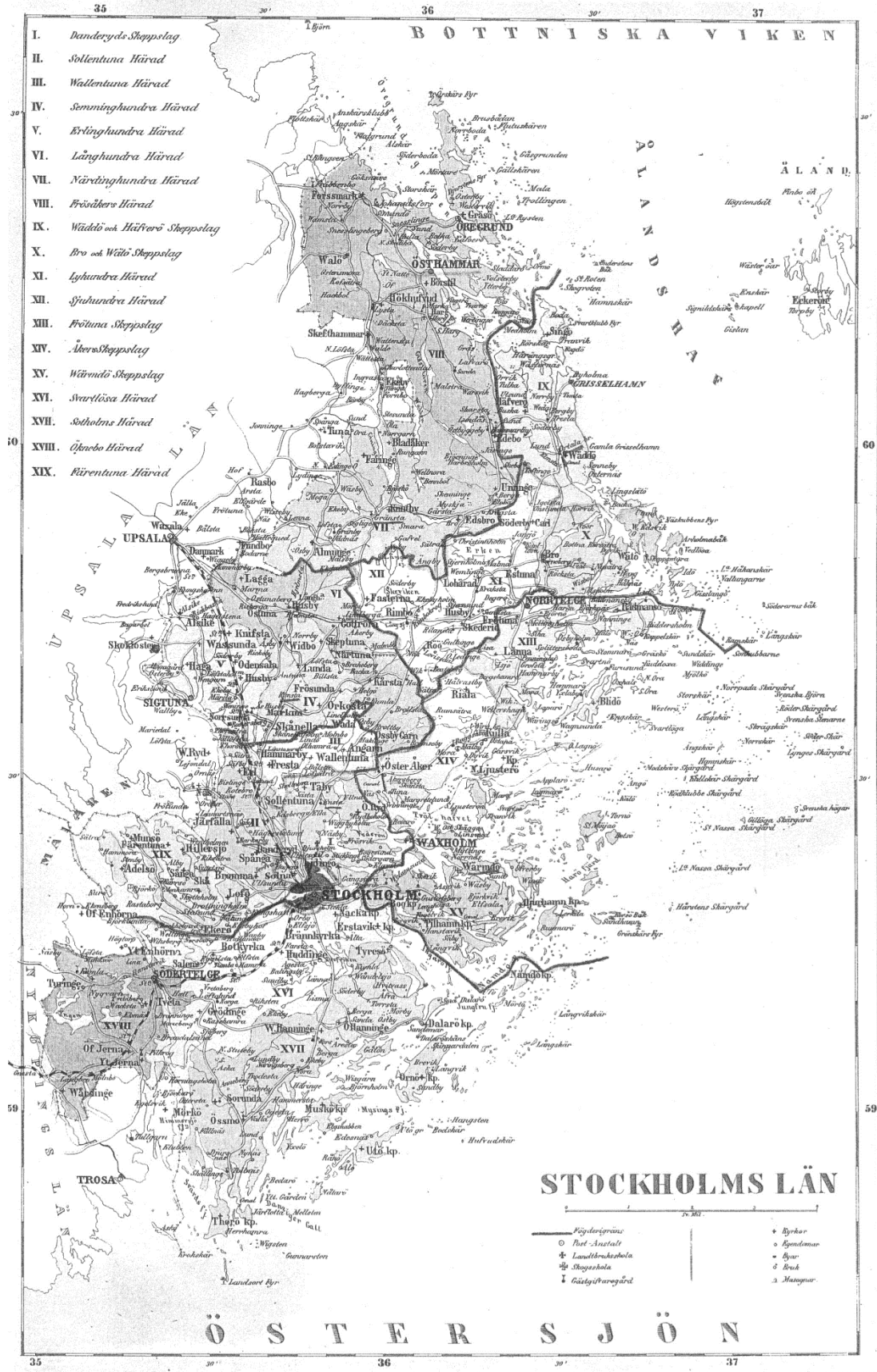
³³⁷ Bertil Hedenstierna 1949.

³³⁸ Johnsson 1965, s. 92.

³³⁹ Kristiansson 1947, s. 120. Björkö-Arholma har räknats samman med Vätö, inte helt realistiskt eftersom Björkö möjligtvis ingick i Adelsö församling. Utsäde per nominatus 1629, s. 99, boskapen 1630, s. 120. Antalet nominati har jag beräknat från BoU 1627. För Vätö-Björkö-Arholma är utsädet ovägt medel av hennes siffror.

Karta över Uppsala län. Källa: v. Mentzer 1869.

Karta över Stockholms län. Källa: v. Mentzer 1869.

Geometriska jordeböcker

Torsten Lagerstedt har studerat geometriska kartor för sju socknar i Seminghundra härad. Han ger siffror för allmogens och prästgårdarnas åkrar, men inte för säterierna.³⁴⁰ För allmogen uppger han 5 476 tunnland. Eftersom han inte ger totalsiffror har hans siffror för allmogen här bara använts för ett test av min normala beräkningsmetod, som för samma kategori ger 5 528 tunnland. Skillnaden är statistiskt obetydlig och kan tolkas som en god bekräftelse på min metod. Bertil Hedenstiernas områdesindelningar gör, som redan nämnts, hans siffror svåra att applicera på vår statistiks sockenfördelning.³⁴¹ Vår summariska metod har därför fått företräde till statistiken. Kristiansson har beräknat åkerarealen 1639-1642 för de ovan nämnda socknarna, vilka jag godtagit för statistiken.³⁴² Einar Forssell beräknade åkerarealen för Sollentuna socken.³⁴³ Hans, möjligen mer närgångna, beräkningar av åkern har här föredragits framför den summariska metodens (som hamnar 14 % över). GJB för några socknar i Simtuna härad har analyserats av Bruno Johnsson i hans Västmanlandsundersökning.³⁴⁴

Ängsproduktionen har överallt beräknats enligt den summariska metoden. För härader som saknat lämpliga GJB har häradsmedeltal hämtats från grannhärader.³⁴⁵

Tiondeskörden 1630

I Frösåkers Harg nämns ”skylprov”. För flera härader där tiondeuppgifter saknas har genomsnitt från närliggande områden med uppgifter fått suppleras.

Övrigt

Stockholms slotts ladugårdsräkenskaper saknas, är skadade eller svårlästa för 1630 och många av de närmast föregående åren. Följande tabell baseras på uppgifter från två olika år, 1609 och 1614:

³⁴⁰ Lagerstedt 1942.

³⁴¹ Bertil Hedenstierna 1949.

³⁴² Kristiansson 1947, s. 91. Hon beräknade totala åkern till 1 547 tunnland, den summariska metoden ger 1 328.

³⁴³ Einar Forssell 1938.

³⁴⁴ Johnsson 1965, s.

³⁴⁵ För Bro och Håbo härader från Hagunda; för Lagunda Torstuna och Hagunda; för Åsunda Över- och Yttertjurbo samt Torstuna; för Trögd Torstuna; för Oland inklusive Dannemora från Rasbo, Nardinghundra och Väddö-Häverö; för Bälinge från Ulleråkers, Våla, Vaksala och Hagunda; för Dannemora från Oland; för Norunda från Oland, Rasbo, Våla, Örbyhus, samt Vendel.

Jordbruket vid Stockholms slott och ladugårdar

	Nya ladugården	Gamla ladugården	Totalt
Utsäde av veteblänning (tunnor)	2,2	4,4	6,6
Utsäde av råg (tunnor)	95,0	125,8	220,8
Utsäde av korn (tunnor)	20,6	10,0	30,6
Utsäde i ren säd (tunnor)	118,5	141,6	260,1
Höskörd (sommarlass)	289,5	537,5	827
Hästar	7	5,0	12
Dretteoxar	14	6	20
Tjur	3	1	4
Kor	31	19	50
Kvig	3	1	4
Kalvar	7	3	10
Gamla får	96	2	98
Unga får		3	3
Gamla getter	4		4
Unga getter	4		4
Gamla svin	24	2	26
Unga svin	25		25
Gäss	84	210	294

Anmärkning: Siffror med kursiv är uppgifter från räkenskaper för 1608-1609, övriga från 1614. Utsädet är beräknat från skördessiffror och ett antaget korntal på 3.

Källor: Upplands handlingar 1609:29B; 1614:12, RA, skannade kopior från SVAR.

Stockholms slotts jordbruk låg under dess två ladugårdar, den *Gamla ladugården* och *Nya ladugården*. 1630 var bägge utarrenderade.³⁴⁶ Eftersom inget utsäde anges för Stockholm i BoU har jag utgått från att ladugårdarnas arrendatorer inte taxerats för denna skatt och lagt till ovanstående i statistiken.³⁴⁷ I staden torde ha funnits ett växlande antal kavallerihästar, ett antal som undgår oss i de använda källorna.

Uppsala slott hade två ladugårdar för sin försörjning, *Sätuna* och *Ultuna*. 1621 uppges Sätuna ha sått 6 tunnor vete, 305,5 tunnor råg och 69,25 tunnor korn; Ultuna 8 tunnor vete, 177 5/8 tunnor råg och 39 7/8 tunnor korn. Gårdarnas ängar producerade 2 689 sommarlass. På gårdarna fanns samma år: 14 hästar, 40 oxar, 4 tjurar, 49 stutar, 64 kor, 63 kvigor, 19 kalvar, 30 gamla svin, 28 unga svin, 17 grisar, 40 gamla får, 46 unga får och 18 gäss.³⁴⁸ På de två kungsgårdarna fanns också ett skäferi, som, åtminstone 1609, hade 1 123 tyska får och 541 ”drängefår”. Den stora mängden ”främmande engelska får”

³⁴⁶ Av generalbokhållaren Abraham Cabiljau från och med 11 maj 1627, men avtalet sades upp sommaren 1631. Istället fick Mattias Trast, borgmästare i norra förstaden, ta över arrendet tillsammans med Jöns Joansson. Detta nya arrende hade en löptid på sju år. Jag tackar Mats Hallenberg, Stockholms universitet, för denna uppgift som han hämtat från kammarkollegiets kontraktsböcker.

³⁴⁷ Ladugårdarnas mark har efterhand tagits i anspråk för stadens växande bebyggelse och skall ha lagts ner 1670.

³⁴⁸ Upplands Handlingar 1621:4, RA.

medförde tydligen foderbrist, varför antalet får begränsade till 1 000 och överskottet delades jämnt mellan Västerås och Ulvesunds (Kungsör) gård.³⁴⁹

Svartsjö gård skördade 1625 15 tunnor vete, 304 tunnor råg, 220 tunnor korn samt 812,5 lass hö. Någon boskap uppges inte.³⁵⁰ Dess resurser kommer in i statistiken via uppräknig från mantalet.

Örby ladugårds skäferi i Lagga höll 529 tyska och svenska får år 1615.³⁵¹ De har lagts till i statistiken.

Österby gård i Films socken tycks ha varit utarrenderad till bruket, åtminstone 1628.³⁵² 1623 uppper arrendatorn ladugården till ett markland. I statistiken har jag på ganska lösa grunder tolkat detta som 4 mantal och gjort motsvarande uppräknig.

Ekolsunds gård i Husby-Sjutolft socken i Trögd härad och *Vänngarn* i Sankt Olofs socken, Ärlinghundra härad, hade följande resurser:

³⁴⁹ Kjellberg 1943, s. 195.

³⁵⁰ Upplands Handlingar 1625:33:1, RA.

³⁵¹ Kjellberg 1943, s. 196.

³⁵² Upplands Handlingar 1628:2, RA.

Jordbruksresurser på Ekolsund och Vänngarn

	Ekolsund	Vänngarn
Utsäde vete (tunnor)	2	2,3
Utsäde råg (tunnor)	64	6,7
Utsäde korn (tunnor)	15	9,4
Utsäde havre (tunnor)	1,5	8
Utsäde ärtor (tunnor)	1,88	1,3
Utsådd stråsäd i ren säd (tunnor)	82,4	23,1
Höskörd 1611 (lass)	366	339
Hästar	3	10
Ston	7	0
Unga hästdjur	0	17
Oxar	23	60
Stutar	1	13
Kor	39	48
Kvigor	32	15
Kalvar	22	22
Gamla getter	52	0
Unga getter	62	0
Gamla får	61	60
Unga får	49	49
Gamla svin	47	38
Unga svin	34	26
Gäss	25	8
Gåsungar	25	6
Höns	13	15

Anmärkning: Utsädet avser skördeåret 1611.

Källa: Upplands Handlingar 1610:19, RA, skannad kopia från SVAR.

Uppgifterna har, liksom de nämnda skäferiernas, fåruppgifter lagts till i statistiken och fått approximerade läget även kring 1630.

Drotningholm (Torvesund) med flera kungliga ladugårdar har antagits vara så små runt 1630 att deras resurser väl ryms inom statistikberäkningarnas osäkerhetsintervall.

Värmland

Landskapet var indelat i tre lagsagor: *Österssyslet*: Färnebo, Ölme, Visnum och Väse härader; *Mellanssyslet*: Kil, Karlstads och Grums härader, samt *Söderssyslet*: Gillbergs och Näs härader. Nordmarks härad, med undantag av Sillerud, hörde ursprungligen till Dalsland och vissa socknar hörde ibland administrativt till Närke (se kartor för motsvarande län).

Mantalet

Jordeböcker för 1650 har i första hand använts. För kompletteringar av den delvis skadade volymen har en jordebok från 1642 och i något fall en från 1644 använts. ”Tillökningen”, d.v.s. uppjusteringar av mantalen några år före jordebokens datering, har inte lagts till. 59,33 mantal för Varnums skogsbygd 1642 samt delar av denna och Ölme socken har alla förts till Varnum.

BoU

-

Tiondet, odlade grödor

Tiondet kring 1620 uppvisar en del egendomligheter. Bara i enstaka fall anges korn eller malt (”bjuggmalt”, ”kornmalt”). Däremot förekommer ofta ”blandmalt”, ”blandkorn” eller ”blandkornsmalt”. De förra har i statistiken registrerats som korn, de senare som blandkorn. Ett särskilt problem utgör ”mjöl”. Min tolkning av detta som havremjöl styrks av att också begreppet ”havremjöl” förekommer och att delvis samma tolkning görs i längdernas egna summeringar, liksom i prästernas redovisningar av vinsäd etc.³⁵³ Andelen ”mjöl” motsvarar också ganska väl andelen ”havre” i grannsocknarna. En viss osäkerhet kvarstår när det vid något tillfälle skrivs ”havre, malt och mjöl” eller ”havre och mjöl”.

Geometriska jordeböcker

Yngve Nilsson har använt geometriska jordeböcker för bestämningar av åkerarealer och höproduktion i Norra Värmland liksom BoU för boskapsberäkningar.³⁵⁴ Hans siffermaterial har dock inte den form som kan användas för jämförelser m.m. i föreliggande statistik. För stora delar av landskapet finns bara en handfull kartor. Som redan nämdes i det inledande metodavsnittet har därför BoU:s utsäden fått approximera åkerarealerna i landskapet.

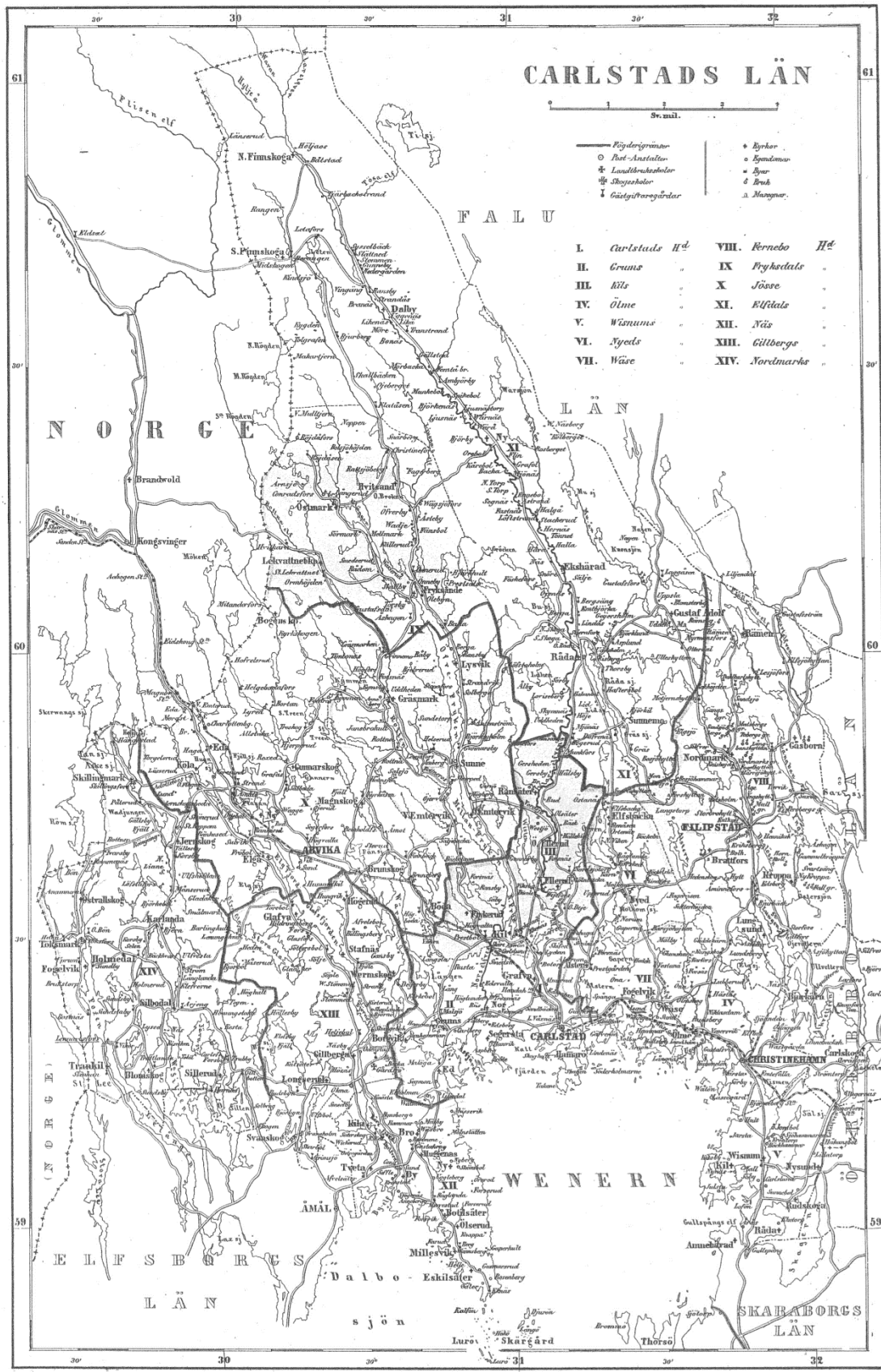
Odlingssystem

Med undantag av för Filipstads härad har jag utgått från Ulf Jonssons kartor över odlingssystemen.³⁵⁵ För Filipstads härad har jag antagit tresäde.

³⁵³ ”Vinsäd” m.m. var delar av kronotiondet som behölls i församlingen för inköp av vin och vissa andra församlingskostnader eller sändes vidare till särskilda öronmärkta fonder, som bibeltryckstunnan etc.

³⁵⁴ Yngve Nilsson 1950.

³⁵⁵ Jansson 1998.

Karta över Värmlands län. Källa v. Mentzer 1869.

Tiondeskörden 1630

Beräkning har skett efter den förenklade metoden (se den inledande metoddiskussionen). Tiondelängder för skördeåret 1630 har bara återfunnits för delar av Värmland.³⁵⁶

Hela Östersysslets kronotionde var arrenderat 1630 (arrendesumma 3 tunnor 2,25 fjärdingar vete, 540 tunnor spannmål, 297 tunnor blandkorn och 1049 tunnor havre). 1572 beviljades Östersysslets präster privilegiet att behålla hälften av tiondet från två socknar i sina gäll. Samma gäller att prästen i Nyed enligt kungligt brev 1608 fick behålla hälften av tiondet.³⁵⁷ Detta betyder dock inget för vår skördeberäkning eftersom vi ändå saknar relevanta tiondeuppgifter därifrån att utgå från. Skördeberäkningarna för Östersysslet bygger med undantag av för Karlstads härad på analogier med Visnums tionde per mantal, för Karlstads på motsvarande från Kil.

Övrigt

1630/1631 var nödår i Värmland och Närke. I mars 1631 skrev ståthållaren Karl Bonde: ”... Jag låter eder och gode herrar förnimma den ynkeliga tillstånd här uti Värmland är med allmogen att säden är mestadels frusen bort så att där sådan obekvämligt är äta med bark och dröcker (troligen råa växter, LAP) så att det är att ynka. Och om så är att 5 markshjälpen skall gå ut, är dem omöjligt här neder i Värmland att den bringa till väga detta år ...”. Den nämnda skatten var en skatt på mald säd.³⁵⁸ Man noterar i sammanhanget följande kvantiteter bortfrusen säd enligt 1630 års tiondelängder för Nordmarks härad (tunnor):

Bortfrusen tiondesäd i Värmland 1630 (tunnor)

	Råg	Blandkorn	Havre	Mjöl
Gillberg	0,2	1,5	8,0	
Blomskog	0,1	0,1	29,3	
Holmedal		3,7	4,6	
Järnskog		0,1		3,1
Karlanda		1,5	10,3	
Sillerud		0,5	6,0	
Töcksmark		3,1		1,8
V. Fågelvik		1,9	2,3	

Källa: Värmlands handlingar 1630:18A, RA (skannade från SVAR).

I Holmedal hade enligt tiondelängden många pestdöda år 1630 skapat svårigheter med inbärgningen. Pesten skapade också problem med tiondeuppbörden i Sillerud där sex gårdar inte kunde betala något tionde.

³⁵⁶ Värmlands Handlingar 1630:18A, RA, skannad kopia från SVAR.

³⁵⁷ Rabenius 1853, s. 48 och Thurgren 1859, s. 37.

³⁵⁸ Nygren 1934, s. 143.

Västergötland och Dalsland

Dalsland har i äldre tid ofta administrativt förts till Västergötland. Landskapet Västergötland har genom tiderna på varierande sätt påverkats av införda länsindelningar, huvudsakligen har det dock tillhört Skaraborgs och Älvsborgs län. Några större avvikelser är dock värda att nämnas. 1679 överfördes några härader till det då nybildade Göteborgs och Bohus län. Det tidigare västgötska Mo härad fördes 1634 till Småland och det blivande Jönköpings län. Vissa gränsocknar var delade mellan Småland och Västergötland. I vår tid har några västgötska församlingar överförts till Hallands län (Älvsred och Kungsäter) och Örebro län (Finnerödja-Tived). 1998 sammanslogs Göteborgs och Bohus, Älvsborgs och Skaraborgs län till Västra Götalands län. Ett undantag var Habo och Mullsjö kommuner, vilka överfördes till Jönköpings län.

Mantalet

Mantalet har för Skaraborgs läns del hämtats från jordeböcker i Göteborgs landsarkiv.³⁵⁹ I första hand har jordeboken 1651 använts. Vid närmare påseende visade sig dock boken vara delvis ofullständig och ofta rörig. Så var Arv- och egetgårdarna (AoE), det s.k. kungens arv- och eget, angivna på särskilda bilagor och ej uppdelade på socknar.

För flera härader gav inte bara AoE, utan också grevskapsböndernas gårdar, bekymmer vid fullständighetsbedömningen.³⁶⁰ För Kinne, Skånings, Laske och Barne härader, Läckös grevskaps gods, Åse härad med undantag av Vänersnäs, har därför mantalet från en mer fullständig jordebok från 1672 använts. Mantalet för Kållands härad har hämtats ur en jordebok från 1681. Upplägget i dessa senare jordeböcker möjliggör utslutning av 1663 och senare år nyinförda mantal varför deras mantal avspeglar situationen kring 1650.

För mantalet i större delen av f.d. Älvsborgs län har en jordebok från 1654 i Göteborgs landsarkiv använts.³⁶¹ För Askims och Östra Hisings härader har det hämtats från jordeboken 1650 i svenska riksarkivet. För Sävedals härad, som var donerat till Göteborgs stad, kommer uppgifterna från räkenskaper för Älvsborgs län 1623-1624.³⁶²

Beträffande antalet säterier cirka 1630 finns sannolikt en underskattning i databasen som bygger på Jan Eric Almquist (1961). I samband med undersökningen av tiondelängderna för 1630 förekommer nämligen ett fåtal säterier som inte återfinns i nämnda arbete. Det verkliga antalet har inte kunnat utredas.

Nästa uppslag: Kartor över Älvsborgs och Skaraborgs län. Källa: v. Mentzer 1869.

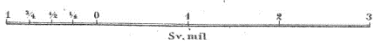
³⁵⁹ Skaraborgs länsstyrelses arkiv, landskontoret, jordeböcker 1651, 1672, 1681, GLA; För Gillstad och Vänersnäs socknar har mantalet tagits ur Kammarkollegiet, Grev- och friherrskap, Läckö, räkningar 1653, vol. 20, RA. Baltak ingick sannolikt i samma källas pastoratsuppgift för Acklinga (68,75 mantal). För Vartofta härad, som delvis ingick i Visingsborgs grevskap, har uppgifter ur serien Grev- och friherrskap, Visingsborg, räkningar 1653, vol. 57 i RA använts.

³⁶⁰ Skaraborgs länsstyrelses arkiv, landskontoret, GVA:1, GLA.

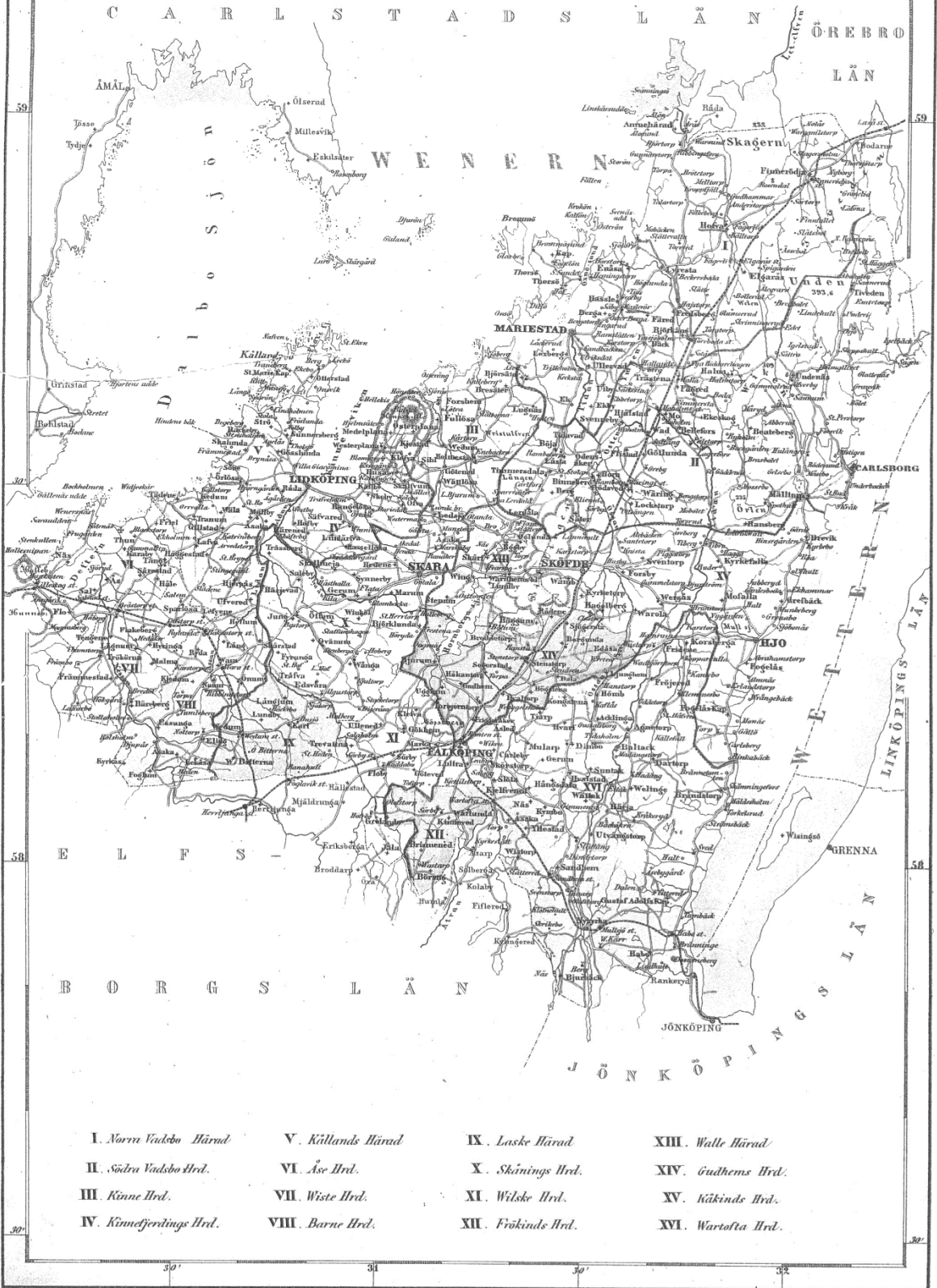
³⁶¹ Älvsborgs landskontor, vol. 1205, GLA.

³⁶² Jordebok för Älvsborgs län 1650, RA. Räkenskapen för Sävedals härad citerad efter Helge Almquist 1929, s. 212

SKARABORGS LÄN

- Fästningsvägar
- Post-Anstalt
- ✚ Landbrukshälsor
- ✚ Skogshälsor
- ✚ Gästgärdsvärdar
- ✚ Byrkar
- Bygdemar
- ✚ Byar
- ✚ Bruk
- ✚ Mangvar

I. Norra Vadsbo Härad	V. Källands Härad	IX. Laske Härad	XIII. Walle Härad
II. Södra Vadsbo Hrd.	VI. Åse Hrd.	X. Skänings Hrd.	XIV. Gudhems Hrd.
III. Kinne Hrd.	VII. Wiste Hrd.	XI. Wilske Hrd.	XV. Wäkinds Hrd.
IV. Kinnferdings Hrd.	VIII. Barne Hrd.	XII. Frökinds Hrd.	XVI. Wartofta Hrd.

BoU

BoU redovisar ibland utsädet fördelat på sädesslag, råg, korn, havre (Vårkumla i Frökind, Korsberga och Fridene i Vartofta). På flera håll i länet nämns ospecificerat utsäde vid sidan av och samtidigt med havre. För några härader ges i BoU soldaternas resurser som klumpsummor för större områden, härader och gäll.³⁶³ De har då inte kunnat inräknas i de sockenvisa boskapsgenomsnitten per nominatus, vilket möjligen kan innebära en liten överskattning, under det rimliga antagandet att soldaterna i snitt var fattigare än ickesoldaterna, d.v.s, främst bönderna.

Tiondet, odlade grödor

Tiondet redovisas för de flesta delar av landskapet på vanligt sätt i riksarkivets landskapshandlingar. I några fall har uppgifter från grev- eller friherrskap hämtats från andra håll.³⁶⁴

Ofta redovisas malt, några gånger korn och malt för sig. I statistiken har allt förts som korn. I Vadsbo (Odensåker, Ekby, Bällefors och Fägre gäll) redovisas vid sidan av ”malt” också ”blandmalt” och ”blandkornsmalt”. Denna har i statistiken förts som blandkorn. I Mölltorps pastorat har ”efterkorn” förts som blandkorn i statistiken, i Amnehärad ”Foakorn” som havre. Blandkorn tycks alternativt kallas ”B.hafre” (Amnehärad). Fredsbergs socken i Vadsbo härad redovisar i en tiondelängd ½ skäppa bönor.

Det för statistiken använda tiondet för Sävedals härads Fässberg, Frölunda, Askim, Kålleröd, Råda socknar och Hisingens Tuve och Lundby socknar uppger ingen råg; i flera fall görs det explicit med nollor i längderna. Att det inte är en omräkning i ”ren säd” görs sannolikt av att Fässberg också ger havre.

Odlingssystemet

För Falbygden har Lindgrens uppgifter antagits.³⁶⁵ För övriga delar av landskapet har uppgifter från cirka 1690 använts och, i sista hand, från det begynnande 1800-talets prästsstatistik.³⁶⁶

Geometriska jordeböcker

Gunnar Lindgren använde GJb från 1640-talet för att beräkna åker och äng i Falbygden. Han utnyttjade BoU-utsäden som hjälpvariabel för skattningar för tillägg av okarterade hemman (22 % av samtliga) samt ett ungefär tioprocentigt tillägg för säterier. Med dessa

³⁶³ Bjarke härad, Mellby gäll: 11 utskrivna knektar hade där 3 hästar, 10 oxar, 6 stutar, 22 kor, 2 kvigor, 15 gamla får, 3 unga får, 7 gamla getter, 5 unga getter, 0 gamla svin, 2 unga svin och 5,1 tunnor utsäde. Kullings härad, hela: 35 utskrivna knektar hade där (ungefär) 25 hästar, 42 oxar, 25 stutar, 81 kor, 39 kvigor, 74 gamla får, 36 unga får, 35 gamla getter, 14 unga getter, 7 gamla svin, 11 unga svin och 45,5 t utsäde. Gäsene härad, hela: 31 utskrivna knektar hade där (ungefär) 16 hästar, 41 oxar, 19 stutar, 78 kor, 20 kvigor, 27 gamla får, 15 unga får, 34 gamla getter, 20 unga getter, 6 gamla svin, 9 unga svin och 42,9 tunnor utsäde.

³⁶⁴ En gemensam siffra för Järpås, Härene, Häggesled och Uvered har hämtats från Kammarkollegiets arkiv, Grev- och friherrskap, Läckö, räkningar 1653, vol. 20, i RA. Från samma källa härrör också uppgifterna för Otterstad, Tun, Friel, Karaby, Ås och Vänersnäs. Tiondet för Åse och Kållands härader i Lunds universitetsbiblioteks handskriftsavdelning, Delagardieska samlingen, Topographica Västergötland.

³⁶⁵ Lindgren 1939, fig. 2, 3 samt s. 47 ff.

³⁶⁶ Se Palm 2012 samt Linde & Palm 2014.

tillägg innebär hans beräkning 19 522 tunnlands utsäde och 32 454 lass hö.³⁶⁷ Lindgren ger sockensiffror för karterade arealer, men hans för åkern etc. uppräknade arealer låter sig i regel inte fördelas på socken. Våra beräkningar har därför gjorts på vanligt sätt med utsädes- och ängsuppgifter från riksarkivets tidigare nämnda databas. För en handfull falbygdsocknar, där utsädes- och ängsuppgifter från databasen var bristfälliga, användes istället Lindgrens förslag för brukad åker och äng per hemman (åkern uppräknades därvid till totalareal med hänsyn till eventuell träda). För Lindgrens område, bestående av cirka 60 socknar, erhöles med min metod 19 536 tunnland (varav besådd 16 118) samt 31 095 lass hö. Siffrorna är som synes mycket lika, trots min jämfört med Lindgrens mer summariska metod.

I GJb från Västergötland är många åkrar markerade som ”öde” eller ”obrukade”. Någon undersökning om dessas omfattning har inte kunnat göras för denna rapport. Företeelsen understryker att den besådda åkern inte ens i ensädesområden motsvarade hela åkerytan.

Från två stora sammanhängande områden, Dalsland, ofta räknat till Västergötland, och Vadsbo härad, finns bara en handfull GJb. Som redan nämndes i det inledande metodavsnittet har därför utsädet för stora delar av landskapet BoU:s uppgifter fått approximera åkerarealerna.

Tiondeskörden 1630

Delar av Västergötland är kända för låga tiondeleveranser och Palm har visat att man i Marks härad, åtminstone tidvis, betalade långt mindre än den stipulerade tiondelen. Som sades redan i det inledande metodkapitlet misstänkte Lotta Leijonhufvud t.o.m. att tiondet i Skaraborgs och Älvsborgs län inte alls var skördeberoende. Tvivlen kan underbyggas av en uppgift från Viste härad om att man före 1615 haft för sed att ge en skäppa spannmål i tionde för vart pund smör i årliga räntan.³⁶⁸

Men bilden är inte enhetlig; enstaka fall av provtröskning har observerats i Vadsbo härads tiondelängder för 1630 och tiondet i Läckö grevskap 1631 sägs ha uttagits ”efter grannerlig Profning och Ransackningar”. Ett exempel på noggrannare kontroll ger också den i det tidigare metodavsnittet nämnda ovanliga sammankopplingen mellan utsädes- och tionderedovisning för Kind 1624 och 1626. Andra exempel på stränga uttag är att även de minsta jordbruken fick betala, se t.ex. torparna i Barne härads längder. Fast tionde, något som skulle underminera varje kalkyl, skall dock, utöver eventuell fast skylavkastning, inte ha förekommit i Västergötland tiden runt 1630.³⁶⁹

1630 års skörd har, trots osäkerheterna, beräknats på vanligt sätt.³⁷⁰ För 1630 ger beräkningarna ”tiondekorntal” på någonstans mellan 1,16 och 1,86. Om vi utgår från indexen i bilaga 3 hamnar (för Älvsborgs län) medelkorntalet 1621-1637 mellan 1,9 och 3,1. För bästa året, 1625, bör korntalet ha legat på mellan 2,6 och 4,2. Dessa korntal kan inte utan vidare sägas diskvalificera Västergötlands tiondesystem som bas för

³⁶⁷ Lindgren 1939, s. 48 samt tabell 20. Lassen i tabell 20 ansetts representera samma andel av alla lass, som karterad åker av all åker.

³⁶⁸ Detta skulle dock hädanefter inte godtas, men vem vet? Swenne 1933, s. 124 not *

³⁶⁹ Leijonhufvud 2001, s.76.

³⁷⁰ För skördeberäkningarna har tiondeuppgifter hämtats från Västergötlands Handlingar 1630 och Dalslands Handlingar 1630:5, RA (skannade från SVAR).

skördeuppskattningar. 1628-1630 skall ha varit ovanligt dåliga skördeår i Västergötland.³⁷¹

Övrigt

För *Göteborgs stad*, som var befriad från boskapsskatter (BoU), har Helge Almquist sammanställt uppgifter beträffande de s.k. mulbetespengarna från stadens räkenskaper. De torde vara minimisiffror.

Boskap i Göteborg vissa år

År	Hästar	Nötkreatur
1638	17	95
1655		220
1656		217
1657		155
1674	9	193

Anmärkning: Möjligen är boskapen specificerad även på kvigor och kalvar i originalkällan, stadens räkenskaper.

Källa: Helge Almquist 1929, s. 518.

Mulbetespengarna minskar sedan successivt för att helt försvinna från 1688. Sannolikt minskade antalet djur p.g.a. att mulbetesområdet alltmer insnävrades genom borgerskapets landeribyggnad och de omfattande befästningsarbetena. Några borgare som fortsatt hade djur valde att ha dem på landsbygden.³⁷² För tiden runt 1630 har jag antagit att mulbetespengarna avspeglar verkligt antal djur i den nyligen anlagda staden. Antalet hästar kan vara underskattat eftersom de kan ha utfodrats på annat sätt (det är dock tänkvärt att den då tio gånger folkrikare staden som då också införlivat delar av Örgyte församling år 1805 bara uppges ha haft 173 hästar). 1747 uppges stadens sädesåker till 169 tunnland och tobaksåker till 67,75 tunnor.³⁷³ I brist på bättre har jag för statistiken beräknat Göteborgs besådda åker till 236,75 tunnland.

³⁷¹ Larsson 1972, s. 152.

³⁷² Helge Almquist 1935, passim.

³⁷³ Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

BoU 1627 redovisar boskap för *Gamla Lödöse stad* (sedermera nedlagd 1646). En beräkning ger följande boskapsinnehav per nominatus:

Hästar	0,43
Ston	0,13
Unga hästdjur	0,17
Oxar	0,00
Stutar	0,28
Kor	1,77
Kvigor	0,32
Gamla får	1,20
Unga får	0,42
Gamla svin	0,33
Unga svin	0,45

Anmärkning: Kompletteringar för utelämnade ungdjur har gjorts enligt sidan 18.
Källa: BoU 1627, RA.

Gamla Lödöses boskap har adderats till den boskap som beräknats för Sankt Peders socken, under vilken den förts i statistiken.

Landskapet hade flera kungsgårdar. Vid *Orreholmen* i Skörstorp socken, Vartofta härad, fanns ett skäferi som år 1609 bl.a. höll 300 tyska får. Ett fanns också i Gudhem.³⁷⁴ Orreholmen har antagits ha samma antal skäferifår 1630, vilket lagts till för socknen i statistiken. Några av kungsgårdarna kommer in i statistiken via sina mantal, andra har ansetts ha så små resurser att de ryms inom beräkningarnas felmarginaler.

Området för den blivande staden *Åmål* har beräknats som för landsförsamlingen, men utifrån antaget 10 hushåll.

Fagerlids socken har i statistiken lagts till Hova. Björkäng = Töreboda.

³⁷⁴ Kjellberg 1943, s. 194.

Västmanland

Mantalet

För Snävringe härad har mantalet hämtats ur 1647 års jordebok för Livgedinget i riksarkivet. I övrigt har mantalen hämtats från jordeboken för Västmanlands län 1652 i samma arkiv.³⁷⁵ Östervåla hade en sockendel i Uppland (Örbyhus härad). Fellingsbro härads mantal har hämtats från jordeboken för Örebro län 1642, också i riksarkivet.

BoU

För Sala stad, grundad 1624, har inga boskapslängder påträffats. Däremot finns särskilda längder rubricerade Sala gruva bl.a. 1620. Dessa uppgifter har ansetts motsvara stadens område. Se också under avsnittet om Dalarna. BoU-uppgifterna för Arboga faktorifolk och Västerås kunglig majestäts tjänare ingår i vår statistik.

Delvis har summerade längder från 1624 kunnat användas.

Tiondet, odlade grödor

I en del fall anges ”spannmål” samt vete och havre. Spannmål avser här uppenbarligen råg och korn. ”Malt” och ”korn och malt” har statistikförts som korn. För Snävringe härad har uppgifterna hämtats ur Länsräkenskaper för Livgedinget, verifikationer 1637, i riksarkivet, övriga tiondeuppgifter från detta år är däremot hämtade från Länsräkenskaper Västmanlands län, verifikationer 1637, också i riksarkivet. Tiondet för Munktorps sockens och Norbergs härad 1630 är spritt på flera landskaps landskapshandlingar.³⁷⁶ I tiondelängderna för Norbergs härad anges också ”årsväxten”. För Tärna i Övertjurbo härad, där för övrigt både torpare och nybyggare tas upp som betalande, anges skylprov ha gett 1 spann på 3 skylar. För Bro i Åkerbo härad sägs tiondet komma från ”både svedjeland och åker”.³⁷⁷

Odlingssystem

I enlighet med Sölve Göransson's sammanställning (1971) har landskapet antagits tillämpa tvåsåde.

Geometriska uppgifter

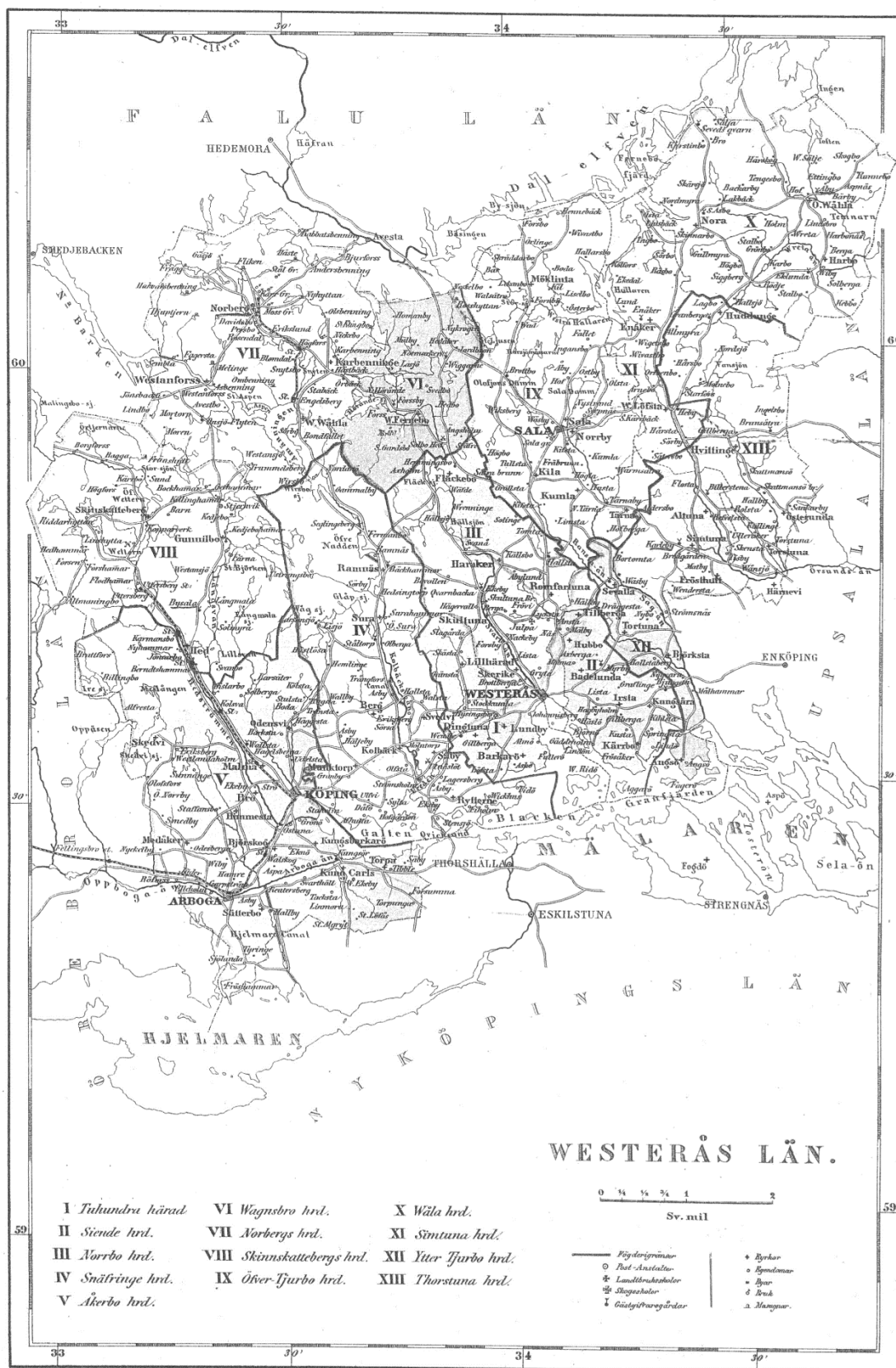
Bruno Johnsson jämförde BoU:s utsäde i Västmanland (samt några härader som ibland räknades till Uppland) 1640-1641 med kartuppgifter från 1650. Utsäderna i de två källorna var mycket starkt korrelerade med varandra. Han redovisar dock inte beräknad åker per socken för sitt område och hans regressioner förutsätter en del närgångna stratifieringar efter bystorlekar m.m. varför jag efter en del prov avstått från egna tillämpningsförsök. För sitt undersökningsområde beräknade Johnsson den totala åkerarealen inklusive trädor år 1650 till totalt cirka 70 000 tunnland om städernas åker exkluderas.³⁷⁸

³⁷⁵ Häradet ingick vissa år i Nora eller Järna län.

³⁷⁶ Munktorps tionde i Norrlands Handlingar 1630:4 och Hälsinglands Handlingar 1630:6. Norbergs härad i Dalarnas Handlingar 1630:12, allt i RA och som skannade kopior från SVAR.

³⁷⁷ Västmanlands Handlingar 1630:9A, B, RA. Skannade kopior från SVAR.

³⁷⁸ Johnsson 1965, s. 102 f. Han reducerar arealen till cirka 70 000 tunnland utifrån eventuellt felaktiga alnmått hos lantmätarna.

Karta över Västmanlands län. I länsindelningen har vissa områden än förts till Västmanlands, ibland till Kopparbergs eller Uppsala län. Se därför också kartorna för Dalarna och Uppland. Norberg, Västanfors och Västervåla förs i statistiken under Kopparbergs län. Källa: v. Mentzer 1869.

BoU uppger i det här undersökta materialet för en del områden utsädet öresland. Det har tidigare visats att öresland inte utan mycket ingående undersökningar kan översättas till tunnor eller tunnland. Därför har jag inte kunnat använda Johnssons regressionsmetod för statistiken. Min vanliga summariska metod gav betydligt mindre utsäde än Johnsson - 63 000 tunnland. Därför provades ytterligare beräkningar utifrån den omfattande excerpering av åker och äng från geometriska kartor som Ulf Sporrang redovisat. Om Sporrongs ”hemman” antas ha motsvarat ett mantal fås närmare 76 000 tunnland, städerna oräknade. Men hans hemman avser inte mantal, vår statistiks vanliga uppräkningsbas, utan jordeboksgårdar.³⁷⁹ Skillnaden mellan de 63 000 och de 76 000 tunnorna förklaras av denna skillnad; den summariska metodens ovägda medeltal tunnland per mantal blev 23,5, Sporrongs siffror gav 27. Jag har för statistiken valt min vanliga summariska beräkningsmetod.

Tiondeskörden 1630

Tuhundra, Yttertjurbo, Skinnskatteberg, Siende och Norrbo härader saknar tiondeuppgifter för 1630. Här har genomsnitt från Snävringe fått tjäna som bas för statistikuppskattningen.

Övrigt

Se även det särskilda avsnittet om ”Dalarna, Kopparbergs län, Dalarnas och Västmanlands bergslag” ovan. Städernas tunnlandstal har, med undantag av Västerås där BoU använts, hämtats från Bruno Johnssons arbete.³⁸⁰

Vid *Västerås slott* höstades 1630 435 lass hö av ängarna. I övrigt var slottets jordbruk utarrenderat.³⁸¹ Här kan också ha funnit ett skäferi.³⁸² Slottet hade två *ladugårdar*, *Östra och Västra*, varav den förra arrenderades ut mot järn 1598. 1620 hade den västra utsått 79,5 tunnor räknat i ren säd. I en räkenskap från 1588 anges ungefär samma utsäde, men för Östra 55,25 tunnor.³⁸³ I BoU för staden resovisade Västerås borgare utsäde. Jag har för statistiken nöjt mig med att lägga till 79,5 tunnors utsäde för slottets ena ladugård. För 1615 redovisade slottet 8 dragoxar, 4 slaktoxar, 37 gamla kor, 10 unga kor, 2 tjurar, 1 stut, 37 kalvar, 9 gamla och 25 unga svin samt 5 verkhästar.³⁸⁴ Jag har antagit och lagt till samma antal för 1630.

Ulvesunds gård (Kungsör, Kungs-Barkarö, Kung Karls socken) skördade 1628 3 500 lass hö och hade ett utsäde på 62,5 tunnor råg, 10 korn, 10 havre och 1,25 tunna vete. Boskapen bestod av 54 kor.³⁸⁵ Här kan också ha funnit ett skäferi.³⁸⁶ I statistiken har jag räknat med att gårdens resurser motsvarat fem mantal, det antal gårdar det utgjorde vid anläggningen i början av 1500-talet.

³⁷⁹ Sporrang 1985, s. 181 ff. Jag uppfattar hans ”hemman” som jordeboksgård oavsett åsatt mantal, jämför också ibidem s. 88 ff.

³⁸⁰ Johnsson 1965, s. 99.

³⁸¹ Västmanlands Handlingar 1629:1:2c, RA. (Skannat från SVAR.)

³⁸² Kjellberg 1943, s. 195.

³⁸³ Västmanlands Handlingar 1620:5, 1588:6A, RA.

³⁸⁴ Västmanlands Handlingar 1615:1, RA.

³⁸⁵ Västmanlands Handlingar 1628:7, RA. (Skannat från SVAR.)

³⁸⁶ Kjellberg 1943, s. 195.

För *Väsby hyttegård* har följande resurser lagts till i Sala landsförsamling:
Utsäde: 1 tunna vete, 51 tunnor råg, 24 tunnor korn, 3 tunnor havre. Boskap:
31,38 (!) oxar, 19 kor, 6 stutar, 4 kvigor, 10 kalvar, 80 gamla får, 45 gamla och 4 unga
getter, 20 gamla och 20 unga svin, 6 ston, 14 verkhästar och 8 föl.³⁸⁷

Strömsholms gårds, i Kolbäcks socken, årsväxt 1628 uppgick till 356,25 tunnor råg, 35
havre, 54,5 korn och 5 tunnor ärtor. Gårdens resurser är värda att läggas till i statistiken,
inte minst för den stora mängden hästar.³⁸⁸ Samma år hade gården 33 dragoxar, 28 stutar,
36 gamla och 9 unga kor, 25 kvigor, 11 kalvar, 92 gamla och 54 unga får, 4 gamla och 4
unga svin, samt 195 ston och 86 föl. Dessa har lagts till i statistiken, liksom gårdens
utsäde beräknat från den nämnda skörden delad med ett antaget korntal på 3.

³⁸⁷ Avser skördeåret 1615. Svinens åldersfördelning gissad, Västmanlands Handlingar 1615:4, RA.

³⁸⁸ Västmanlands Handlingar 1628:7, RA, skannade från SVAR.

Östergötland

Mantalet

Mantalet har hämtats ur jordeboken 1650 i riksarkivet.

BoU

I flera fall är längderna brandskadade.

Tiondet, odlade grödor

Bland tiondet uppges ibland korn, ibland malt och ibland förekom bägge i samma socken: i statistiken förs allt som korn. Blandkorn förekommer någon gång, liksom ”rågbland vete” (Ö. Tollstad socken). Allt har då förts under statistikrubriken blandkorn. För Rystad observeras 5 1/8 tunnor humle som tionde.

Odlingssystemet

Aadel Vestbö-Franzén har med hjälp av GJb kartlagt odlingssystemen i södra delen av landskapet: södra delarna av Vista, Lysings, Göstrings och Ydre härad. ³⁸⁹Jag har okulärt avläst hennes kartor och försökt bedöma det vanligaste systemet. Resultaten är naturligtvis grova, men har ändå godtagits för vår statistik. Annars har uppgifter som vanligt hämtats från Solve Göranssons karta. ³⁹⁰I BoU förekommer ibland, vid sidan av ordet fall, begreppet lycka, som jag uppfattat som synonymt (SAOB ger för lyckor ”[i vissa trakter] [inhägnad mindre] åker l. svedjemark l. äng [omgiven av skog]; åkerlapp, [litet] gärde; täppa”). I vissa tiondelängder nämns ”sved”.

Geometriska jordeböcker

Karl Erik Bergsten har använt kartorna för beräkning av utsäde och hö i Östergötlands bergslag. ³⁹¹Siffrorna avser större sammanslagna områden och är därför mindre lämpade för användning i föreliggande statistik. Wennbergs uppgifter för Kvillinge och Östra Eneby ges på bynivå och blir därmed också oanvändbara för vår statistik. ³⁹²Staffan Helmfrid har däremot i mycket ingående beräkningar på sockennivå för Östergötland ”Västanstång” uppskattat åkerarerall och höproduktion för Aska, Dals, Lysings, Göstrings och Bobergs härad. Dessa har också kunnat beräknas för de flesta socknarna med den i detta projekt föreslagna summariska metoden. Åter bekräftas den senares pricksäkerhet när dess siffror jämförs med Helmfrids mer ingående beräkningar: Helmfrid fick för de jämförda socknarna 27 631 tunnland åker och 28 101 hölass jämfört med den summariska metodens 27 129 respektive 28 095. Överensstämmelsen var sämre för enskilda socknar, där en förklaring kan vara att Helmfrid delvis gjort en egen sockenidentifiering av en del

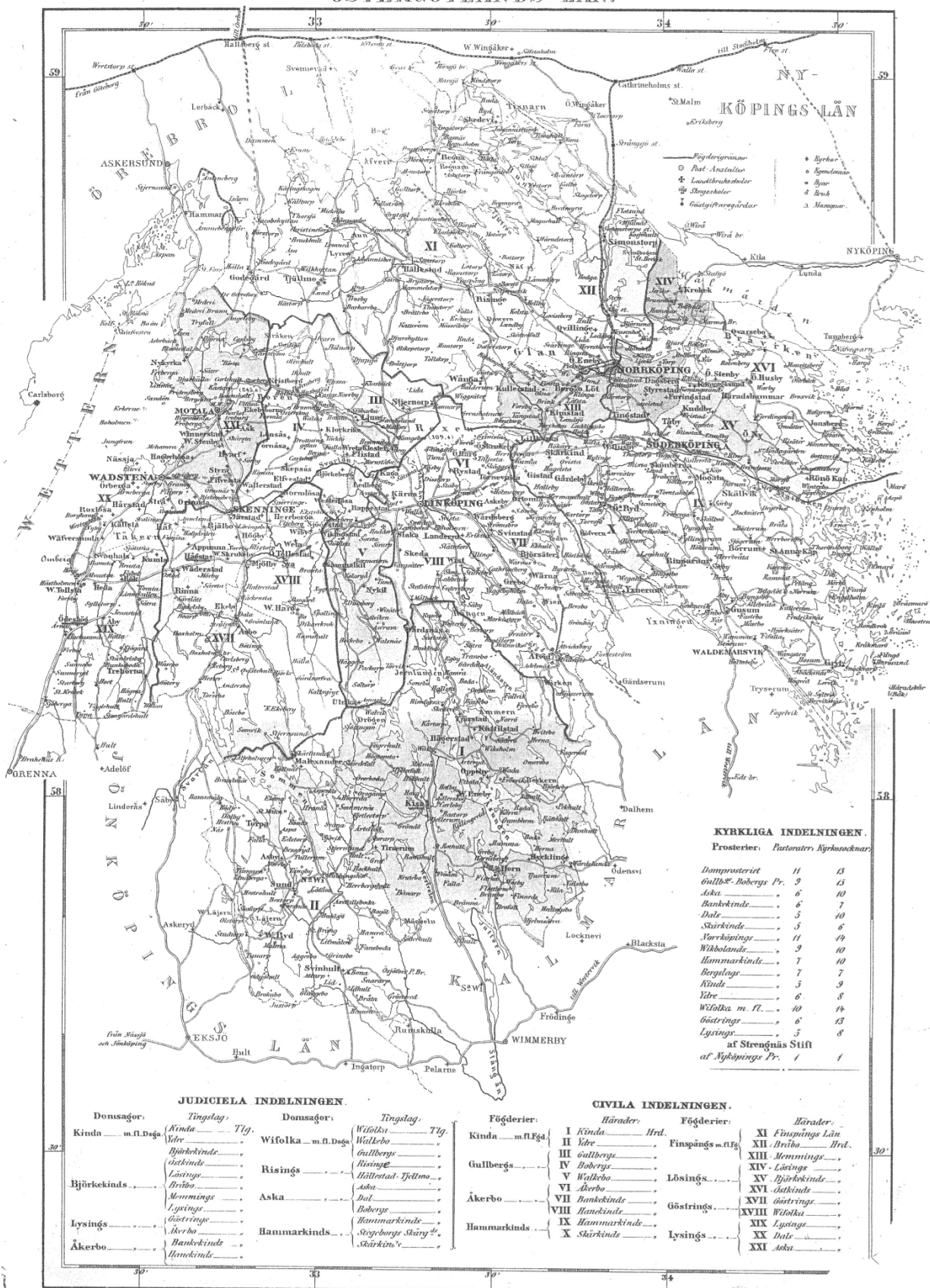
³⁸⁹ Aadel Vestbö-Franzén 2004.

³⁹⁰ Göransson 1971.

³⁹¹ Bergsten 1946.

³⁹² Wennberg 1947.

ÖSTERGÖTLANDS LÄN.

Karta över Östergötlands län. Östergötlands län överensstämde inte med landskapet. Vissa socknar måste sökas i grannlänen. Källa: v. Mentzer 1869.

utjordar som inte alltid är densamma som lantmätarnas, vilka knöt utjordarna till olika huvudgårdar oavsett socken.³⁹³ Helmfrids beräkningar har föredragits till statistiken.

För delar av landskapet som Helmfrid inte behandlat har GJb:s uppgifter använts på vanligt sätt.³⁹⁴

Tiondeskörd 1630

Staffan Helmfrid har försökt beräkna de genomsnittliga skördarna för 1639 och 1640 i Dals, Aska, Lysings, Göstrings och Bobergs häradar varvid han justerat upp för i tiondelängderna utelämnade gårdar.³⁹⁵ Om hans siffror jämförs med tiondelängdernas för dessa år framgår vilka kvoter han använt vid uppräkningsarna.³⁹⁶ Dessa kvoter har jag använt för en motsvarande uppräkning av 1630 års tionde för samma områden.³⁹⁷ Den erhållna tiondeskörden 1630 uppgick bara till 62 % av Helmfrids genomsnitt, vilket bekräftar att 1630 var ett mycket dåligt skördeår i landskapet. I det av Björn Helmfrid mycket välundersökta Ståthöga i närheten av Norrköping bekräftas detta också av en jämförelse med t.ex. den goda skörden år 1600 som var 70 % större än 1630 års.³⁹⁸ Även Lotta Leijonhufvuds tiondeberäkningar visar mycket lågt tionde för länet 1630.³⁹⁹

Prästerna tog hela tiondet från en del gårdar i Göstrings, Vifolka och Gullbergs häradar och hälften av hela tionden i Grebo, Värna, Björsäter och Vårdnäs socknar.⁴⁰⁰ Alla de sist nämnda fyra socknarna hade säterier varför deras tionde, med den beräkningsmetod som använts, inte påverkat skördeberäkningarna. Däremot kan en sannolikt obetydlig underregistrering av skörden föreligga för de tre nämnda häraderna.

Övrigt

För 1630 nämns i tiondelängderna att tiondet vid vissa kyrkor i Vifolka och Gullberg blivit ovanligt litet på grund av dålig årsväxt, och i Hanekinds, Valkebo, Åkerbo och Bankekinds häradar så litet att det inte ens räckt till de sedvanliga betalningarna för vinsäd, bibel- och tukthustunna m.m., som utgick med fast mängd säd av kronotionden varje år.⁴⁰¹ Även Lars-Olov Larssons undersökning av Lysings och Göstrings häradar tyder på att 1630 varit ett extremt dåligt skördeår.⁴⁰²

Antalet nominati i *Norrköping* har fördelats mellan domkyrkoförsamlingen och St. Lars efter beräknat antal hushåll i Palsms tidigare nämnda befolkningsstatistik.

³⁹³ Staffan Helmfrid 1962, s. 20 f. Den genomsnittliga procentuella avvikelserna mellan mina och Helmfrids sockenberäkningar blev i absolutvärden hela 22 %, men om minus och plus fick ta ut varandra 3,7 %.

³⁹⁴ Statistiken för uppgiftslösa häradar bygger på medeltal för grannhäradar enligt följande: Skärkinds på Hammarkind, Memming, Bankekind och Tjust; Valkebo på Hanekinds och Gullbergs; Vifolka på Bobergs och Göstrings; Ydre på Sevede samt Norra och Södra Vedbo; Åkerbo på Memmings, Gullbergs, Hanekinds och Bankekinds; Kinda på Norra Tjust, Sevede, Göstring, Hanekind och Bankekind.

³⁹⁵ Staffan Helmfrid 1962, s.43.

³⁹⁶ Länsräkenskaper Östergötlands län 1639 och 1640 i RA.

³⁹⁷ Östergötlands Handlingar 1630, RA, skannad version från SVAR.

³⁹⁸ Björn Helmfrid 1949, s. 54.

³⁹⁹ Leijonhufvud 2001, tabellbilagan.

⁴⁰⁰ Lars Gustaf Linde 1887, s. 297.

⁴⁰¹ Östergötlands Handlingar 1630: 10, s. 34 och 1630:11, s. 25, RA. Skannade kopior från SVAR.

⁴⁰² Larsson 1972, s. 152.

För *Vadstena slott* redovisas bara 150 lass hö 1630.⁴⁰³ Slottets och dess underliggande ladugårdars åker, *Starby* (i Sankt Per socken), *Hov* (i Hovs socken) och *Kedevads* (i Strå socken) gårdar, har jag antagit vara utarrenderade 1630 varför deras resurser förhoppningsvis kommer fram via BoU. Skördeåret 1610 sådde Starby 93,82, Hov 118,7 och Kedevad 94,5 tunnor i ren säd. Följande boskap redovisades gemensamt för slottet och ladugårdarna: Hästar 12, ston 12, unga hästdjur 11, oxar 52, kor 100, stutar 23, kvigor 56, kalvar 65, gamla får 146, unga får 93, gamla svin 23, unga svin 70, gäss 67, höns 314, "kalkoniske höns" 7.⁴⁰⁴ Denna boskap har i statistiken fördelats i tre lika delar på de nämnda gårdarna.

Resurserna hos *Norrby gård* i Brunneby socken; *Tuna* och *Linköpinghus* gårdar *Stång* och *Näsby*; *Skenäs*; tre ladugårdar under *Stegeborgs slott* (*Södra*, *Brånäs* och *Rönö gårdar*), liksom *Norrköpings* och *Norsholms gårdar* var antingen så små att tillägg inte är mödan värd, eller så kommer de förhoppningsvis med i statistiken via uppräknings efter mantal, med viss risk för dubbelräkning vid eventuella arrenden, om arrendatorernas boskap och utsäde taxerats för BoU (se metodavdelningen i det föregående).

⁴⁰³ Östergötlands Handlingar 1630:7, RA (skannade från SVAR).

⁴⁰⁴ Östergötlands Handlingar 1611:1B, RA.

B. De 1645 och 1658 annekterade f.d. danska och norska områdena

Folkmängdsstatistiken för de före 1645 danska och norska områdena har tagits fram på samma sätt som för de ”gammelsvenska” områdena (se del A ovan).

Vid statistikkonstruktionen används också för de f.d. danska eller norska provinserna ibland *mantalet* på liknande sätt som för Gammelsverige: Med undantag av för Skåne och Blekinge, har det hämtats från tidiga svenska jordeböcker. För de två nämnda undantagen har den första danska jordebok som i princip täckte all bebyggelse, ”Decimantboken” från 1651, använts. Kompletteringar för säterier och prästgårdar har för alla landskap utom Skåne gjorts på analogt sätt med övriga svenska områden. För Skånes säterier har jag uppskattat fiktiva mantal utifrån utsädesuppgifter. Även för dessa landskap har alltså ett ”virtuellt” totalmantal konstruerats att användas vid beräkningar.

Det mer direkt jordbrukshistoriska källmaterialet för tiden omkring 1630 är i regel sämre för de gamla dansk-norska landskapen än för ”Gammelsverige”. Material liknande de svenska BoU har visserligen funnits, men det mesta av det lokala materialet försvann sannolikt redan i samband med det svenska övertagandet och det centrala materialet i Köpenhamn gallrades hårt på 1700-talet eller har förstörts på andra sätt.⁴⁰⁵ Undantag är främst Jämtland och Härjedalen med relativt gott material.

Mycket snart efter erövringen försökte den svenska kronan få grepp om de nya områdenas skattepotential och skickade dit sina lantmätare som inledde omfattande undersökningar. De uppgifter de lämnat efter sig är för det mesta sena i förhållande till vår eftersträlvade mättidpunkt cirka 1630, från cirka 1650-1670. I statistiskt avseende har tidsskillnaden dock inte alltid så stor betydelse när uppgifterna avser *åker- och ängsresurser*. Dessa förändrades sannolikt bara långsamt; under perioden mellan 1630 och dessa källmaterials tillkomst präglades dessa områden dessutom av kriser och krig och det är svårt att föreställa sig att åker och äng då utökades, snarast bör man tänka sig stagnation eller rent av tidvisa tillbakagångar.

Boskapsbeståndet cirka 1630 är svår fångat för de annekterade landskapen, så saknas bl.a. goda motsvarigheter till de svenska BoU, återigen med Jämtland-Härjedalen som undantag. För övriga landskap är det använda källmaterialet sent och bräckligt. För Skåne och Blekinge har i regel uppgifter från början av 1670-talet fått bidra till en grov bild. För Bohuslän och Halland har andra försök till uppskattningar gjorts, till vilka jag återkommer längre fram. Boskapsstammen har varierat mer än åker- och ängsresurserna över tiden beroende på epizootier, rekvisitioner och plundring under kriget, varför statistiken här är särskilt osäker. För en viss stabilitet talar att en balans var nödvändig på sikt mellan åker-äng-boskap via gödselbehoven.

För de f.d. danska eller norska provinserna är också *tiondeuppgifterna* problematiska jämfört med de gamla svenska landskapens. Trots bristerna har de dock använts för att komma åt bl.a. skördarnas sammansättning. När sådana uppgifter ofta saknats från 1630

⁴⁰⁵ Forskning om Skåneland försvåras också av att Danmark ännu idag inte överlämnat allt kameralt arkivmaterial till Sverige trots uttryckliga bestämmelser om detta i både Roskilde- och Köpenhamnsfrederna samt fördraget i Lund 1679 (se Thulin 1935 s. 41). Rigsarkivet i Köpenhamn lånar inte längre ut mikrofilmer på fjärrlån varför forskning måste bedrivas i Köpenhamn.

eller närmast däromkring har senare uppgifter tillgripits. Detta kan försvaras med att grödo fördelningen i regel bara förändrades långsamt, knuten som den ofta var till bl.a. odlingssystemen. Ett särskilt problem är att krono- och kyrkotiondet i Skåneland ofta var utarrenderat, ”statt”, och dess anknytning till den aktuella skörden därmed osäker. Uppgifter om det däremot i regel starkt skörderelaterade prästetiondet cirka 1630 har nästan överallt gått förlorade. På grund av bl.a. detta har ”tiondeskördar” för 1630 bara undantagsvis kunnat beräknas på samma sätt som för ”Gammelsverige”. Normalt delades tiondet i Danmark-Norge i tre likstora delar mellan prästen, kronan och den lokala kyrkan. I Jämtland och Härjedalen, liksom på Gotland, gällde dock särskilda regler för fördelningen präst-krona-lokalkyrka.

Källmaterialen för de annekterade områdena är regionalt heterogent. Det finns därför goda skäl att vid redovisningen av hur statistikkonstruktionen gått till ta upp varje landskap för sig.

Måttförhållanden

För Danmark-Norge finns en liknande måttproblematik kring tunnan som för ”Gammelsverige”. Jag har uppfattat forskningsläget som att Danmark och Norge hade en enhetlig officiell spannmålstunna kring 1630, ”Åbotønden”, om 144,408 liter. Denna tunna var allmänt mål i Skåne även före 1602, där den kan ha bekräftats redan så tidigt som 1283.⁴⁰⁶ Tunnan hade anberfallits att användas vid all handel i Danmark och Norge genom kunglig resolution 12/5 1602.⁴⁰⁷

Jørn Sandnes räknar för norska Trøndelag under perioden 1548-cirka 1665 med att den där använda tunnan rymde 145 liter. Dess storlek låg alltså mycket nära 1602 års officiella tunna.⁴⁰⁸

Som i ”Gammelsverige” skulle tiondet levereras med råge eller övermål. Enligt en dansk förordning 1651 skulle 1/32 för spannmål och 1/24 för havre vid leverans läggas till utöver vad tunnan rymde - det kallades ”topmål”.⁴⁰⁹ Mycket talar för att det här var tidigare praxis som kodifierades.

Skillnaden mellan de dansk-norska spannmålstunnorna och den samtida svenska om 146,6 liter är i vårt sammanhang negligierbar och jag har bortsett från den i alla

⁴⁰⁶ Fauerholdt Jensen 1986, s. 60. Författaren anser att den använts i administrativa sammanhang över hela riket även före 1602, men att lokala tunnor förekommit i handeln.

⁴⁰⁷ Fauerholdt Jensen 1986, s. 21. Författaren (Fauerholdt Jensen 1964 s. 181 f.) rekonstruerade den vanligaste danska skäppan under medeltiden, Åboskæppen, utifrån en matematisk definition och fastställde dess rymd till 18,051 liter. Tidigare forskning hade antagit att den bara höll 17,4 liter. Den sist nämnda volymen har sedan tagits som utgångspunkt för att beräkna 1600-talets officiella danska tunna à 8 skäppor, till 139,1 liter, en uppgift som fortfarande ibland förekommer i litteraturen (se t.ex. *Norsk historisk leksikon* 2. utgåve, 3. opplag (2004), under uppslagsordet ”kornmål”. I Skåne delades tunnan i 6 skäppor om 24,068 liter.

⁴⁰⁸ Sandnes 1971, s. 315 not 315.

⁴⁰⁹ Förordning af 1651 på Internet <http://www.moelle-forum.dk/index.php?id=99> (2011-07-15). Fauerholdt Jensen (1986, s. 10, 123, not 121) säger att hans beräkningar fastställt exakta värden för ”officiell kornmål (Standarder), men att, utan ”(t)opmål, som var ret almidelig, men også uoverskueligt variable i datiden”. Här hänvisar han till Glaman 1953-56. På s. 70 f. försöker han dock visa överensstämmelsen mellan sin 1602 års åbotunna och 1683 års strukna och till volymen, 139,39 liter, väl kända tunna genom att lägga till 1683 års stipulerade ”opmål”. Men till 1602 års tunna lades ju också tydligen ett opmål. Innebär inte detta att 1683 års tunna faktiskt blev mindre? En recensent påpekar osäkerheten om opmålet: ”Det står ikke helt klart, om forf. (s. 71) mener, at indførelsen af åbotønden kun kompenserer for opmålet, eller om opmålet er blevet beregnet uanset tøndens størrelse.” (Perram 1988, s. 155).

statistikberäkningar. Troligen har även samtiden gjort detta – vid genomgångar av stora mängder domböcker och tullängder från före 1645 för gränshäradet Mark, beläget mellan Halland och Västergötland, har jag inte träffat på några uppgifter som tyder på att tunnorna varit olikstora. 1671 års skattläggningsmetod för Skåne och Blekinge nämner ingen problematik. Även råge och liknande var ungefär lika stora. När *prästationdeuppgifter* använts för skördeberäkningar har ingen sådan uppräkningsmetod med faktorn 1,1 för råge etc., som gjorts för ”Gammelsverige”, ansetts behövlig – prästationdet i de f.d. dansk-norska områdena kan antas ha uppburits till fullo enligt bestämmelserna eftersom det oftast togs av prästen direkt ”i neken” på åkern.

Arent Berntsen anger en del för vår statistik relevanta uppgifter: Endast tunnor märkta ”1602” och med tre lejon inbrända fick på hans tid användas i Danmark-Norge. I Halland delades tunnan i 8 små eller 6 stora skäppor, i Skåne och Blekinge i 6. Spannmålsskäppan i sin tur delades i allmänhet i fyra fjärdingar. Även Bohuslän, Gotland och Trondheims län (där Jämtland och Härjedalen ingick) räknade 6 skäppor på spannmålstunnan. Berntsen behandlar även de större spannmålsmått man ibland stöter på i Skånelands källor: 1 pund råg, korn eller bovete räknades sålunda till 20 skäppor, 1 pund havre till 40. I Luggude och Bjäre härader räknades dock 24 skäppor på 1 pund råg eller korn. 40 tunnor råg, korn eller bovete utgjorde en läst mot 80-96 tunnor för havre. Lästen skulle väga 12 lispund. I Halland räknades aldrig spannmål i pund och sällan i läster. Då det senare någon gång förekom räknades 12 tunnor råg eller korn eller 18 tunnor havre på lästen.⁴¹⁰

För en eventuell diskussion om kornas mjölkavkastning kan Berntsens uppgifter om skiftande mål och vikter för smör i olika landsdelar vara värda att nämna: i Skåne vägde smörtunnan 16 lispund, i Blekinge 15 och i Halland 14 pund. 1 lispund smör delades i 24 mark. I Blekinge höll smörtunnan i Lister och Bräkne härader 14 lispund 6 mark, i Medelstad 15 lispund. I Bohuslän räknades på Berntsens tid 14 pund på smörtunnan, mot tidigare 20 i Sunner- och Norrviken.⁴¹¹ Detta kan tolkas som att lispundet, som tidigare i Sverige, vägde olika mycket i olika områden. Uppgifterna måste också tolkas i ljuset av begreppen ”brutto” och ”netto”. Så bestämde Fauerholdt Jensen den skånska smörtunnan till 16 köpenhamnska lispund à 7,9495 kg., d.v.s. 127,192 kg., ”brutto”, detta vid kvantiteter under 1 tunna vilket kallades sammanvägt mål eller ”med træet”. ”Netto” räknades 14 lispund, alltså totalt 111,293 kg. smör på tunnan. Vi talar här om uppbrödstunnor. En liter smör vägde 0,97 kg.⁴¹²

Städernas resurser

Jordbruksuppgifterna för de gamla dansk-norska städerna är fragmentariska.

Åkerarealen har för statistiken måst uppskattas från tiondeuppgifter, kartor, andra lantmåteriuppgifter m.m., ofta på tidsmässigt långt avstånd från 1630.

Städernas boskapsuppgifter är än skralare – de saknas nästan helt för alla landskapen. Visserligen finns ibland i samma källor som använts för åkerbruket uppgifter om höavkastning, men städerna har kunnat utfodra eventuell boskap också med inköpt foder (eller, mindre troligt, sålt av sitt egenproducerade hö till omgivningen). Höuppgifterna tillåter alltså inga uppskattningar av stadsbornas boskapshåll.

⁴¹⁰ Berntsen, 4, ss. 485, 506, 513, 524.

⁴¹¹ Berntsen, 4, ss. 485, 506, 513, 524.

⁴¹² Fauerholdt Jensen 1986, s. 63 ff.

Hur beräkningarna gjorts för den enskilda staden framgår av anmärkningarna för enskilda landskap i nästa avsnitt.

Städernas skördar 1630 har beräknats efter ett antaget korntal på 3. Det innebär att antalet tunnor eller antalet besådda tunnland åker multiplicerats med 3.

Anmärkningar för enskilda f.d. danska eller norska landskap

Beträffande Särna och Idre, se Dalarna i det föregående!

Blekinge

Mantal

Beträffande detta, se avsnittet om ”Skåne och Blekinge” längre fram i det följande. Jag har räknat med att inga säterier fanns i Blekinge cirka 1630.⁴¹³

Åker och äng

Uppgifter om åker och äng i Blekinge har inte påträffats för tiden runt 1630. De källor som bevarats redovisas också närmare under avsnittet ”Skåne och Blekinge”. Besked om potentiell åkerareal och ängsavkastning per mantal finns att hämta först i protokollen från de jordrevningar som företogs i landskapet 1670-1672. Uppgifterna måste dock för Listers härad kompletteras med protokoll från liknande uppmätningar 1684-1687.⁴¹⁴ Bl.a. den ringa förekomsten av obrukade gårdar i landskapet 1630 (se nedan) talar för att jordrevningsuppgifterna bör nära avspegla vad som varit maximal potentiell åker och äng även tiden kring 1630.

Boskapsskötseln

I Skånelands skogsområden överflödade enligt Arent Berntsen betesmarker som kunde föda mycket boskap.⁴¹⁵ Några kvantitativa uppgifter ger han dock inte. Boskapsuppgifter motsvarande dem i de svenska BoU saknas helt för Blekinge från tiden kring 1630. Av materialet från en dansk boskapsskatt 1657 finns intet spår i arkiven.⁴¹⁶ Liksom beträffande åker och äng finns systematiska uppgifter om antalet djur att hämta först från de nämnda revningsprotokollen 1670-1672 och 1684-1687. Dessa djur har, med stora reservationer, statistikförts för att representera även tiden runt 1630, på motsvarande sätt som kommer att beskrivas för Skåne längre fram. Hur representativa dessa uppgifter eventuellt kan vara för vår mätpunkt cirka 1630 diskuteras också längre fram.

Representativiteten hos boskapsstatistiken får ses som betydligt osäkrare än de nyss nämnda åker- och ängsuppgifterna.

En företeelse, typisk för Skåneland, var uppfödandet av gödoxar för export. Sådant förekom också i Blekinge, så utskeppades exempelvis 304 stalloxar sjövägen från landskapet 1665.⁴¹⁷

Nästa sida: Karta överBlekinge län. Källa: v. Mentzer 1869.

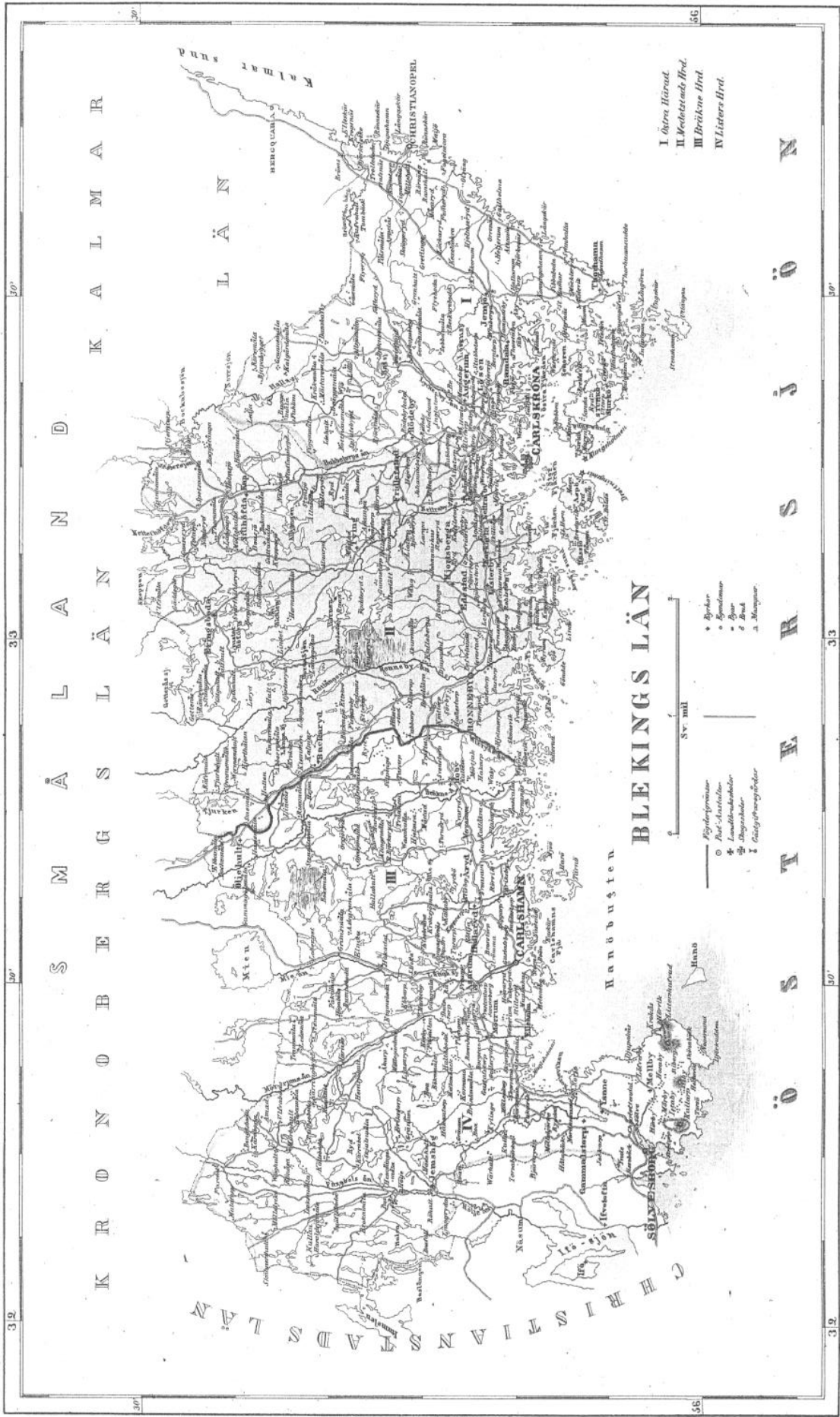
⁴¹³ Berntsen nämner uttryckligen att det åtminstone på hans tid inte fanns några. (Berntsen, 1, s. 73). Prästrelationerna från 1624 (Tuneld 1934) uppger inte heller några herrgårdar.

⁴¹⁴ Kammarkollegiet, Andra provinskontoret, vol. 617, 619, 623, 624, 627 1-2, RA; Skånska generalguvernementskontorets och landsbokhålleriets arkiv, GIIIA:39, LLA. Listers härad har också protokoll från 1670-1672, men de upptar inte boskapen.

⁴¹⁵ Berntsen, 1, s. 73 f.

⁴¹⁶ Bennike Madsen 1978, s. 42.

⁴¹⁷ Björnsson 1946, s. 70.

16°

33

33

16°

33

K R O N O B E R G S L Ä N
S M Å L Ä N D
K A L M Å R

KALMÅRSUND

L Ä N

BLEKINGS LÄN

KARLSTADEN

- I Östra Härad.
- II Vedetö och Härad.
- III Bräkne Härad.
- IV Lister Härad.

56

56

16°

33

16°

33

Ö S T Ö R G Ö T L Ä N

CHRISTIANSTAD

Tiondet, odlade grödor

De övergripande principerna för tiondeuttaget överensstämde med Skånes. Antalet bevarade tiondeuppgifter från Blekinge tiden nära 1630 är färre. Av en sammanställning från 1673 framgår att kyrkotiondet var allmänt bortstätt och att prästerna normalt inte, som på de flesta håll i Skåne, tog sin del av tiondet i neken direkt på fälten, utan i form av tröskad säd. Tiondet utgick inte sällan i smör istället för säd.⁴¹⁸

För Blekinge är de statistiska tiondeuppgifterna som använts för att fånga grödofördelningen såpass sena som från 1672 för hälften av socknarna, för övriga socknar från cirka 1662.

Statistiken uppgifter är hämtade från flera olika källor och avser oftast kyrkotiondet, ibland kronotiondet och i några fall prästtiondet. Dessa olika tionden uppvisar dock, när de förekommer samtidigt i materialet, oftast stora likheter vad gäller fördelning på sädesslag. Om skillnader i sammansättningen framkommer har den utförligaste statistikförts.⁴¹⁹ När tiondet anges i pund har jag räknat 20 skäppor på detta och 6 skäppor på tunnan.⁴²⁰ Den använda tiondeuppgiftens år anges i en särskild kolumn i själva statistiken. Om tiondet varit bortstätt anges tiden för städjans ingående. Förhoppningsvis kan den intresserade leta sig fram till den använda källuppgiften med hjälp av denna källredovisning.⁴²¹

Som redan framgått kunde tiondet i Blekinge sättas ganska oberoende av spannmålsproduktionen. Detta visas bl.a. av ett klagomål från Mörrums socken till Skånska kommissionen: socknen klagar över att man ”aff arilds thid” gett 4,5 tunnor råg och 14 tunnor korn till kyrkan, men att städjan 1663 satts till 10 tunnor råg och 10 tunnor korn, trots att många inte sådde någon råg.⁴²²

Odlingssystem

Hela landskapet, med ett obetydligt undantag, har tillämpat ensäde på 1600-talet. Undantaget är några byar i östra delen av Kristianopel socken som tycks ha tillämpat tvåsäde, åtminstone i slutet av århundradet.⁴²³ Jag har överallt räknat med ensäde.

⁴¹⁸ Handlingar rörande tiondet 1673-1694, Skånska generalguvernementskontoret och landsbokhålleriet, Skånska kommissionens angående akademiens m.m. förvaltning arkiv, HII:4, LLA.

⁴¹⁹ Beträffande likheter se t.ex. tiondeuppgifterna från Ljunits härad 1658. Kommissionsmaterialet från 1673 ger goda möjligheter att jämföra tiondets olika delar. Där framgår bl.a. i några fall att havre saknades i kyrkotiondet fastän prästens tionde har med den. Här framgår också att olika delar kunde uppbäras i olika former i samma socken, en del som rörligt, en bortstätt o.s.v..

⁴²⁰ Björnsson 1946, s. 45. Berntsen, 4, s. 485 ger samma tal för råg, korn och bovete, men uppger 40 skäppor på havrepundet.

⁴²¹ Ibland är årtalet för städjekontraktet oklart. När man bara nämner att det ingåtts under den danska tiden eller att det utgått efter sedvana har årtalet i den statistiska databasen satts till 165x. Om vi bara har en odaterad uppgift från tiondekommissionen 1673 att tillgå, har denna daterats 167x. Av kyrkoräkenskaperna 1673 för Svedala framgår att städjeavtalet ingåtts ett år men det formella kontraktet skrivits året efter.

⁴²² Björnsson 1946, s. 50.

⁴²³ Björnsson 1946, s. 84 f.

Städernas åker och äng

Elleholm var nedlagt år 1600; i jordrevningsprotokollen från slutet av 1600-talet nämns dock *Elleholms ladugård* med 54 tunnlands åker och 130 lass hö. Dessa har lagts till socknens övriga, på vanligt sätt, beräknade resurser.

Statistikens *Sölvesborg* inbegriper både staden och den långt senare tillkomna landsförsamlingens resurser. Stadens *slott* anges i jordrevningsprotokollet för Listers härad ha haft ett utsäde av 22,2 tunnor råg och korn och skördat 150 lass hö. Detta har adderats till socknens övriga beräknade resurser.

Ronneby. 1640 bröts Backaryds socken ut från Ronneby. Staden kom att läggas ner 1680 till förmån för det nya Karlskrona. Uppgifter om stadens åker är svårfunna. När uppgifter finns från tiden efter 1680 avser de något annat än det Ronneby som här intresserar oss. Sven Björnsson räknar för 1684, då staden var nedlagd, med ett utsäde på 613,5 tunnland för dåvarande Ronneby socken exklusive Backaryd. Denna siffra har jag antagit inbegriper de eventuella gamla stadsjordarna.

Lyckå/Lyckeby lades ner år 1600. Enligt en uppgift från 1630 uppgick socknens prästtione till 20 skäppor korn.⁴²⁴ Ortens resurser 1630 har antagits ingå i Lösens.

Städernas boskap

Städernas boskap har beräknats på sätt som beskrivs under anmärkningarna om Skåne i det följande. Därvid har följande tagits som utgångspunkt:

För *Sölvesborg* räknar jag med 109 hushåll 1620.⁴²⁵ Jag har betraktat staden som en ”fästningsstad” (om begreppet, se närmare i avsnittet om Skåne längre fram). Den ovan nämnda uppgiften om slottet uppger också att slottet haft bete för 49 boskap samt en hage för 6 kor, 4-5 kalvar och 2 hästar. Dessa djur har fogats till övriga framräknade djur.

Statistikens *Ronneby* omfattar både staden och landsförsamlingen (minus Backaryd). 1659 hade staden enligt Sven Lilja 271 hushåll (han anger inga i tiden mer närliggande uppgifter). Jag har bedömt staden som ”landsbygdsstad” och därmed, som visas under avsnittet om Skåne längre fram, antagit liknande boskapsuppsättning per hushåll som Ystad.

Karlshamn och *Karlskrona* fanns ännu inte 1630. Deras områden ingick under dansktiden i Augerums respektive Asarums socknar. Statistikens ”Karlshamn” och ”Karlskrona” avser för 1630 beräknade resurser och skörd på den del av moderförsamlingarnas yta där städerna sedermera skulle komma att anläggas.⁴²⁶

Blekinges skörd 1630?

”Tiondeskörden” för 1630 har uppskattats på samma sätt som framgår för Skåne i det följande. En skörd har först beräknats med hjälp av tiondesiffror från 1673. Dess storlek i förhållande till ”Gammelsveriges” vid samma tid har antagits gälla även 1630. Beräkningen för Blekinge är dock osäkrare än den för Skåne. Helst hade vi velat använda prästtioneuppgifter, men 1673 års siffror för Blekinge avser oftast kyrkotiondet, statt 10-20 år tidigare. Beräkningarna blir därmed ytterst ungefärliga och har i likhet med

⁴²⁴ Biskopens i Lund arkiv, Berättelser om prästkallens inkomster 1630, volym EII:4, LLA.

⁴²⁵ Lilja 1996 räknade med 103 för 1624.

⁴²⁶ Palm 2000.

motsvarande slags siffror för Skåne räknats upp med faktorn 100/73 för att kompensera för att kyrkotondet var genomsnittligt lägre än prästetiondet. Beräkningarna och deras resultat redovisas närmare i avsnittet om Skåne längre fram.

Övrigt

Berntsen uppger att ”fruktbarheten” för Blekinges del var ungefär som i Skåne, men i Blekinge fanns mer skog. Viktiga näringar här var timmer- och vedhugning vars produkter blekingeborna delvis förde ut till andra länder på egna skutor.⁴²⁷ Tiderna kring 1630 var svåra. Det närmsta vi kan komma några kvantitativa uppgifter är eventuellt förekommande notiser om ödesmål i danska länsräkenskaper kring 1630: Från Sölvesborg nämns 7(?), Nättraby 1 och Mjällby 7,25 mantal som öde, det mesta p.g.a. gårdsbränder. Från Kristianopels län anges 5 enheter och Augerum 14 som öde och förarmade, de flesta ”målar”, d.v.s. relativt små gårdar; från Lösen 10, mest ”gårdar”; för Lyckeby 7 enheter, blandat gårdar och målar; Ramdala 34 enheter mest gårdar; Jämjö 7 gårdar och för Torhamn 18 enheter som öde.⁴²⁸ Sammanlagt hade landskapet knappt 1 800 jordeboksmantal fördelade på ungefär dubbelt så många bruk (hushåll) i början av 1600-talet. Siffran pekar på en relativt obetydlig ödeläggelse, dessutom, åtminstone delvis, av en art som inte behöver betyda att åker och äng inte utnyttjades.

En del ytterligare uppgifter som berör Blekinge lämnas i avsnittet om ”Skåne och Blekinge” längre fram i denna rapport.

Sven Björnsson har gett följande siffror för Blekinges åkerareal från senare jordrevningar⁴²⁹:

1671	12 081 tunnland
1684	10 634 tunnland
1757	17 012 tunnland

Med mina tillägg för prästgårdar etc. erhöles en uppskattad möjlig total åkerareal på drygt 14 000 tunnland cirka 1630.

⁴²⁷ Berntsen, 1, s. 73 f.

⁴²⁸ Länsräkenskaper för dessa län 1630, mikrofilm, Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund.

⁴²⁹ Björnsson 1946, s. 78, 289 f.

Bohuslän

Anmärkningar om Askims och Östra Hisings härader samt Göteborgs stad har förts under avsnittet om Västergötland i det föregående.

Mantalet

För landskapet Bohuslän har mantalen hämtats från 1659 års jordebok i svenska riksarkivet. Säterierna saknas i regel i de nämnda böckerna. Deras mantal har kompletterats enligt bilaga 1.⁴³⁰

Åker och äng

Peder Claussøn Friis beskrev 1632 Bohuslän och betraktade landskapet som ett gott spannmålsområde.⁴³¹ Arent Berntsen såg också Bohuslän som ett landskap med goda sädesland, rent av ett av Norges bästa åkerbruksdistrikt. Särskilt i norra delen av landskapet tycks åkerbruket ha varit gott.⁴³²

Det mer specificerade agrarhistoriska källmaterialet från Bohuslän kring 1630 är delvis svagt. Utöver vissa normativa uppgifter i form av norska skattebrev från 1647 och framåt (se nedan), föreligger ett detaljerat källmaterial i omfattande jordrevningsprotokoll från 1662-1666. För ett stort antal gårdar ges där uppgifter om utsäde, mätt i tunnland, samt hötillgången. Gårdarnas oförmedlade och eventuellt förmedlade mantal framgår också.⁴³³ Guvernören över det nyligen erövrade landskapet hade 1662 utsett lantmätaren Kettel Classon Felterus att genomföra revningen. Till sin hjälp fick han fogdarna, samt läns- och nämndemännen. Av inledningen till protokollen får man intrycket att revningen föränleddes av klagomål från vissa hemmansbrukare men också av den svenska kronans intresse för att höja skatteintäkterna.⁴³⁴ Revningsmaterialet är, trots att det är sent i förhållande till vår eftersträlvade mätpunkt cirka 1630, att föredra framför normuppgifterna när man vill uppskatta åker och äng och har därför använts för statistiken.

Det är betydande delar av landskapet Bohuslän som täcks av jordrevningsmaterialet; en sjättedel av det totala mantalet. Men alla gårdar inventerades inte – det gäller Inlands fögderi liksom några enstaka socknar på andra håll och i några socknar revades bara enstaka mantal. I senare fallet har genomsnitt från grannområdena eller, för Inlands del, genomsnitt för hela landskapet fått suppleras saknade uppgifter.⁴³⁵ För några särskilt

⁴³⁰ Gösta Framme har beskrivit sidor av skattesystem och ekonomi i delar av landskapet på 1600-talet. Framme 1999, s. 326 ff.

⁴³¹ Claussøn 1632, s. 23.

⁴³² Berntsen, 1, s 270 ff.

⁴³³ Jordrannsaktionsprotokoll, Göteborgs och Bohus läns jordebok 1665, del 2, RA. Efter första upplagan av denna skrift har konstaterats ägobeskrivningar för bl.a. 1626 i Från norska riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, vol. 25, svenska RA. De är här intressanta beaktas.

⁴³⁴ Gösta Framme (1999) använder protokollen för att avslöja gamla ödegårdar och att redovisa de revade hemmanens beskattningshistoria. Bara mera sällan berör författaren åker- och ängsresurser.

⁴³⁵ Uppgifter för mindre än 5 mantal per socken har excerperats för socknarna i Bokenäs och Stångenäs skeppsredor, Torslanda och Rödbo (Kungälv) på Hisingen, Hogdal, Näsing och Lommelund i Vätte, samt Bottna och Kville i Kville skeppsreda. För dessa har jag föredragit vägda genomsnitt för respektive skeppsreda. För Inlands Södra och Nordre, Inlands Fräkne och Inlands Torpe, där revningsuppgifter saknas, har genomsnitt för hela landskapet fått ersätta vad som saknas (9,9 tunnland respektive 34,6 vinterlass).

uppgiftsrika socknar bygger statistiken på systematiska slumpvisa urval om 30 gårdar. Utsädet anges i ytmåttet tunnland, vilket vi som vanligt kan anta innebär ungefär 1 tunnans utsädesvolym av råg eller korn. Protokollen uppger uttryckligen att lantmätaren räknat med 5 skäppland på tunnlandet (traditionellt räknade Bohuslän som Västsverige 6 skäppor på tunnann, men här har man alltså gått över till den nya, större, skäppa som nämndes i ett tidigare avsnitt – s. 53 f. – om tunnstorleken i Västergötland).

Ofta redovisar protokollen separat tidigare icke mantalssatta resurser på torp, husmansplatser, ödegårdar⁴³⁶, s.k. skogs- eller kronotegar eller öar som hörde till gårdarna (och för vilka skatt betalades till gårdsägarna och inte till kronan). När resurserna på dem tyckts ha varit i bruk har de lagts till huvudgårdens. För en del spridda sådana lägenheter där den gård de lytt under inte anges har resurserna excerperats bara i den mån enheterna vid revningen åsatts mantal. Dessa uppgifter ger ytterligare uppfattning om vad som ansågs vara det normala resursinnehållet hos det lokala mantalet. Att revningsmännen bara tar med brukad åker framgår av att man för t.ex. ödegårdarna anger potentiella åkerlägen och möjligt antal tunnland på dessa. Man noterar att även gårdar under säterier, t.ex. Morlanda, revades, dock inte själva huvudgårdarna.

Representativiteten hos de revade gårdarna är avgörande för källmaterialets användbarhet för statistiska ändamål. En viktig sak med de bohuslänska revningarna i detta sammanhang är att det inte bara är bönderna på svaga hemman som begärt sänkt mantal, även kronan har letat resurser och initierat undersökningar av ekonomiskt starka gårdar för att kunna höja mantalen. Revningarna ledde också till både höjda och sänkta mantal. Vi kan alltså inte misstänka att vi bara rör oss med särskilt svaga hemman. Även att så mycket av landskapets totala mantal ingår i revningsmaterialet talar för en betydande representativitet.

Revningsuppgifterna för 44 undersökta socknar kan beskrivas som följer:

	Tunnland per mantal	Vinterlass per mantal
Medelvärde	10,0	34,9
Medianvärde	9,40	32,4
Minimum	3,30	6,70
Maximum	16,8	69,4

Minimum och maximum för utsäde och hölass visar att stora skillnader kunde finnas mellan enskilda gårdar. Om de revade gårdarna kunde ses som ett slumpmässigt urval av samtliga gårdar (vilket de strikt taget inte är) fås en felmarginal kring medelvärdena på drygt $\pm 5\%$. Ofta är det dock stora delar av socknarnas gårdar som revas.

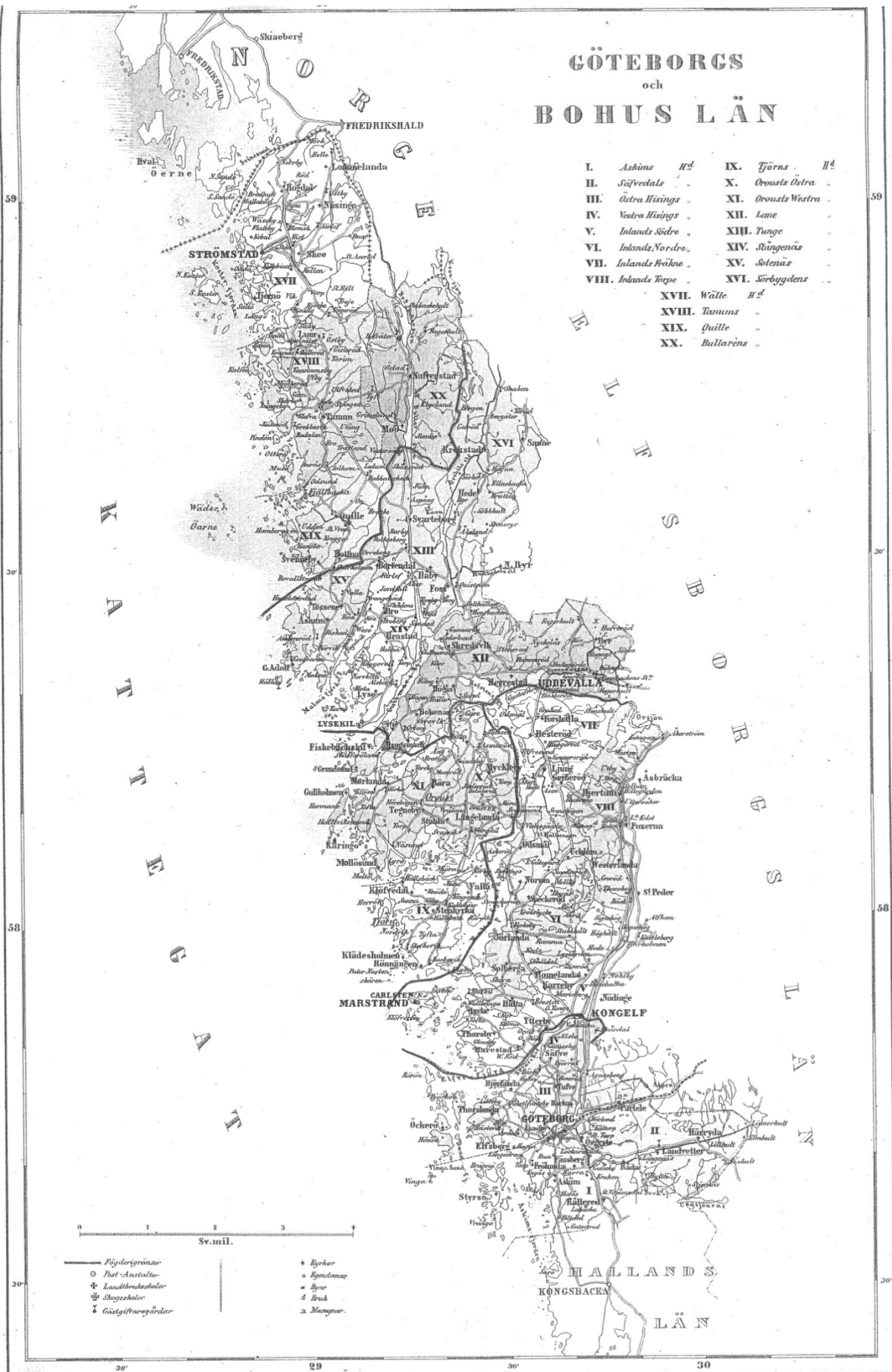
På nästa sida: Karta över Göteborgs och Bohus län. Källa: v. Mentzer 1869.

Högås i Sunnerviken, som också bara har några få mantal i revningsmaterialet, har fått representeras av Herrestads siffror.

⁴³⁶ Revningsprotokollens ödegårdar står sällan mantalsförda i 1659 års jordebok utan skymtar bara som ”ödeleding”, ”ödeskatt” o.s.v. Framme 1999 ger i regel möjlighet att avgöra om en ödegård var jordebokförd.

GÖTEBORGS och BOHUS LÄN

I. Askims H ^d	IX. Tjärns H ^d
II. Sjövedals	X. Örons Östra
III. Östra Hisingrs	XI. Örons Västra
IV. Västra Hisingrs	XII. Låne
V. Inlands Södra	XIII. Tunge
VI. Inlands Norra	XIV. Stängens
VII. Inlands Fräna	XV. Sotenäs
VIII. Inlands Töpe	XVI. Sörbyggdens
	XVII. Wälte H ^d
	XVIII. Rauums
	XIX. Quille
	XX. Bullarens

Uppgifterna låter sig, åtminstone vad gäller utsädet, någorlunda förena med normerna i skattebrev från 1647 och framåt. Enligt dessa utgick för en hel gård 4 skeppunds ”tunga”, ett norskt skattemått.⁴³⁷ Arent Berntsen uppgav på 1650-talet att det i de norska områden där spannmål odlades, alltså bl.a. Bohuslän, på gårdar med 2 pund tunga såddes 7-8 tunnor säd och bärgades 40 lass äng.⁴³⁸ Det innebär att 14-16 tunnors utsäde och 80 lass äng bör ha varit vanliga på en norsk helgård. Geografiskt mer precisa är uppgifterna i 1690 års skattningsmetod för länet som säger 10-16 tunnor.⁴³⁹

Vad gäller ängen, mätt i vinterlass, hamnar vårt revningsresultat långt under den allmännorska normen, men vi vet inte vad slags lass den avsett. Revningarnas hölass hamnar dock nära den bohuslänska skattningsmetodens parmar, 30-50, även om detta hömått kanske inte utan vidare kan jämföras med revningarnas vinterlass.

Revningsprotokollen anger nästan alltid höet ospecificerat eller som hårdvallshö. Bara i få fall nämns också starrhö eller hö från myrar och mossstråk. Höproduktionen växlade med årsväxten och protokollen talar om år då ”god gräsväxt är”. Ofta anges ett produktionsintervall: 8-10, 20-30, 30-40, 60-80, 80-100 stackar. Jämförelser visar att tre stackar ungefär motsvarar ett vinterlass. Vid excerperingen har mitten av respektive stackintervall ansetts motsvara ett medeltal för avkastningen. Löv nämns på många av gårdarna, tydligen en viktig foderresurs även om den inte kvantifieras.

För uppskattningar av det totala antalet tunnland åker i en socken har jag multiplicerat det oförmedlade mantalet enligt jordeböckerna (kompletterat med prästgårdars och säteriers mantal som ej tas upp i dem) med socknens tunnlandsmedeltal enligt revningsmaterialet. På motsvarande sätt har gjorts med hölassen.

Boskapsskötseln

Bohuslän uppgavs av samtiden ha gott om bete till boskap på ”öar och utklippor”.⁴⁴⁰ Men några uppgifter om antal djur eller, med ett par undantag, djurstammens sammansättning ges inte. Revningsprotokollen lämnar bara sporadiska uppgifter om nöt, getter och får. Berntsen omtalar bok- och ollonskogar, de enda i Norge och Claussøn nämner uttryckligen svin i samband med dessa skogar, alltså ollonsvin.⁴⁴¹

För Bohuslän saknas i stor utsträckning källmaterial av samma höga detaljeringsgrad som de svenska BoU ger. Hötillgången säger emellertid en del om vilka ungefärliga gränser som fanns för hur många djur man kunde vinterfodra.

Hur många nötkreatusenheter kunde då födas på ett bohuslänskt vinterlass?

Jordrevningsprotokollen nämner ett fåtal gånger boskapsinnehaven på granskade gårdar:

⁴³⁷ Thulin 1935, s. 62.

⁴³⁸ Berntsen, 2, s. 88.

⁴³⁹ *Skattnings Methode för Bohus Län; af den 12 Dec. 1690* (från Björck 1851).

⁴⁴⁰ Claussøn 1632, s. 23 ff; Berntsen, 2, 270 ff.

⁴⁴¹ Berntsen, 2, s. 272; Claussøn s. 23.

Resurser på några bohusslänska gårdar cirka 1660

Härad, socken	Mantal	Tunnland	Stackar	Vinterlass	Djur	Djur per vinterlass	Anmärkning
Orust, Morlanda	1	10	80	26,7	24	0,90	kreatur plus annan småboskap
Orust, Tegneby	0,1	1,2	20	6,7	4	0,60	husman eller torp
Tanum, Tanum	0,5	8	120	40,0	30	0,75	nöt förutom andra kreatur
Tanum, Lur	0,3	5	65	21,7	20	0,92	nöt förutan getter och får
Vätte, Skee	0,3	2,4	40	13,3	9	0,68	kreatur
Vätte, Skee	1	6,5	70	23,3	14	0,60	nöt förutan andra kreatur
Vätte, Tjärnö	1	6	84	28	19	0,68	nöt förutan annan småboskap

Källa: Jordrannsaktionsprotokoll, Göteborgs och Bohus läns jordebok 1665, del 2, RA.

Antalet djur, som synes mest nöt, i detta lilla urval är starkt korrelerat med gårdarnas vinterlass ($r_{xy} = +0,949$).⁴⁴² Omräknat till medelvärde ger tabellens data 0,73 ”nöt” eller ”kreatur” per vinterlass. Hur stämmer detta medeltal med andra uppgifter? På grund av oklarheterna kring den tidigaste hönormsuppgiften får vi nöja oss med att jämföra med skattläggningsmetoden för Bohuslän 1690. Den anger 10-12 ”kor och oxar med likaså många ungboskap samt 30 får och 4 stycken ökar eller hästkreatur på ett helt hemman”.⁴⁴³ I nötkreatursenheter gör det 24-27. Revningsuppgifterna ovan gav 34,9 vinterlass per mantal. Multiplicerar vi det med 0,73 fås 25,5, nästan samma siffra som antalet Ne enligt skattläggningsmetoden!⁴⁴⁴

⁴⁴² Ett par gårdsnotiser finns också om antalet möjliga sommardjur på bete: på Orust, Morlanda, födde ett fjärdedelshemman hela 50 kor om sommaren, i Tanum hade ett lika stort 20 kreaturs mulbete.

⁴⁴³ *Skattläggnings Methode för Bohus Län; af den 12 Dec. 1690*, hos Björck 1851.

⁴⁴⁴ Vissa andra boskapsrelaterade uppgifter föreligger från tiden kring 1630, men har visat sig svårtolkade: Liksom i Jämtland och Härjedalen utgick i Bohuslän en boskapsskatt 1629. I Bohuslän debiterades den, i likhet med vad som var vanligt i övriga Norge, efter schablon, i Bohuslän ½ riksdaler per helgård och kan därför inte användas för någon meningsfull boskapsstatistik. Ytterligare en källa som associerar till boskapsbeståndet har påträffats. I redogörelser från 1624 över prästernas inkomster (Johnsen 1905 B) nämns ”afvekstesmör”. Axel Emanuel Holmberg 1867, I, s. 333 uppger att de bohusslänska prästernas rätt till ”Afwigte Smør” från alla sockenbor med djur bekräftades 1628. En notis i SAOB förklarar med ett citat från 1722 vad detta avsåg: ”Afväxte Smør, en Marck effter hvar Koo, som Bonden på Gården äger”. För hela landskapet 1624 ger denna taxa cirka 7 500 kor, en siffra som förefaller orimlig: den motsvarar bara drygt en ko per hushåll, ett mycket lågt antal jämfört med uppgifter från ”Gammelsverige” den aktuella tiden och t.ex. 1657 års uppgifter från Bohuslän. Det är oklart om den nämnda definitionen avsåg Bohuslän. Betydelsen av begreppet ”afväxte smør” är möjligtvis speciell för landskapet. Av länets samtida jordeböcker framgår nämligen också en annan betydelse: en skatt som prästen skulle betala ”för sitt prästgåld” (se Jordebok för Göteborgs och Bohus län 1659, RA, under t.ex. socknarna Myckleby och Tossene). Ingen som helst statistisk korrelation framkommer mellan Ne-beräkningen utifrån antalet lass och detta smör.

Bättre besked om djurhållat ges för delar av landskapet i några fragment från en ganska detaljerad boskapslängd från 1657, lik de svenska BoU.⁴⁴⁵ Den redovisar hästar, oxar, kor, får, getter och svin för följande socknar:

Beskattad boskap i Bohuslän 1657

Härad	Socken	Hästar	Oxar	Kor	Får	Getter	Svin
Västra Orust	Tegneby		107	639	580	93	102
Västra Orust	Röra		87	552	578	49	86
Västra Orust	Morlanda		107	691	548	23	100
Östra Orust	Stala		116	648	726	177	99
Östra Orust	Långelanda		92	473	422	37	86
Östra Orust	Myckleby		85	598	608	36	92
Östra Orust	Torp		46	262	253	7	48
Tjörns	Valla		124	622	591	48	64
Tjörns	Stenkyrka		198	959	957	93	129
Tjörns	Klövedal		56	300	304	12	39
Västra Hisings	Torslanda	27	26	110	244	63	91
Västra Hisings	Öckerö	3	8	127	337	0	11
Västra Hisings	Rödbo	21	33	189	319	5	26
Västra Hisings	Björlanda	46	145	879	1 153	84	143
Västra Hisings	Säve	44	198	1 521	1 608	29	405
Västra Hisings	Backa	21	36	208	196	0	42
Totalt		162	1 464	8 778	9 424	756	1 563

Anmärkning: Avgiften var för 8 skilling per häst, ko eller kviga över ett år; per årsgammalt svin 1 skilling; per get, ”hvor de må holdes”, lika mycket; per får, vädurar, lamm och ”bede”, samt per bistöck 1 skilling. (Bennike Madsen 1978, s. 388). För Hisingen redovisas hästar, stutar och kor ibland på en rad med en sammanlagd siffra. Då har jag i brist på bättre måst göra skattningar från de poster där djuren redovisas separat, vilket kan innebära en viss missvisning. Djurens benämning växlar: På Hisingen kallas oxar ”stude” och på Orust och Tjörn ”øxne”, men har för statistiken antagits vara samma sak och förts under oxar. På Orust och Tjörn nämns märkligt nog inga hästar.

Källa: Lensregnskaber Baahus len og Vigen, Längd över kvegskatten 1657, mikrofilm i GLA.

En granskning av den bohusländska längden uppvisar vissa skillnader jämfört med de svenska BoU. Enligt Jørn Sandnes ingår bara sommarboskap över ett års ålder i de norska längderna. Någon ytterligare uppdelning mellan äldre och yngre djur förekommer inte.

Låt oss se vad dessa uppgifter säger. Det kan först finnas skäl att homogenisera dem att passa de svenska BoU-uppgifternas fördelning på ålder. För detta har en uppskattad åldersuppdelning gjorts utifrån BoU-uppgifter från 1620-talet och de svenska Askims och Östra Hisings härader. Dessa, som med tiden kom att ingå i Göteborgs Bohus län, delar många geografiska drag med det norska Bohuslän – de anknyter till Bohuläns sydligaste delar, inbegrep kust vid Västerhavet, hade både skogs- och slättområden och sträckte sig ett par mil inåt land. Både de svenska BoU och 1657 års norska uppgifter utelämnade de

⁴⁴⁵ Lensregnskaber: Baahus len og Vigen 1601-1658, Längd över kvegskatten 1657, mikrofilm i GLA.

allra yngsta djuren, men BoU uppdelar övriga djur efter vuxna och unga. Följande relationer mellan unga djur och summan (unga + gamla djur) kan då avläsas: Stutarna utgjorde 70 % av antalet oxar + stutar; kvigor 23 % av kor + kvigor; lammen 32 % av får + lamm; getkiden 39 % av gamla + unga getter; grisarna 71 % av gamla + unga svin. (Notera alltså att vid denna beräkning och närmast följande för Älvsborgs län inga tillägg gjorts för de i BoU utelämnade allra minsta djuren enligt Hannerbergs. 17 f. ovan.)

Verkar 1657 års bohusbesättningar rimliga om vi jämför de enligt dessa relationer åldersjusterade uppgifterna med andra samtida? En jämförelse med Älvsborgs läns BoU-uppgifter ger följande relationer mellan olika djurslag (kor=1):

	Oxar	Stutar	Kor	Kvigor	Gl. får	U. får	Gl. getter	U. getter	Gl. svin	U. svin
Bohuslän 1657	0,1	0,2	1,0	0,3	1,0	0,5	0,1	0,1	0,1	0,2
Älvsborgs l. 1620-t.	0,2	0,2	1,0	0,3	1,0	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2

Vid en jämförelse framstår de bohuslänska uppgifterna påfallande lika de älvsborgska. De skillnader som finns kan sannolikt förklaras med geografiska förhållanden, t.ex. de relativt fler getterna i Älvsborgs län med att detta län troligtvis var skogrikare än Bohuslän.

Den uppmärksamme läsaren märker att hästhållet i Bohuslän hamnat utanför fokus i det föregående. De bohuslänska hästuppgifterna 1657 erbjuder ett särskilt problem – fanns verkligen inga hästar på Orust och Tjörn? 1690 års skattläggning nämner fyra hästar per mantal som normalt för landskapet och vid mitten av 1700-talet hade bönderna på dessa öar vanligen åtminstone en eller två hästar.⁴⁴⁶ Jag har valt tolkningen att 1657 års hästuppgifter för Tjörn och Orust är opålitliga och istället antagit att Västra Hisings uppgifter är typiska. Västra Hisings hästar i genomsnitt per hölass har antagits gälla hela landskapet. Hästarna har fördelats på kön och ålder efter BoU för de två svenska häraderna vid Bohusläns södra gräns. 1657 års uppgifter hamnar långt under skattläggningsnormens fyra hästar per mantal.

1657 års bohuslänska boskapsuppgifter kommer från områden med växlande geografiska förhållanden i södra och mellersta delarna av landskapet, som de sannolikt väl representerar. Osäkrare är deras vittnesbörd för landskapets norra delar och östligaste inland. Man måste räkna med att boskapsstammen i Bohuslän kan ha genomgått växlingar under 1600-talets första hälft. Men året 1657 och vår mätpunkt runt 1630 har sannolikt delat många drag; bägge låg ett femtontal år efter förödande krig och oår. Trots all denna osäkerhet har 1657 års uppgifter fått representera även 1630 i vår statistik.

Statistikberäkningarna har gjorts på följande sätt: 1657 års antal djur av olika slag och åldersfördelade enligt ovan har ställts mot antalet hölass i uppgiftsområdena. De kvoter som erhållits har därefter sockenvis multiplicerats med antalet hölass i de uppgiftslösa socknarna. Slutligen har tillägg gjorts för de allra yngsta djuren enligt Hannerbergs modell (se s. 17 f.). De antal djur man kan beräkna i landskapet för 1657 blir följande:

⁴⁴⁶ Martin Linde 2011.

Beräknat antal djur på landskapet Bohusläns landsbygd

Hästar	596
Ston	1 918
Unga hästdjur	259
Oxar	1 887
Stutar	6 202
Kor	30 631
Kvigor	12 001
Gamla får	29 556
Unga får	19 944
Gamla getter	1 908
Unga getter	1 422
Gamla svin	1 899
Unga svin	6 536
Ne	51 080

Om djurslagsfördelningen i det stora hela verkar rimlig kan nivån, antalet djur, väcka större tvekan. Här finns ett par kontrollpunkter där mängden djur kan ställas mot andra resurser? Antalet kor per hushåll blir för Bohuslän drygt 5,3 att jämföra med Älvsborgs läns 4,6. Skillnaden diskvalificerar knappast Bohussiffrorna. Ett intressant test kan också vara att ställa 1657 års antal nötkreatursenheter mot antalet vinterlass från jordrevningsuppgifterna. Antalet hölass var 94 035. Multiplikation av detta antal med 0,73 bör, som framgått, ge antalet djur, mätt i Ne, som man kunde hålla över vintern. Multiplikationen ger 68 646 Ne. Vår uppskattning enligt tabellen hamnar alltså betydligt lägre, vilket antingen kan tolkas som att våra beräkningar av djurhållet gett underskattningar, och/eller att hela ängspotentialen inte utnyttjades 1657. Här finns paralleller i andra landskap. Beträffande städerna, se nedan.

Tionde, odlade grödor

Berntsen nämner Bohuslän som ett område med goda sädesland med korn ("byg"), men också havre.⁴⁴⁷ Claussøn skriver 1632 att i Bohuslän växer "besynnerligt gott korn"; av sammanhanget framgår att det är sädesslaget korn som avses. Bröd bakar man av korngryn.⁴⁴⁸ Att kornodlingen var mycket viktig i landskapet visas av landets säd används till öl (ogräsen "Dudder oc Svimling" gör dock ibland det senare "svimlende").

⁴⁴⁷ Berntsen, 1, s. 270.

⁴⁴⁸ Claussøn 1632, s. 23.

Mer specificerade uppgifter återfanns i olika tiondeuppgifter från 1620-talet.⁴⁴⁹ För räkenskapsåret 1623/1624 finns kyrkoräkenskaper för hela Bohuslän.⁴⁵⁰ Från 1624 föreligger prästtiondeuppgifter i ”ren säd” och åter kyrkotiondeuppgifter specificerade på sädesslag.⁴⁵¹ Sannolikt avser dessa senare uppgifter normala, som det står i dokumentet ”vissa” genomsnittliga tionden för några år före 1624. Prästtiondet utgick före 1694 i stråsäd.⁴⁵² För statistiken har jag föredragit prästtiondeuppgifterna. Dessa, som i källan anges per gäll, har jag fördelat på socknar och på sädesslag efter det först nämnda kyrkotiondematerialet.⁴⁵³

Hur fördelades tiondet? På de flesta håll i det dansk-norska riket delades det vid vår mätpunkt 1630 i tre lika delar. Tidigare förekom andra indelningar. 1608 pågick tvist mellan kronan och Bohusbönderna för att de senare själva behållit ¼ av tiondet. Bönderna försvarade sig, utan framgång, med att hänvisa till kyrkolagen, ”kristenrätten” och hur deras föräldrar hade gjort. Men kronan åberopade att resten av stiftet följde gällande ordinantia av 1536 som stipulerade att tiondet delades i tre delar mellan kronan, prästen och sockenkyrkan. Samma uppdelning hade för övrigt redan fastslagits i ett mandat från Oslo och Hamars stift 1550. Med hänvisning också till den nyligen utgivna Norges rikes ordinantia fastslogs 1608 tredelningen vid straffansvar.⁴⁵⁴ Ordinantian bör ha varit 1607 års norska kyrkoordinantia.

Odlingssystem

Trädesbruk nämns inte av Claesson eller Berntsen för Bohusläns del, ensäde kan därför, i likhet med vad vi vet från senare perioder, antas. Berntsen nämner att rågsvedjor odlades på vissa håll.⁴⁵⁵ Av och till nämner också revningsprotokollen svedjebbruk. Ett exempel är en ödegård i Lur som nu uppgavs överväxt och nerhuggen till svedjor. Svedjeomnämmandena är dock inte tillräckligt systematiska för att kunna statistikföras. Berntsen nämner också spadbruk bland klippor.⁴⁵⁶

Städerna

⁴⁴⁹ Tiondelängder från tiden närmare 1630 har eftersökts på norska, svenska och danska riksarkiven samt på landsarkivet i Göteborg med negativt resultat: Enligt brev från Norska riksarkivets förste arkivarie Tor Weidling saknar Rentekammeren, Kirkeregnskaber, Christiania bispearkiv, Christiania stiftsdireksjon, sådana uppgifter för skördeåret 1630. Uppgifter om kyrkornas tionde och prästgårdsinkomsterna för landskapet 1625 skall dock finnas i Stathållerarkivet, volym DIX, pk. 14, norska riksarkivet. Enligt e-post 26/4 2011 från danska riksarkivets Nils G. Bartholdy saknar också det danska riksarkivet sådana uppgifter, liksom svenska riksarkivet enligt dess arkivförteckning nr 514 (Från norska riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar). Samma gäller länsräkenskaper för Bohuslän i en mikrofilmsamling samt Göteborgs stifts arkiv enligt arkivförteckning, bäge i GLA.

⁴⁵⁰ Film D/159 från danska riksarkivet (Reg 108 b, nr 172a), GLA.

⁴⁵¹ Återgivna i trycket av Oscar Albert Johnsen (Johnsen 1905 B) och hämtade från Christiania bispearkiv, 2.1, Kirkeregnskaber 1624, norska riksarkivet. Johnsens gällsummor stämmer inte alltid helt med hans uppgifter för de enskilda socknarna fastän han enligt noterna utgår från samma källa. Sannolikt är det en kopia av samma inkomstuppgifter som finns i Länsstyrelsens i Göteborgs och Bohus läns landskontors arkiv, volym GIX ab:1, GLA.

⁴⁵² Axel Emanuel Holmberg 1867, I, s. 331 f.

⁴⁵³ För Västerlanda, Hjærtum, Högås, Skredsvik, Herrestad, Jörlanda, Håltå och Solberga socknar, där prästtiondeuppgifterna tyckts osäkra, har kyrkotiondet föredragits. I ett litet antal fall har kyrkotionde som avlösts i pengar räknats om efter källans taxa 1 Rd per tunna korn.

⁴⁵⁴ Göteborgs domkapitels arkiv, volym FXI b:1, GLA. Jämför också avsnittet om Jämtland.

⁴⁵⁵ Berntsen, I, s. 316.

⁴⁵⁶ Berntsen, I, s. 316.

Bohusläns städer var små: 1669-1673 hade *Uddevalla* i medeltal 167 hushåll, *Marstrand* på 1650- talet 258, *Kungälv* vid samma tid 200.⁴⁵⁷ Uddevallas resurser har i statistiken antagits representerade av Bäve sockens. Marstrands jordbruk har ansetts så obetydligt att det satts till noll, en viss underskattning sannolikt. Kvarstår *Strömstad* och *Kungälv*. Den förra grundades först 1672 och dess område ingick dessförinnan i Skee socken. Skees data har fördelats på den blivande staden och socknen efter beräknad yta. *Kungälv* brändes 1612 och flyttades därefter till fästningsholmen. 1696 anger en karta 58 tunnland, men vi vet inte när staden fick denna jord (staden kom att brännas i flera krig under 1600-talet).⁴⁵⁸ Jag har dock räknat med 58 tunnland cirka 1630. Jag har bedömt *Kungälv* som en ”fästningsstad” och beräknat dess boskap på sätt som beskrivs i avsnittet om Skåne i det följande genom multiplikation av antaget antal hushåll, 200, med följande antal djur per hushåll:

Hästar	0,5
Ston	0,2
Föl/unga hästdjur	0,1
Oxar	0,0
Stutat	0,6
Kor	0,8
Kvigor	0,2
Kalvar	0,2
Gamla får	0,6
Unga får	0,5
Gamla getter	0,0
Unga getter	0,0
Gamla svin	0,9
Unga svin	0,7

Bohusläns skörd 1630?

Några tiondelängder som avspeglar skördeåret 1630 har inte påträffats. Däremot finns prästtioneuppgifter från 1624. Hur de tagits fram är okänt. Man kan misstänka att de visar ett genomsnitt för 1624 och år strax dessförinnan. De bör därför avspegla tiondet från en normalskörd kring 1620. En uppräknings har därför gjorts utifrån de vägda indexen för några svenska län 1621-1624, i genomsnitt 135, och 1624 års bohuslänska prästtione således dividerats med först 1,35, sedan multiplicerats med 30, och slutligen på vanligt sätt kompletterats för tiondefria säterier och prästgårdar med hjälp av mantalen. För indexen se bilaga 3.

1630 års tiondeskörd för landskapet har därmed beräknats till 18 tunnor råg, 23 733 tunnor korn och 3 332 tunnor havre, eller i ren säd 25 417 tunnor. Bohusläns ”tiondekorntal” blev bara 1,04.

⁴⁵⁷ Lilja 1996, s. 133.

⁴⁵⁸ Björklund 2010, s. 111.

Övrigt

Bohuslän ansågs i början av 1600-talet som självförsörjande med spannmål. Djur, kött och talg såldes. Kustfiske, undantagandes laxfisket, bedrevs bara till husbehovs; istället ägnade man sig åt storskalig träexport till kontinenten.⁴⁵⁹

Kalmarkriget som slutade 1613 var förödande för Bohuslän. Att det i Bohuslän kallades ”Brännefejden” avslöjar vad det rörde sig om: så mycket som en femtedel av landskapets gårdar skall ha bränts. Under 1620-talet ökades skattetrycket starkt på grund av Danmark-Norges deltagande i kriget på kontinenten.⁴⁶⁰ Vad Kalmarkriget kan ha inneburit för jordbruket kan uppgifterna nedan om nästa krig ge ett hum om.

En ekonomisk förbättring inträffade för en tid efter Kalmarkriget. Att döma av mantalslängderna präglades landskapet på längre sikt under 1600-talet av en betydande folkökning. Under perioden 1613-1625 tycks ekonomin ha fungerat hyfsat.⁴⁶¹

Men även nästa dansk-svenska krig 1643-1645 blev ett hårt slag för landskapet: större delen av Hisingen fick det mesta av sin boskap och säd bortrövad och inte bara där brändes åter många gårdar. Även Inlands härad blev av med boskap och till råga på allt utbröt boskapssjuka och missväxt på många håll 1646. Detta års sådd uppgavs på en del ställen endast ha bestått av lite havre. Ännu 1650 uppgavs många gårdar på Tjörn och Orust bara ha sått ”halvparten och en del mindre” och 1651 saknade Hisingens bönder utsäde och hade ”icke heller kveg (boskap) till att göda jorden”.

En förändring av sannolikt växande betydelse för områdets ekonomi under 1600-talet var anläggandet av Göteborg 1621 i det svenska landskapet Västergötland, men efter Bohusläns annektering med tiden fört till Göteborgs och Bohus län.

⁴⁵⁹ Claussøn 1632, s. 23 f. Berntsen, 1, 270 ff.

⁴⁶⁰ Åke Holmberg 1963, s. 183 ff.

⁴⁶¹ Johnsen 1905 A, s. 23 ff., 222, 225.

Gotland

Gotlands säregna och över tiden föränderliga tingsindelning kan vålla forskaren huvudbry. Historikern och förre landsarkivarien på Gotland Tryggve Siltberg har ingående utrett detta problem.⁴⁶²

Mantalet

Det oförmedlade mantalet för Gotland har hämtats från 1654 års jordebok, bearbetad av Tryggve Siltberg.⁴⁶³ Prästgårdarnas mantal, som saknas i jordeboken har, som för andra områden, lagts till från F.A.Westerlings i det föregående omnämnda arbete. Gotland saknade säterier, men tillägg för några andra enheter utan mantal i jordeboken har ändå gjorts.⁴⁶⁴

Åkern⁴⁶⁵

På det skogrika Gotland fanns enligt Arent Berntsen inte mycket sädesjord.⁴⁶⁶ Mer konkreta uppgifter om åkerns omfattning får vi i den s.k. *Revisionsboken* från 1653 med uppgifter om nästan alla gotländska gårdars resurser i åker, äng m.m. Boken föreligger i tryckt form.⁴⁶⁷ Den har använts av bl.a. Siltberg för agrarhistoriska studier av Gotland.⁴⁶⁸ Enligt Siltberg har bokens uppgifter tagits fram genom bedömningar av folk och myndighetspersoner på orten som ansetts vara insatta, någon direkt uppmätning verkar inte ha skett.

Det har ifrågasatts om *Revisionsbokens* utsädesuppgifter i ”tunnor” avser areal, fysiskt utsäde, d.v.s. utsädesvolym, eller både och.⁴⁶⁹ Åtminstone det sist nämnda skulle dock göra uppgifterna meningslösa då de ju måste ha syftat till att för kronan beskriva gårdarnas relativa eller absoluta produktionspotentialer. En strikt läsning av *Revisionsbokens* egna ingress säger att boken räknar åkern i tunnland, men att den, åkern i tunnland alltså, delvis brukades i trädesbruk, vilket allt bör tolkas som att det är åkrarnas totalarealer vi får. Kan vi då vara säkra på att trädorna ingår? För att *Revisionsbokens* tunnland avser total åkerareal talar att om summan av dess tunnland på ön 1653, cirka 23 626, bara avsåge den besådda åkern, skulle det innebära att åkerytan, efter tillägg för trädor (50-100 % vid respektive tre- och tvåsåde), skulle bli långt större än den åker som beräknats för tiden kring 1700 från ett material som vi säkert vet avsåg hela åkerytan,

⁴⁶² Siltberg 1991.

⁴⁶³ Siltberg 2011, s. 362-365 (tabell 7). Jag vill passa på att tacka Tryggve för all hjälp jag fått för Gotlandsdelen av projektets rapporter. Tryggve är helt oskyldig till de eventuella misstolkningar jag kan ha gjort av hans råd.

⁴⁶⁴ Enligt förslag från Siltberg har 1 mantal lagts till för vardera Roma kungsgård och Visborgs slottsladugård (den senare = Visbys södra landsförsamling) och schablonmässigt 0,25 mantal för 48 ecklesiastiska gårdar, en per annexsocken utom Bara, där ingen sådan gård fanns .

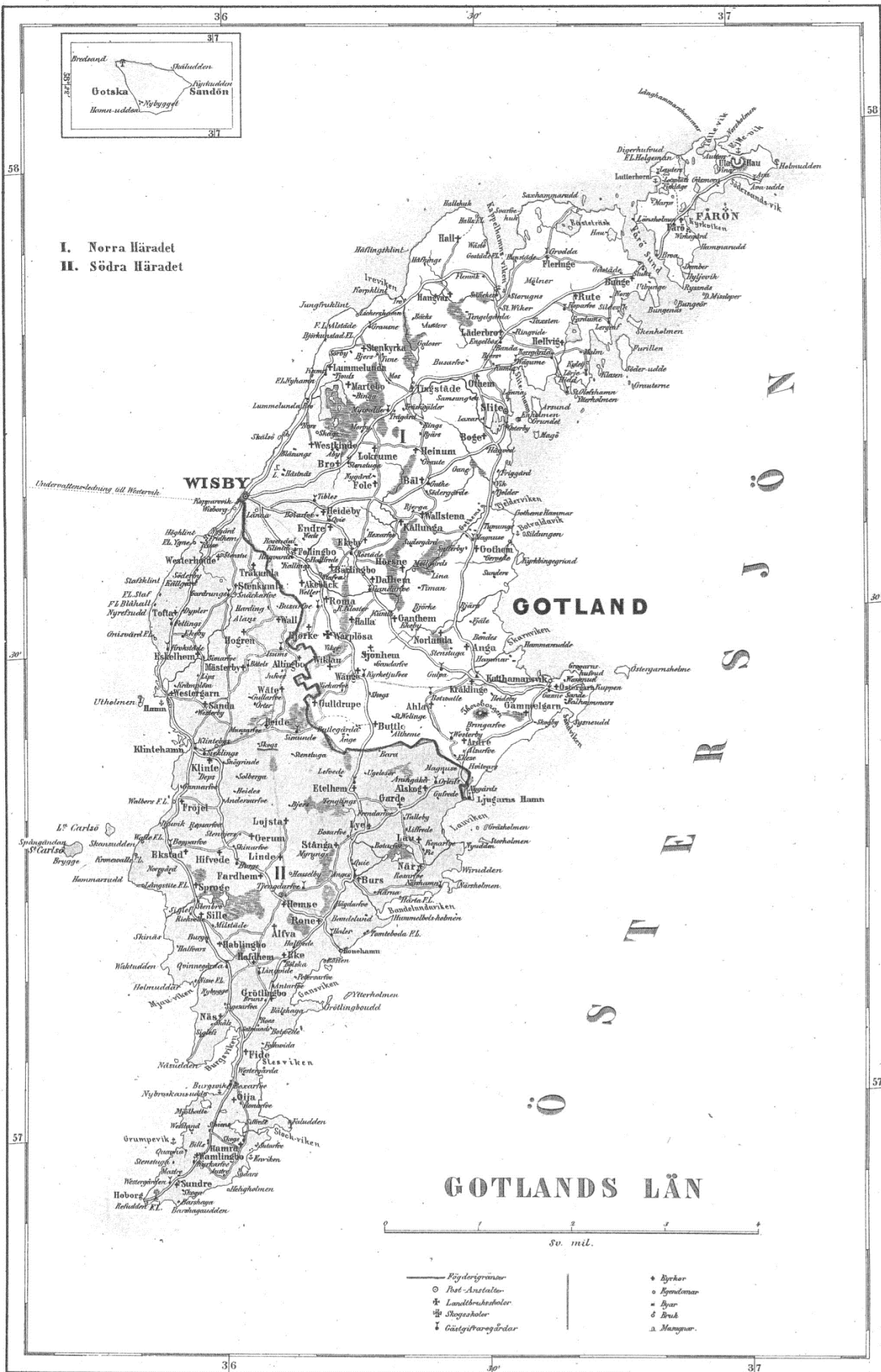
⁴⁶⁵ Jag har haft stor nytta av de uppgifter om åker m.m. som redovisas av Jakob Ronsten i hans bearbetningar av de gotländska skattdokumenterna omkring år 1700, och som han presenterat i tryck och i utgivna CD-skivor (under medverkan av Evert Melefors, Ronsten 2011). Jag tackar Jakob för generös hjälp i mina undersökningar av Gotland.

⁴⁶⁶ Berntsen, 2, s. 86 f, 506.

⁴⁶⁷ *Revisionsbok för Gotland 1653*. 1622 gjordes en rannsaking i Visborgs län. Inget material från denna har återfunnits. (Bennike Madsen 1978, s. 225.)

⁴⁶⁸ Siltberg 1992, tab 1.

⁴⁶⁹ *Revisionsboken* 1, s. 26, 27.

I. Norra Häradet
 II. Södra Häradet

GOTLANDS LÄN

- Bygdgränser
- Post-Anstalter
- * Landbrukskolor
- ⊠ Skogsolor
- ⌵ Gästgärdar
- ◆ Byrkor
- Kyrkdomar
- Byar
- ⊠ Bruk
- ⌵ Manngår.

Kartan på föregående sida har hämtats från v. Mentzer 1869.

29 577 tunnland utom staden.⁴⁷⁰ Så stor nedgång av åkern på Gotland under slutet av 1600-talet är svårt att föreställa sig.

Revisionsbokens åker har i föreliggande projekt statistikförts som total åker och fått representera också tiden kring vår önskade mättidpunkt 1630; det är svårt att tro på någon nyodling av betydelse under den mellanliggande perioden. Brukad åker har beräknats med hjälp av uppgifterna om odlingssystemet nedan – om åkern i en socken var t.ex. 100 tunnland och tresäde tillämpades har den besådda åkern ansetts utgöra $(1 - [1/3] * 100)$, d.v.s. cirka 67 tunnland.

För statistiken har socknarnas åkersiffror hämtats från Siltbergs arbete 1992, tabell 1, till vilket lagts prästgårdarnas enligt *revisionsbokens* volym 3.⁴⁷¹ Beträffande Visby, se nedan!

Boskapsskötseln, ängen

Hur många och vilka slags djur höll man på Gotland cirka 1630? Arent Berntsen nämner mycket boskap på öns ”offverflødige” betesmarker, smör, talg och ost.⁴⁷² Samma bild ger *Revisionsboken*: ”...så hafwa och inwåhnarne een stoor myckenheet af allehanda booskaap...”.⁴⁷³ *Revisionsboken* nämner får och lamm på flera ställen liksom oxar och gäss.⁴⁷⁴ Några uppgifter om mängden djur av olika slag lämnas dock inte.

Som för övriga f.d. danska områden kan vi dock, också för Gotland, få en grov bild av djurhålllet allmänt, mätt i nötkreatursenheter (Ne), genom höfoderuppgifterna. *Revisionsboken* redovisar höet i det unikt gotländska måttet ”mansslätt” (så mycket äng en man förmådde slå på en dag) och fördelat på hårdvalls- och starrhö. Hur många Ne räckte detta hö till att föda över vintern? Hur förhöll sig mansslätten till de på fastlandet vanliga lassen? Några uppgifter om hur många lass det gick per mansslätt finns faktiskt i 1653 års *revisionsbok*: för några ängar i Bunge anges 1 mansslätt per lass (totalt redovisas 3-400 mansslätt här), på 2 mansslätt räknas vid ett tillfälle 3 lass. Från Heinum rapporteras 20 mansslätt äng och 6 mansslätt starr ge 40 lass. De båda första exemplen betyder att det gick mellan 1 och 1,5 lass per mansslätt, det sista = 1,7 mansslätt per lass om starren värderas till hälften mot vanliga ängen. Den största posten är den som räknar 1 lass per mansslätt.⁴⁷⁵

Jakob Ronsten har undersökt kartorna från cirka 1700 för att avslöja det gotländska hömåttets storlek.⁴⁷⁶ I kartor för Bro och Dalhems socknar fann han att mansslätten, lasset

⁴⁷⁰ Siltberg 1992, s. 165.

⁴⁷¹ För sex socknar där uppgifter saknas om prästgårdarnas resurser i *Revisionsboken*, men där senare uppgifter (Westerlings) visar att prästgårdar fanns, har antagits 5 hästar per prästgård och 15,5 tunnlands utsäde, genomsnittet för resten av öns belagda prästgårdar.

⁴⁷² Berntsen, 2, s. 86 f.

⁴⁷³ *Revisionsboken*, 1, s. 28.

⁴⁷⁴ T.ex. *Revisionsboken*, 1, ss. 70, 96; 2 ss. 85, 125.

⁴⁷⁵ *Revisionsboken*, 3, ss. 68, 95. Starrhöet värderades till ungefär hälften av hårdvallshöet i 1740 års skattläggningsmetod för Gotland: se *Skattläggnings Methode uti Gottlands Höfdinge=Döme; af den 14 Nov. 1740* (från Björck 1851). Även i *Revisionsboken* finns exempel på att man räknade med halva värdet mot höet för starren (Ronsten, 1, s. 26).

⁴⁷⁶ Ronsten 2002.

och parmen undantagsvis förekommer samtidigt så att de kan jämföras. Det går då mellan 1,1 och 1,2 manssätt per lass. Siffrorna stämmer väl med de nyss refererade från 1653.

Eftersom det enligt kartorna samtidigt gick 2 lass på parmen kan man tryggt räkna med att det gick 2-3 mansslätt per parm. Vid mina omräkningar till parmar för statistiken väljer jag att något generöst räkna 2,3 mansslätt per parm, vilket är detsamma som att en mansslätt hårdvallshö motsvarade 0,43 parm, och hälften för starren.

Från delar av ön vet vi, åter med hjälp av kartorna från cirka 1700, hur många kreatur gårdarnas bete räckte till. Betet avser naturligtvis sommarhållna djur, ett antal som helt säkert var större än antalet som hölls över vintern, men ändå åtminstone approximerar antal vinterfodrad storboskap. Hur många kreatur hade socknarna i det nämnda kartmaterialet och vilka hötillgångar hade de? Hur såg antalet djur ut i förhållande till höbolet? I följande tabell anges detta för elva socknar på mellersta Gotland som lantmätare Frijman karterade cirka 1700. Relationen djur/hö kan knappast ha varit dramatiskt annorlunda 50-70 år tidigare. Omräkning från lass till parmar har skett i den sista kolumnen.

Antal betesdjur och mängd hö i några gotländska socknar cirka 1700

Socken	Betesdjur	Ängshö (lass)	Myrfoder (lass)	Betesdjur/(lass ängshö och myrfoder)	Betesdjur/Parm
Väskinde	521	690,6	311,4	0,62	1,23
Follingbo	427	839,1	44,5	0,50	0,99
Akebäck	196	385,1	25,0	0,49	0,98
Roma	302	727,3	231,5	0,36	0,72
(Roma kloster)	158	138,5	108,5	0,82	1,64
Stenkumla	378	380,3	52,8	0,93	1,86
Tofta	433	354,4	114,5	1,05	2,11
Eskelhem	684	755,9	133,0	0,83	1,66
Västergarn	170	279,6	42,5	0,56	1,13
Alva*	218	370,3	106,5	0,51	1,03
Havdhem**	395	614,8	125,3	0,58	1,16

Anmärkning: Myrfodrets näringsvärde har antagits vara hälften mot ängshöets. * exkl. 4 gårdar kartlagda av Schilder - där uppgift om betesdjur saknas; ** exkl. 3 gårdar - för vilka Frijmans gårdsbeskrivningar saknas
Källa: Uppgifterna om antal djur, ängslass och myrfoder från Ronsten 2002-2003. För Alva och Havdhem saknas enstaka gård

Medeltalet för alla socknarna blir 1,32 sommarkreatur per parm hö. Om detta kunde ses som ett slumpmässigt urval från samtliga Gotlands socknar fås en felmarginal kring medelvärdet på $\pm 10\%$. Men urvalet är geografiskt snett och ganska betydande skillnader kan ses mellan enskilda socknar (från 0,72 till 2,11). Några särskilt höga värden drar upp medelvärdet i förhållande till medianen 1,16. Om vi tar hänsyn till att vinterdjuren var färre än sommarkreaturen och går på medianen närmar sig dock antalet Ne per parm en vanlig relation på fastlandet – 1 Ne per parm. Mot bakgrund av detta och vad som sagts

tidigare kan man alltså räkna med att det gick 0,43 Ne per manslätt hårdvallshö och hälften för myrfoder (starr) vid 1600-talets mitt.⁴⁷⁷

Det resulterande antalet nötkreatursenheter ställt mot antalet höparmar kan användas för ett test: Gotlands ängar kunde producera närmare 16 000 parmar hö. Detta borde inneburit att ungefär lika många nötkreatursenheter kunnat vinterfodras. Men öns vinterfodersystem – med skogshästar - avvek från vad som var vanligt på fastlandet, åtminstone norr om Skåne. Som kommer att visas i projektrapporten för 1690 fanns både vilda och tama hästar på ön. De vilda hästarna gick på skogen sommar som vinter. Även en del av de tama hästarna födde sig också själva på skogen över vintern. Inte ens bönderna själva visste ibland hur många hästar de hade!⁴⁷⁸ Detta leder sannolikt till att en beräkning av antalet Ne från normen 1 Ne per parm ger en underskattning – även tama ”skogshästar” i okänt antal undgår oss liksom vildhästarna. Jag återkommer strax till en dellösning på problemet. Men först något om boskapens fördelning på olika djurslag.

Vilka olika slags djur höll gotlänningarna och i vilka proportioner? Siltberg har vad jag kan se tagit fram den hittills enda uppgiften om djurhålllet på Gotland landsbygd från 1630-talet. Den berättar att bonden som tillträdde Ragnvalds i Tofta socken 1638 hade 2 ”ross”, d.v.s. hästar, 2 kor, 2 ”lamm” och 2 svin (han sådde 4 tunnor råg).⁴⁷⁹ Den kan naturligtvis inte generaliseras. Går vi lite längre fram i tiden har ett fåtal liknande uppgifter påträffats. Det är åtta uppgifter från norra Gotland i arvsskifteshandlingar och bouppteckningar från 1650- och 1660-talen.⁴⁸⁰ De återges i följande tabell:

⁴⁷⁷ Ronsten ger ett par uppgifter om förlorad boskap från 1718 som kan ställas mot kartuppgifter om höet: Änggarda-Mas i Rone 24 kor på 28 parmar (myrhöet räknat som hälften) och Olof Hansson i Slumbre 24 kor på 13,35 parmar. Den första uppgiften förefaller helt rimlig, den senare däremot mycket låg. Köpte Olof hö? (Ronsten 2002, del 6)

⁴⁷⁸ Projektrapporten Palm 2012.

⁴⁷⁹ Siltberg 2011, 2:5.

⁴⁸⁰ Bouppteckningar för Gotlands norra häradsrätts arkiv, "lösa serien", F 2 A, Landsarkivet i Visby (på mikrokort från SVAR).

Åtta djurbesättnings sammansättning på Gotland cirka 1660

Antal uppgifter	Antal djur	Ne	Per Ne	Djur per arvlåtare
Hästar	15	22,5	0,18	1,9
Ston	9	13,5	0,11	1,1
Fåle/föl	8	6,0	0,05	1,0
Oxar	11	11,0	0,09	1,4
Stutar	14	7,0	0,06	1,8
Kor	36	36,0	0,29	4,5
Kvigor	11	5,5	0,04	1,4
Kalvar	31	7,8	0,06	3,9
Gamla lamm	44	4,4	0,04	5,4
Unga lamm	25	1,2	0,01	3,1
Gamla getter	24	2,0	0,02	3,0
Unga getter	1	0,0	0,00	0,1
Gamla svin	20	5,0	0,04	2,5
Unga svin	9	1,1	0,01	1,1
Gäss	4			0,5
Ne		122,9	1,0	

Anmärkning: Källornas "gamla lamm" har här skrivits som "gamla får".

Källor: 1655-1669: Bouppteckningar för Gotlands norra häradsrätts arkiv, "lösa serien", F 2 A, Landsarkivet i Visby (på mikrokort från SVAR); cirka 1750: Martin Linde 2011.

Den nyss nämnde bondens relativa antal hästar, kor och svin 1638 liknar tabellens men vad gäller får hade han bara hälften, getter hade han inga alls.

Det nämnda bouppteckningsmaterialet är ytterst litet, men en jämförelse som kan göras med ett betydligt större bouppteckningsmaterial från slutet av 1600-talet kan ge argument för att det ändå ligger nära verkligheten. Jämförelsen visas i följande tabell:

Boskap i 46 gotländska bouppteckningar 1655-1699 (djur per Ne)

Djurslag	1655-1669	1680-1699
Hästar	0,18	0,16
Ston	0,11	0,15
Fölfålar	0,05	0,06
Oxar	0,09	0,09
Stutat	0,06	0,06
Kor	0,29	0,28
Kvigor	0,04	0,04
Kalvar	0,06	0,03
Gamla får	0,04	0,04
Unga får	0,01	0,01
Gamla svin	0,02	0,03
Unga svin	0,00	0,02
Gamla getter	0,04	0,01
Unga getter	0,01	0,00
Ne	1	1

Anmärkning: Alla bouppteckningar för den senare perioden utom en är från norra Gotland. Där har 30 ”ungnöt”, 188 ”lamm” och 8 ”svin” fördelats i samma proportioner som motsvarande specificerade djur – stutar, kvigor, gamla och unga får samt gamla och unga svin. Se även projektrapporten för 1690!

Källor: Gotlands norra och södra häradsrätters arkiv, bouppteckningar, Landsarkivet i Visby (skannade kopior från SVAR).

Fördelningen är förvånansvärt lik i båda grupperna. Bortser man från hästarnas könsfördelning ger de äldsta uppteckningarna 0,29 vuxna hästdjur och de senare 0,31. Sett på detta sätt är även här skillnaden obetydlig. Jämförelsen talar för betydande realism även i det lilla urvalet från den äldsta tiden och betydande stabilitet över tid.

Hästhagar och antal hästar redovisas i *Revisionsboken* gård för gård. Kan detta hjälpa oss lösa det nämnda problemet med att många hästar inte vinterfodrades på gården utan ordnade detta själva på skogen? Uppgifterna avser hästar som hölls över sommaren och bör ge ett *minimum* för antalet hästar på ön, vildhästarna ingår inte. Antalet hästar ändrades för övrigt inte mellan sommar och vinter genom slakt, så som var fallet med övrig boskap.

För att lösa den tidigare nämnda sannolika Ne-underskattningen har ett försök gjorts att beräkna Ne från antalet vuxna hästdjur i stället för från antalet höparmar. Antalet haghästar framgår av *Revisionsboken*. Beräkningarna bygger på relationen vuxna hästar och övrig boskap enligt de nämnda bouppteckningarna 1655-1669.

Gotländska djurbesättningars sammansättning 1655-1669 (antal djur per vuxet hästdjur)

	1655-1669
Antal uppgifter	8
Hästar	0,62
Ston	0,38
Fåle/föl	0,25
Vuxna hästdjur	1
Oxar	0,34
Stutar	0,44
Kor	1,12
Kvigor	0,34
Kalvar	0,97
Gamla lamm	1,94
Unga lamm	0,47
Gamla getter	0,66
Unga getter	0,03
Gamla svin	0,62
Unga svin	0,28
Ne	4,49

Källor: 1655-1699: Bouppteckningar för Gotlands norra häradsrätts arkiv, "lösa serien", F 2 A, Landsarkivet i Visby (på mikrokort från SVAR).

Genom multiplikation av *Revisionsbokens* hästdjur med tabellens faktorer gjordes en ny beräkning av antalet Ne på ön. Beräkningarna ger drygt 25 000 Ne. Slutsatsen av de två Ne-beräkningarna är att den senare förefaller mest logisk. Dess Ne, men också fördelning på djurslag, har därför godtagits för statistiken. Samtidigt understryker de föregående resonemangen osäkerheten i vår Gotlandsstatistik.

Hittills är det landsbygden som har behandlats; till Visbys resurser återkommer vi nedan.

Tionde, odlade grödor

För Gotland har inga på sädesslag specificerade tiondeuppgifter påträffats för perioden mellan 1524 och 1693. Från 1693 finns dock en redogörelse från prästerna av vad som "gemenligen faller" i prästtionde. Här framgår tiondets olika sädesslag. Att kronotiondeuppgifter saknas beror på att prästerna på Gotland under 1600-talet behöll praktiskt taget hela tiondet till skillnad från vad som var fallet på fastlandet där deras kollegor i regel bara fick behålla en tredjedel.⁴⁸¹ Både Berntsen och *Revisionsboken* nämner råg, korn, vete och havre, men ger inga siffror.⁴⁸²

En jämförelse mellan uppgifterna 1524 och 1693 visar att tiondets sammansättning varierat under denna långa period; bara ett svagt positivt samband kan skönjas mellan

⁴⁸¹ Enligt Rabenius 1853, s. 47 f. behöll prästen allt minus en "ringa del deraf såsom avkortning" till kronan och vid behov till församlingens kyrka. Om det gotländska tiondesystemets bakgrund se Lars Gustaf Linde 1887, s. 296 not **.

⁴⁸² *Revisionsboken* passim; Berntsen, 2, s. 86 f., 506.

fördelningen på sädeslag mellan de två åren. Kornet spelade en större roll i tiondet under den äldre perioden än under den senare, en utveckling med många motsvarigheter på fastlandet.

1524 betalades på sina håll betydande mängder havre i tionde, 1693 redovisar uppgifterna bara ”Tijonden af Rogh och Korn”, men ingen havre. Det är svårt att tro att havreodlingen, nämnd av både Berntsen och *Revisionsboken*, då upphört.⁴⁸³ Kanske redovisades havren inte i tiondet 1693, som det ibland förekommer även på andra håll. I brist på bättre har för den föreliggande statistiken medeltalet mellan de båda nämnda tiondeuppgifterna tagits som en grov indikation på grödornas fördelning under första hälften av 1600-talet. Det behöver knappast sägas att denna skattning är ytterligt osäker, man kan bl.a. inte vara säker på att det rört sig om en jämn, linjär utveckling mellan de två åren.

Man frapperas i *Revisionsboken* av en omfattande trädgårdsodling av äpplen, päron, körsbär och krikon. Humle förekom frekvent.⁴⁸⁴ Enligt Berntsen odlades också mycket rovor, dessutom bönor och ärtor.⁴⁸⁵

Odlingssystem

Möjligen var de gotländska odlingssystemen under 1600-talet stadda i förändring: *Revisionsboken* nämner att åkern brukas på olika sätt, tvåsäde, tresäde och (mest i norr) ensäde.⁴⁸⁶ Något ensäde syns dock inte till i senare material. Utifrån kartmaterialet från början av 1700-talet fann Siltberg mest tresäde, men också stora inslag av tvåsäde. Det förekom att samma gård kunde tillämpa tvåsäde på en del av sina åkrar, tresäde på andra. Jag har antagit att Siltbergs uppgifter från cirka 1700 i hög grad gällde också cirka 1630 – odlingssystem bör bara ha förändrats mycket långsamt.⁴⁸⁷ Visst svedjebbruk förekom omkring år 1700, men oklart hur det var 1630. Det nämnda svedjebbruket var av allt att döma obetydligt, 57 svedjor rapporterades på 1 624 gårdar.⁴⁸⁸

Staden

I vår statistik förs under ”Visby” staden samt dess år 1811 utbrutna landsförsamling (senare informellt delad i två församlingar, Visby Södra och Norra landsförsamling). De jordar som ingår är stadsbornas, hospitalets, slottsladugårdens, d.v.s. Visborgs slotts, samt de s.k. Hästnäsårdarnas.

Uppgifter för cirka 1630 täcker bara delar av dessa jordar: Till S:t Olofs dag (29 juli) 1632 hade man på slottsladugårdens mark sått 52 tunnor råg, och till Philippi och Jacobi (1 maj) 1633 61, 5 tunnor korn, alltså 113,5 tunnor för skördeåret 1633.⁴⁸⁹

Revisionsboken från 1653 lämnar bara deluppgifter för Hästnäsårdarna. Fullständigare åkeruppgifter för statistikens ”Visby” har därför hämtats från en jordebok från 1697.

⁴⁸³ Kring 1750 har beräknats att öns utsäde bestod av 610 tunnor vete, 11 027 råg, 4 191 korn, 4 056 blandsäd och 432 tunnor havre. Det innebär relativt liten havreodling. (Martin Linde 2011 bilaga 14.)

⁴⁸⁴ T.ex. *Revisionsboken*, 1, ss. 30, 96, 128; *Revisionsboken*, 2, s. 48; *Revisionsboken*, 3, ss. 47, 83.

⁴⁸⁵ Berntsen, 2, s. 86 f., 506.

⁴⁸⁶ *Revisionsboken*, 1, s. 26 f.

⁴⁸⁷ Siltberg 1992, s. 167 f. När Siltberg uppger samtidigt två- och tresäde i olika proportioner för vissa socknar har jag räknat med att 54,25-62,75 % av jorden odlats årligen beroende på proportionerna.

⁴⁸⁸ Uppgift från Ronsten 2002-2003, s. 93.

⁴⁸⁹ Johansson, 2011, 1-2.

Åtminstone att döma av dess uppgifter om slottsladugården, tycks inte åkrarna ha förändrats särskilt mycket jämfört med 1633. Jordeboken uppger följande jordar:

Visbys åkrar 1697

Jordar	Areal i tunnland
Stora Hästnäs	58
Lilla Hästnäs	56,75
Slottsladugården	105,5
Staden utanför murarna	783,2
Stadens innanför murarna	40,1
Totalt	1 043,5

Källa: "Jord Book öfwer Wijsby Stadz Samptlige Jorder", avskrift i Visby landsarkiv, avskriftssamlingen vol. 137: 4-5.

Åtminstone den norra landsförsamlingen använde tresäde, vilket jag antagit gällt även staden liksom södra landsförsamlingen. Dessa siffror har i brist på bättre använts för statistiken trots tidsavståndet.

En kalkyl över boskapshållet i statistikens Visby kan inte gå till som för landsbygden – städers djurhåll var ofta inte bestämt av deras höbol, hö kunde köpas in från landsbygden. Här har flera olika källor och uppgifter använts.

Först har jag gjort antagandet att visbybornas djuruppsättningar har liknat de i andra likartade städer i närområdet. Den närmaste staden med boskapsuppgifter från cirka 1630 är Kalmar. Kalmar hade enligt BoU 1627 det antal djur per hushåll som framgår av följande tabell. Om vi antar att Visby stad hade cirka 374 hushåll fås det antal djur för Visbys stadsbor som framgår av högra kolumnen.

Boskaphåll cirka 1630 i Kalmar och staden Visby

Djurslag	Djur per hushåll i Kalmar	Visby stadsbors beräknade antal djur cirka 1630
Hästar	0,56	209
Ston	0,07	26
Unhästar	0,10	37
Oxar	0,34	127
Stutar	0,35	130
Kor	0,18	67
Kvigor	0,18	68
Gamla får	0,10	37
Unga får	0,11	41
Gamla getter	0,05	19
Unga getter	0,06	23
Gamla svin	0,03	11
Unga svin	0,03	11

Anmärkning: Antalet hushåll i Visby, 374, har uppskattats efter Lilja 1996. Uppräkning för utelämnade ungdjur har skett enligt Hannerbergs förslag (se ovan s. 17 f.).

Källor: Kalmar: BoU för Småland 1627 i RA; Visby: se texten.

På en punkt kan faktiskt rimligheten i denna kalkyl kontrolleras. Hembygdsforskaren Anders R. Johansson har från olika räkenskaper uppskattat stadsbornas och det i staden belägna hospitalets antal kor åren före 1630: de förra hade ett 60-tal, det senare normalt 11, totalt alltså 71 kor.⁴⁹⁰ Tabellens siffra, 67, hamnar förvånansvärt nära.

Slutligen återstår Hästnäsårdarnas och Visborgs slott boskap. Om vi räknar med att Hästnäsårdarnas boskap begränsades av dessa gårdars hötillgång fås att de (1697) kunde slå 27,4 parmar hö, vilket ungefär motsvarade fodret till lika många nötkreatursenheter. Dessa kan fördelas på de olika djurslagen efter den tidigare redovisade bouppteckningsundersökningen. Återstår slottsladugårdens jordbruk. Här finns flera uppgifter från år kring 1630, där jag valt den från 1633 för statistiken. Uppgifterna avser troligtvis besättningsens storlek kring 1 maj.⁴⁹¹

⁴⁹⁰ Johansson, 2011, 3-4.

⁴⁹¹ Johansson, 2011, 1-2, s. 55 ff. ger fler uppgifter, men varnar för att Roma klostrets boskap möjligen kan ingå: 1600: 8 hästar, 24 oxar 73 kor, 11 kvigor, 66 ½ (!) får och lamm; 1616: 5 hästar, 81 kor, 11 kvigor, 94 får och lamm; 1630: 34 kor, 11 kvigor, 73 får och lamm. Cirka 1700 höll klostret 158 betesdjur (se tidigare i huvudtexten).

Beräknat boskapsbestånd cirka 1630 i området för Visby stad inklusive senare utbrutna landsförsamlingar

Djurslag	Djur per Ne enligt bouppteckningarna	Hästnäs gårdarnas beräknade djur	Stadsborna + hospitalet	Slottsladugårdens boskap 1633	Uppskattad total boskap i statistikens "Visby" cirka 1630
Hästar	0,21	6	209		215
Ston	0,13	3	26		56
Fåle/föl	0,04	1	37		38
Oxar	0,08	2	127		129
Stutar	0,05	1	130		131
Kor	0,25	7	67	33	107
Kvigor	0,04	1	68		69
Kalvar	0,11	3	37	12	52
Gamla lamm	0,04	1	41	37	79
Unga lamm	0,01	0		36	36
Gamla getter	0,01	0	19		19
Unga getter	0	0	23		23
Gamla svin	0,03	1	11		11
Unga svin	0,01	0	11		11
Ne	1	27			

Anmärkning och källor: Hästnäs gårdarnas djuinnehav har beräknats från deras höbol i parmar 1697 och normen 1 parm=1 Ne, samt fördelats på djurslag enligt den tidigare redovisade bouppteckningsundersökningen; Slottsladugårdens boskap har hämtats från ett inventarium 1633, vänligen meddelat av Tryggve Siltberg. Roma kloster som redovisas i samma dokument höll tydligen bara 60-80 stalloxar. Siffrorna för själva staden har diskuterats i huvudtexten.

Gotlands skörd 1630?

Tiondeuppgifter att använda för skördeberäkningar saknas för Gotland. Även den i statistiken intagna beräknade "besådda arealen" är olämplig för skördeberäkningar eftersom den är en potentiell areal, bedömd två decennier efter vår mätpunkt, och vi dessutom saknar kunskap om korntalen på ön 1630. Gotland torde därför vara det landskap vars skörd är svårast att bedöma. Det vågade steget tas här att utgå från att ön var grovt sett självförsörjande 1630 bortsett från en relativt obetydlig nettoimport på 2 000-3 000 tunnor (se nedan under Övrigt). Folkmängden på ön har i vår statistik beräknats till drygt 12 000, vilket motsvarar 9 600 "normalkonsumenter".⁴⁹² Varje sådan konsument kan beräknas ha haft tillgång till ungefär 1,8 tunnor "ren säd", i enlighet med vad vi fann för "Gammelsverige" i det föregående.⁴⁹³ Det innebär att Gotlands skörd i "ren säd" 1630 kan ha tillåtit en matkonsumtion i form av brödsäd på ungefär 17 280 tunnor. Till denna skall läggas nödvändig avsättning till nästa års utsäde, med 13 274

⁴⁹² Antalet normalkonsumenter har i enlighet med Hannerberg 1971 antagits utgöra 80 % av den totala befolkningen.

⁴⁹³ Erhållet som $(142/200)*2$ där 142 är vår beräkning av konsumtionsutrymmet för "Gammelsverige" 1630 i kg. räknat, och 200 avser normal konsumtion per normalkonsument av brödsäd i kg. under 1600-talet enligt David Hannerberg och 2 samma normalkonsumtion mätt i tunnor.

tunnor, om vi räknar med en tunna per tunnland. En i hög grad hypotetisk skörd för Gotland 1630 skulle därmed ha uppgått till cirka 30 500 tunnor. Än en gång skall det synnerligen osäkra i denna kalkyl understrykas. Realismen i det korntal - 2,3 -, som dessa siffror förutsätter, kan i viss mån prövas mot korntal från Visby hospital ett antal år (se nedan). I statistiken har den beräknade skörden fördelats på socknarna efter besädd areal.

Övrigt

I *Revisionsboken* skymtar en komplicerad ekonomi med åkerbruk, boskapsskötsel, fiske och säljakt på Gotland. Berntsen nämner kalk och sälspäck som viktiga produkter på ön. Skogen, med mycket fur, gran och eneskog, gav även tjära. Fiske bedrevs av strandsittare.⁴⁹⁴

Det allmänna ekonomiska läget runt 1630 på Gotland tycks ha varit betryckt. 1618 drabbades ön av pest och 258 gårdar befriades 1619/1620 från jordeboksskatten. En kraftig ökning skedde av skatteavkortningarna på ön cirka 1618, därefter inträffade en snabb sänkning, men ändå till en bestående högre nivå än före 1618. 1618 rapporterades 206 gårdar vara öde, 1619-1620 54 och 1631 112.⁴⁹⁵ Ordet öde behöver i dessa sammanhang varken betyda att gården var obebodd eller obrukad, ofta betyder det bara att gården inte klarat att betala sina utlagor. I en del av ödenotiserna 1618 sägs dock uttryckligen att gårdarnas jord inte brukats.⁴⁹⁶ 1630 drabbades ön åter av pest.⁴⁹⁷ Följande år begärde allmogen lindring i skatten med hänvisning till dåliga sädesskördar.⁴⁹⁸ 1632 rapporterades om missväxt, ”skröplighet”, och sjukdom på ön, 1637 om missväxt och boskapssjuka.⁴⁹⁹ Sist nämnda år tvangs bönderna riva sina halmtak för att ge till djuren som foder, vilket ändå inte hindrade att djuren svalt ihjäl.⁵⁰⁰

Spannmålshandeln till och från Gotland enligt tulljournaler från åren kring 1630 visar också en del av läget:

Import och export av spannmål på Gotland vissa år 1629-1633

	Import					Export			
	Råg	Korn	Havre	Malt	Bovete	Råg	Korn	Havre	Vete
1629/1630	250	150	0	2 280	0	2 312		80	-
1630/1631	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1631/1632	561	354	40	2 785	57	92	0?	0?	6
1632/1633	432	198	0	1 804	0	46	0?	0?	0?

Anmärkning: från ärtor, gryn och mjöl har bortsetts.

Källa. Uppgifter vänligen tillhandahållna av Anders R. Johansson, Klintehamn.

Tabellens uppgifter kan tolkas som att Gotland ännu hösten 1629 hade en ganska stor spannmålsutförsel. 1630 finns bara journaler för en del av året. 1631 och några år framåt fortsatte en viss import, men exporten sjönk. Detta kan tolkas som att Gotland varit

⁴⁹⁴ Berntsen, 2, s. 86 f., s. 506.

⁴⁹⁵ Se Siltberg 2000.

⁴⁹⁶ Siltberg 2011, 2.25.

⁴⁹⁷ Siltberg 2000, s. 110.

⁴⁹⁸ Siltberg 2011, 2.13.

⁴⁹⁹ Bennike Madsen 1978 s. 285; *Kancelliets brevbøger*, 1630-1632, noten för 1/8 1632.

⁵⁰⁰ Siltberg 2011, 2.13.

självförsörjande med brödsäd i slutet av 1620-talet, men skördeåren 1631, 1632, och kanske 1630, nettoimportör av spannmål. Åkerbruket tycks här, som på många andra håll i Östersjöområdet, fått stora problem cirka 1630.

För Visby hospital har korntal kunnat tas fram för en del år. Uppgifterna visar hur starkt avkastningen kunde variera mellan enskilda år. Liknande stora skördeväxlingar har naturligtvis också förekommit ute i landsbygdssocknarna.

Korntal på Visby hospital vissa år 1611-1654

År	Korn	Råg
1611	4,61	
1613	3,18	
1616	1,21	
1651	4,57	
1652	1,29	3,71
1653	5,79	3,47
1654	1,64	4,17

Källa: Johansson, 1-2, 2011, s. 53.

Gotland exporterade hästar, mest till norra Tyskland. För några år kring 1630 har antalet beräknats:

Hästexport från Gotland några år 1627-1639

År	Antal djur
1627	cirka 146
1628	0
-	
1632	cirka 537
-	
1634	586
1635	cirka 202
1636	279
1637	56
-	
1639	689

Källa: Johansson, 1-2, 2011, s. 52.

Halland

Mantalet

Det halländska mantalet har hämtats från 1646 års jordebok för Halland i riksarkivet. Den redovisar för några få socknar, vid sidan av mantalssatta gårdar, bol, byggen och gatehus. Dessa har för statistiken schablonmässigt räknats som 0,25 mantal. Jordeböckernas mantal har kompletterats för ej bokförda prästgårdar och säterier, de förra på vanligt sätt med hjälp av F.A. Westerlings sammanställning från 1838, de senare genom avstämning av jordböckerna mot särskilda säteriuppgifter enligt bilaga 1.

Åker och äng

Uppgifter om åker och äng är sena i förhållande till mätperioden cirka 1630 – från 1645-1651. För Årstad och Halmstads hänader redovisar en jordebok från 1645 nästan heltäckande uppgifter, gård för gård, om utsädet i tunnland, i regel specificerat på råg, korn och havre.⁵⁰¹ Hur uppgifterna samlats in framgår inte klart. Präster och lokala förtroendemän har allmänt intygat uppgifternas riktighet och medverkat vid bedömningen. För Slöinge och Eftra sägs att uppgifterna är ”efter böndernas egna berättelser”, och uppgiften från Årstad socken om att en gård med 18 tunnors utsäde och 2 tunnor som ”ligger nere och öde” talar för att det är arealer, d.v.s. tunnland, som avses. Likheter med några senare revningsuppgifter i tunnland talar också för en sådan tolkning (se nedan).

Tyvär ger jordeboken bara dessa uppgifter för två av Hallands åtta hänader. För övriga föreligger dock ett innehållsligt likartat material med stor geografisk täckningsgrad sammanställt 1651. En ny mantalssättning för Hallands första svenska jordeböcker hade gett upphov till klagomål eftersom vissa bönder p.g.a. av de nya mantalen ansåg sig få betala för mycket i form av de ”extraordinarie räntorna”, vilka påfördes efter mantal. Landshövding Sperling beordrade därför en jordrevning i en instruktion 28 aug 1651 som gick ut på att förmedla, d.v.s. skriva ner mantalet på drabbade gårdar. Revningen genomfördes i september samma år. Norra delarna av landskapet genomförs av den kände lantmätaren Kettil Classon Felterus, de södra av hans kollega Petter Hermansson. Av de enskilda sockenprotokollen framgår att de kommitterade lagt en inte obetydlig tid på sina bedömningar, de stannade vanligen i socknarna en till fyra dagar; förrättningen i Veddige, med 26 jordeboksgårdar att bedöma, tog t.ex. fyra dagar. Protokollen ger uppgifter om det gamla oförmedlade mantalet och det eventuellt nya förmedlade, samt ”utsädet”, dock utan angivande av grödor, och ängen i ”såtar” eller ”lass”.⁵⁰² Vad utsädet i revningsprotokollen innebär framgår av en notis vid en gård i Onsala. Där skrivs ”tunnland”, d.v.s. arealmåttet, även om utsädet annars oftast, i enlighet med tidens kamerala uttryckssätt, alternativt anges som ”tunnor”.

En fråga som måste besvaras innan revningsmaterialet används för statistiska syften är om dess, ofta förmedlade, hemman kan anses representativa. Först kan observeras att 1651 års revning omfattade en betydande del av landskapets gårdar, närmare 700 av totalt ungefär 3 500 oförmedlade jordeboksmantal.

⁵⁰¹ Jordeboken redovisar utsädet i vad som uppenbarligen är ”ren säd” för ett par socknar. Dessa utsäden har fördelats efter råg, korn respektive havre i resten av socknarna (det gäller 112 tunnor i Söndrum och 26 i Holm). Jordebok för Hallands län 1645, RA.

⁵⁰² Länsräkenskaper, Hallands län, verifikationer 1651, s. 102 ff. RA.

Karta över Hallands län. Källa: v. Mentzer 1869.

Att de förmedlade hemmanen i regel fick sin skatt sänkt, skulle kunna tala för att deras oförmedlade mantal tidigare varit för högt satt. Men för högt i förhållande till vad? En närmare granskning av materialet ger inga tydliga indikationer på att just det som här intresserar oss - deras deras åker och höbol - genomsnittligt var mindre än hos övriga bönder. Mycket ofta ser man att helt andra skäl för förmedlingarna angavs än dålig åker eller äng – olika åberopade brister, t.ex. att hemmanet inte kunde utvidgas, hade bristande ägor utöver åker och äng, brist på bete, saknade möjlighet till torvskärning, hade ”brist på brännemark”, bonden var blind, bonden var fattig, hemmanet hade varit öde, husen var förfallna eller gården drabbats av boskapssjuka som tydligen grasserade 1651. Ibland anförs vid bedömningen, som argument mot förmedling, god tillgång på något: åbon ”har del i skutor” (Onsala), fiskar, skär torv m.m. Ofta var dessutom de medgivna förmedlingarna tillfälliga och skulle upphöra efter 3-4 år.

Individuella gårdsjämförelser kan göras för Årstad och Halmstads härad mellan utsädena 1645 enligt jordeboken och 1651 enligt revningen. Jordeboken tar upp alla gårdar inte bara förmedlade. Jämförelserna ger bara helt obetydliga skillnader – medelvärdet för utsädet beräknat från 1651 års uppgifter hamnar för de två häraderna knappt en procent över dem från jordeboken 1645.

De revade gårdarna resurser kan också jämföras med tidens skattläggningsnormer. I genomsnitt för hela Halland hade de revade gårdarna 9,9 tunnlands utsäde och 30 lass hö per oförmedlat mantal. Den samtida geografen Arent Berntsen skriver att i Skåne, Halland och Blekinge hållas gårdar för hela som har en ”egendom och sädesjord till 12 tunnor och över”, halva de som hade under 10 eller 12.⁵⁰³ Genomsnittet för samtliga 700 revade gårdar i Halland hamnar något under gränsen för halvgårdar. Men Berntsens norm är något flytande och betydande skillnader fanns inom landskapet – i Årstads och Halmstads härad gick det t.ex. i genomsnitt 11,7 tunnland i ren säd per mantal.

Det mesta talar för att det halländska revningsmaterialet är så pass representativt att det kan användas för grova skattningar av både åker och äng. Den eventuella underskattning som de vid revningen förmedlade gårdarna eventuellt ger kan för övrigt ibland antas uppvägas av att en del oförmedlade gårdar med särskilt mycket resurser egentligen hade för lågt mantal, mantalet höjdes ogärna över 1.

1651 års revning för Halland upptar, som framgått ovan utöver utsädet också antalet hölass på gårdarna. I början av protokollen sägs att ”såtarna” eller lassen var ”små lass”. Arent Berntsen rapporterade små lass i Halland, mindre än de i Skåne. 1651 gick det för landskapet som helhet i medeltal 38,6 lass per oförmedlat mantal på de revade gårdarna. Att talet är högre per mantal än det skattläggningsmetoderna för Halland från slutet av århundradet nämner 30 lass, sådana ”som av ett par Ökar vanligen drages”, bekräftar att de halländska lassen 1651 var små jämfört med senare metoders lantmåterilass, parmen.⁵⁰⁴ (Se vidare nedan!)

De från jordeboken och revningsprotokollen beräknade genomsnitten för utsäde och höbol per mantal och socken har räknats upp till sockenvärden på följande sätt. För Årstad och Halmstad härad har utsädet från 1645 räknats ut per oförmedlat mantal. Här rör det sig om praktiskt taget heltäckande uppgifter. Samma har gjorts med utsäde och hölass för samtliga socknar som ingår i 1651 års revning. I sistnämnda fall har resurser

⁵⁰³ Berntsen, 2, s. 16 f.

⁵⁰⁴ *Skattläggningsmetoder för Halland 6 februari 1688; 13,14 november 1688; 17 september 1690* (från Björck 1851).

per mantal accepterats om de revade gårdarna uppgick till minst 10 % av samtliga gårdar i socknen (inte sällan ligger revningsprocenten högre, mellan 25 och 50 %). För socknar där ingen revning redovisats eller där andelen revade gårdar är färre än 10 % har medeltal för grannsocknarna, oftast pastoraten, fått ersätta.⁵⁰⁵

Uppgifterna har, trots att de är 10-15 år eller så senare än vår önskade mätpunkt 1630, accepterats för vår statistik. Beräkningarna av socknarnas totala resurser har slutligen gjorts som följer: revad åker och äng per mantal har räknats upp i proportion till totalmantalet; om totalmantalet i en socken var 20 och de revade gårdarna i snitt hade 80 lass hö per mantal, har socknens hölass uppskattas till $20 \cdot 80$, d.v.s. 1 600. Som överallt annars i denna rapport har vid dessa kalkyler, av arbetskonomiska skäl, det oförmedlade mantalet använts.

Boskapsskötseln

Enligt Arent Berntsen hade särskilt de halländska skogsbygderna mycket boskap. Han berättar att hallänningarna årligen måste sälja ”oxar, får, lamm, bockar och annan fånad” för att kunna byta till sig spannmål utifrån. Boskapsskötseln gav samtidigt gödsel till åkern vart tredje år.⁵⁰⁶

Källmaterialet ger oss en god bild av antalet hölass i de halländska lansbygdsocknarna vid mitten av 1600-talet. Men vad betydde det i boskap? Uppgifter om lassens volym eller vikt saknas. För en gård i Landa hittar vi den enda informationen i revningsmaterialet som indikerar vilket antal kofödor det aktuella halländska lasset ansågs representera: Bonden på gården som begärt förmedling från 1 till $\frac{1}{2}$ mantal uppgavs ha 20 lass hö. Men ”eftersom där kan födas årligen 16 nöt” medgavs bara förmedling till $\frac{3}{4}$. Det lilla halländska lasset räckte alltså, om denna kvot gällt generellt, till att föda 0,8 Ne över vintern. Men detta är bara en enda lokal uppgift.

Revningsmedeltalet, 38,6 lass per mantal, ställt mot skattläggningsnormens parmar för Halland 1688, talar också för en liknande kvot. Enligt den senare gick det 30 parmar på ett helt mantal.⁵⁰⁷ Lantmäteriparmen ansågs ibland motsvara en vinterföda för ett nöt och $30/38,6$ ger 0,78!

För att komma på en än säkrare grund har en jämförelse även gjorts med socknar på den svenska sidan av hallandsgränsen. Här har ”facit” hämtats från 17 grannsockenpar, varje par med en angränsande socken på var sida om den gamla riksgränsen mot Sverige. På den svenska sidan känner vi, som framgått tidigare, ganska väl boskapen mätt i nötkreatursenheter (Ne) per oförmedlat mantal. Detta kan jämföras med beräknat antal hölass per samma slags mantal på hallandssidan. Eftersom gränsen knappast utgjorde någon kulturgeografisk gräns bör här framgå ungefär hur många Ne det gick per lass. Resultatet blir mycket tydligt: En stark korrelation finns mellan parens värden ($r_{xy}=+0,890$). Höga hövärden per mantal i vissa socknar på den svenska sidan hade

⁵⁰⁵ För Asige har siffrorna hämtats från Årstad; för Okome från Köinge och Svartrå; Gunnarp har kompletterats med siffror för Gällared; Frillesås, Gällinge har fått ett medeltal från sig själva och Idala; Tölös siffra är ett medeltal för Tölö och Lindome; Slättåkras medeltal har kompletterats med Kvibilles och Enslövs; Söndrums medel har beräknats från Söndrum och Harplinge, Hasslövs och Voxtorps från Hasslöv, Voxtorp, Ränneslöv och Östra Karup. Abilds medel har hämtats från Årstad, och Älvsåkers från summorna för Älvsåker, Tölö och Lindome.

⁵⁰⁶ Berntsen, 1, s. 84.

⁵⁰⁷ *Skattläggningsmetoder för Halland 6 februari 1688; 13,14 november 1688; 17 september 1690* (från Björck 1851).

motsvarigheter i höga värden hos hallandsgrannen o.s.v. Antalet Ne per hölass enligt undersökningen kan summeras i följande tabell:

Medelvärde	0,76
Medianvärde	0,67
Minimum	0,42
Maximum	1,29

Nyss sågs en närmast indentisk kvot för Bohuslän. I hallandsstatistiken finns därmed ytterligare goda skäl att räkna med ungefär 0,8 Ne per hölass.

Vad gäller boskapsbesättningarnas sammansättning saknar man för Hallands del motsvarigheter till de svenska BoU. Berntsen nämnde, som vi såg, bara i allmänna ordalag oxar, får, lamm, bockar och annan boskap.⁵⁰⁸

Albert Sandklev citerar en uppgift om besättningen på ett gårdsbruk i Förlanda i norra Halland, Oleträ, 1642⁵⁰⁹:

1 häst
8 kor
4 tjurkalvar
12 får
6 lamm
8 getter med killingar
2 gamla svin

Sandklev såg detta som en liten gård. Omräknat i nötkreatursenheter blir det cirka 14. 1645 års jordebok uppger att Oleträ var en gård om ett mantal och 1651 års revning anger 24-30 lass för en sådan gård i Förlanda. Med normen 0,8 Ne per lass skulle vi här räkna med 19-24 Ne. Inga av ovanstående uppgifter kan naturligtvis användas till att upprätta en trovärdig sockenstatistik över boskapen i Halland. Vi står sammanfattningsvis inför en uppgiftslucka om både mängden djur och deras fördelning på djurslag kring 1630. En beräkning får därför ta hjälp av de tidsmässigt och geografiskt nära uppgifterna från socknarna på andra sidan gränsen mot det dåtida Sverige.

Arent Berntsen gjorde en natur- och kulturgeografisk uppdelning av Halland (se under Övrigt nedan). En förenklad bild av denna fås genom att ordna om den i ett nord-sydligt mönster. Då framkommer växlande grader av agrarmässig anknytning till förhållandena på den svenska sidan:

Fjäre, Viske, Himle och Faurås härader, präglade av berg, skogar och dalar med åkerbruk, påminner starkt om de områden i Västergötland till vilka de gränsade, de första tre till Mark, det fjärde till Kind.

Söder om dessa områden blir parallelliteten mindre självklar. Årstad och Halmstads härader (+ den stora Torup socken) anknyter i sina östliga delar till småländska Västbo,

⁵⁰⁸ Berntsen, 1, s. 85.

⁵⁰⁹ Sandklev 1954, s. 539.

liksom Tönnersjö (- Torup socken) och Höks härad till Sunnerbo. Men fr.o.m. Årstad och söderut tillkommer ett mellanområde präglad av åkerbruk, beläget mellan skogsbygderna i öster och ett magert, sandigt, kustområde, som sträckte sig någon dryg mil in i landet.

Det förefaller ganska riskfritt att för norra och östra delarna av Halland beräkna boskapen genom analogier med de svenska häraderna. Dessa har börjats med en undersökning av sambanden i de svenska häraderna mellan deras respektive socknars boskap och två basvariabler som är gemensamma för de svenska områdena och Halland: de totala virtutella oförmedlade mantalen och höbolet. Korrelationerna mellan å ena sidan antal Ne och, å den andra, dels totala mantalet, dels antalet hölass, undersöktes så per härad:

Korrelationskoefficienter (r_{xy}) för boskap, mantal och höbol i fyra svenska härad cirka 1630

	Ne / mantal	Ne / hö
Mark	+ 0,903	+ 0,551
Kind	+ 0,978	+ 0,571
Västbo	+ 0,956	+ 0,584
Sunnerbo	+ 0,825	+ 0,584

Koefficienterna visar

positiva samband i bägge fallen, mycket starka för mantalet. Liknande korrelationer fås för de enskilda djurslagen. Detta har fått legitimera en uppskattning av antalet djur i Hallands socknar med hjälp av mantalen: Fjäres, Viskes och Himles boskapsstammar har i vår statistik uppskattats från motvarande för Mark, Faurås från Kinds, o.s.v. Så har t.ex. för en socken i Fjäre dess mantal multiplicerats med antalet kor per mantal i Mark och så vidare, *mutatis mutandis*, för samtliga landsbygdsocknar i Halland.

Klart är att detta slags uppskattningar blir osäkrare ju längre söderut i landskapet man går, för sandkusten och mellanbygden som nämndes ovan. Det är i full vetskap om denna osäkerhet de ändå lagts till grund för vår hallandsstatistik i brist på bättre.

Boskap per oförmedlat mantal i fyra svenska härad cirka 1630

	Mark	Kind	Västbo	Sunnerbo
Hästar	0,35	0,31	0,61	0,13
Ston	1,21	1,23	1,32	1,06
Unga ston och fålar	0,39	0,25	0,15	0,73
Oxar	2,64	1,98	4,80	1,55
Stutar	3,59	3,55	3,46	5,70
Kor	8,64	8,29	13,85	11,00
Kvigor	4,16	3,36	3,15	7,84
Kalvar	3,75	3,03	2,24	7,06
Gamla får	7,42	8,14	13,38	5,72
Unga får	4,17	4,47	14,60	9,09
Gamla getter	4,18	5,29	10,89	5,37
Unga getter	3,88	4,76	11,65	10,95
Gamla svin	2,61	2,02	4,92	0,40
Unga svin	5,81	3,14	4,31	3,45
Ne	20,64	18,84	29,57	24,50

Anmärkning: Uppräkning för utelämande ungdjur gjorts enligt Hannerbergs (1948, s. 72, 100 f.).

Beräkningarna ger följande boskap:

Boskap på Hallands landsbygd cirka 1630

Hästar	1 421
Ston	4 436
Unga hästdjur	1 438
Oxar	10 535
Stutar	14 116
Kor	37 352
Kvigor	16 034
Kalvar	13 897
Gamla får	32 163
Unga får	28 822
Gamla getter	22 510
Unga getter	26 216
Gamla svin	16 561
Unga svin	17 621
Ne	85 388

Anmärkning: Uppräkning för utelämnade ungdjur gjorts enligt Hannerbergs förslag (se ovan s. 17 f.).

Höuppgifterna från de tidigare nämnda revningarna ger vissa möjligheter att approximativt bedöma boskapsstammarnas maximala storlek mätt i nötkreatursenheter och därmed pröva trovärdigheten i beräkningarna. Hur höet beräknats har visats ovan. Antalet lass i Halland kan beräknas till cirka 108 000. De motsvarade som vi såg i genomsnitt 0,8 nöts vinterfoder. Det innebär att landskapets ängar av samtiden bedömts kunna vinterföda närmare 86 500 Ne. Vår uppskattning från antalet djur ovan gav ungefär 89 500 Ne. En mycket god överensstämmelse.

Ytterligare ett rimlighetsprov kan göras: Halland har av allt att döma vid denna tid haft drygt 8 000 hushåll. Våra beräkningar ger 4,3 kor i genomsnitt per hushåll, ett antal som liknar det i det angränsande Västergötland, knappt 4,6 för det blivande Älvsborgs län, och 4,9 för Bohuslän.

De gjorda uppskattningarna faller väl in i kända västsvenska mönster, vilket talar för en betydande realism.

Tiondet, odlade grödor

Tionderäkenskaper finns inte för Halland lika frekvent och av samma kvalitet som för gamla Sverige. Uppgifter om kronotiondet 1646 kan för vissa delar av landskapet erhållas från Hallands länsräkenskaper 1646 och framåt i svenska riksarkivet. 1683-1684 arbetade en kommission på att reformera tiondeuttaget i Halland.⁵¹⁰ Bland dess efterlämnade

⁵¹⁰ Tiondesättningskommitténs i Halland protokoll 1684, Hallands läns landskontors arkiv, vol. GIIIe:1, LLA. Det framgår av en jämförelse att kronotiondet i Halland före 1680-talet inte utgick efter enhetliga normer. I regel beräknades det per gård, men på sina håll var kloster-, präste- och frälsehemman befriade. Några sådana befrielser har dock inte observerats beträffande kyrkotiondet. För Tönnersjö härad, där 1684 års protokoll bara visar kyrkotionde för två socknar från 1662, har kronotionduppgifter från 1646 fått ersätta bristerna.

handlingar redovisas kronotiondet, eller, som det fortfarande kallades i Skåneland, biskopstiondet. Det framgår då att detta i regel var utarrenderat, ”statt” eller ”städjat”, mot penningbelopp. Kyrkotiondet redovisas socken för socken i kommissionsmaterialet. Också det var i regel statt, men då oftast mot belopp i säd. Kommissionen anger socken för socken när respektive städja kontrakterats, alltifrån så tidigt som 1624 till 1670-talet, de flesta dock cirka 1650. Ibland daterades städjan mer obestämt bara till ”förr”.

Det är oklart i vilken grad tiondestädjorna avspeglar skördarnas sammansättning. Åtminstone de nedan nämnda kommissionsuppgifterna tyder på att så har varit fallet. Trots osäkerheten härvidlag har generellt de i tiden till 1630 närmast liggande sädesslagsspecificerade tiondeuppgifterna, d.v.s. i regel kyrkotiondet, använts för statistiken över odlade grödor. I några fall har kronotiondeuppgifter ur 1646 års landsboksverifikationer för Halland fått komplettera.⁵¹¹

För några häradar är dock tiondeuppgifterna särskilt problematiska: För Fjäre och Viske häradar betalades kyrkotiondet enbart i korn, med en ”åttingskäppa”, d.v.s. 1/8 tunna, per gård. ”Korn” kunde ju på den danska tiden inte bara betyda sädesslaget korn utan också spannmål i allmänhet. Berntsen nämner för detta område både korn, blandsäd och havre och 1680 års tiondekommission noterar att Fjäreborna ville betala i korn och havre ”som växer hos dem”. För Faurås och Himle var tiondet statt eller erlades i pengar eller smör. För dessa senare häradar har jag med mycket stora reservationer antagit samma grödofördelning som beräknats för en liknande statistisk konstruktion för tiden kring 1690 med bättre källmaterial.⁵¹² För övriga häradar i norra Halland där tiondet vid denna tid utgick i pengar eller smör har jag i brist på bättre uppgifter och med tanke på kornets stora dominans enligt bl.a. Berntsen, mycket förenklat räknat med 100 % korn i statistiken. Självfallet duger inte de halländska tiondeuppgifterna till några realistiska skördeberäkningar.

Odlingssystem

Inga uppgifter hos t.ex. Berntsen eller i annat genomgången källmaterial tyder på annat än ensäde.

Städerna⁵¹³

Uppgifter om de halländska städernas jordar samlades in av 1684 års tiondekommission och infördes i dennas dokumentbok, nu i Lunds landsarkiv.⁵¹⁴ Tyvärr saknas där redogörelsen för *Laholm*. Den i tiden närmaste uppgift jag hittills påträffat för denna stad är så sen som från 1747. Då besådde Laholm 50 av 150 tunnland dålig jord med säd, i övrigt brukades jorden till tågter och tobak.⁵¹⁵ Jag har i statistiken räknat med samma arealer cirka 1630.

Uppgifter om *Halmstads* åker och äng från tiondesättningen har däremot påträffats. Där uppgavs utsädet till cirka 404 tunnor 3 skäppor, varav minst 40 tunnor för tillfället (1684)

⁵¹¹ Använd årgång framgår av en särskild statistikkolumn. De tidsmässigt obestämda städjorna har daterats ”165?”.

⁵¹² Palm 2012.

⁵¹³ I tiondekommitténs protokoll, s. 391 (Kungsbacka), s. 390-92 (Laholm), ss. 204, 301 (Falkenberg), s. 276 (Varberg), s. 388 (Halmstad) ges hänvisningar till de ej skannade dokumentböckerna, där åker och äng beskrivs av respektive borgerskap.

⁵¹⁴ Redogörelse skulle finnas på s. 2264 i dokumentboken.

⁵¹⁵ Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

låg öde.⁵¹⁶ Enligt nästa uppgift i en karta från 1695 fanns nu 283 tunnland åker och äng till 265 lass. De senare skördades på 284 1/3 tunnland gammal nedlagd åker.⁵¹⁷ 1747 odlade staden 200 tunnland. Stadens åker lades alltså successivt ned på längre sikt.⁵¹⁸ Jag har låtit kommissionssiffran och 1695 års ängar approximera även situationen 1630.

Falkenberg hade enligt uppgift från 1684 112,5 ograderade tunnor åker och skördade 145 3/4 ”höhöstningslass”.⁵¹⁹ Detta har antagits gälla även 1630.

Varberg flyttades till ungefär sitt nuvarande läge efter Kalmarkriget, varvid dess tidigare åker och äng bildade kungsgården Lindhov. Som kompensation fick stadsborna alla slottets jordar utom kålgården.⁵²⁰ 1650 anges dessa till 220 tunnland och ängen till 600 lass (se nedan). I samband med tiondesättningen 1684 uppgavs dock stadens ograderade åkerareal till 156,5 tunnland.⁵²¹ 1747 såddes 140 tunnland åker.⁵²² Även här minskade åkerbruket långsiktigt. 1650 års åker och äng har fått gälla även 1630.

Även *Kungsbacka* saknas bland redogörelserna för städernas jordar till 1684 års tiondekommission i Lunds landsarkiv.⁵²³ I brist på bättre har jag använt en uppgift från 1747. Då sådde Kungsbacka 60 tunnland med korn.⁵²⁴

Städernas boskapshåll har i brist på andra uppgifter skett på det sätt som nedan redovisas under avsnittet som Skåne. Därvid har alla landskapets städer, med undantag av Kungsbacka, bedömts som ”fästningsstäder”. Kungsbacka, som tolkats som en ”landsbygdsstad”, har antagits ha liknande boskapsuppsättning per hushåll som det under avsnittet om Västergötland redovisade Gamla Lödöse. Jag har räknat med följande antal hushåll i städerna cirka 1630:

Stad	Antal hushåll
Laholm	93
Halmstad	222
Falkenberg	65
Varberg	133
Kungsbacka	46

Anmärkning: Lilja 1996 ger något avvikande siffror för 1610- och 1650-talen.
Källa: Palm 2000.

⁵¹⁶ Hallands landskontors arkiv, volym GIIe:3, ss. 2092-2093, LLA.

⁵¹⁷ www.historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&mapType=peSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=1&sd_base=ims2&sd_kun=4c4d535f4d32322d313a33 (2011-06-23). På varje tunnland åker sägs för övrigt sädesportionen vara två tunnor, ett exempel på den halländska tätsådden

⁵¹⁸ Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

⁵¹⁹ Hallands landskontors arkiv, volym GIIIe:3, s. 1363-1369, LLA. Enligt Söderlinghs karta 1687-1690, volym M1, Lantmäteristyrelsens arkiv, hade Falkenberg då 83,33 tunnor åker för all slags säd samt 28 tunnland 5 skäppland öde jord.

⁵²⁰ Sandklef 1963, s. 423.

⁵²¹ Hallands landskontors arkiv, volym GIIIe:3, s. 1315-1321, LLA.

⁵²² Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

⁵²³ Redogörelse skulle finnas på s. 2259 i dokumentboken.

⁵²⁴ Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA.

Hallands skörd 1630?

Krono- och kyrkotiondet i Halland var ofta stätt och dess förhållande till skördarna därmed osäkert. Delvis utgick det dessutom med fasta belopp eller i andra persedlar än säd. Uppgifter om kronotiondet finns först sent i de tidigaste svenska länsräkenskaperna 1646. Dessa tiondeuppgifter duger därför inte till några skördeberäkningar för år 1630. Några prästtiondeuppgifter från tiden har inte påträffats. Jag har mot denna bakgrund valt att beräkna skörden för 1630 på Hallands landsbygd från motsvarande i de svenska gränshäraderna på analogt sätt som gjordes för Hallands boskap. Det innebär att 1630 års skörd per mantal i de svenska häraderna antagits gälla också för de halländska häraderna västerut. Beräkningarna blir här, precis som för boskapen, trovärdigare för de norra och östra delarna av landskapet, osäkrare för övriga.

1630 års skördar per mantal i de svenska gränshäraderna var enligt beräkningar följande:

	Mark	Kind	Västbo	Sunnerbo
Antagen rågskörd skördeåret 1630	1,65	2,61	3,75	6,68
Antagen kornskörd skördeåret 1630	3,97	3,24	4,22	6,18
Antagen blandsädsskörd skördeåret 1630	0	0	0,35	0
Antagen havreskörd skördeåret 1630	0	0	0	0
Antagen skörd i ren säd	5,62	5,85	8,21	12,86

För städerna har skörden beräknats från utsädet och korntalet 3.

Övrigt

Arent Berntsen delar i sin beskrivning av Halland in landskapet i tre delar: Östra delen var bergig och bevuxen med fur och gran. Men där fanns även ollonskog av ek och bok samt mycket ”underskog”. Mellan bergen gav åkerbruket rikliga skördar av råg, korn och havre under goda år. Goda ångar nedanför berg och skog lät skogsborna hålla mycket boskap. Längs havet var landet däremot ”gandske slet”, med ”sandgrund”. Så såg det ut mellan Halmstad och Falkenberg där många gårdar förstörts av flygsand upp till en fjärdedels eller halv mil in åt land. En bit in i landet fanns här nere ”det beste Ager=Land”, som gav ”fuldsomt” korn, vit havre samt ”blank, ren och råg så god som ”preussisk”. För Fjäre härad nämner Berntsen korn, havre och blandkorn vid god äring, men oftast såddes bara korn och havre i den leriga, låga och ofta översvämmade jorden. Knappast någon bonde var självförsörjande på spannmål, men i norr räddade befolkningens timmerhandel till sjöss försörjningen och allmänt gav försäljning av boskap, smör och ostar medel att köpa saknad spannmål.⁵²⁵

Halland drabbades hårt av Kalmarkriget 1611-1613, då ungefär 1 000 gårdar brändes, men också av det krig som föregick Brömsebrofreden 1645, då Halland avträdde till Sverige.⁵²⁶ De ekonomiska förhållandena under denna tid bör ha inneburit nedgångar eller stagnation.

⁵²⁵ Berntsen, 1, s. 84 f. Även andra källor bekräftar Berntsens uppgifter: För Söndrum sägs i jordeboken 1645 att sanden förstört ången. Även i Eftra förekommer att gårdar ”ruinerats” av sanden. Revningsprotokollen 1651 berättar: ”Skrea sockens förmedling består av sandsens dagliga ruin vilken med stor besvär måste avröjas och hava bemälte bönder uti de danskes tid för den orsaks skull varit förskonte med halft uti de extraordinarie hjälper.” Även i Lindberg längre norrut nämns sandskador i revningen 1651.

⁵²⁶ Sandklef 1954, s. 542.

En statistisk översikt över Halland från cirka 1650⁵²⁷ ger följande uppgifter om resurserna på kronans s.k. "ladugårdar":

Varbergs slottsladugård: 220 tunnor utsäde, 600 lass äng
"Clöstret", säkert avses *Ås kloster*: 100 tunnor utsäde, 300 lass äng
Halmstads slottsladugård: 150 tunnor utsäde, 300 lass äng
Laholms slottsladugård: 120 tunnor utsäde, 300 lass äng

Det vidlyftiga fästningsunderhållet kunde ibland gå ut över agrara basresurser: I Söndrum och Vapnö anger 1645 års jordebok att ängen på en del gårdar delvis skurits upp och förts till fortifikationen i Halmstad.⁵²⁸ Från dåvarande Laholms län rapporterades 1631 om bränslebrist: skogen var "förhuggen".⁵²⁹

Enligt de danska länsräkenskaperna för Varbergs län tycks 1630 praktiskt taget alla gårdar ha varit i bruk: i Himle härad var 5,6 mantal öde eller "förarmade"; i Viske och Fjäre ungefär 16 i vardera. I Halmstads län var ingen gård befriad av sådana skäl. I Laholms län var några gårdar i Renneslöv, Tjärby och Årstad befriade för att de skadats av "sand og mask".⁵³⁰ De nämnda gårdarna var sådana som skattade till kronan. Sammanlagt fanns cirka 1 800 mantal i hela landskapet enligt 1645 års jordebok. Inget talar för att frälsegårdarna skulle varit drabbade i större utsträckning.

1631 plågades stora delar av landskapet av skogsmus som åt upp "mycket av kornet". Skadorna var så omfattande att både dåvarande Halmstads och Laholms län slapp halva tiondet.⁵³¹

Allmänt sett har danska kronan betraktat Halland som ett fattigt landskap - hela perioden 1530-1660 beviljades allmogen halv skatt.⁵³²

I Skåneland var det vanligt att särskilt herrgårdarna gödde oxar för export, stalloxar. Sådana nämns också för Halland: 1640 exporterade t.ex. enbart slottsherren på Varberg 233 sådana oxar, som "paa min stald er staldet".⁵³³ 1650 exporterades 145 från Halmstad och 111 från Varberg.⁵³⁴ Via Kungsbacka exporterades år 1636 40 stalloxar från Tjolöholm.⁵³⁵

För Halmstad finns en hel serie exportuppgifter för oxar och hästar:

⁵²⁷ Martin Weibull 1876, s. 12 f.

⁵²⁸ Hallands län, jordebok 1645, RA.

⁵²⁹ *Kancelliets Brevbøger* 1630-1632, notis16/12 1631.

⁵³⁰ Mikrofilm från danska riksarkivet i Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund.

⁵³¹ *Kancelliets Brevbøger* 1630-1632, notiser för 9/12 1631; 16/12 1631 och 23/4 1632.

⁵³² Bennike Madsen 1978, s. 203.

⁵³³ Sandklef 1963, s. 230.

⁵³⁴ Bjurling 1959, s 287.

⁵³⁵ Grill 1954, s. 673.

Ox- och hästexport från Halmstad vissa år

Period	Oxar	Hästar
1617-1618	743	612
1618-1619	976	308
1630-1631	161	114
1631-1632	11	80
1632-1633	177	64
1633-1634	160	134
1634-1635	138	95
1635-1636	194	96
1636-1637	105	20
1637-1638	119	105
1638-1639	150	151
1639-1640	277	830
1640-1641	421	282

Källa: Nilsson 1968, s. 319.

Att Halland var ett underskottsområde för spannmål framgår också av tulluppgifter - via Halmstad importerades t.ex. vissa år på 1630-talet 3 000 tunnor spannmål i snitt.⁵³⁶

Skattläggningsmetoderna för Halland 1688-1690 nämner att åkern i landskapet p.g.a. åkerjordens årliga ”utmattande drager efter uträkning 7 000 kvadratalnar på tunnlandet som gör 2 tunnors utsäde på lika stort stycke som där uppe i landet sås med en tunna”. Ett normalt tunnland hade ytan 14 000 kvadratalnar. Här kan vi se att normen en tunna utsäde per tunnland inte gällde villkorlöst och överallt. Särskilt havre såddes, även i ”Gammelsverige”, ofta dubbelt så tätt som råg eller korn.

⁵³⁶ Grill 1954, s. 709.

Skåne och Blekinge

För att konstruera en jordbruksstatistik för Skåne för tiden ”cirka 1630” har jag förutsatt att dels antalet mantal, ett mått på gårdars skatteförmåga, dels genomsnittliga jordbruksresurser per mantal från senare uppgifter rimligt nära motsvarar läget även tiden runt 1630. Nära tillhands ligger då material från cirka 1650 och 1670. Avspelar då dessa källor situationen också runt 1630?

Mantalet i Skåne och Blekinge

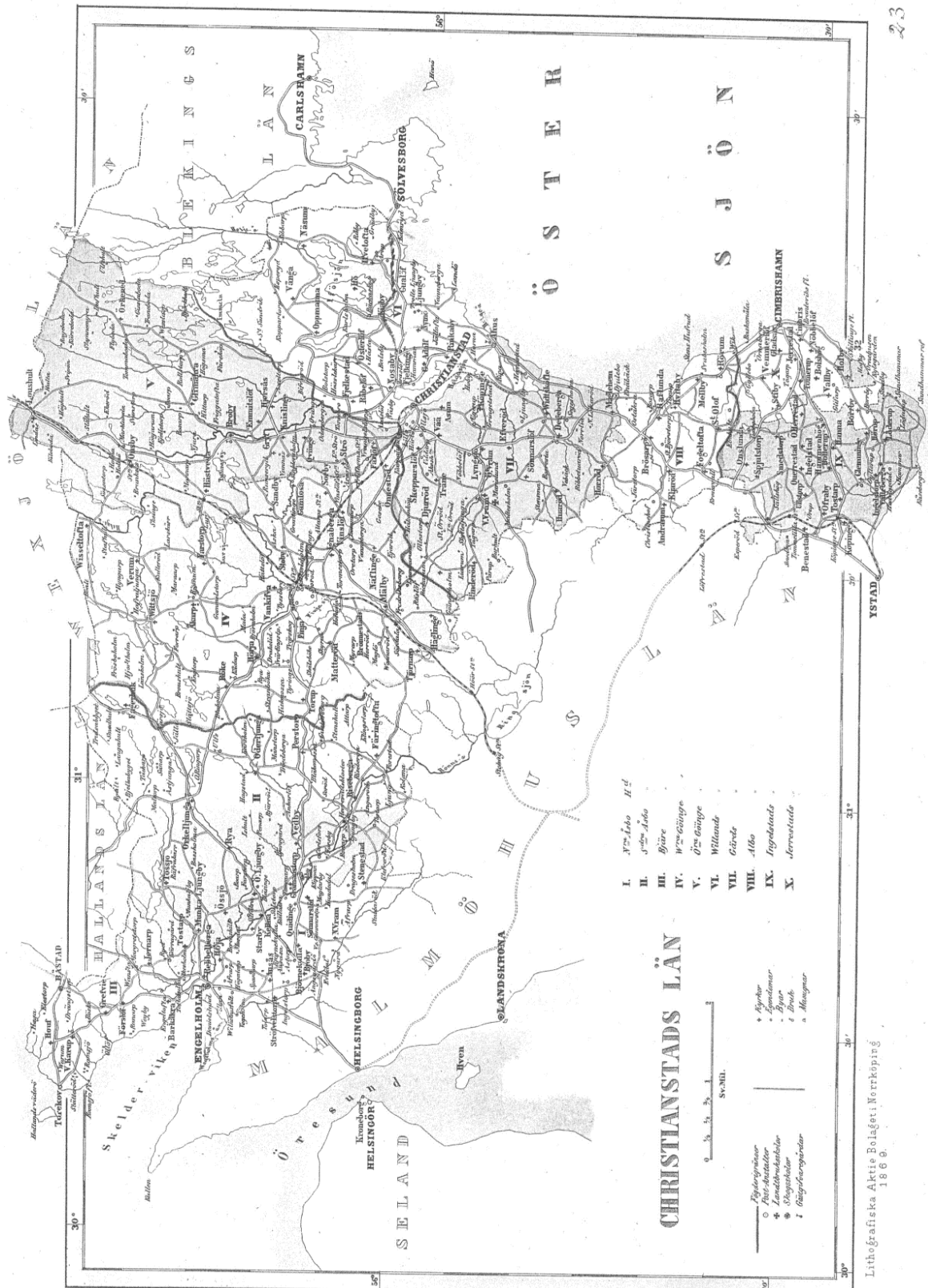
Allmänt sett var den danska kronans jordebokföring mindre omfattande än den svenskas. Viktiga delar av adelns gods - herrgårdarna och de s.k. insockne veckodagsbönderna - var utelämnade. Flera mindre lyckade försök gjordes att skaffa översikt genom enkäter till prästerna.⁵³⁷ Först 1651 kom en instruktion om ordentliga ”matriklar” med angivande av gårdetal som samma år resulterade i den första heltäckande jordeboken över Skåne och Blekinge - 1651 års *Decimantbok*.⁵³⁸ De kvalificerade gårdetalen från denna bok eller dess förarbeten har sannolikt legat till grund för den svenska mantalssättningen efter 1658.

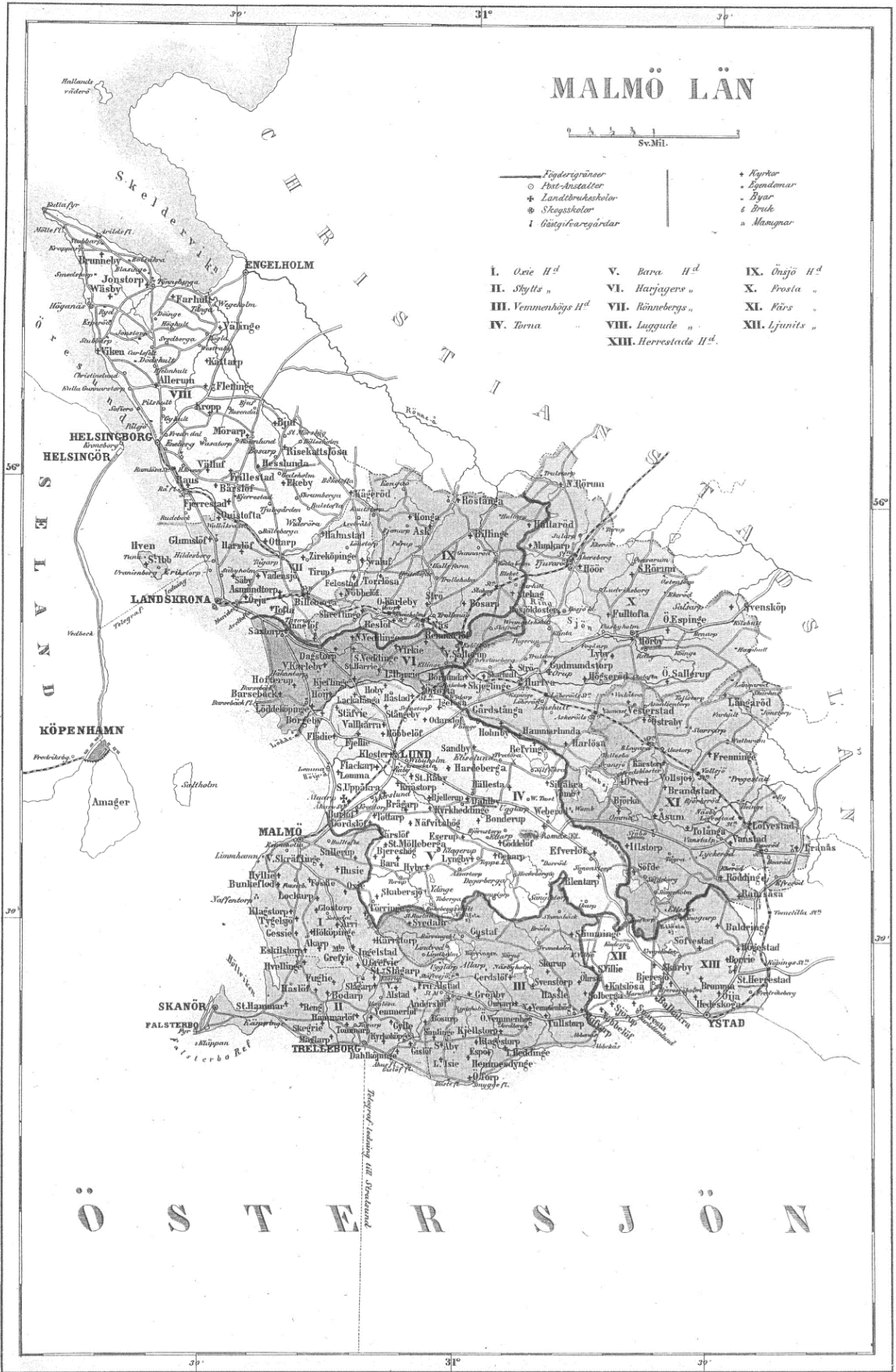
I Skåne och Blekinge räknade man vid övergången till Sverige sedan länge inte i mantal, utan i helgårdar, halvgårdar, fästor, bol och gathus. Dessa gamla danska gårdsbegrepp, delvis främmande för svenska förhållanden, justerades hjälpligt om till svenska mantalsbråk i de första svenska jordeböckerna 1658; fästor och bol därvid ofta till ¼ mantal.⁵³⁹ Dessa omräkningsnormer, direkt tillämpade på 1651 års *Decimantbok*, har fått

⁵³⁷ Danska kronan krävde in uppgifter av detta slag från biskoparna 26 juni 1568 och för vissa delar av landet liknande uppgifter 1598. Tuneld, J, 1934, har gett ut ”Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624”, i *Skrifter utgivna av Kungl. Hum. Vet.samf. i Lund*. 18. Ytterligare relationer från 1624 för Södra Åsbo och Luggude finns i Danske kancelli, B 164 XV, ad. XV B, 1 b, DRA. 1 maj 1645 begärde man med anledning av en ny ”Hovedskat”, att prästerna skulle ställa upp förteckningar dels över alla tiondegivare, dels över alla personer i socknarna (J. A. Fridericia 1889-1890, s. 476). Även efter 1651 gjordes nya resursinventeringsförsök vars resultat föreligger i form av Sogneprästerens Designationer paa Gaarde 1657-1658 i DRA. De är delvis osummerade och svårlästa, men tycks bl.a. ge en bättre bild av gathusbebyggelsen än *Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm*. Designationerna finns på mikrofilm DRA 45275.

⁵³⁸ Thulin 1935, s. 38. 1651 års *Decimantbok*.

⁵³⁹ Thulin 1935, s. 41 f. Enligt Thulin var en ”gård” i Skåne ej bestämd till yta eller utsäde. ”Åtminstone tidigare” fanns dock en viss likhet mellan gårdarna. Skillnaderna ökade emellertid med tiden, vilket ledde till en första uppdelning i hel- och halvgårdar, senare även till fjärdedels-, tredjedels-, åttondedelsgårdar o.s.v. (Thulin 1935, s. 26 f). Även under gårdsnivån fanns mindre enheter, bol (i en sen betydelse) eller i Skåne ofta fästor, gårdsätar m.m. De skattade dock ofta med den gård under vilken de lydde (Thulin 1935, s. 30 f.). Vid mitten av 1600-talet räknades bol, fästor och gårdssätar ofta som fjärdedelsgårdar; de större av dem hade vid denna tid troligen skrivits upp till halvgårdar (Thulin 1935, s. 33). Vid jordrevningar utgick man för bondgårdar från vissa normer för vad som skulle vara en hel gård, vad som på den svenska tiden kallades ett (jordeboks-)hemman eller (jordeboks-) mantal. För Skånes del gällde i början av 1600-talet att en helgård skulle ha jord som kunde plogas av 6 till 8 ”höffder” eller årligen sås med 12 tunnor eller mer. Sådets mindre än 12 ansågs gården vara en halvgård. Man kunde också utgå från landgilletts storlek som för helgårdar var över ett pund säd, för halvgårdar hälften. Enligt Berntsen (2, s. 83 f.) motsvarade landgillet 1/3 av utsädet (alltså något över ett pund, spannmålpundet var ofta 4 tunnor). Men i verkligheten gick gränsen inte sällan mellan hel- och halvgård först vid 2 pund (Thulin 1935, s. 34). S.k. hartkorn som grund för skattläggning var ännu inte allmänt i Danmark vid 1600-talets mitt (Thulin 1935, s. 38). I Danmark nämns på 1500-talet ”reeps”-män som mätte upp åkrarna vid behov (Thulin 1935, s. 20 not a).

På föregående sidor: Kartor över Kristianstads och Malmöhus län. Källa: v. Mentzer 1869.

bilda utgångspunkten för vår statistik. Från 1651 års *Decimantbok* har de gamla danska gårdskategorierna räknats om till mantal efter normen 1 helgård = 1 mantal; 1 halvgård = 0,5 mantal; fästor och gathus = 1/4 eller 1/8 mantal, o.s.v. ”Öde” mantal 1651 har också räknats in i totalmantalet.

Den danska jordebokföringens oklarheter motiverar frågan i vilken grad *Decimantboken* avspeglar antalet mantal också cirka 1630. För några områden kan jämförelser göras mellan antalet mantal 1651 och vissa tidigare år. Uppgifterna är inte helt ekvivalenta eftersom benämningar på mindre bebyggelseenheter då och då kunde växla och därmed tolkas olika i mantalstermer.

Undersökningen visar inte desto mindre att antalet kamerala gårdar och mantal bara förändrades obetydligt under årtiondena före 1651, ja på många håll var det t.o.m. i stort sett oförändrat hela perioden mellan 1569 och 1651: Mantalen enligt en inventering från 1624 visar stor överensstämmelse med *Decimantbokens* mantal 1651: för 40 socknar erhöles i den förra 1 215,3 mantal och i den senare 1 219,3 1651 (se bilaga 4). En liknande jämförelse kan göras av antalet bebyggelseenheter i form av uppgifter om ”decimanter” eller antal jordeboksgårdar. Resultatet visas i följande tabell:

Antal bebyggelseenheter i undersökta skånska och blekingska socknar 1624 och 1651

Område	år 1624	år 1651	Skillnad i procent av 1624	Antal undersökta socknar
Luggude	1 136	1 087	- 4,3	24
Samtliga	1 917	1 936	+1,0	42

Anmärkning: Herr- och prästgårdar ingår inte.

Källa: bilaga 5.

Förändringen 1624-1651 uppgår alltså bara till enstaka procent och faller inom en acceptabel felmarginal som bl.a. skapas av otydligheter i källmaterialet och dess tolkning, främst av viss småbebyggelse.⁵⁴⁰

Det föregående jämförelsematerialet är dock något geografiskt ojämnt. Kan utvecklingen ha varit olika i t.ex. slätt och skog? Ytterligare uppgifter bekräftar att utvecklingen var likartad. Gösta Nordholms undersökning för västra Söderslätt, främst Oxie och Skytts härader, visar stor stabilitet i antalet skattepliktiga enheter 1582-1672. Han konstaterar att antalet gårdar 1672 var ”i stort sett detsamma” som 1569.⁵⁴¹ Även Skånes skogsområden

⁵⁴⁰ Går man ner på sockennivå framkommer ibland ganska stora förskjutningar i gårdetalet. Sannolikt hänger detta samman med de i Skåne inte ovanliga sockengränsförändringar som drevs fram av adeln för att undandra sina veckodagsbönder från kronans beskattning genom att göra dem till ”insockne” (se Jeppsson 1967, s. 95 ff.). Förändringarna under perioden närmast före 1624 var dock större, 8 till 12 %: Luggude härad 1569, 1651 = 903, 996 (N = 23); Luggude härad 1569, 1624 = 903, 1 018 (N = 23); samtliga socknar 1569, 1651 = 2 030, 2 286 (N = 55); samtliga socknar 1569, 1624 = 1 592, 1 717 (N = 42). Till bristen i jämförbarhet hör att *Decimantboken* bara verkar ta upp gathus som låg utanför de skattlagda gårdarna (Nordholm 1967, s. 101 tycks, felaktigt, mena att *Decimantboken* inte alls tar upp gathus). Berättelser om prästkallens inkomster 1630 (Biskopens i Lund arkiv, volym EII:4, LLA) ger möjlighet till ytterligare jämförelser, som dock inte ansetts nödvändiga här.

⁵⁴¹ Nordholm 1967 s. 99 ff.

uppvisar stor konstans vad gäller antalet kamerala gårdsenheter. Bengt Kjällman har tagit fram antalet jordeboksgårdar för socknar i Östra Göinge från jordeboken 1663. Ställt mot antalet tiondegivare i 1569 års *Landebok*, enheter som anses nära motsvara antalet jordeboksgårdar vid den tiden, fås mycket god överensstämmelse:

Antal bebyggelseenheter i vissa socknar i Östra Göinge 1569 och 1663

Socken	1569	1663
Gryt	27	27
Färlöv	76	73
Hästveda	46	45
Kviinge	37	39
Norra Strö	44	43

Anmärkning: Herr- och prästgårdar ingår inte.
Källor: *Lunds stifts landebok*, Kjällman 1999.

Slutsatsen av det föregående blir att antalet gårdar eller mantal enligt 1651 års *Decimantbok* inte kan ha avvikit i någon väsentlig grad från antalet på 1630-talet och därför ganska riskfritt i vår statistik kan få ersätta saknade uppgifter från 1630. Som vi strax skall se är det särskilt viktigt att det också är praktiskt taget detsamma som 1670, vilket bl.a. den svenska mantalssättningens sannolika ursprung i *Decimantboken* garanterar.

Decimantboken utelämnar trots sin höga täckningsgrad mantalet för vissa typer av gårdar - säterierna och prästgårdarna. För en uppskattning av socknarnas totala mantal behöver jordebokens mantal därför kompletteras för dessa. Jämfört med andra landskap är det svårare att avgöra vilka mantal de skånska säterierna representerade runt år 1630 – de mantalssattes ofta sent, på 1680-talet eller senare. Man får intrycket att deras jordar med tiden ofta utvidgades eller på annat sätt ändrades varför resursinnehållet i deras sena mantal blir osäkert. Skånes gods är ju kända för bl.a. att landbogårdar ibland kom att läggas in under huvudgårdarna och det slutande 1700-talets enskiftesreform verkar ha haft föregångare redan före 1670-talets revningar (se längre fram), se t.ex. revningsprotokollen för Norra Åsum och Skepparslövs socknar. 1651 års mantal kompletteras därför i vår rekonstruktion för Skånes del för säterierna genom tillägg av *fiktiva* mantal, baserade på vilka åkerresurser 1651 års säterier, ingående redovisade av Gert Jeppsson, hade, antingen enligt 1670-talets jordrevningar (se nedan) eller från rannsakingar 1683/1685, också redovisade i Jeppssons arbete.⁵⁴² De fiktiva mantalen är beräknade från genomsnittlig åker per mantal för revade bondebruk i den socken säteriets huvudgård var belägen. Prästgårdarnas mantal har som vanligt hämtats från Westerlings arbete.⁵⁴³

Herr- och prästgårdarna har vid beräkningen antagits ha samma genomsnittliga resurser per mantal som de runt år 1670 revade bondgårdarna. Man frågar sig naturligtvis om de två nämnda slagen av gårdar resursmässigt avvek från övriga, samma problematik som vi

⁵⁴² Jeppsson 1967, tabellerna 2 och 14. Jeppsson visar dock på en svårighet här: Avses faktiskt eller möjligt utsäde? Ingår trädan? (s. 190). Jag har antagit att uppgifterna är av samma slag som revningsuppgifterna (se längre fram i huvudtexten).

⁵⁴³ 1670-talets revningsprotokoll anger visserligen resurserna på både präst- och klockaregårdar ("degnebolen"), men av praktiska skäl har Westerlings mantal föredragits vid de statistiska bearbetningarna.

stött på för "Gammelsverige" i det föregående. I några fall som kunnat undersökas framkommer dock för Skånes del inga väsentliga skillnader i resurser per mantal mellan åtminstone säterierna och revade bönder i jordrevningsmaterialet.⁵⁴⁴

Skånes häraders på 1600-talet

Källa: Dahl 1942, s. 1.

Åkerresurser per mantal omkring år 1630

För Skåne och Blekinge saknas direkta uppgifter om åker och äng nästan fullständigt för någon tidpunkt nära 1630. För några enstaka socknar lämnas uppgifter om gårdsutsäden i en utredning 1630 om prästernas inkomster.⁵⁴⁵ De annars i tiden närmaste sådana uppgifterna finns i *skattläggningsnormer* från 1650-talet. Från 1660 finns några geometriska kartor över Oxie härad och från 1661 över Skytts.⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ I jordrevningsmaterialet finns jämförelsematerial i resursbeskrivningar för säterier och insockne landbogårdar som ingick i det s.k. Bornholms vederlagsgods. På 1600-talet var medelutsädet (i Danmark) 10 tunnor per bondgård, 169 tunnor på 38 undersökta "kronogårdar", här avses väl kungsgårdar och liknande (LAP), och 77 tunnor i snitt på 294 av adelns huvud- och ladugårdar (Thulin 1935, s. 36). Tidigare var herremännens gårdar vanliga eller dubbla bondgårdar, teg i teg med övriga byn, och hade jord till högst 3 à 4 plogar. (Thulin 1935, s. 35 f.)

⁵⁴⁵ Biskopens i Lund arkiv, Berättelser om prästkallens inkomster 1630, volym EII:4, LLA.

⁵⁴⁶ Se Nordholm 1929.

Det normativa materialet i form av Arent Berntsens kulturgeografiska relation *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed* (1650-1656), byggd på författarens långvariga privata och offentliga ekonomiska erfarenhet från Skåne och Halland, uppger att man i Skåne, Halland och Blekinge som helgårdar räknade de som hade ”egendom och sädesjord till 12 tunnor och över”, som halva gårdar de som hade under 10 eller 12.⁵⁴⁷ Ordet jord visar att Berntsen avsåg tunnland, d.v.s. arealer. Några frågor infinner sig dock kring Berntsens normer: Ibland får de i agrarhistoriska arbeten representera hela Skåne. Men gäller de verkligen både Skånelands skog och slätten, de två distinkt skilda agrarmiljötyperna i Skåne? Om 10-12 tunnor var gränsen mellan hel- och halvgårdar, hur många tunnland höll dessa gårdar då i genomsnitt? Ingår trädan?

1671 års skattläggningsmetod, som avsåg Skåne och Blekinge, anger för helgårdar i Skånes och Blekinges skogsbygder 9 eller 10 tunnors utsäde i råg och korn och 2 till 4 tunnor havre, och för helgårdar på slätten de som kunde ”utså uti råg och korn 16 tunnor, samt 12 tr havre”. På sandjordar vid kusterna skulle en gård ha 22 tunnor råg och korn samt 10 tunnor havre för att räknas som helgård. Alla dessa siffror avser oreducerad säd.⁵⁴⁸ Tunnor avser också här arealer, tunnland, inte utsädesvolym. Berntsens norm överensstämmer väl med metodens, om vi antar att hans siffror avsåg Skånes, Hallands och Blekinges skogsområden. Att Berntsen drar de tre landskapen över en kam förutsätter att det är deras gemensamma nämnare – de jämfört med övriga Danmark vidsträckta skogarna – som föresvävade honom. Hade han i sin norm inbegripit de, som man måste räkna med jordbruksmässigt mycket aparta skånska slätterna, hade den blivit meningslös.⁵⁴⁹

Ingår trädan i de olika normernas arealer? Berntsen talar i sammanhanget om hur mycket som ”kan sås”, vilket bör tolkas som att trädan inte ingår. Denna tolkning stöds av att skattläggningsmetoden från 1671 uttryckligen betonar att det är den årligen besädda arealen som skall beaktas. Detta var också gammal praxis vid skattläggningar i det danska riket.⁵⁵⁰ Jordrevningsuppgifter från 1670-1673 låter oss också fastställa vad Berntsen egentligen menade.⁵⁵¹ Följande tabell, baserad på 376 gårdsprotokoll från dessa, avslöjar realismen hos Skånelands skattläggningsnormer:

⁵⁴⁷ Berntsen, 2, s. 16 f.

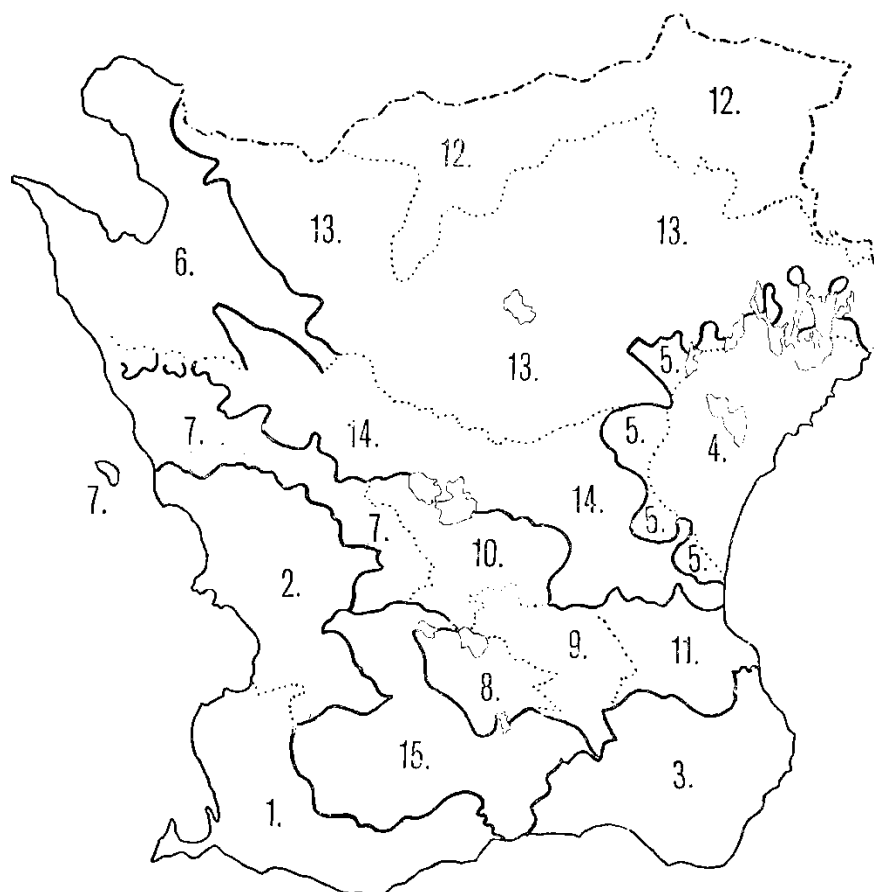
⁵⁴⁸ Jämför definitionen av, motsatsen, d.v.s. ren säd i inledningen av avsnitt A.

⁵⁴⁹ En osäker uppgift av oklar proveniens, möjligen också den från Skånes danska tid, anger att från 8 till 12 tunnor konstituerade en helgård. (Cronholm 1847-51, s. 53. Uppgiften sägs komma från ”Skånska, gamla handlingar i Kammar=kollegii archiv”.)

⁵⁵⁰ *Skattläggnings Methode, för Malmöhus, Christianstads och Blekinge läner: af den 4 Sept. 1671* (från Björck 1851). Svend Gissel har i samband med en undersökning om utsädets betydelse vid skattläggningar på Själland under 1500- och 1600-talen visat att man där endast beaktade den genomsnittligt besädda delen av den totala åkern. Gissel 1968, s. 134 ff.

⁵⁵¹ Kammarkollegiet, Andra provinskontoret, olika volymer beträffande dessa jordrevningar i serierna FI, RA; Skånska generalguvernementskontorets och landsbokhålleriets arkiv, volymer i serie GIIC, LLA.

Etnografiska områden i Skåne under första hälften av 1700-talet

Anmärkning: Slättbygder: 1 Söderslätt, 2 Lund-Landskronaslätten, 3 Österslätt. Ris- och mellanbygder: 4 Kristiansstadsslätterns område (den öppna slätten), 5 Vångaskogarnas område av Kristiansstadsslätterns område, 6 Skälderviksbygden, 7 Västra risbygden, 8 Området mellan Sövdesjön och Våmsjön, 9 Vångaskogarnas område i Färs härad, 10 Vångaskogarnas område i Frosta härad (Den centrala Risbygden) 11 Vångaskogarnas område i Albo härad. Skogsbygder: 12 Furuskogarnas område, 13 Den övre skogsbygden, 14 Den nedre skogsbygden, 15 Rommelåsens skogsbygd. Gränserna dragna efter utbredningen av de särskilda odlingsystemen, marktyperna, hägnadstyperna, byggnadskonstruktionerna och byggnadstyperna.

Källa: Campbell 1928, s. 279.

Årligt besådd och total åkerareal i Skånes och Blekinges skogs- och slättbygder 1670-1673 (genomsnitt i tunnland per helgård och socken)

Typ av område	N	Odlingssystem	Årligt besådd åker (oreducerad)	Total åker (oreducerad)	Årligt besådd åker i "ren säd"
"Skog"	175	"Ensäde"	12,3	12,4	10,5-11,1
"Slätt"	201	"Tresäde"	23,2	34,6	18,2

Anmärkning: N=antal undersökta socknar. Som "skog" och ensäde har här räknats områden med 81-100 % av totalarealen besådd, som "slätt" och tresäde områden med 67-80 % av arealen besådd.

Tvåsädesområdena är inte med. Vid omräkningen till ren säd har havreandelen antagits motsvara den i 1671 års skattläggningsmetod. Revningsarealerna avser ograderade ytor.

Källa: Databasens uppgifter från 1670-1673 års jordrevningar för Skåne.

Tabellen bekräftar att Berntsens normer avsåg skogsområden, men också att skattläggningsmetodens normerade tunnlandstal för helgårdar låg mycket nära gårdarnas verkliga tunnlandsmedeltal. Siffran för årligt besådd åker för en helgård på slätten i ren säd ligger också nära den som föreslogs av adeln vid riksdagen 1669 – 20 tunnor råg eller korn samt 10 tunnor havre.⁵⁵² Till jordrevningarna återkommer jag nedan.

En slutsats, så långt, måste bli att vi nu vet hur mycket "utsäde", här = tunnland åker, det gick på helgården i Skåne och Blekinge cirka 1650. De resursnormer som fanns för helgårdar på 1650-talet är alltså väl förenliga med dem från cirka 1670. Mellan dessa två perioder tycks alltså inga dramatiska förskjutningar ha skett i resurstillgångar per mantal. Revningsprotokollens åker bör tvivelsutan avspegla situationen även på 1650-talet. Därmed har vi kommit betydligt närmare vår önskade mätpunkt 1630. Visar de då även situationen kring 1630?

Flera förhållanden talar för en betydande konstans över tiden i mantalens resursinnehåll: a) utvidgande av åkern krävde långvarigt och hårt arbete, b) den konstans som faktiskt kan observeras mellan Berntsens 1650-talsuppgifter om åker per mantal och 1670-talets skattläggningsnorm och, inte minst, c) samhällsutvecklingen i området under tiden mellan 1630 och tiden för våra uppgifter, där bl.a. förödelse från flera krig måste ha fungerat bromsande på den reala jordbruksutvecklingen eller rent av orsakat tillbakagång. Särskilt kriget 1643-1645 har drabbat jordbruket hårt i vissa områden och återopas som orsak till ödesmål ännu i 1670-talets revningsprotokoll. Åtskilliga gårdar låg 1670 obesatta eller hade då nyss återupptagits från ödesmål och åtnjöt frihetsår. *Mycket talar således för att Skånes och Blekinges gårdar runt 1630 hade ungefär samma åkerarealer som insatta personer bedömde tjugo-fyrtio år senare.* Det måste dock understrykas att jordrevningsprotokollen, precis som de svenska GJb, inte visar gårdarnas vid en viss tidpunkt verkligen odlade arealer. Man skall se uppgifterna som initierade bedömningar av gårdarnas resurspotential på vid tiden för uppmätningen överskådlig sikt och inom tidens tekniska och befolkningsmässiga ramar. *Det rör sig alltså om maximital för åkerarealen.* Till den, minst sagt, svårbesvarade frågan hur stor del av åkern som verkligen odlades 1630 återkommer jag strax.

⁵⁵² Adelns förslag i riksdagen 1669 från Styffe 1845, s. 14.

Tiondet

I den s.k. *Lunds stifts landebok* från 1569 finns tiondeuppgifter för hela Skåneland. Därefter och till cirka 1660 är emellertid tiondeuppgifterna tyvärr bara sporadiskt bevarade. Det skånska tiondesystemet skilde sig väsentligt från det i ”Gammelsverige”. Prästerna tog vanligen upp sitt tionde på samma sätt, en tredjedel av det totala tiondet ”i neken” direkt på åkrarna som del av sin lön, men krono- och kyrkotiondena var i allmänhet utarrenderade, ”bortstadda” eller ”fästa”, till privatpersoner eller sockenmenigheter mot en årlig och fast mängd säd eller pengar, en ”städja”, under en längre kontraktstid, t.ex. städjomannens livstid. De tre slagen av tionde utgjorde i princip vardera en tredjedel av tiondet, medan kronotiondet i Sverige normalt motsvarade två tredjedelar av hela tiondet. Vad man arrenderade var rätten att i den formella tiondemottagarens, kronans eller sockenkyrkans, ställe uppbära respektive verkligt tionde.⁵⁵³ Städjesystemet innebar att tiondet, ur den bortstädjandes synpunkt, i praktiken var fast för längre eller kortare tider.

Städjesystemet rubbade den formella tredelningen av tiondet. Jörgen Weibull har för en period före 1673 och Malmöhus län beräknat att det stadda kyrkotiondet bara motsvarade 73 och kronotiondet 60 % av prästernas rörliga tionde.⁵⁵⁴ Att stadjorna därmed låg lägre än vad ett rörligt tionde skulle göra har gjort systemet fördelaktigt för tiondegivarna, åtminstone när de själva var stadjoman. Andra fördelar var då att man slapp vissa besvär vid traditionell tiondeuppbörd, kontroll av tröskningen o.s.v. Kronan har haft fördelen att kunna budgetera och slapp, också den, kontrollapparaten. För adeln, som ofta stadda tiondet, var det viktigt att komma åt tiondehalmen till sin oxstallning.⁵⁵⁵ När en sockenmenighet stadda upptogs i praktiken inget egentligt tionde.

Adeln var i regel befriad för tionde på sina säterier. När godsherren, för ett litet fåtal socknar, hade ”jus patronus” och därmed kontrollerade socknens kyrka behöll han också hela tiondet själv.⁵⁵⁶ Prästgårdarna var självfallet också befriade.

Uppgifter om Skånes tionde är spridda på flera olika arkiv och arkivbildare; sockenkyrkornas finns ibland bevarade i kyrkoarkiven, kronans tredjedel redovisas emellanåt i olika länsräkenskaper. Av kontrollskäl tog danska kronan periodvis in särskilda uppgifter om tiondet. Så krävde man 1620 in kopior på sex års kyrkoräkenskaper med bl.a. uppgifter om kyrkotiondet. Här har uppgifter för många socknar i Göinge och Villands härad bevarats.⁵⁵⁷ Från spridda år 1630-1645 finns liknande uppgifter bland räkenskaper för Färs, Harjagers, Onsjö och Rönnebergs härad i arkivet från det dåvarande Landskrona län. Från samma län finns också tiondeuppgifter i en jordebok från 1649.⁵⁵⁸ För några år kring 1630 framgår prästetiondet för vissa socknar i Skåne av en undersökning som biskopen i Lund föranstaltade.⁵⁵⁹

⁵⁵³ Allmänt om tiondet i Skåne se Jörgen Weibull 1952. Dahl 1942 s. 88 uppger att stadjorna oftast betalades med pengar. Detta tycks dock ha varit ganska ovanligt, åtminstone vid tiden för Sveriges erövring.

⁵⁵⁴ Jörgen Weibull 1952, s. 37 f.

⁵⁵⁵ Jörgen Weibull 1952, s. 24 not 30, s. 39.

⁵⁵⁶ Thulin 1901, s. 53. Efter 1500-talet kunde det dock hända att jus patronatus inte alltid åtföljdes av tiondefrihet till kronan

⁵⁵⁷ Danske Kancelli, Seks års kirkeregnskaber, vol. B184 a, DRA.

⁵⁵⁸ Lensregnskaber, Landskrona len, DRA.

⁵⁵⁹ Biskopens i Lund arkiv, Berättelser om prästkallens inkomster 1630, volym EII:4, LLA. Uppgifterna ges i många fall i pund, som enligt en av uppgifterna motsvarade 20 skäppor, eller enligt min tolkning med 6 skäppor på tunnan 3,33 tunna. Men pundet kan ha varierat: Berntsen nämner 20 skäppor för råg, korn och

För en del socknar har sena kronotiondeuppgifter påträffats i de tidigaste svenska länsräkenskaperna 1658-1659 eller, för kyrkotiondet, bland bevarade kyrkoräkenskaper från 1663.⁵⁶⁰ För socknar under jus patronus saknas uppgifter både i kronans eller sockenkyrkornas räkenskaper. I några fall finns de till 1630 närmaste uppgifterna i protokollen från en särskild tiondekommission för Skåne och Blekinge från 1673.⁵⁶¹ Kommissionsmaterialet redovisar även äldre städjor, när de ingåtts och om de utgick i säd eller pengar.⁵⁶²

Tiondeförhållandena i Blekinge, som i praktiken något avvek från dem i Skåne, redovisades i det särskilda avsnittet om Blekinge i det föregående.

Sammantaget ger dessa material tiondeuppgifter för praktiskt taget alla Skånes socknar för 1630 eller ett eller ett par årtionden däromkring. Från just vårt önskade mätår är dock antalet uppgifter få och lämpar sig dåligt för skördeberäkningar. Skånes tionde från 1630 och närliggande år används i vår statistik enbart för att fånga vilka grödor som odlades.

Odlade grödor

Åkern i Skåne gav enligt Arent Berntsen all slags säd, även den bästa råg, som i Färs och Gärds härader var lika god som sin berömda preussiska motsvarighet. Han uppger också att Skåne bedrev en omfattande export av malt, korn och havre.⁵⁶³ I skogsområdena odlades även lin, hampa och humle och i Göinge fanns många frukt- och humleträdgårdar.⁵⁶⁴ Särskilt Göinge sålde mycket humle till städerna.⁵⁶⁵

Man kan ibland notera att tiondestädjan i Blekinge och Skåne, när den utgjordes i säd, approximativt motsvarat det normala rörliga tiondets fördelning åren före det städjan ingicks.⁵⁶⁶ Detta förhållande motiverar att alla slags tiondeuppgifter i föreliggande statistik får avspegla grödornas sammansättning, i första hand präst-, i andra hand rörligt kronotionde och i tredje hand tiondestädja i spannmål. Tillgängliga, på sädeslag specificerade tiondeuppgifter från så nära 1630 som möjligt, har därvid använts.⁵⁶⁷

bovete på pundet, men för havren 40. Berntsen, 4, s. 485. Sam Owen Jansson 1950 uppger att man i Luggude och Bjäre härader räknade 24 skäppor på pundet, men eljest i Skåne 20. Gladsaxprästens tionderäkenskaper 1623-1636 i Gladsax tiondejobok, Landsarkivet i Lund, har här inte kunnat undersökas (jfr. Hansen 1977, ss. 39, 413-437).

⁵⁶⁰ 1658-1659: länsräkenskapernas verifikationer för Kristianstads län 1659 och för Malmöhus län 1658 i svenska riksarkivet har använts (Blekinge tillhörde vid denna tid förstnämnda län). För Malmöhus län finns brev av den 1 januari 1659 från G.O. Stenbock om att allmogen i Bjäre och Rönneberga härader vägrat ge tionde och den 5 april 1661 begärde Frosta härad förskoning från tionderestantier p.g.a. krigsskador och fäsjuka som rasat för några år sedan. Sannolikt skulle fler uppgifter från perioden 1659-1671 gå att hämta bland sådana brev. 1663: Anders Persson 1977.

⁵⁶¹ Handlingar rörande tiondet 1673-1694, Skånska generalguvernementskontoret och landsbokhålleriet, Skånska kommissionens, angående domkyrkans, akademiens m.m. förvaltning, arkiv, HII:4, LLA.

⁵⁶² Där kommissionens städseluppgifter för kyrkotionden är yngre än 1662 har prästtiondeuppgifterna från tiden för kommissionen föredragits för statistiken i de fall då de varit mer specificerade än kyrkotiondet (havre, bönor, blandsäd). För några socknar i Kristianstads län har man i forskningen visat att prästtiondet varit fast sedan länge, i något fall ända sedan slutet av 1500-talet. Det gäller Osby, Loshult, Åsum, Skepparslöv, Vä, Hörröd, Maglehem, Åkarp, Vittsjö, Stoby och Sandby (Jörgen Weibull 1952, s. 14, not 21). 1673 års inventering saknar uppgifter om prästtiondet för resten av Kristianstads län.

⁵⁶³ Berntsen, 1, s.59, 70.

⁵⁶⁴ Berntsen, 1, s. 71.

⁵⁶⁵ Berntsen, 1, s. 73 f.

⁵⁶⁶ Jörgen Weibull 1952, s. 17, 32 f.

⁵⁶⁷ Den använda tiondeuppgiftens år anges i en särskild kolumn i själva statistiken. Förhoppningsvis kan den intresserade leta sig fram till den använda källuppgiften med hjälp av denna källredovisning. Om

Som i "Gammelsveriges" fall kan man inte räkna med att all stråsåd alltid redovisas genom tiondet. En viktig observation som gjorts i samband med undersökningen av tiondet i Skåne är att man inte kan räkna med att havren redovisas konsekvent i materialet. Havretionde förekommer ofta, men för t.ex. Villands och Ljunits härader 1658 framgår att det inte ingått i det stadda kronotiondet utan debiterats särskilt och förts separat i räkenskaperna; fysiskt skickades det till Malmöhus slott, antagligen till armén. Frånvaro av havre i tionderäkenskaper får dock inte generellt tolkas som att havre odlades men inte gavs som tionde. Både 1630 års berättelser om prästernas inkomster och senare revningsprotokollen från början av 1670-talet uppger för en del skånska socknar uttryckligen att havre "växer där inte" eller inte odlades.⁵⁶⁸

Odlingssystem

Större delen av de gamla danska Landskrona och Malmöhus län kallades enligt Arent Berntsen för "slätten" och där tillämpade man tresåde "på samma vis som på Själland". Det var inte jordmånen utan åkrarnas mängd som låg bakom epitetet "Korn=Righed" för Skåne, uttryckt på svenska bör det bli "Spannmålsriket".⁵⁶⁹ Skogsområdenas betesmarker kunde enligt Berntsen föda så mycket boskap, att bönderna vart tredje år kunde samla tillräckligt med gödsel för att årligen kunna beså sina åkrar, d.v.s. tillämpa ensåde. Etnologen Åke Campbell sammanfattade: Skåne hade tresåde i sydväst, tvåsåde på Vombslätten öster och sydost om Veberöd samt ensåde i skogsbygderna.⁵⁷⁰ 1670-talets jordrevningar ger i regel ingående besked om odlingssystemet, ofta gård för gård. Dessa uppgifter torde vara representativa också för en god tid tillbaks – vi vet från andra håll att odlingssystemen före det moderna jordbrukets tid i regel bara förändrades långsamt. Beträffande städerna – se nedan!

Boskapsskötseln

I Skånelands skogsområden överflödade enligt Arent Berntsen betesmarker som kunde föda mycket boskap.⁵⁷¹ Han nämner också att Skåne hade de största och bästa oxarna i (det danska) riket.⁵⁷² Från Östra Kärrtorp rapporterades i en prästrelation från 1624 om "många stalloxar", en vanlig företeelse på godsens, där dessa oxar uppföddes, ofta för export (se mera nedan).⁵⁷³ Några kvantitativa uppgifter ges dock inte. Boskapsuppgifter motsvarande dem i de svenska BoU saknas helt för Skåne från tiden kring 1630. Av materialet från en dansk boskapskatt 1657 finns intet spår i arkiven.⁵⁷⁴

tiondet varit bortstätt anges tiden för stadjans ingående. Ibland är årtalet för stadjekontrakten oklart. När man bara nämner att det ingåtts under den danska tiden eller att de utgått efter sedvana har årtalet i den statistiska databasen satts till 165x. Om vi bara har en odaterad uppgift från tiondekommissionen 1673 att tillgå, har denna daterats 167x. Av kyrkoräkenskaperna 1673 för Svedala framgår att stadjeaftalet kunnat ingås ett år men kontraktet skrivits året efter. Någon hänsyn har i statistiken över odlade grödor inte tagits till att vissa uppgifter om det totala tiondet ibland inkluderar den fjärdepartsförhöjning som infördes 1661 och därefter 1663 och framåt (se Jörgen Weibull 1952 s. 19 f.). De olika sädesslagens propotioner bör inte ha påverkats.

⁵⁶⁸ Berättelser om prästkallens inkomster 1630, volym EII:4, Biskopens i Lund arkiv, LLA, passim ; 1682 års tiondesättning för t.ex. Veberöds, Everlövs och Revinge socknar.

⁵⁶⁹ Berntsen, I, s. 72 f.

⁵⁷⁰ Campbell 1928, s. 270 samt passim; Dahl 1942, s. 110 f.

⁵⁷¹ Berntsen, I, s. 73 f.

⁵⁷² Berntsen, I, s. 70.

⁵⁷³ Uppgiften finns i Tuneld 1934, s. 56.

⁵⁷⁴ Bennike Madsen 1978, s. 42. För Skånes del gällde i början av 1600-talet att en helgård skulle ha jord som kunde plogas av 6 till 8 "höffder" eller årligen sås 12 tunnor eller mer. (Berntsen (II), s. 83.f)

Ett sätt att mäta boskapsskötselns omfattning är att utgå från uppgifter om höfodret. Om höproduktionen låter sig beräknas kan vi ungefärligt uppskatta hur många nötkreatursenheter, Ne, man kunde föda över vintern. Inga direkta uppgifter om höet från bondgårdar från tiden omkring 1630 har dock påträffats och Berntsen tiger.⁵⁷⁵

Några direkta systematiska uppgifter om vilka djur bönderna höll åren runt 1630 har inte heller påträffats. Sporadiska uppgifter finns om prästernas kvicktionde i den nämnda utredningen 1630: i Äspö och Klagstorp 8-10 lamm, 15 gäss; i Skårby 6 lamm, 10 gäss; i Norra Rörum 4 lamm, 10 gäss; i Högseröd lamm och gäss ”ganska få”; i Öved 4 lamm, 10 gäss; i Skartofta 6 gäss; från Kärrtorp sägs att fåren i många år varit ”händöda” och många har inte råd att hålla får; i Oderljunga gav 23 gårdar, torp och bol 6-7 lamm, 6-7 kid, men inga gäss eller föl; i Perstorp gav man 5-6 lamm, 5-6 kid men inget ”fölletionde” (tionde på hästar); i Svensköp gav en del en gås, höns eller ett kid efter förmåga; i Tranås gav man en gässling ena året, ett lamm det andra. I några fall gavs hudar för kalvar.⁵⁷⁶ Kvicktiondet skulle i princip bestå av vart tionde nyfött djur. Redan enkla beräkningar visar så orimligt låga siffror att man måste dra slutsatsen att bönderna har gett betydligt färre djur än förordningarna krävde och dessutom i regel bara får och kid. Det framgår också i flera fall att bönderna vägrat ge fullt kvicktionde; i Bosarp och Simlinge valde de till och med att inte ge något alls 1630. Det står klart att uppgifterna inte duger till några statistiska skattningar.

I 1670-talets revningsprotokoll får vi för första gången för de flesta häradet i Skåne systematiska uppgifter om djurhållning. Detta material, som mer ingående behandlas i bilaga 6 och 7, har sin främsta brist i att vara sent i förhållande till vår önskade mätpunkt cirka 1630. Är det rimligt att låta dessa 40 år yngre revningsuppgifter representera även tiden kring 1630? En del allmänna argument kan anföras för ett sådant förfarande.

För ”Gammelsverige” tycks i många fall åtminstone fördelningen *på djurslag* ha varit tämligen stabil (se Palm 2012!). Boskapsbesättningarnas sammansättning var, särskilt när det gäller dragarna, betingad av det trögörliga odlingsystemets behov, gethållningen av geografiska förhållanden som skogstillgången, o.s.v. Uttrycket ”äng är åkers moder” innebär att en balans måste råda mellan å ena sidan äng (=>foder=>boskap) och å den andra sidan åker. Gödseltillgången var här avgörande. Ju mer boskap man höll, desto större åker kunde gödas. Revningsprotokollen för Bara, Oxie och Skytt 1671 ger i sammanhanget intressanta uppgifter: I andra områdets skogsbygder kunde en ensam person plöja en gårds åker med hjälp av två hästar eller oxar. På slätten krävs däremot 4 man och 4-6 dragare på kornjorden och 10-12 dragare på havrejorden; där drängar saknas används gathusmän och vad man kan hitta.

Samtidigt fanns på kortare sikt ofta ett negativt samband mellan boskapsskötseln och åkerbruket när, vid ödeläggelse och arbetskraftsbrist, åker lades för ”fäfat”. Då ökade

⁵⁷⁵ 1671 års skattläggningsmetod för Skåne och Blekinge anger för helgård i skogsbygden 40, 45 eller 50 lass och för gårdar på slätten 20. Av dessa lass, kallade sommarlass, anger metoden att det gick 1,5 på pannen, lantmätarnas normerade svenska hömått åtminstone från 1688 om 17,7 kubikmeter stampat hö. *Skattläggnings Methode, för Malmöhus, Christianstads och Blekinge län: af den 4 Sept. 1671* (hos Björck 1851). 1669 föreslog adeln i riksdagen att en helgård i skogsbygden borde ha 80 lass hö, en på slättbygden 30. Styffe 1845, s. 14. 1669 och 1671 års uppgifter är svåra att förena, de förra ger 50-100 % fler lass än de senare. Möjligen skulle de vara kompatibla om adelns förslag avsåg lass som bara motsvarade hälften eller så av metodens. Adeln kan ha haft skattepolitiska skäl att sätta så låga mantal per resurs som möjligt. En mängd olika lokala lass nämns i Jörberg (1972, I, s. 87) för Skåne, Blekinge och Halland Skåne anges bara enheten 1 lispund (sic)!

⁵⁷⁶ Biskopens i Lund arkiv, Berättelser om prästkallens inkomster 1630, volym EII:4, LLA.

foderpotentialen vilket möjliggjorde ett större boskapshåll, som samtidigt krävde mindre arbete.

Djurhållningen har också påverkats dramatiskt av faktorer utan minsta samband med åkerbruket. Skånes boskapsskötsel har av källorna att döma flera gånger under 1600-talet drabbats av fäsjuka, möjligen mul- och klövsjuka, vilket lett till snabba nedgångar. Uppgifter om sådana epizootier från 1700-talets Skåne visar att uppemot två tredjedelar av totala kreaturstalet, som då var cirka 76 000 djur, kunde falla offer för ett enda utbrott (1762-1764).⁵⁷⁷ Samma roll kan krigshandlingarna ha spelat. Boskapsskötselns nivå, som vi känner den från revningarna kring 1670, kan ha varit en funktion av flera av dessa, delvis varandra motverkande, tendenser.

Mycket talar för att boskapsstammens sammansättning, på längre sikt, bara förändrades långsamt och parallellt med särskilt det trögrörliga odlingssystemet. Djurslagens relativa fördelning i början av 1670-talet bör därmed ge en ungefärlig bild även av förhållandena omkring 1630. Revningsprotokollens djurslagsfördelning har i brist på bättre accepterats för statistiken.

Kan något sägas om *mängden* djur cirka 1630? Bara en begränsad rimlighetsprövning av nivån på djurhållningen har här kunnat göras: För Norra Åsbo kan revningarnas antal Ne cirka 1670 jämföras med motsvarande i det direkt angränsande västsmåländska Sunnerbo härad cirka 1630. Områdena kan i betydande mån ses som geografiskt och kulturgeografiskt likartade. I följande tabell har de båda häradernas antal Ne ställts mot några andra variabler:

Boskap per hushåll, mantal, besädd areal och hölass i Sunnerbo och Norra Åsbo härad

Härad, år	Ne per hushåll	Ne per mantal	Ne per besädd areal	Ne per hölass
Sunnerbo cirka 1630	11,2	22,9	2,2	1,1
Norra Åsbo cirka 1670	11,5	29,3	2,3	0,8

Källa: Projektets databas.

Per hushåll och besädd åker är siffrorna mycket lika, större skillnader märks beträffande mantal och hölass. De två sist nämnda variabelernas vitsord väger dock lättare än de två förras: mantalen har olika historier i de två häraderna och hölassens storlek kan ha varierat lokalt.⁵⁷⁸ Sambandet djurhållning och åker är starkast. Tabellen kan tolkas som att djurhållningen i Norra Åsbo runt 1670 legat på en liknande nivå cirka 1630. Jämförelsen rör bara norra delen av det agrart heterogena Skåne. Slutsatsen har ändå dragits att djurhållningen cirka 1670 inte heller för resten av Skåne på något dramatiskt sätt bör ha avvikit från läget cirka 1630. *Med alla dessa reservationer har uppgifterna från cirka 1670 i statistiken fått approximera boskapssituationen i hela Skåne (och Blekinge) även 1630.*

⁵⁷⁷ Utterström 1957, I, s 128 ff. Carl-Gustaf Weibull 1923 ger fler siffror för 1700-talets fäsjukeattacker.

⁵⁷⁸ Ungefär 0,8 Ne per lass har också observerats i undersökningarna av Bohuslän och Halland (se tidigare i huvudtexten).

För att uppnå jämförbarhet med ”Gammelsveriges” BoU-boskap har vissa homogeniseringar gjorts av revningarnas boskapsuppgifter. De redovisas tillsammans med den närmare beskrivningen av revningsuppgifterna i bilaga 6.

Slutligen kan ett förhållande som i särskild grad utmärkte Skånes boskapsskötsel nämnas, böndernas boskap var ofta inte deras egen. Revningsprotokollen från 1670-talet visar mängder av lejda stutar, kor, får och ibland hästar. För Bara härad räknade Sven Dahl utifrån 1670-talsmaterialet med att 7 % av oxarna, 10 % av korna och 12 % av fåren var lejda!⁵⁷⁹

Beräkningar

I det föregående har visats att 1670-talets uppgifter om åker, äng och boskap i Skåne kan användas för att ge en någorlunda sannolik bild också av situationen på landsbygden omkring år 1630. Konstruktionen av vår statistik har här gjorts på följande sätt: När totalmantalet, det ”virtuella” mantalet fastställts har gårdarnas genomsnittliga resurser per mantal och socken uppskattats från 1670-talets revningsprotokoll. Slutligen har resursgenomsnittet multiplicerats med mantalen socken för socken. Homogenisering av djurslagsuppgifter, nödvändiga tillägg m.m. redovisas närmare i bilaga 6.

*

Det står i öppen dager att den på ovan beskrivet sätt gjorda skattningen för ”cirka 1630” måste ses som ytterst ungefärlig, närmast som en kvalificerad gissning. Mest realistiska bör åker- och ängsresurserna vara, mer osäkra boskapsuppgifterna. Statistiken för åker och särskilt boskap för Skåneland får, vid sidan om den för Gotland, ses som den osäkraste för något område i hela statistiken för tiden cirka 1630. Det skall dessutom åter understrykas att resultatet beträffande åker och äng per mantal är *potentialer* där vi inte vet i vilken grad de verkligen utnyttjades 1630.

Städerna

Så långt har bara landsbygden behandlats. Men även i städerna bedrevs jordbruk. För Skåne är också uppgifterna om städernas resurser mycket bristfälliga.

Städernas åker

De skånska stadsbildningarna var delvis instabila: *Kristianstads* församling utbröts 1614 ur Råbelöv och Nosaby socknar. Den gamla staden Vä har i statistiken antagits ingå i uppgifterna för Kristianstad, även om den kvarstod som särskild församling. Ängelholm var nedlagd 1547-1767 och Trelleborg förlorade sina stadsrättigheter 1619. 1618 uppgick Älleköpinge i Åhus, som samtidigt förlorade sina stadsrättigheter.

För de städer som fanns i Skåne 1630 har tre olika slags uppgifter använts: För Skanör och Falsterbo tiondeuppgifter från 1629.⁵⁸⁰ Därvid har den besådda arealen beräknat utifrån ett antaget korntal på 3, alltså som $(30 \cdot \text{tiondet})/3$. För övriga städer har uppgifter på långt tidsavstånd måst tillgripas, i första hand då tiondeuppgifter från *Lunds stifts landebok* (cirka 1569), använda på samma sätt som för Skanör och Falsterbo, och i sista hand, där andra uppgifter inte påträffats, uppgifter om besädd åker 1747.

⁵⁷⁹ Dahl 1942, s. 151.

⁵⁸⁰ Skanörs tionde var då 6 skäppor råg, 4 pund korn och 3 tunnor havre; Falsterbos 6 skäppor råg, 1 pund korn och 1 tunna havre. Biskopens i Lund arkiv, Berättelser om prästkallens inkomster 1630, volym EII:4, LLA

Stadsjordar i Skåne

Stad	Antagen total besådd stadsjord	Areal-källans år	Odlingssystem
Falsterbo	105 ^b	1629	cirka 1670 tresäde ^e ; 1747 4/14 ^c
Helsingborg	381 ^c	1747	ensäde ^e
Kristianstad/Vä	290 ^a	1569	0,69 besådd i snitt ^e
Landskrona	320 ^c	1747	delv. osådd, ensäde antagits ^c
Lund	500 ^a	1569	tresäde ^c
Malmö	1 556 ^c	1747	tresäde?
Simrishamn	73 ^a	1569	0,55 besådd i snitt ^c
Skanör	700 ^b	1629	cirka 1670 tresäde ^e ; 1747 4/14 ^c
Ystad	275 ^d	1688	tresäde ^d

Anmärkning: Tunnländ. Totalarealerna är framräknade med hänsyn till sista kolumnens uppgift om odlingssystem.

Källor: a) *Lund stifts landbok*, b) Biskopens i Lund arkiv, Berättelser om prästkällens inkomster 1630, volym EII:4, LLA; c) Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747, RA; d) Bjurling 1956, ss. 208, 210 (själva källan avser besådd åker, se Martin Linde 2011, kapitel 9); e) odlingssystem enligt 1670-talets revningar, för Helsingborg har därvid grannförsamlingarnas system antagits, för Kristianstad/Vä och för Malmö medeltalet för Bunkeflo-Hyllie från samma revningar.

Städernas boskap

Städerna i Skåne saknar källor om boskapshållet liknande ”Gammelsveriges” BoU. En viktig källa beträffande boskapshållet undgår oss därmed vid statistikkonstruktionen. Boskapsberäkningen för städerna har därför tagit sin utgångspunkt i antalet hushåll cirka 1630 och antaget djurinnehav enligt bouppteckningar. Hushållsantalet framgår av följande tabell:

Antal hushåll i skånska städer kring 1630

Stad	Antal hushåll
Falsterbo	23
Helsingborg	204
Kristianstad,	195
Landskrona	191
Lund	291
Malmö	577
Simrishamn	53
Skanör	55
Ystad	348

Anmärkning: Antalet hushåll avviker något från närliggande år hos Lilja 1996.
Källa: Palm 2000.

Härefter har bouppteckningar från arvsskiften för några städer undersökts. Upppteckningarna är ojämnt bevarade, men merparten av de som använts har sin tidsmässiga tyngdpunkt någorlunda nära 1630. Den vanliga frågan i sådana sammanhang är dödsbonas representativitet för övriga hushåll. Här har ett mycket lättvindigt antagande

gjorts: bouppteckningarna representerar normala hushåll. Det behöver knappast sägas att de beräkningar man erhåller på ovanstående sätt naturligtvis är högst osäkra. Den jämförelse som gjordes med Kalmar i avsnittet om Gotland ovan, är också relevant för Skåne och visar att bouppteckningsuppgifterna inte ger alldeles orimliga resultat.

Boskapsinnehav i skånska städer enligt bouppteckningar

Stad:	Fästningsstäder				Medel fästningsstäder per hushåll	Ystad
	Landskrona	Kristianstad	Malmö	Helsingborg		
Bouppteckningsår:	1620-1648	1645-1648	1628-1645	1674-1707		1616-1643
Antal undersökta bouppteckningar	21	25	14	30	90	8
Hästar	0,6	0,4	0,3	0,4	0,5	0,4
Ston	0,3	0,0	0,3	0,3	0,2	0,5
Föl/unga hästdjur	0,1	0,0	0,4	0,2	0,1	0,6
Oxar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Stutat	2,0	0,0	0,1	0,3	0,6	2,9
Kor	1,4	0,5	0,4	0,8	0,8	2,3
Kvigor	0,3	0,3	0,1	0,1	0,2	0,0
Kalvar	0,6	0,0	0,4	0,1	0,2	0,8
Gamla får	1,4	0,1	0,9	0,1	0,6	3,0
Unga får	1,1	0,0	1,4	0,1	0,5	0,0
Gamla getter	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Unga getter	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Gamla svin	2,3	0,4	0,9	0,3	0,9	1,0
Unga svin	1,7	0,0	0,9	0,6	0,7	0,0
Gäss	0,7	1,1	0,6	0,5	0,7	0,0
Gässlingar	0,4	0,8	0,2	0,0	0,4	0,0
Höns	0,5	0,1	0,5	0,0	0,2	0,0
Änder	0,0	0,1	0,2	0,0	0,1	0,0

Källor: Bouppteckningar för respektive stad och period. Skannade handlingar från SVAR, originalen i respektive stadsarkiv.

Vid statistikrekonstruktionen har ovanstående medeltal stad för stad multiplicerats med antaget antal hushåll.⁵⁸¹ För övriga städer har jag skiljt på ”fästnings-” och ”landsbygdsstäder” utifrån ett antagande om mer rural ekonomi i de senare (se t.ex.

⁵⁸¹ För Helsingborg har landsförsamlingens boskap beräknad per mantal i statistiken lagts sammans med stadsförsamlingens, beräknad efter antal hushåll.

antalet stutar, kor och får i ”landsbygdsstaden” Ystad jämfört och tabellens fyra övriga städer). Som ”landsbygdsstäder” har jag räknat alla städer i Skåne utom Malmö, Kristianstad, Helsingborg och Landskrona, vilka fyra jag räknat som ”fästningsstäder”. För landsbygdsstäder utan bouppteckningar har tabellens medeltal för Ystad använts.

Det antal djur vi får på angivet sätt avspeglar i bästa fall stadsbornas personliga boskap. Vi skall dock minnas att städerna kunde ha hospital och slott som drev jordbruk. Ett exempel från 1670-talets jordrevningar som visar de ibland komplexa förhållandena runt städerna ger Helsingborg, där borgarna tog 30 lass hö i landsförsamlingen, dit också ”slottsvången” om 100 tunnor utsäde och äng till 30 lass hö var belägna. Lika närgångna undersökningar som gjordes ovan beträffande ”Gammelsverige” har här inte varit möjliga. Här uppstår sannolikt ibland underskattningar med vårt beräkningssätt. Man kan hoppas att de i någon mån uppvägs av att bouppteckningarna sannolikt tenderar att avspegla mer välbärgade hushåll.

Skånes och Blekinges skördar 1630?

Prästens del av tiondet i Skåne var oftast rörlig och avhämtades främst i form av var 30:de neke direkt på fälten. Det var hårdare kontrollerat när det uttogs ”i neken” på åkern, men kanske mer lättmanipulerat ur bondens synpunkt när det utgick ”i skäppan”, d.v.s. hade tagits hem för tröskning av bonden innan vidareleverans gjordes till mottagaren. Uppbörd i skäppan var mindre vanligt.⁵⁸² Krono- och kyrkotiondet var i regel statt, varför det inte säkert kan knytas till skörden ett visst år. Allt detta medförde att tiondets tre olika delar inte alltid blev lika stora.

Prästtioneuppgifterna ger i princip samma möjligheter till skördeberäkningar som kronotiondet i det gamla Sverige. Tyvärr har bara ett fåtal prästtioneuppgifter från tiden kring 1630 påträffats för Skåne (och inga för Blekinge).

En tänkbar alternativ möjlighet vore att beräkna skörden utifrån den utnyttjade åkerarealen och antaganden om korntal. Ett försök faller på att vi inte känner vare sig det ena eller andra. Analogier med angränsande svenska områden skulle kanske låta sig göras för skogsområden i norr. Men var hitta något bra jämförelsematerial i ”Gammelsverige” för den skånska slätten?

En skördeberäkning för Skåne och Blekinge 1630 för vår statistik har istället gjorts utifrån följande resonemang: Utgångspunkten är en skördeberäkning för den till vår åstundade mättidpunkt 1630 närmsta period där vi har lämpliga prästtioneuppgifter för en stor del av området, d.v.s. cirka 1670. Den på grundval av dessa beräknade skörden, ställd mot den samtida i ”Gammelsverige”, ger en kvot som kan användas för en beräkning. Denna kvot får då inte ha förändrats särskilt mycket från 1630. Med tanke på tidens allmänna jordbruksförhållanden bör förskjutningarna inte ha varit alltför stora. (Med skörd menas i det närmast följande enbart teoretiska tiondeskördar där inga tillägg gjorts för råge, tiondefria städers skördar m.m.) Mer om detta nedan.

Prästtioneuppgifter för tiden cirka 1670 har bevarats från dåvarande Malmöhus, Landskrona och Helsingborgs län i den ovan nämnda sockenvisa sammanställningen gjord från 1673 års tiondekommission. För övriga delar av Skåne föreligger motsvarande uppgifter i de tidigare åberopade jordrevningsprotokollen från 1670-1673. Några få gånger har kyrkotioneuppgifter från kommissionen fått ersätta bristande

⁵⁸² Jörgen Weibull 1952, s. 32 f. Weibull visar att det åtminstone kring 1670 var rörligt i 139 av 160 undersökta socknar.

prästkiondeuppgifter för Skåne. Jörgen Weibull har visat att prästkiondeuppgifterna grundas på prästernas genomsnittstionde för 1673 och 4-5 år bakåt, beräknat av prästerna själva från deras s.k. stubbelängder, räkenskaper över vilka antal nekar etc. de hämtat fälten.⁵⁸³ Jag har vid användningen tolkat dem som medelvärden för rörligt tionde och åren 1669-1673.

För dåvarande Kristianstads län (Blekinge samt Östra och Västra Göinge, Allbo, Villands och Gärd's härader) finns prästkiondeuppgifter bland jordrevningsmaterialet. De visade sig dock ofta vara svårtolkade när de bara bestod av uppgifter om otröskad säd i travar etc. Ofta var detta tionde fäst genom avtal med prästen och kunde ibland utgå i smör. Jag har, när det utgått i spannmål och kunnat tolkas, använt det för statistiken för en del socknar i länet.

Där användbart prästkionde inte påträffats har kyrkotiondeuppgifter 1673 från tiondekommissionen fått ersätta i vår statistik. Det är oklart i vilket förhållande detta stod till skördarna kring 1670 (ofta hade städjan avtalats under 1660-talet). Jörgen Weibull kunde visa att kyrkotiondet utgick med lägre belopp än formellt enligt förordning. Det skulle ju vara lika stort som prästkiondet, men i själva verket uppgick det, som vi sett, till bara 73 % av detta. För de delar av Skåne där kyrkotiondeuppgifter använts för statistiken har siffrorna vid beräkningen räknats upp med faktorn 100/73.

För att Skånes och Blekinges tiondeskörd för 1670 skall kunna jämföras med "Gammelsveriges" måste också denna tas fram för samma period (här har 1669-1673 valts). Detta har jag gjort utifrån Lotta Leijonhufvuds sammanställningar. Hon har i sina siffror kompletterat tiondet med beräknade tillägg för prästgårdar och säterier samt för luckor för enstaka härader m.m. Min tolkning av hennes material framgår av följande tabell:

⁵⁸³ Jörgen Weibull 1952, s 32 ff., s. 79 not 29.

Kronotonde i medeltal för ”Gammelsveriges” län 1669-1673

Län/Landskap	Tionde i m ³	Tionde enligt Leijonhufvud i liter	Leijonhufvuds antagna tunna (liter)	Justerat antal tiondetunnor om 146,6 liter	N
Skaraborgs län	882	882 200	130	6 786	5
Älvsborgs län	523	523 200	130	4 025	5
Kalmar län	385	385 400	117,5	3 280	4
Östergötlands län	1 374	1 373 600	146,6	9 370	5
Kronobergs län	823	822 580	156	5 273	4
Jönköpings län	682	682 370	156	4 374	3
Södermanland	771	771 380	146,6	5 262	3
Uppland	1 088	1 087 620	146,6	7 419	1
Värmlands län	885	884 680	146,6	6 035	5
Örebro län	439	438 980	146,6	2 994	5
Västmanlands län	819	818 830	146,6	5 585	5
Kopparbergs län	1 010	1 010 080	146,6	6 890	5
Övriga Norrland	1 201	1 201 160	146,6	8 193	5
Riket				75 486	

Anmärkning: Leijonhufvuds tionde i m³ har räknats om till ursprungsmaterialets antal tunnor. Dessa har jag enligt ett tidigare avsnitt antagit rymde 146,6 liter. För Västerbotten har Leijonhufvud räknat med en tunna på 120 liter, något som jag inte kunnat ta hänsyn till vid Norrlandsberäkningen där enbart hennes tunnvolym för Västernorrlands län, 146,6 liter, fått representera hela området. Dock har hennes tillägg för säterier etc. behållits. N avser antalet år med uppgifter hos Leijonhufvud.

Källa: Leijonhufvud 2001, appendix I-XIV.

Med en multiplikation av det totala antalet (justerade) tunnor enligt tabellen med 15 fås en uppskattning av den (på detta sätt beräknade) ”skörden” till 1 132 290 tunnor i medeltal 1669-1673.

Skånes och Blekinges skördar för åren kring 1670 har därefter beräknats genom multiplikation av de tidigare nämnda tiondena med 30 och uppräknings efter mantalet för ej tiondebetalande säterier och prästgårdar. För ett antal socknar under jus patronus, som saknar uppgifter om tionde cirka 1670, har i statistiken intagna äldre tiondeuppgifter fått suppleras. Där även sådana uppgifter saknas för ett fåtal jus patronussocknar har statistikens besådda areal multiplicerats med korntalet 3 och summan delats med 30 som en rekonstruktion av tiondet.⁵⁸⁴ Resultatet blev en skörd för Skåne och Blekinge på 352 643 respektive 11 868 tunnor, eller tillsammans 358 643 tunnor spannmål i ”ren säd”.⁵⁸⁵

⁵⁸⁴ Hyby, Skabersjö, Barkåkra, Rebbelberga, Bollerup, Kågeröd, Risekatslösa, Munka-Ljungby, Borgeby, Ivö och Kiaby.

⁵⁸⁵ Realismen kan i viss mån prövas: Genom att ställa denna skörd mot den statistiskt beräknade besådda åkerarealen, där 1 tunnland räknats som 1 tunna utsäde, fås ett tiondekorntal på 2,6. Detta kan tyckas lågt, men vi skall då påminna oss att det beräknats från den maximalt besådda åkern; hur stor del av den som verkligen besåddes kring 1670 vet vi inte. Åren 1669-1673 var delvis dåliga ur skördesynpunkt. Skördarna

De på föregående redovisade sätt beräknade skördarna för "Gammelsverige" och Skåne-Blekinge bör vara jämförbara – det för beräkningen använda tiondet har uttagits på likartat sätt, från råge, de tiondefria städerna etc. har i bägge fallen bortsetts. Skördarna kan så jämföras. *Det visar sig då att Skåne-Blekinges "skörd" cirka 1670 motsvarade cirka 31,6 % av "Gammelsveriges" skörd vid samma tid. Detta förhållande har så antagits gälla även 1630, vilket innebär att Skåne-Blekinges skörd 1630 beräknats som 31,6 % av 1630 års relativt mycket bättre kända skörd för "Gammelsverige".* De utifrån relationen framräknade skördarna för Skåne och Blekinge 1630 har därefter i den statistiska slutsammanställningen fördelats på de två landskapens socknar efter dessas beräknade tionde cirka 1670.

Den här använda metoden att beräkna Skånes och Blekinges skörd 1630 utifrån dess storlek i förhållande till det dåtida Sveriges 1670 förutsätter naturligtvis att ingen förskjutning skett i denna andel mellan 1630 och 1670. Det är ju faktiskt troligare att skördarna *inte* utvecklats helt parallellt. Här kan vi bara pröva realismen med hjälp av några få (14) i sammanhanget användbara skånska prästtioneuppgifter från berättelsen om prästernas inkomster 1630. Tioneuppgifter avser skördeåret 1629 eller genomsnitt för 1629 och några föregående år. Resultatet av jämförelsen framgår av följande tabell:

Skördar beräknade för några skånska socknar med prästtioneuppgifter cirka 1630 och utifrån antagande om Skånes skörd relativt "Gammelsveriges"

Härad	Socken	Tiondeskörd cirka 1630 beräknad från prästtione	Tiondeskörd 1630 beräknad från Skånes andel av "Gammelsveriges" cirka 1670	B/A i procent
		A	B	
Bara	Kyrkheddinge	665	971	146
Bara	Uppåkra	2 219	1 152	52
Frosta	Norra Rörum	375	921	246
Frosta	Svensköp	200	395	198
Färs	Ilstorp	361	388	107
Färs	Öved	1 906	2 179	114
Gärds	Huaröd	311	815	262
Gärds	Hörröd	500	431	86
Gärds	Maglehem	1 003	1 061	106
Herrestad	Hedeskoga	554	237	43
Herrestad	Öja	525	159	30
Ljunit	Skårby	675	944	140
Onsjö	Hallaröd	300	587	196
Skytt	Maglarp	1014	609	60
Summa		10 608	10 849	102

Anmärkning: Häradsindelning enligt Emigrationsutredningen 1907-1914, på Internet (9 september 2011), se http://www.ub.gu.se/sok/ebok/egna/textarkiv/emigrationsutredningen/pdf/00_betankande.pdf

1669 och 1673 beskrivs som knappa, 1672 rådde missväxt. Em. Ekmans undersökning om årsväxten 1523-1781 citerad efter Hellstenius 1871, bilaga A.

Uppskattningen av skörden för alla socknarna sammanlagt hamnar bara drygt två procent från de man får från prästtiondet. Skillnaderna är dock stora för enskilda socknar, där uppskattningen kan hamna fel med så mycket som -57 till + 160 % (jämför ovan om instabila sockengränser). För vår statistik motiverar det föregående följande slutsats:

Skåne-Blekinges och ”Gammelsveriges” på nämnt vis beräknade skördar tycks, åtminstone enligt detta lilla undersökningsmaterial, i det stora hela utvecklats lika; Skånes skörd 1630 har stått i ungefär samma storleksförhållande till ”Gammelsveriges” som den gjorde cirka 1670. Det står alldeles klart att enstaka sockenuppgifter här måste tas med en rejäl nypa salt. Genomsnitt för större delområden bör däremot ge en mer trovärdig bild.

Övrigt - jordbrukets läge i Skåne cirka 1630

Mot bakgrund av de bräckliga uppgifterna om Skånes jordbruk omkring 1630 finns det anledning att försöka ge en allmän bild av det ekonomiska läget vid denna tid.

Ett mått på den ekonomiska situationen är graden av ödeläggelse. Senmedeltidens stora kris i Europa visade sig i uppkomsten av otaliga ödegårdar. Vilken ödeläggelse förekom i Skåne kring 1630? Ödeläggelse kan vara av flera slag. En typ brukar kallas ”demografisk”. J.A. Fridericia visar att ödesmålen i *Decimantboken* avser denna typ – dess ödegårdar var inte längre bebodda och saknade ofta byggnader.⁵⁸⁶ *Decimantboken* visar ödeläggelsen 1651. Man kan dock inte vara säker på att den var lika stor kring 1630. Ödesmålen i *Decimantboken* kan bl.a. vara påverkade av det särskilt förödande kriget 1643-1645.⁵⁸⁷ Ödenoteringar från tiden kring 1630 har dock bevarats i form av bl.a. en primitiv föregångare till *Decimantboken*, de s.k. prästrelationerna från Skåne 1624.⁵⁸⁸ Var ödeläggelsen 1651 lika stor som enligt dessa tidigare uppgifter?

Öde jordeboksmantal i vissa häradar åren 1624 och 1651

Härad	Totalt mantal	Öde andel av totalt mantal i % 1624	Öde andel av totalt mantal i % 1651
Onsjö	486	2,1	6,9
Harjager	375	1,4	8,0
Bara	508	1,0	16,0
Östra	432	0,7	0,2
Ingelstad	369	0,4?	8,2
Luggude	817	0,1	1,7
S. Åsbo	303	0	4,9

Anmärkning: Från enstaka ödegrunder, ödejordar, och öde möllor samt en öde prästgård ”för fäfat” har bortsetts. Totalt mantal är hämtat från *Decimantboken* 1651. Häradsmantalen kan vara påverkade av en växlande häradindelning.

Källor: 1624 utom Luggude och S. Åsbo: Tuneld 1934; 1624 Luggude och S. Åsbo: Danske kancelli, B 164 XV, ad. XV B, 1 b, DRA; totalt mantal överallt hämtat från *Decimantboken* 1651, liksom ödeprocenten 1651.

⁵⁸⁶ Fridericia 1889-1890, s. 492 f., jämför även s. 536 f.

⁵⁸⁷ Situationen kring 1651 var också mycket besvärlig, åtminstone att döma av situationen väster om sundet. Där rådde 1649-1652 höga priser på spannmål och dödligheten steg 1651-1653 (Johansen 2002, ss.14, 26).

⁵⁸⁸ Tuneld 1934.

Slutsatsen av jämförelsen är att den demografiska ödeläggelsen omkring 1630 (1624) var relativt obetydlig jämfört med 1651. Demografisk ödeläggelse behöver emellertid inte betyda att produktionen upphört på den avfolkade gården. Från Bjärshög i Bara rapporterade prästen 1624 om en öde gård, som det ”dog saaisz thill”, vilket visar att gården var obebodd, men ändå besåddes av någon som bodde på annat håll. Från Vä nämns vid samma tid gårdar som stod lediga men inte besåddes.⁵⁸⁹ Vid demografisk ödeläggelse kunde gården alltså drivas vidare av grannar, som fortsatte bruka åker och äng som förut. Om de inte förmådde detta lades gården ofta ”för fåfot”, d.v.s. alla gårdens ägoslag användes för bete.

S.k. ”kameralt öde” innebär däremot att gården fortsatt var bebodd och brukades, men dess bönder inte längre förmådde betala sina utskylder. Också detta beskrivs oftast enbart med termen ”öde” särskilt i det fiskala kamerala materialet. Exempel finns i kronans räkenskaper på att gårdar ”avkortats” från skatter under gemensam rubrik för ”öde” och ”förarmade”. Fridericia har visat att denna ödesmålstyp ofta var betydligt vanligare än jordebokens demografiskt öde gårdar.⁵⁹⁰ Från Tranås och Onslunda redovisar en samling berättelser i Lundabiskopens arkiv om läget i stiftet 1630 exempel på hur kamerala ödesmål var på väg att övergå till demografiska: bönderna var så förarmade genom krigshandlingar att antalet tiondegivare gått ned från 60 till 40 eller 44, de flesta dock öde ... och för fattigdom uppsagda.⁵⁹¹ Allt färre har kunnat betala sina utlagor, i detta fall tiondet. Även den kamerala ödeläggelsen i Skåne låter sig i viss grad kvantifieras. Fridericia visar för 1651 att s.k. extraskattemandtal, ungefär motsvarande de svenska mantalslängderna, för tre län hade ungefär fyra gånger så många ödesmålsindikerande uppgifter som *Decimantboken*.⁵⁹² Sannolikt beror skillnaden på att ”mandtalen” fångar upp också mer kortsiktiga förändringar än vad jordeböckerna gör. Åtminstone 1651 ger de enligt Fridericia uppgifter om gårdar som ödeavkortats för att de *inte kunnat så*, en i vårt sammanhang särskilt intressant uppgift. Det finns alltså stor anledning att undersöka motsvarande material för tiden kring 1630.

Ödeläggelse i några danska länsräkenskaper för 1630 (beskattningenheter)

Dåvarande Kristianstads län	~10
Villands härad	2 helt öde; ~45 för vissa persedlar
Åsbo	4, helt öde
Göinge	13, helt öde
Dåvarande Malmöhus län	”några” gårdar står öde

Källa: Lensregnskaber 1630, extraskattemandtal för resp. län, DRA, på mikrofilm på Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund.

Dessa uppgifter rör enbart kronans behållna gårdar. Sammantagna, särskilt med tanke på att kronans skattskyldiga mantal uppgick till cirka 35 % av Skånes knappt 11 000 mantal enligt *Decimantboken* och att ödenoteringarna till stor del avser partiella befrielser på hushållsnivå, tyder de på en låg grad av ödeläggelse i Skåne cirka 1630. De allra flesta hushåll på kronans skattskyldiga gårdar verkar ha klarat av att betala sina utlagor. Inget talar för att ödeläggelsen skulle ha större omfattning på övriga frälsejorden.

⁵⁸⁹ Tuneld 1934, s. 17.

⁵⁹⁰ Fridericia 1889-1890, ss. 492 f.

⁵⁹¹ Biskopens i Lund arkiv. Berättelse om prästkallens inkomster 1630, volym EII:4. LLA.

⁵⁹² Fridericia 1889-1890, s. 536 not 1, tabell 1 s. 589.

Det förekom emellertid också att gården fortsatte att vara bebodd, fortsatte att fullgöra sina utlagor till jordägaren, men ändå skar ner på resursutnyttjande och produktion. Vad som möjligen är exempel på denna form av produktionssänkningar finns i den nyss nämnda biskopsrapporten: i Heddinge socken hade en del fattiga bönder varken sått i ”förgångna år eller i det kommande”, en del hade länge inget ”haft att tära”, inte fått kredit och tvingats arbeta för andra *trots att de haft gårdar*. I Kärrestorp hade fåren dött sedan flera år och många hade ”inte råd” att hålla detta slags djur.⁵⁹³ Barkåkras allmoge beskrivs som så fattig att den ”inte kan förmå att så deras jord” och åker och äng var fördärvad av flygsand. I Raus sägs bönderna vara så förarmade ”att mycket av deras jord bliver osått”.⁵⁹⁴ Huruvida alla de åsyftade bönderna fortsatte betala sina utlagor eller om deras gårdar skattemässigt betecknades som ”öde” framgår visserligen inte explicit, men vad som är viktigt är att exemplen visar på *partiella* neddragningar av produktionen hos bönder som bott kvar på gårdarna. Produktionsförändringar av detta slag torde, med ytterst få undantag, undgå oss i bevarat källmaterial och därmed vara omöjliga att kvantifiera. *Tiondelängder*, som, om de varit av ”Gammelsveriges” typ, kanske gått att använda i sammanhanget, saknas för Skåne och Blekinge från tiden nära 1630.

Det är alltså för Skåneland omöjligt att komma åt hur stor del av den potentiella åkern som faktiskt användes. Av mantalets stabilitet följer att resursutnyttjandets växlingar i Skåneland måste ha utspelats inom jordeboksgårdarnas ram. I källmaterialet kommer de bara fram när de fått mer drastiska konsekvenser – uteblivna utlagor, avfolkning etc.

Av det föregående står det klart att de allra flesta gårdar i Skåneland var bebodda och kunde betala sina utlagor 1630, men att fattigdomen var utbredd och åkerproduktionen inte varit den maximalt möjliga.

Allmänt var tiden kring 1630 besvärlig i Skåneland. 1611-1613 hade Skåne och 1611 Blekinge drabbats av direkta krigshandlingar under Kalmarkriget. Danmark var 1625-1629 inblandat i 30-åriga kriget. Åren 1629-1631 präglades av hög dödlighet väster om Öresund, försakad av rader av epidemier.⁵⁹⁵ Perioden 1622-1633 kännetecknades också i Danmark av osedvanligt höga spannmålspriser.⁵⁹⁶ Klart är att Skåne, som andra delar av Östersjöområdet, generellt sett drabbades av dåliga tider: I Lyngby sammanfattar pastor i sin relation 1624 läget med meningen ”Mesten øde, fattigdom och elendighed, gud hielp osz”.⁵⁹⁷ Biskopens i Lund undersökning 1630 ger intrycket av utbredd fattigdom: i Öveds socken beskrevs alla som ”fattiga veckodagstjänare”. I Frillestad och Ekeby var en stor del av bönderna ”så förarmade, att de icke haver en munfull bröd till sig, sina fattiga hustrur eller arma barn...”, regniga somrar hade där i flera år bidragit till dåliga skördar. I Boserup och Simlinge uppgavs att en del av bönderna var ”ganska förarmade”, ”ganska” hade den tiden betydelsen ”helt”. I Bårslöv och Fjärestad hade missväxt och andra olyckliga händelser gjort bönderna förarmade och några gårdar lagts öde. Hörröd i Gärds härad hade drabbats av missväxt och det som blivit kvar ”är så gott som av mus uppätet”.⁵⁹⁸ I det danska kansliets brevböcker nämns för den 2/4 och 28/7 1631 att missväxt förekommit i Helsingborgs län i 2-3 års tid. 1628 hade troligen varit bättre:

⁵⁹³ Uppgiften från 1630 om att fåren i Kärrestorp, S. Åsbo härad, i många år varit ”händöda”, är sannolikt ett tecken på någon endemisk smitta. Biskopens i Lund arkiv. Berättelser om prästkallens inkomster 1630, vol. EII:4, LLA.

⁵⁹⁴ Biskopens i Lund arkiv. Berättelse om prästkallens inkomster 1630, volym EII:4, LLA.

⁵⁹⁵ Johansen 2002, s. 25.

⁵⁹⁶ Johansen 2002, s. 14.

⁵⁹⁷ Tuneld 1934, s. 7.

⁵⁹⁸ Biskopens i Lund arkiv. Berättelse om prästkallens inkomster 1630, volym EII:4, LLA.

Brevböckerna uppger att spannmål då exporterats till utlandet från Skåne till bl.a. Lybeck (26/1 1629, 17/2).⁵⁹⁹

Vad gäller animalieproduktionen får man trots allt intryck av relativ normalitet kring 1630; export av både hästar och oxar. Ingenstans i brevböckerna 1630-1632 nämns någon boskapssjuka. 1/3 1629 nämns hästexport från Skåne, Halland och Blekinge till Danmark och 25/3 oxexport.⁶⁰⁰ 1639 exporterades 399 oxar via Ystad.⁶⁰¹ För några år föreligger uppgifter om hela Skånes export av stalloxar⁶⁰²:

1636	2 805
1637	2 837
1638	2 302

Att spannmålsexport förekom av åtminstone 1628 års skörd tyder på att Skåne, trots att åkerbruket inte bedrivits maximalt, normalt varit ett överskottsområde även före Berntsens beskrivning av den rika sädesproduktionen på 1650-talet. Att den skånska bondeekonomin fungerade även under pressade år runt 1630, avslöjar indirekt att den inte enbart baserades på åkerbruket. Boskapsskötselns betydelse har redan nämnts. Men också skogarnas resurser var viktiga. De största låg i Skånes östra delar upp mot den på Berntsens tid svenska gränsen. De utgjorde bas för tegel- och glasbränning samt järn- och stålhantering i gruvor och bruk. Skogen gav också råvaran till ett betydande trähantverk för avsalu. Göinges flintbössor var berömda.⁶⁰³

Men Skåne var oenhetligt. 1658 uppgavs att området ovanför Helsingborg ibland måste importera spannmål, samtidigt som mycket spannmål exporterades från Ystad och Malmö (bönderna föredrog att gå via Ystad). I Malmö handlades även med fläsk, oxar, hästar etc. samt hjul och trävirke från skogsbygderna.⁶⁰⁴ Enligt 1670-talets revningsprotokoll levde befolkningen på slätten av att sälja spannmål, boskap sålde man där inte. Skog till byggande och uppvärmning saknades i slätthäraderna och måste köpas i Malmö. Timmer borde, föreslog 1670-talets revningsmän, i framtiden istället införas från Sverige. Adeln föredrog skogsområdena vars många gårdar till "Feste eftertractis". Men på slätten var det svårt att få folk att anta gårdar, godsens hade fått dåligt rykte bland allmogen.⁶⁰⁵

Uppgifterna visar på svåra förhållanden för jordbruket på många håll i Skåne runt år 1630. Vissa gårdar kunde inte längre betala sina utskylder och hade lagts öde i kameral eller demografisk bemärkelse. En del bönder hade sagts upp från sina gårdar, en del lämnat dem. Några höll tydligen på att proletariseras och tvingades lönearbeta åt andra. En del bönder bodde kvar men hade slutat så eller att hålla vissa djur. I mars 1629 uppges i kansliets brevböcker att en del tjänstefolk flytt från Skåne, Halland och Blekinge av rädsla för utskrivningar. Möjligen kan man räkna med att dödligheten inte var så påfallande som väster om sundet eftersom inget sägs om den i prästernas nämnda, annars detaljrika, eländesskildringar från 1630.

⁵⁹⁹ *Kancelliets Brevbøger* för åren 1628-1631.

⁶⁰⁰ *Kancelliets Brevbøger* för åren 1629-1632.

⁶⁰¹ *Ystads historia*, s. 130.

⁶⁰² Carl Gustaf Weibull 1923, s. 191.

⁶⁰³ Berntsen, 1, s. 71. Gathusen har behandlats av Jeppsson m.fl. i *Gatehus och gatehusfolk i skånska godsmiljöer*.

⁶⁰⁴ Christer Bonde till kunglig. majt. 19/8 1658 citerad i *Handlingar rörande Skandinaviens historia*, VII, ss. 107, 120, 128 f.

⁶⁰⁵ Berntsen, 1, s. 74. Skogsbygdernas popularitet bland allmogen visas av att ägarna ofta kunde ta ut en städselavgift på 100-200 riksdaler eller mer.

Berntsen nämner gathus och backstugor. De förra byggdes ofta på hel- eller halvgårdarnas mark. Dessa enkla boningar saknade i regel åker och äng. Några kunde ha ett ringa stycke jord eller en kålhage, som dock egentligen ägdes av gården där huset byggts. Backstugorna i Skåne (och Halland) beboddes av ”backemän”. Deras hus liknade gathusen, men låg till skillnad från dessa i regel på fämarken eller nedgrävda i någon backe ett stycke från byn. Backemännen hade ofta som uppgift att se till gårdsgårdar och ”led”, d.v.s.grindar.⁶⁰⁶ Här fanns jordbrukets obesuttna arbetskraftsreserv.

⁶⁰⁶ Berntsen, 2, s. 18 f.

Jämtland

Mantalet

Av 1654 års jordebok för Västernorrlands län framgår inget mantal för Jämtland. Däremot redovisar boken ”utsäde”. Detta har för vår statistik omräknats till mantal enligt den sedermera gällande kamerala schablonen 6 tunnor per mantal.⁶⁰⁷

Det agrarhistoriska källmaterialet

De jordbrukshistoriska källorna för Jämtland är de rikaste för något dansk-norskt område kring 1630. Landskapet saknar naturligtvis de svenska boskaps- och utsädeslängderna från tiden kring 1630, men från ungefär samma tid finns flera källor som ger ungefär motsvarande uppgifter. En består av omfattande protokoll från den s.k. räfststen med jämtarna 1613.⁶⁰⁸ En annan är en jordebok från 1633.⁶⁰⁹ Och jordeboken är av ovanligt slag, den ger uppgifter för alla kronobönder om kornsäd (utsäde), äng i lass, kor, småfä, hästar, ”bulod” (bete) och hustimmerskog. Kompletterande data på olika punkter kan hämtas i räkenskaperna från en boskapskatt 1629-1630. Flera olika slags tiondeuppgifter har bevarats från 1630 eller åren däromkring.

Åkern

En uppgift från geografen m.m. Peder Claussøn Friis 1632 visar att dåtidens Jämtland betraktades som ett gott kornland, korn här i betydelsen spannmål.⁶¹⁰

1633 års jordebok uppger utsädet i tunnor och spann för vad som måste vara enskilda bondebruk.⁶¹¹ Ett antal brukare på ”fria” gårdar räknas också upp utan resursuppgifter eller är överstrukna. Skilde sig de senare från de förra? Finns här ett representativitetsproblem? Knappast. Antalet bönder med uppgivna resurser utgör det absoluta merparten av jordebokens strax under 1 600 enheter.⁶¹² En jämförelse med landskapets hela hushållsantal vid denna tid, cirka 2 000, visar att vi i jordeboken rör oss med uppgifter som täcker större delen av landskapets dåtida jordbruk.⁶¹³ Och alla hushåll var inte jordbruk, en skatt från

⁶⁰⁷ Thulin 1890, s. 128.

⁶⁰⁸ Utgiven i tryck som *Räfststen med jämtarna 1613 : rannsaktionsprotokollen efter Baltzarfejden* av Hasse Petrini 1959. Protokollen sattes upp av en dansk kommission sedan många jämtar svurit trohetsed till Sverige under Kalmarkriget. Materialet uppger hur mycket ”där sås” på olika personers ”odelsjord”, d.v.s. den jord de ägde eller på svenska skattejord. Från räfststen undantagna s.k. leilendingar, landbor och husmän var mycket få, vilket gör att räfsteprotokollen behandlar praktiskt taget all jord utom kyrkornas i Jämtland. Husmännen bedrev av allt att döma inte åkerbruk. (Bromé 1945, s. 273). Att denna stora mängd uppgifter insamlades på kort tid gör att protokollens utsäden inte gärna kan avspegla revade arealer utan snarare fysiskt utsäde.

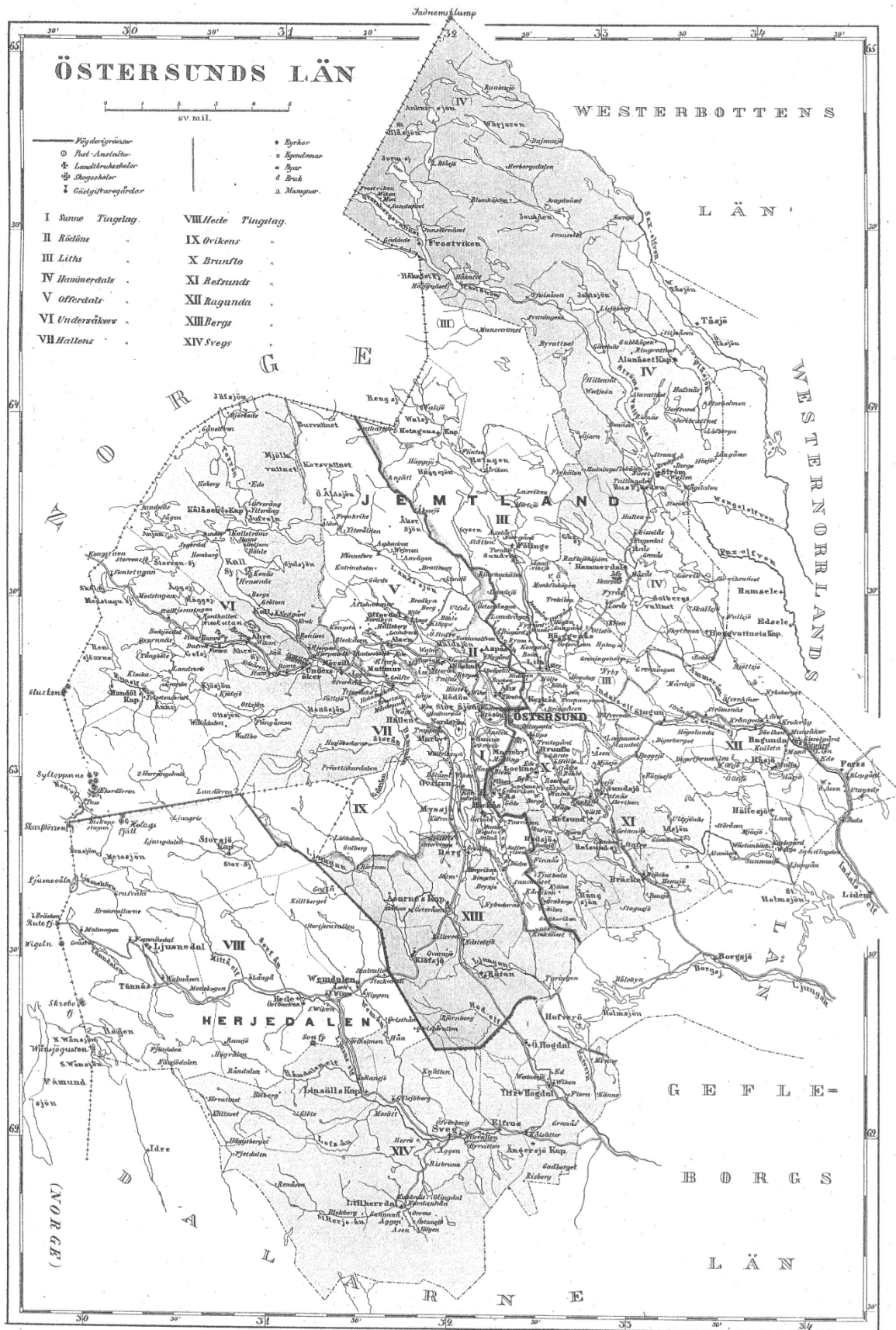
⁶⁰⁹ Norrlands Handlingar 1633:10, RA.

⁶¹⁰ Claussøn 1632, s. 103.

⁶¹¹ Det främsta argumentet för denna tolkning är att alla nominati redovisas med för- och fadersnamn + ortnamn. Enbart ortnamn, som i svenska jordeböcker, förekommer inte.

⁶¹² Det fanns ungefär 1 300 jordeboksgårdar, men många av dem bestod av flera bruk (*Räfststen med jämtarna 1613 : rannsaktionsprotokollen efter Baltzarfejden*, s. XII).

⁶¹³ Palm 2000.

Karta över Jämtlands län, från v. Mentzer 1869.

1620 anger cirka 1 700 sådana.⁶¹⁴ För en hög grad av representativitet talar också att även en del små gårdar med bara enstaka kor och utan utsäde finns med.

I genomsnitt per bruk för hela landskapet ger jordeboken 2,8 tunnor utsäde. Likheten med siffror från 730 undersökta bruk i 1613 års råfstesprotokoll – 2,6 tunnor – stöder ett antagande att vi rör oss med fysiskt utsäde, utsädets volym, eller möjligen besädd areal där en tunna såtts per tunnland. I samma riktning talar uppgifterna i de jordeböcker som 1646 och framåt i tiden redovisar utsädet i tunnland, d.v.s. areal. Dessa tunnland är ungefär lika stora eller något större än utsäderna i 1633 års bok fastän de uttryckligen utesluter trädan. Hur de senare jordeböckernas areal bestämts är dock oklart, någon allmän revning är inte känd.⁶¹⁵

Den statistiska beräkningen av utsädet per socken har skett genom multiplikation av antalet bondehushåll med genomsnittligt utsäde per bruk och socken utifrån 1633 års jordebok. För socknar med fler än 30 enheter i jordeboken har jag, som i samband med de svenska BoU, vid beräkningarna av sockentotaler nöjt mig med att genomsnitt från systematiska slumpmässiga urval om 30 enheter per socken.

Stor betydelse för en statistisk rekonstruktion har frågan om hur många bondebruk de genomsnittliga resurserna per bruk skall multipliceras med. Antalet bruk tycks ha växlat en del i Jämtland i början av 1600-talet.⁶¹⁶ Jordeboken 1633 räknar upp drygt 1 590 bruk. Uppenbarligen saknas dock blad. Vid rekonstruktionen har jag därför föredragit en uppskattning av antalet bönder på basis av längder över den s.k. sölvs-katten 1620 och tiondet för skördeåret 1630.⁶¹⁷ Summan blir i bägge fallen ungefär 1 700 bondebruk.

De på visat sätt gjorda beräkningarna inbegriper dock inte prästgårdarna. Här har jag valt att inte, som annars varit det vanliga, räkna upp via mantalen utan gjort tillägg för deras resurser enligt två inventeringar. Den äldre av dessa, den s.k. *Reformatsen* från 1589, visar själva prästgårdarna. Den yngre, en utredning om ”Presternes inkomst vdi Trundhiems stigt” 1628, redovisar också de ytterligare gårdar, prästbolen, prästerna hade till sitt understöd.⁶¹⁸ Det totala utsädet för Jämtland cirka 1630 kan därmed beräknas till cirka 4 800 tunnor.

Boskopen

1632 års geograf som nämndes ovan uppgav att jämtarna höll ”meget queg”.⁶¹⁹

1633 års jordebok ger, som nämnt, detaljerade uppgifter om antalet hästar, kor och ”småfa” för de flesta av Jämtlands bönder. En uppgift i jordeboken för Håsjö klargör att det är den boskap man kan föda över vintern som avses. Boskapsuppgifterna, beräknade på analogt sätt som utsädet, ger för hela Jämtland cirka 7 700 ”kor”.⁶²⁰

⁶¹⁴ Sölvs-katteregister och mantal över Jämtland (1620), Från norska riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, volym 5:9, RA.

⁶¹⁵ Thulin 1890, s. 128.

⁶¹⁶ Sandnes & Salvesen 1978, s. 108.

⁶¹⁷ Sölvs-katteregister och mantal över Jämtland (1620), tiondelängd för Jämtland (1631), Från norska riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, volym 5:9 respektive 11:4-5, RA.

⁶¹⁸ *Reformatsen 1589*; ”Presternes inkomst vdi Trundhiems stigt...”, Stattholderarkivet, DIX, pk.16, Norska riksarkivet; Rentekammeret, Lensregnskaper 1628-1631, Trondhjems len, Norska riksarkivet, mikrofilm nr. 465 (lånad från Sör-Tröndelags fylkesbibliotek).

⁶¹⁹ Claussøn 1632, s. 103.

⁶²⁰ Den tillfälliga boskapskatten 1629-1630 som för Jämtlands del inte redovisade de taxerade djuren, utan bara anger debiterade penningbelopp, antyder minst 6 000 kor om man utgår från samma relationer och

Jordeboken anger också antalet änglass, som för hela landskapet kan uppskattas till totalt 16 000. Hur stora var dessa? En jämförelse med antalet Ne, nötkreatursenheter, cirka 13 400, tyder på att vi för Jämtlands del sannolikt rör oss med lass som, liksom de i Bohuslän, Halland och Skåne, motsvarar runt tre fjärdedelar av den senare svenska lantmätarparken, som ibland ansetts motsvara en vinterkoföda.⁶²¹

Boskapsstammens sammansättning

Jordebokens begrepp hästar anger inte djurens kön eller ålder. Här har jag dock antagit handjur, i likhet med vad som var vanligt i ”svenska” Norrland samt att bara vuxna hästar avses.⁶²² Hur jordebokens kor skall tolkas är också oklart. I de svenska BoU finns kategorin kvigor, som då avsåg kor som var 2-3 år gamla. Eftersom jordeboken vill beskriva hur många djur som kan vinterfödas bör man rimligen ha tagit hänsyn till de ganska stora kvigorna. Här har jag antagit att de ingår bland jordebokens ”kor”. Vad betyder då bokens ”småfä”? I dansk-norskt källmaterial skiljer man ibland på ”queg” och ”fä” på ett sätt som antyder att jordebokens småfä bör tolkas som getter och får.

För att öka jämförbarheten med det svenska BoU-materialet har fördelningar av jordebokens djur på djurslag gjorts. Hur stor del av antalet ”kor” var således kvigor i BoU:s mening? Av en boskapskatt från Härjedalen 1628 framgår att ”ungnöten”, sannolikt mest kvigor och minst över ett år gamla i enlighet med dansk-norsk skattetradition, uppgick till drygt 21 % av antalet kor + ungnöt. Denna proportion har i statistiken, i brist på bättre, ansetts gälla också den jämtländska jordebokens djur. Beträffande nöten har slutligen tillägg gjorts för de sannolikt oregistrerade yngre kvigorna samt för kalvarna enligt Hannerbergs förslag ovan s.17 f.

Hur var fördelningen mellan får och getter bland ”småfäet”? Jag har bara träffat på en enda uppgift om en fullständig boskapsbesättning från den aktuella tiden, den som lagrättsmannen Jon Jörgensson i Vigge, Bergs socken, efterlämnade vid sin död 1625. 1 häst, 28 kor, 12 ungnöt, 10 getter varav fyra bockar, 12 får och 10 grisar.⁶²³

Fördelningen kan jämföras med den i några angränsande områden: I Medelpad och Hälsingland var antalet får och getter ungefär lika. I Ångermanland var andelen getter mindre, drygt hälften av antalet får. Utifrån uppgifterna från Bergs socken, Medelpad och Hälsingland fördelar jag i statistiken fåren och getterna schablonmässigt 50/50. Antalet svin framgår inte av jordeboken. Här gissar jag, också schablonmässigt, att de uppgick till ungefär en tiondel av antalet kor, så som var fallet i Medelpad, Ångermanland och Hälsingland cirka 1630. Kid, unga får och svin har jag antagit uppgå till samma antal som

andel ungdjur som i motsvarande specificerade längder för Härjedalen. Antalet ”kor” enligt jordeboksberäkningen kan också jämföras med andra siffror: 1628 års smörtionde till prästerna uppgick till 6 978 marker, vilket motsvarar 6 978 mjölkande kor, till vilka bör läggas runt 200-300 kor för prästgårdarna och kanske 5 % för gallkor. (Presternis inkomst vdi Trundhiembs stigt..., Stattholderarkivet, DIX, pk.16, Norska riksarkivet; Rentekammeret, Lensregnskaper 1628-1631, Trondhjems len, Norska riksarkivet, kopia på mikrofilm nr 465, lånad från Sör-Tröndelags fylkesbibliotek).

⁶²¹ Gårdarnas bete, ”bulod”, karakteriseras också i jordeboken. I särskilt Hackås och Näs betecknas detta ibland som ”kielre”. Jag har tolkat detta som mossbete, efter dialektal norskas ”kjelda”=kärr, mosse (Jfr. Christie 1937).

⁶²² Möjligen finns en oklarhet beträffande hästar: inte sällan finns ett streck draget över den romerska ettan vilket normalt betyder 0,5. Detta kan tolkas som del i häst med annan gårdbo, något slags värdering av hästen eller att en ung häst avsågs. Jag har räknat alla dessa som en häst vilket möjligen ger en viss överskattning.

⁶²³ Efter Bromé 1945, s. 38.

motsvarande vuxna djur. Beträffande oxarna tycks Jämtland ingå i ett allmänt nordskandinaviskt mönster där tjurkalvarna i regel slaktades bort.

Tiondet

Uppgifter om det jämtska tiondet finns i flera arkiv: ”Presternes indkomst vdi Trundhiems stigt”, d.v.s. stift, från 1628 är en förteckning över prästernas inkomster av sädestionde, smör, ost m.m.⁶²⁴ För flera år kring 1630 finns uppgifter om kronotiondet.⁶²⁵ Ytterligare uppgifter återfinns i en rapport om kyrkotiondets utfall 1592-1624 sammanställd 1625.⁶²⁶ Från den första svenska tiden finns mer konsekvent på sädeslag specificerade tiondelängder bland länsräkenskaperna i riksarkivet.

Hur fungerade tiondeuttaget i Jämtland? Under den svenska tiden avvek förhållandena från motsvarande i både övriga Sverige och Norge: prästerna i Jämtland behöll hälften av tionden, i Fors, Hällesjö och Håsjö 2/3.⁶²⁷ Men kronan avstod ännu en del till sockenkyrkorna, kyrkotiondet; i 1647 års landsbok för Härnösands län, som Jämtland då tillhörde, finns antecknat att landskapets kyrkor ”av ålder” njutit tertialen, d.v.s 1/3, av det kronan behållna tiondet, i Härjedalen 1/4.⁶²⁸

Här intresserar oss först och främst tiden kring 1630. Vad säger tidens tiondeuppgifter? Skördeåret 1630 uppgick kronotiondet till cirka 757 tunnor.⁶²⁹ Prästetiondet hade enligt rapporten från 1628 under ett antal tidigare år i medeltal uppgått till 969 tunnor.⁶³⁰

Uppgifterna korresponderar tillräckligt väl för att bekräfta att det jämtska tiondet också kring 1630 fördelades 50/50 mellan kronan och prästen. En anteckning på försättsbladet till 1625 års kyrkotiondeutredning bekräftar att kyrkodelen redan före sekelskiftet 1600 utgick med 1/3 av kronotiondet: kyrkorna sägs bara få behålla en ”winse Siette paartt aff alldt Kornntinden”.⁶³¹ 1/3 av kronotiondet blir 1/6 av totala tiondet (kronotiondet+prästetiondet). Enligt utredningen om de jämtländska kyrkornas tionde 1625 uppgick detta i medelmåttiga år 1592-1624 till ungefär 147 tunnor.⁶³² Att detta förefaller vara mindre än en tredjedel av kronotiondet beror på att sädestiondet i många socknar avlösts och betalades med ostar, järn eller pengar.⁶³³ Så långt avviker alltså

⁶²⁴ Presternes indkomst vdi Trundhiems stigt..., Stattholderarkivet, DIX, pk.16, Norska riksarkivet; Rentekammeret, Lensregnskaper 1628-1631, Trondhjems len, Norska riksarkivet, Mikrofilm nr 465 (Sör-Tröndelags fylkesbibliotek).

⁶²⁵ Bl.a. tiondelängd för Jämtland för skördeåret 1630, Från norska riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, vol. 11:4-5, RA.

⁶²⁶ Fortegnelse paa Kierckernnis wdj Jemteland och Herdallen, dieris aarlig Indkombst etc..., 1625, Stattholderarkivet, D IX, pk.16, Norska riksarkivet.

⁶²⁷ Lars Gustaf Linde 1887, s. 297 med noter. Rabenius 1853 ss. 48, 68, 84 not 5 att samma förhållande gällt åtminstone vid tiden för drottning Kristinas resolution 24 dec. 1645.

⁶²⁸ Citerat efter Rabenius 1853, s. 84, not 5.

⁶²⁹ Tiondelängd för Jämtland 1630, Från norska riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, vol. 11:4-5, RA.

⁶³⁰ Presternes indkomst vdi Trundhiems stigt..., Stattholderarkivet, DIX, pk.16, Norska riksarkivet.

⁶³¹ Fortegnelse paa Kierckernnis wdj Jemteland och Herdallenn ..., Stattholderarkivet, DIX, pk.16, Norska riksarkivet. Beträffande Jämtlands kyrkoräkenskaper se S.J. Kardell 1889-95 s. 116 ff. och Swedlund 1939, sid. 27.

⁶³² Fortegnelse paa Kierckernnis wdj Jemteland och Herdallen, deris aarlig Indkombst etc..., 1625, Stattholderarkivet, DIX, pk.16, Norska riksarkivet.

⁶³³ En fjärde del av tiondet, den s.k. *bondeluten*, var en del av tiondet som behölls av bönderna att ge som allmosor. Redan under slutet av 1500-talet återopades i Norge istället ”ordinansens” bestämmelser om tre delar. I Bohuslän utgick ett påbud 1608 om bondelottens avskaffande. Fyraindelningen fortsatte emellertid länge på sina håll i Norge. Men åtminstone 1630 kan man räkna med att den där inte längre förekom. (Sandnes 1971, s. 309 f.) Jag har inte påträffat några uppgifter om den för Jämtland.

Jämtlands tiondefördelning från de vanliga tiondeproportionerna i Danmark-Norge den aktuella tiden. Det rikliga jämtska tiondematerialet kommer i det följande att användas för att både beskriva vilka grödor som odlades och för att beräkna skörden 1630.

Odlade grödor

I 1628 års ovan nämnda rapport om prästernas tiondeinkomster redovisas enbart ”korn”. Samma gäller i undersökningen av kyrkotiondet 1625 med siffror från flera tidigare år och tiondelängden för skördeåret 1630. ”Korn” betyder sädesslaget korn på svenska, men på danska och norska spannmål i allmänhet, sädesslaget korn heter däremot ”bug”, ”bygg” och liknande. Därmed säger de tre nämnda källorna inte något om vad som egentligen odlades. Rågodling förekom dock. En del av de danska myndigheternas missnöje med jämtarna 1613 kom sig av att de svedjat: så nämns rågsvedjor och rågkast på flera ställen i räfsteprotokollen.⁶³⁴ I 1633 års jordebok nämns för Brunflo tingslag på några ställen i Marieby (förväxla ej med Marby) ”wintter rugsood” och i Ragunda socken uppges för en bonde enbart råg. I Marby skall antagligen noteringen ”g:f:skoug” tolkas som god fälleskog, vilket också antyder rågodling. Det kan dock knappast råda något tvivel om att kornodlingen dominerade starkt, åtskilliga bevis för detta finns både från tidigare och senare perioder. För desto större säkerhet har 1655 års på sädesslag specificerade kronotionde enligt de svenska länsräkenskaperna i riksarkivet lagts in i statistiken.⁶³⁵

Odlingssystem

I Jämtland tillämpades vid den här aktuella perioden sannolikt tvåsåde. Detta framgår av att de jordeböcker som 1645 upprättades över utsädet (i tunnland) uppgavs vara ”förutan den hallfpart, som ligger lagd i träde”.⁶³⁶ Hans Antonsson visar att både en-, två och tresåde förekom under 1700-talet och antyder en utveckling över tid mot allt mer tresåde.⁶³⁷ Trots att jordebokens påstående kan vara en kameral förenkling har jag för statistiken räknat med tvåsåde.

Städer

Landskapet saknade denna tid städer.

Jämtlands skörd 1630?

Närmast tillhands för skördeberäkningar ligger att utgå från kronotiondelängden för skördeåret 1630. Jag har valt att ta dess undertecknare på orden när de säger summorna ger ”ald Kong M: Anpaart”, d.v.s. hälften av det totala tiondet före sockenkyrkornas andel dragits av. Skörden kan därmed beräknas genom multiplikation av siffrorna med 20 och sedvanliga tillägg för prästgårdar etc.⁶³⁸

⁶³⁴ *Räfsten med jämtarna 1613 : rannsaktionsprotokollen efter Baltzarfejden*, t.ex. s. 58, 60, 163.

⁶³⁵ Västernorrlands län, landsboksverifikationer 1655, svenska RA.

⁶³⁶ Thulin 1890, s.128.

⁶³⁷ Antonsson 1993, s. 23 ff.

⁶³⁸ De 756,5 tunnorna 1630 kan jämföras med 795 enligt en uppgift från 1628. Från norska riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, vol. 11:4-5, RA. Jämför även tiondeuppgiften 1628 för Härjedalen i den följande huvudtexten. 1630 uppges i tiondelängden att man där räknade 3 spann på tunnan och 4 fjärdingar på spannen. Jag har tolkat det som att tunnan varit den allmänt påbjudna, medan de andra målen varit lokala tiondekärl (jämför diskussionen i avdelning A av rapporten).

Den från tiondet beräknade skörden uppgår till cirka 16 000 tunnor.⁶³⁹ Det innebär ett ”tiondekorntal” på cirka 3,3. Per invånare i landskapet, ungefär 10 700, hamnar skörden strax över 1,5 tunnor, och per normalkonsument på cirka 1,9 tunnor. Om avsättningar från denna skörd skall göras till utsäde blir siffran låg.

Övrigt

1613 års kommission gjorde följande notering som berör åkerbrukets avkastning i Jämtland: När frost inte förhindrar är jordarna i Jämtland fruktbarare än i Norge.⁶⁴⁰ Men jordbruksförutsättningarna har varierat starkt inom landskapet liksom avkastningen mellan enskilda år. Så fick Hammerdal en lägre taxa vid räfsten 1613 eftersom säden där ofta frös. I den tidigare nämnda kyrkotiondeundersökning från 1625, som omfattar åren 1592-1624, rapporteras ”kleint kornn” i Rätan 1614; inget tionde 1601 i Fors, Håsjö, Hällesjö, Stugun. Undersåker, Åre, Kall, Myrsil, Hammerdal, Lit, Kyrkås, Föllinge, Norderö, Hallen, Ås, Marby(?), Aspås, Alsen, Mattmar och Offerdal, samt 1614 frusen säd i Undersåker och Hammerdal.

Kalmarkrigets – i Jämtland-Härjedalen kallat ”Baltzarfejden” – svenska invasion av Jämtland i augusti 1611, som varade något år framåt, medförde att många människor flydde till Norge. 200 jämtar tvångsutogs som knektar till den svenska armén i Ryssland. Det dansk-norska återtagandet av Jämtland innebar i sin tur att åtskilliga jämtar flydde till Sverige att döma av protokollen 1613. Samtidigt dödades ett antal jämtar under själva förvecklingarna, sköts av svenskarna o.s.v. 1613 års jordbruk i Jämtland befann sig av räfsteprotokollen att döma uppenbarligen i en kris. De kvarvarande jämtarna brukade inte bara sin egen jord utan även de avflyttades. Det är oklart hur länge det dröjde innan denna kris var överstånden.

1613 års kommission ger inblickar i handel och övriga näringsfång: Först övervägde kommissionen att som straff för jämtarnas otrohet mot danska kronan sätta det landgille man ville införa i smör och inte i pengar. Men smöret var tydligen ingen populär handelsvara bland jämtarna vid denna tid ”ty sådana varor skall (bara) med stort besvär föras över fjället, innan de kan förvandlas till pengar, medan inbyggarna lättare kan få pengar i landet för sina viltvaror”. Men inte heller dessa varor fanns allmänt. Sannolikt låg delvis politiska motiv bakom handelns sammansättning och geografiska inriktning: en ökande tendens märks efter 1500-talets mitt att från norsk sida hindra att vilt, hästar och fisk såldes österut till svenskarna. Och i Norge var alltså smöret relativt olönsamt jämfört med viltet.

Skogens betydelse framgår av 1633 års jordebok, som också beskriver gårdarnas skog och fiske. Många sådana uppgifter finns också i 1613 års protokoll.

I jordeböckerna för Offerdal, Ström och Kall i Jämtland nämns samer (”lappar”).

⁶³⁹ I *Jämtländska räkenskaper 1564-1571*, I, uppges socknarna Fors, Hällesjö och Håsjö ha varit särskilt förmånligt behandlade i tiondehänseende, så att prästen fick behålla 2/3 av tiondet. Uppgiftslämnaren hänvisar till en resolution av drottning Kristina 24/12 1645 samt Linde Sveriges finansrätt s. 297. Om så vore fallet cirka 1630, något som inte framgår av de här använda källorna, skulle skörden här beräknas som $30 * (4/3 * \text{kronotiondet})$.

⁶⁴⁰ *Räfstn med jämtarna 1613 : rannsaktionsprotokollen efter Baltzarfejden*, s. 255.

Härjedalen

Mantalet

För Härjedalen upprättades aldrig någon jordebok. I statistiken beräknas därför ett fiktivt mantal utifrån en uppskattning av landskapets utsäde och den norm som användes för de svenska områdena i södra Norrland – 6 tunnors utsäde per besådd åker per mantal.⁶⁴¹ Westerling anger inte några mantal för prästgårdarna. Sådana har istället hämtats från *Redogörelse för de ecklesiastiska boställena* så som de uppskattades i början av 1700-talet.⁶⁴²

Åkern

För Härjedalen har inte påträffats några uppgifter om utsädet från tiden cirka 1630. Däremot finns flera slags tiondeuppgifter från denna tid att utgå från (se nedan). Som utgångspunkt har jag valt den skördeberäkning för skördeåret som görs längre fram i det följande. Med ett antagande om ungefär samma korntal i Härjedalen som i angränsande delar av Jämtland 1630, cirka 3,3 kan utsädet grovt beräknas för alla dåtida socknar utom Tännäs, där skörden frös bort 1630. För denna socken har i sammanhanget tiondet för 1629 fått ersätta.

Boskapen

Här har längder från 1628 års officersskatt, en tillfällig skatt som utgick för kor och ungnöt, använts för statistiken.⁶⁴³ En närmare undersökning visar att skatten har debiterats per by (som kunde bestå av flera bruk). Som nämnare vid beräkningarna av boskap per hushåll har istället antalet skattskyldiga i 1629 års garnisonsskatt, som tycks redovisa alla i sammanhanget viktigare hushållskategorier, använts (antalet debiterade personer är något lägre än antalet hushåll cirka 1620 i Palm 2000).⁶⁴⁴ Garnisonsskattens taxerade personer är i källan fördelade på pastorat eller tingslag och inte på socken. För statistiken har en ytterligare fördelning på socken gjorts utifrån hushållsfördelningen cirka 1620 i Palm 2000.

⁶⁴¹ Thulin 1890, s. 128.

⁶⁴² *Redogörelse för de ecklesiastiska boställena*, Jämtlands län.

⁶⁴³ Rentekammeret, Lensregnskaper 1628-1629, Trondhjems len, Norska riksarkivet, mikrofilm nr 464 (lånad från Sör-Tröndelags fylkesbibliotek).

⁶⁴⁴ För motsvarande längd för Jämtland (där boskapen inte specificeras) sägs i ingressen: ”Uti detta register är icke specificerat hur mycket boskap var bonde haver haft, utan berättas allenast att länsmannen på Trondheims gård haver gjort anledning, att envar gård eller bonde skulle utgiva som härefter förmåles” (min översättning). Vilken källa han grundat sin debitering på är okänt. Den vanliga norska taxan var 10 skilling danska per ko och 5 skilling per ungnöt i denna skatt att döma av längderna för Härjedalen som enligt gällande privilegier bara betalade halv skatt.

Taxerad boskap i Härjedalen 1629

Tingslag	Kor	Ungnöt	Beskattade hushåll 1629	Kor per beskattat hushåll	Ungnöt per beskattat hushåll
Hede	319	83	76	4,20	1,09
Sveg	300	92	163	1,84	0,56
Lillherrdal	215	55	56	3,84	0,98
Hela Härjedalen	834	230	295	2,83	0,78

Anmärkning: Överhogdal ingår inte.

Källor: Boskapen: Rentekammeret, Lensregnskaper 1628-1629, Trondhjems len, Norska riksarkivet, mikrofilm nr 464 (lånad från Sör-Tröndelags fylkesbibliotek); antal hushåll 1629: Mantalsregister på garnissonsskatten i Härjedalen (1629) i Från norska riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, volym 10:9, svenska RA.

Boskapsstammerna sammansättning

I brist på uppgifter om andra boskapsslag än kor och ungnöt har tillägg i statistiken för hästar schablonmässigt gjorts med en per bruk samt för får, getter och svin i samma proportioner som för Jämtland. Hästarna har för statistiken antagits vara vuxna handjur, så som på många andra håll i Norrland. Ungnöten har i statistiken förts som kvigor.

Beräkningarna

Tillägg för prästgårdarnas resurser har gjorts via mantalen.

Tiondet

Tiden kring 1630 skiljde sig principerna för tiondet i Jämtland och Härjedalen, dels inbördes, dels från motsvarande i det dåtida Sverige och av allt att döma också Norge.⁶⁴⁵ Av en kommentar till kronotionderäkningen för Härjedalen för skördeåret 1628 (1630 har ej påträffats) framgår att det redovisade kronotiondet delades upp i två delar: kronan själv tog $\frac{3}{4}$ medan $\frac{1}{4}$ lämnades till den lokala kyrkan.⁶⁴⁶ Hur stor del av det totala tiondet tog då prästerna? Här rådde samma förhållande som i Jämtland, d.v.s. prästen tog hälften. Det framgår av en jämförelse mellan prästetiondet 1628 och kronotiondet samma år.⁶⁴⁷

För skördeåret 1630 saknas kronotiondeuppgifter för Härjedalen. En uppskattning kan dock göras utifrån förändringen mellan 1628 och 1630 i Jämtlands tionde. Områdena är lika i många geografiska och andra avseenden. 1628 uppgavs Härjedalens hela kronotionde (före avdrag för kyrkotiondet) till 76,7 tunnor.⁶⁴⁸ Det på det angivna sättet uppskattade kronotiondet för Härjedalen skördeåret 1630 blir då 72,9 tunnor ($756/795 \cdot$ Härjedalens kronotionde 1628). Detta tionde är en totalsumma för hela

⁶⁴⁵ För norska förhållanden, se Sandnes 1971, s. 309 ff.

⁶⁴⁶ Från norska riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, vol. 11:4-5, svenska RA. En blick i 1655 års kronotiondelängd visar att kyrkorna i Härjedalen också då fick behålla $\frac{1}{4}$ av kronotiondet. "kyrkotertialen" (sic!) anges som $\frac{1}{4}$ av "huvudsumman av tiondet".

⁶⁴⁷ Kyrkoräkenskaper för Jämtland och Härjedalen 1628-05-01--1631-05-01, Jämtlands biblioteks deposition, Landsarkivet i Östersund (skannad kopia via SVAR); Presternis inkomst vdi Trundhiembs stigt... Stattholderarkivet, DIX, pk. 16, Norska riksarkivet.

⁶⁴⁸ Från norska riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, vol. 11:4-5. RA. För Härjedalen har även kronotiondeuppgifter bevarats för skördeåret 1629. Detta tionde uppgick till totalt 86,5 tunnor, fördelat med 65,25 på Svegs gäll och 21,25 på "Hede socken".

landskapet, men har, bl.a. utifrån antalet hushåll, fördelats på socknar enligt följande tabell:

Beräknat tionde för Härjedalen skördeåret 1630

Socken	Antal hushåll 1620	Tunnor 1629 fördelade efter gäll	%	Tunnor 1630 fördelade efter gäll	%	Tunnor 1630 fördelat efter antal hushåll
Hede	27	65,3	74,9	55	33,3	18,3
Vemdalen	30				37,0	20,4
Ljusnedal	7				8,6	4,8
Tännäs	17				21,0	11,5
<i>Sveg</i>	128	21,3	25,1	17,9	49,8	8,9
<i>Lillhärdal</i>	68				26,5	4,7
<i>Älvros</i>	46				17,9	3,2
<i>Överhogdal</i>	15				5,8	1
Hela Härjedalen	338	86,5		72,9		72,9

Anmärkning: Det uppskattade kronotiondet för hela Härjedalen 1630 har först fördelats efter kronotiondet för 1629 uppdelat på Svegs och Hede gäll, därefter mellan gällens socknar efter antalet hushåll cirka 1620. *Källa:* Tiondeuppgifterna ur Från norska riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, vol 11:4-5, svenska RA; antal hushåll enligt Palm 2000.

En rad uppgifter om Härjedalens kyrkotionde har bevarats, men är olämpliga att använda för bl.a. skördeberäkningar - en stor del av det betalades i ostar eller järn.⁶⁴⁹

Odlade grödor

Endast korn förekommer i undersökta tiondelängder från tiden cirka 1630. I en senare längd från 1655 över Jämtland och Härjedalen finns kolumner för korn, råg och ärtor, av vilka bara kornkolumnen är ifylld för Härjedalen.⁶⁵⁰ Detta tyder på att den norska tidens kornnoteringar för Härjedalen faktiskt avser sädesslaget korn.

Odlingssystem

Åtminstone på 1700-talet tillämpades i Härjedalen ensäde, vilket för vår statistik antagits vara fallet också kring 1630.⁶⁵¹

Städer

Landskapet saknade städer.

⁶⁴⁹ Kyrkoräkenskaper har bl.a. bevarats för vissa år 1592-1624 i Fortegnelse paa Kierckernnis wdj Jemteland och Herdallen, dieris aarlig Indkombst etc..., 1625, Stattholderarkivet, D IX, pk.16, Norska riksarkivet och för år kring 1630 i Kyrkoräkenskaper för Jämtland och Härjedalen 1628-05-01--1631-05-01, Jämtlands biblioteks deposition, Landsarkivet i Östersund (skannad kopia via SVAR).

⁶⁵⁰ Länsräkenskaper, Västerbottens län 1655, RA.

⁶⁵¹ Hülphers 1777.

Härjedalens skörd 1630?

”Tiondeskörden” för Härjedalen kan beräknas ur det uppskattade kronotiondet för skördeåret 1630 (före avdrag för kyrkotiondet). Skörden beräknas då genom multiplikation av tiondet med 20. Kalkylen hamnar på cirka 1 600 tunnor fördelat på ungefär lika många invånare.

Övrigt

Härjedalens åkerbruk led ofta av frost, så frös exempelvis Ljusnedals och Tännäs säd bort 1630.⁶⁵² Beträffande ekonomin allmänt i början av 1600-talet, se under Jämtland i det föregående!

⁶⁵² Kyrkoräkenskaper för Jämtland och Härjedalen 1628-05-01--1631-05-01, Jämtlands biblioteks deposition, Landsarkivet i Östersund (skannad kopia via SVAR).

C. Bilagor

Bilaga 1. Säterier ej införda i jordeböckerna cirka 1650

Följande uppgifter ger möjlighet att se hur statistikens data tagits fram. Siffran efter säteriets namn och siffran inom parentes avser, om inte annat sägs, sedermera åsatt mantal respektive året för första införandet i jordebok.

Dalarna – se under Västmanland och Dalarna

Dalsland – se under Älvsborgs län

Gästrikland – inga kompletteringar gjorts

Hälsingland – inga kompletteringar gjorts

Jönköpings län – se under Småland

Kalmar län– se under Småland

Kronobergs län – se under Småland

Medelpad – inga kompletteringar gjorts

Norrland – inga kompletteringar gjorts

Närke och Värmland

Undersökningen bygger här på Jan Eric Almquists arbete (Almquist 1960), samt uppgifter vänligen framtagna av forskningsarkivarie Agneta Sundström, SOFI, Uppsala. För ytterligare komplettering för Värmlands del har en sammanställning av Claes Eriksson (2004) använts. Där framgår när säteriet anlades. De säterier som fanns cirka 1630 har sedan eftersökts i *Ortnamnen i Värmlands län* där året anges när de första gången fördes in i jordeböckerna. År inom parentes trol. första beläggsår i jordeboken.

Askers härad, Askers socken, Bysta, 2 (1686)

Askers härad, Askers socken, Hammar, 2 (1700)

Askers härad, Mellösa socken, Göksholm, 4 (1686)

Askers härad, Mellösa socken, Näs (Hjälmarsnäs), 2 (1725)

Glanshammars härad, Lillkyrka socken, Ekeberg, 3 (1686)

Glanshammars härad, Ödeby socken, Kägelholm (f.d. Tuna), 1 (1715)

Noraskoga bergslag eller Västmanland, Nora socken, Gyttop (gärdet), 0,25 (1680)

Näs härad, Ny-Huggenäs socken, Stegerdalen, 1/8 (1683)

Näs härad, Säffle (Tveta) socken, Säffle, 2, (1686)

Örebro härad, Almby socken, Hjälmarsberg, 2 (1686)

Örebro härad, Gräve socken, Åkerby, 1 (1630)

Skaraborgs län

Undersökningen bygger här på Jan Eric Almquists arbete (Almquist 1961), *Ortnamnen i Skaraborgs län*, de i huvudtexten nämnda jordeböckerna, samt uppgifter vänligen framtagna av Agneta Sundström vid Ortnamnsarkivet i Uppsala.

Barne härad, Naum socken, Ribbingstorp (f.d. Karstorp), 1 (1663)

Barne härad, Önum socken, Östorp, 1 (1663)
 Gudhems härad, Dala socken, (Stora) Dala,? Bosgården och Flogården, 2,(1650?)
 Gudhems härad, Dala socken, Häggatorp, 2 (1666)
 Gudhems härad, Hånger socken, Bjurum, 1 (1663)
 Gudhems härad, Valltorp socken, Torestorp, 1 (1685)
 Kinne härad, Husaby socken, Blomberg, 1 (1685)
 Kinne härad, Medelplana socken, Hjelsäter, 1 (1663)
 Kinne härad, Medelplana socken, Medelplana Bosg, 1 (1685)
 Kinne härad, Medelplana socken, Hällekis, 1 (1663)
 Kinne härad, Vättilösa socken, Bjurum, 2 (1663)
 Kinnefjärding härad, N Härene socken, Bronäs, 2 (1685)
 Kållands härad, Järpås socken, Bryne, 1 (1685)
 Kållands härad, Mellby socken, Ro, 1 (efter 1681)
 Kållands härad, Otterstad socken, Traneberg, 2 (1685)
 Kållands härad, Otterstad, Läckö, 5 (1685)
 Kållands härad, Rackeby socken, Degeberg, 3
 Kållands härad, Rackeby socken, Stensholmen, 1 (1685)
 Kållands härad, Råda socken, Ågården, 1 (efter 1681)
 Kållands härad, Strö socken, Lindholmen, 2 (1685)
 Kållands härad, Strö socken, Stola, 1 (1685)
 Laske härad, Larv socken, Sjötorp, 1 (1663)
 Laske härad, Tråvad socken, Simmestorp, 1 (1663)
 Laske härad, Tråvad socken, Stora Hov, 1 (1685)
 Laske härad, Tråvad socken, Tråvad, 1 (1685?)
 Skånings härad, Händene socken, Horshaga, 1
 Skånings härad, N Vånga socken, Höberg, 1 (1663)
 Skånings härad, N Vånga socken, Västervånga, 1
 Skånings härad, Skara socken, Götala, 2 (1663)
 Skånings härad, Vinköl socken, Blombacka, 1 (1663)
 Vadsbo härad, Berga socken, Säby, 3 15/16 (1716)
 Vadsbo härad, Undenäs socken, Forsvik, 1
 Vadsbo härad, Ek socken, Ek Stommen, 1 (1685)
 Vadsbo härad, Ek socken, Ek Stora och Ek Lilla, 2 (1715)
 Vadsbo härad, Trästena socken, Norr- och Södergårdarna i Trästena, 2 (1685)
 Vadsbo härad, Trästena socken, Säckestad, 1,5 (1685)
 Valle härad, Istrum socken, Torp, 1 (1663)
 Vartofta härad, Dimbo socken, Oltorp, 1
 Vartofta härad, Velinga, Ettak kungsgård, 2 (1685)
 Vartofta härad, Vistorps socken, Vistorp Bosgården, 1 (1685)
 Vartofta härad, Åsle socken, Fårdala, 1
 Vilske härad, Grolanda socken (enl. Almquist Jäla), Hövered, 1 (1685)
 Vilske härad, Trävattna socken, Salaholm, 1 (1664)
 Vilske härad, Vilske-Kleva socken, Sjögerås, 1 (1663)
 Viste härad, Trökörna socken, St Brandstorp, 1 (1680)
 Viste härad, Flakebergs socken, Gunnarstorp, 1 (1663)
 Åse härad, Tun socken, Såtenäs, 4 (1685)
 Åse härad, Vänersnäs socken, Frugården, 1 (1682)

Småland

Undersökningen bygger här på Johan Axel Almquists arbete, (Almquist 1976, 4:2). För vissa säterier, nedan markerade med *, där Almquist inte uppger mantal, har mantalslängderna i riksarkivet för landskapets tre län för 1700 konsulterats. De huvudgårdar som enligt Almquist saknar angivet mantal i de av honom undersökta jordeböckerna 1654 har för statistiken i förekommande fall påförts de äldre uppgifter han ibland anger. Uppgifter om berörda Ölandsgårdars mantal har hämtats ur jordeboken för Kalmar län 1731, RA.

Allbo härad, Blädinge socken, Lästad, 2*
Aspeland härad, Målilla med Gårdveda socken, Hagelsrum, 1,5 (1681)
Handbörd härad, Fliseryd socken, Högsrum, 2*?
Handbörd härad, Högsby socken, Berga, 1*
Kinnevald härad, Bergunda socken, Bergkvara, 5
Kinnevald härad, Tävelsås, Osaby, 3? (1698)
Kinnevald härad, Växjö socken, Kronobergs kungsgård, 4*
Norra Møre härad, Dörby socken, Barkestorp, 4
Norra Møre härad, Kläckeberga socken, Horsö, 1 (1681)
Norra Tjust härad, Tryserum socken, Fågelvik, 1
Norra Tjust härad, Västra Ed socken, Vinäs, 2
Norra Vedbo härad, Adelöv, Näs, 2
Norra Vedbo härad, Frinnaryd socken, Hästeryd, 1
Norra Vedbo härad, Linderås socken, Göberg 3
Norrvidinge härad, Asa socken, Asa, 2?
Norrvidinge härad, Tjureda socken, Ekna(holm), 1
Södra Vedbo härad, Hult Socken, Skälsnäs, 0,5*
Sevede härad, Vimmerby landsförsamling, Kvavhult, 2
Sevede härad, Vimmerby landsförsamling, Vinketomta, 1,25 (1681)
Sunnerbo härad, Agunnaryd socken, Rönnäs, 2
Sunnerbo härad, Agunnaryd socken, Stensnäs, 3
Sunnerbo härad, Agunnaryd socken, Älmtaryd, 2 (1690-talet)
Sunnerbo härad, Dörarp socken, Toftaholm, 8
Sunnerbo härad, Pjätteryd socken, Öjhult, 2
Sunnerbo härad, Ryssby socken, Stensnäs, 3 (1690-talet)
Sunnerbo härad, Ryssby socken, Ugglansryd, 1
Sunnerbo härad, Vittaryd, Erikstad, 2
Tveta härad, Öggestorp, Ulvsnäs, 3
Vista härad, Gränna Landsförsamling, Broxvik, 4
Vista härad, Gränna landsförsamling, Västanö, 1
Västbo härad, Bolmsö socken, Hov, 1
Västbo härad, Bolmsö socken, Sunanryd, 1 (1697)
Västbo härad, Bolmsö socken, Håringe, 1
Västbo härad, Bredaryd socken, Eskilstorp 1, Håkantorps 2, totalt 3
Västbo härad, Reftele socken, Stora Segerstad, 2 (1690)
Västbo härad, Södra Hestra socken, Samseryd 1, Älganäs 1, totalt 2
Västbo härad, Södra Unnaryd socken, Järanäs, 2
Västbo härad, Torskinge socken, Fylleryd, 2
Västra härad, Hultsjö socken, Björnskog, 1
Västra härad, Norra Sandsjö socken, Hattsjöhult, 1
Västra härad, Vallsjö socken, Eksjö hovgård, 2

Öland, Räcklinge socken, Borgholm, 7,5 (1725)
Öland, Ås socken, Ottenby, 14
Öland, Högsby socken, Horn, 5,5
Östbo härad, Kärda socken, Herrestad 2,
Östbo härad, Kärda socken, Hörda 2,
Östbo härad, Kärda socken, Källunda 3,
Östbo härad, Kärda socken, Bestorp 1,
Östbo härad, Värnamo socken, Hindsekind, 2,75
Östra härad, Lemnhult socken, Holma 1,
Östra härad, Näsby socken, Flishult, 2*

Stockholms och Uppsala län

Undersökningen bygger här på Johan Axel Almquists arbete (Almquist 1931,1:2). De huvudgårdar som enligt Almquist saknar angivet mantal i de av honom undersökta jordeböckerna 1654 har för statistiken i förekommande fall påförts de äldre uppgifter han ibland anger.

Bro skeppslag, Roslagsbro socken, Eke, 3
Bro härad, Västra Ryd socken, Granhammar, 1
Danderyd skeppslag, Danderyd socken, Djursholm, 2
Danderyd skeppslag, Östra Ryd socken, Frösвик, 2
Danderyd skeppslag, Östra Ryd socken, Rydboholm, 1
Frösåker härad, Börstil (Gräsö) socken, Gräsö kungsgård, 12
Frötuna härad, Frötuna socken, Björnö, 3
Frötuna härad, Länna socken, Penningby, 5
Färentuna härad, Adelsö, Sätra, 1
Färentuna härad, Hilleshög, Väntholm, 2,5?
Hölebo härad, Hölö socken, Tullgarn, 3?
Närdinghundra härad, Almunge socken, Seglinge, 3
Närdinghundra härad, Faringe socken, Ora, 3
Närdinghundra härad, Ununge socken, Kragsta 1.
Näringhundra härad, Almunge socken, Uddnäs, 1
Seminghundra härad, Orkesta socken, Lindholm, 2
Seminghundra härad, Solna socken, Bålsta, 1
Sjuhundra härad, Esterna, Mörby, 4
Sollentuna härad, Spånga socken, Ärvinge, 2
Svartlösa härad, Huddinge socken, Gladö, 1
Vaksala härad, Danmarks socken, Vedyxa, 1
Ärlinghundra härad, Norrsunda socken, Skäninge, 3,5?
Ärlinghundra härad, Sankt Olof socken, Steninge, 2
Örbyhus härad, Vendels socken, Örbyhus kungsgård, 3 3/8

Södermanland – Nyköpings län och Livgedingets södermanlandsdel

Undersökningen bygger här på Johan Axel Almquists arbete (Almquist 1934, 2:2). De huvudgårdar som enligt Almquist saknar angivet mantal i de av honom undersökta jordeböckerna 1654 har för statistiken i förekommande fall påförts de äldre uppgifter han ibland anger.

Oppunda härad, Bettna socken, Åkerö, 1
Oppunda härad, Julita socken, Grimmersta, 1

Oppunda härad, Julita socken, Julita, 4,38 (1736)
Oppunda härad, Stora Malm socken, Djula, 1
Oppunda härad, Vadsbro socken, Lagmansö, 1
Oppunda härad, Vingåker socken, Högsjö, 1
Rönö härad, Bälinge socken, Hånö, 2?
Rönö härad, Bälinge socken, Nymö, 1
Rönö härad, Sköldinge socken, Hållbonäs, 1
Rönö härad, Svärta socken, Sjösa, 1
Rönö härad, Tystberga socken, Björksund, 2
Rönö härad, Tystberga socken, Helgö, 4
Selebo härad, Aspö socken, Lagnö, 4
Selebo härad, Toresund socken, Räfsnäs kungsgård, 5,5 (1727)
Selebo härad, Överselö socken, Tynnelsö, 7 5/8
Villåttinge härad, Flen socken, Slädhammar, 1
Åker härad, Fogdö socken, Kungsberg kungsgård, 4 3/8

Uppland – se under Stockholms och Uppsala län ovan

Värmland – se under Närke och Värmland

Västergötland – se under Skaraborgs respektive Älvsborgs län

Älvsborgs län

Undersökningen bygger här på Jan Eric Almquists arbete (Almquist 1961) samt *Ortnamnen i Älvsborgs län*.

Ale härad, Hålanda socken, Livered, 1 (1684)
Ale härad, Ale-Skövde, Kvarntorp, 1
Askims härad, Råda socken, Råda, 1 1686
Bjärke härad, Erska socken, Gräfsnäs, 4 (1675-)
Bjärke härad, Lagmansered socken, Koberg, 2
Bjärke härad, Magra socken, Upplo, 3 (1719)
Gäsene härad, Asklanda socken, Skällered, 1,06 (7/8 1683, 3/16 1653)
Gäsene härad, Broddarp socken, Hallanda, 2
Gäsene härad, Hov socken, Ollestad, 0,5
Gäsene härad, Hällestad socken, Brandstorp, 1
Gäsene härad, Norra Säm socken, Sämsholm, 1
Gäsene härad, Od socken, Stora Mollungen, 1
Kinds härad, Ambjörnarps socken, Högalid, 1 (1689)
Kinds härad, Dalstorps socken, Borrarp, 1,25
Kinds härad, Finnekumla socken, Fästered, 1
Kinds härad, Hillareds socken, Gälared, 1
Kinds härad, Långhems socken, Torpa, 2 (1685)
Kinds härad, Långhems socken, Håcksnäs, 1,25 (1685)
Kinds härad, Roasjö socken, Stora Apelnäs, 1
Kinds härad, Svenljunga, Torestorp, 1 (1689)
Kinds härad, Södra Säm socken, Attorp, 11/8
Kinds härad, Tranemo socken, Limmared, 1,5 (1684)
Kinds härad, Örsås socken, Risa, 1 (1689)
Kullings härad, Algutstorps socken, Olstorp, 1

Kullings härad, Alingsås socken, Låkås, 1/8 (1653)
Kullings härad, Bergstena socken, Kolbäck, 5,25 (1653)
Kullings härad, Lena socken, Vittene, 1 (1685)
Kullings härad, Långared socken, Lo, 2,5
Marks härad, Torestorps socken, Svansjö (-ryd), 0,75 (1680)
Marks härad, Örby socken, Öresten, 3 (cirka 1685)
Nordals härad, Holms socken, Berg, 1 (1683)
Nordals härad, Holms socken, Bro 1/8 (1657)
Redvägs härad, Dalum socken, Vinsarp, 2,5
Redvägs härad, Dalum socken, Stora Silarp, 2
Redvägs härad, Timmele socken, Alarp Knapegården, 0,5
Sävedals härad, Örgryte socken, Älvsborgs kungsladugård, 1 (1685)
Sävedals härad, Örgryte socken, Sävenäs, 1
Tössbo härad, Åmål, Nygård, 1
Vedens härad, Borgstena socken, Uddetorp, 1
Vedens härad, Bredared socken, Röl, 1
Vedens härad, Fristads socken, Påtorp, 1
Väne härad, Gärdhems socken, Veland, 1 (1675)
Väne härad, Gärdhems socken, Kätene, 1 (1675)
Väne härad, Västra Tunhem socken, Forstena, 2
Väne härad, Västra Tunhem socken, Rånnum, 1 (1680)
Väne härad, Västra Tunhem socken, Nygård, 1
Väne härad, Västra Tunhem socken, Sjöboda, 3/8
Vättle härad, Lerum socken, Aspenäs, 1
Vättle härad, Stora Lundby socken, Öjared, 1
Ås härad, Grovare socken, Sjögården, 2
Ås härad, Hällstad socken, Hov, 2
Ås härad, Hällstad socken, Älmestad Knapegården, 1
Ås härad, Södra Vånga socken, Rosendal, 1

Öland – se Småland!

Östergötland

Undersökningen bygger här på J.A. Almquists arbete (Almquist 1946, 3:2.) De huvudgårdar som enligt Almquist saknar angivet mantal i de av honom undersökta jordeböckerna 1654 har för statistiken i förekommande fall påförts de äldre uppgifter han ibland anger.

Aska härad, Ekebyborna socken, Ulvåsa, 4
Bankekinds härad, Värna socken, Häradssäter, 3,25
Bankekinds härad, Värna socken, Värnäs, 1,25 (1731)
Bankekinds härad, Örtomta socken, Ekenäs, 5
Björkekind, Stegeborg – se under Hammarkind!
Finspångs härad, Risinge socken, Dåvestorp, 2
Göstrings härad, Rinna socken, Mossebo, 1
Hammarkind härad, Skällviks socken, Stegeborg, 8,5 (1699)
Hammarkind härad, Skönberga socken, Liljestad, 4
Kinda härad, Vårdsnäs socken, Brokind, 4
Lösings härad, Dagsbergs socken, Brånäs, 10
Lösings härad, St Johannes socken, Händelö, Lindö, Västerby, vardera 2, totalt 6

Memmings härad, Kimstad socken, Norsholm, 6 1/8
Åkerbo härad, Rystad socken, Tuna, 5 7/8
Östkinds härad, Östra Husby socken, Skenäs kungsgård, 2

Västmanland och Dalarna

Undersökningen bygger här på J.E. Almquists arbete (Almquist 1960) samt uppgifter vänligen framtagna av forskningsarkivarie Agneta Sundström, SOFI, Uppsala. Inom parantes visas beläggsår.

Dalarna, Torsång socken, Ornäs, 1 (1539)
Dalarna, Kopparbergs socken, senare Falu socken, Främby, 1 (1539)
Västmanland, Åkerbo härad, Ervalla socken, Ervalla, 1 (1686)
Västmanland, Åkerbo härad, Näsby socken, Berg senare Hinseberg, 2 (1686)
Västmanland, Åkerbo härad, Skedvi socken, Västlanda(holm), 7 öresland (1579), här ansetts motsvara 1 mantal
Västmanland, Snävringe härad, Lilla Rytterne socken, Tidö, 2 (1760)
Västmanland, Norrbo härad, Fläckebo socken, Axholm, 1 (1760)
Västmanland, Siende härad, Kärbo socken, Frödåker eller Frösåker, 2 (1570)
Västmanland, Siende härad, Kärbo socken, Lindö, 1 (1760)
Västmanland, Siende härad, Irsta socken, Gäddeholm, 1,75 (1760)
Västmanland, Tjurbo härad, Ängsö socken, Ängsö, 3 (1715)
Västmanland, Tjurbo härad, Björksta socken, Hallsta (Hallstaberget), 1,1 (1715)

Bohuslän

Undersökningen bygger här på J.E. Almquist (1961); Oscar Alb. Johnsens, *Bohuslens eiendomsforhold indtil omkring freden i Roskilde : en historisk-topografisk-statistisk studie*, Kristiania 1905 (Johnsen 1905 B); *Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län*, olika delar; uppgifter från Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg olika år; samt jämförelser med de i länsanmärkningarna i det föregående angivna jordeböckerna. För västgötadeln av Göteborgs och Bohus län, se under Älvsborgs län.

Inlands Södra härad, Ytterby socken, Kastellegården, 6 (1697)
Inlands Torpe härad, Västerlanda socken, Röstorp, 1 (1697)
Inlands Torpe härad, Hjærtum socken, Ström, 5 (1680, 1697)
Kville härad, Kville socken, Vrem, 4 5/8 (1697)
Sotenäs härad, Tossene socken, Åby, 3
Stångenäs härad, Brastad socken, Holmen, 1 (1686)
Stångenäs härad, Bro socken, Vese, 1 (1686)
Tjörns härad, Valla socken, Sundsby, 1
Vätte härad, Skee, Blomesholm, 1

Blekinge

Hade inga säterier (Berntsen, 1, s.73.).

Gotland

Gotland saknade adliga huvudgårdar, men följande gårdar har på vänligt förslag av Tryggve Siltberg fått komplettera mantalen

Roma kungsgård, 1
Visborgs slottsladugård, 1

Halland

En förteckning över bl.a. Hallands säterier från cirka 1650 hos Martin Weibull, 1876, s. 12 ff., har ställts mot uppgifter om mantalsföringen i jordeböckerna enligt *Ortnamnen i Hallands län*, 1-3. Observera att även Halland hade vissa säterier som fanns med som mantalssatta i jordeböckerna. Berntsen, 1, s. 213 f. ger från Weibulls något avvikande uppgifter som jag dock uppfattat som senare än dennes och därför inte tagit med vid kompletteringen av jordeboksmantalen. Berntsen räknar upp följande 16 säterier i landskapet: Laholms län: Dömestorp, Skotrup, Vallen, Claustrup, Skeedal, Torup; Halmstads härad: Fröling, Juleberg; Varbergs län: Långsås, Hellerup, Österoe, Lindhult, Rösered, Gåsevad, Dal och Tjolö. Följande säterier var sannolikt ej införda med mantal i de använda jordeböckerna 1645-1646:

Faurås härad, Dagsås socken, Öströ, 1 (1686 eller senare)
Fjäre härad, Fjärås socken, Rossared, 1 (1686)
Fjäre härad, Tölö socken, Gåsevad, 1,5 (1686 eller senare)
Halmstads härad, Getinge socken, Frölinge, 1,75 (1686)
Halmstads härad, Vapnö, 2 (1686 eller senare)
Halmstads härad, Övraby socken, Klackarp=Sperlingsholm, 4 (1686)
Halmstads härad, Asige socken, Knobesholm, 1 (1686)
Halmstads härad, Slättåkra socken, Dalshult, 1 (1661 eller senare)
Höks härad, Hasslövs socken, Dömestorp, 3,75 (1686 eller senare)
Höks härad, Hasslövs socken, Sjöboholm, 1 1/8 (1686 eller senare)
Höks härad, Skummeslövs socken, Skottorp, 3,5 (1691 eller senare)
Höks härad, Träslövs socken, Klastorp, 1
Höks härad, Våxtorps socken, Vallen, 0,5 (1691 eller senare)
Tönnersjö härad, Snöstorp socken, Skedala, 2,5 (1686 eller senare)
Viske härad, Fjärås socken, Dal, 1 (1686)
Årstads härad, Årstad socken, Sannarp, 2 (1685)
Årstads härad, Abilds socken, Juleberg, 1 (1686 eller senare)

Skåne

Säteriernas huvudgårdar 1651 enligt Jeppsson 1967, tabell 2. Deras mantal har, som framgått under de särskilda anmärkningarna för Skåne ovan, uppskattats från deras utsäde. Detta har med ett fåtal undantag hämtats från samma arbete, tabell 14, och bygger då på uppgifter från 1682. Understruken siffra i det följande är en komplettering för utsäde på kungsgårdar från Nordholm 1929. Utsäde med fet siffra är hämtad från jordrevningsprotokollen 1670-1673 (se bilaga 6). Med kursiv är ett osäkert och sent mantal från Rosenberg 1882-1883. t = tunna eller tunnland; mtl = mantal.

Albo härad	Andrarum socken	Andrarum	6 mtl
Bara härad	Bara socken	Torup	91,8 t
Bara härad	Flackarp socken	Värpinge	90 t
Bara härad	Genarp socken	Häckeberga	33 t
Bara härad	Hyby socken	Klågerup	103 t
Bara härad	Lomma socken	Alnarp	138 t
Bara härad	Lyngby socken	Assartorp	40 t
Bara härad	Skabersjö socken	Skabersjö	186 t
Bjäre härad	Barkåkra socken	Engeltofta	104 t
Frosta härad	Borlunda socken	Brönneslöv	70 t

Frosta härad	Bosjökloster socken	Bosjökloster	42,5 t
Frosta härad	Bosjökloster socken	Fogdarp	2 mtl
Frosta härad	Fulltofta socken	Fulltofta	60 t
Frosta härad	Gudmundtorp socken	Pugerup	26 t
Frosta härad	Gårdstånga socken	Viderup	60 t
Frosta härad	Harlösa socken	Hjularöd	50 t
Frosta härad	Hörby socken	Osbyholm	44 t
Frosta härad	Höör socken	Holma	10 t
Frosta härad	N. Rörum socken	Ågerup	13 t
Frosta härad	Skarhult socken	Skarhult	170 t
Frosta härad	Hammarlunda/Högseröd sn.	Löberöd	50 t
Färs härad	Skartofta socken	Tullesbo	30 t
Färs härad	Sövde socken	Sövde	60 t
Färs härad	Sövde socken	Snogeholm	6 t
Färs härad	Vanstad socken	Vanstadtorp	<i>1 mtl</i>
Färs härad	Öved socken	Övedskloster	38 t
Färs härad	Öved socken	Svansjö	40 t
Gärds härad	Köpinge socken	Ugerup	70 t
Gärds härad	Träne socken	Ovesholm	52 t
Gärds härad	Vittskövle socken	Vittskövle	110 t
Gärds härad	Ö. Sönnarslöv socken	Maltesholm	45 t
Harjagers härad	Barsebäck socken	Barsebäck	95 t
Harjagers härad	Örtofta socken	Örtofta	90 t
Harjagers härad	V. Sallerup socken (Eslöv)	Ellinge	93 t
Herrestads härad	Baldringe socken	Baldringe	32 t
Herrestads härad	Bjäresjö socken	Bjersjöholm	87 t
Herrestads härad	Bjäresjö socken	Gunderslöv	72 t
Herrestads härad	Högestad socken	Högestad	99 t
Herrestads härad	St. eller V. Herrestad sn.	Herrestad	150 t
Herrestads härad	Sövestad socken	Krageholm	197 t
Herrestad härad	Tranås socken	Esperöd	16 t
Ingelstad härad	Benestad socken	Örup	87 t
Ingelstad härad	Bollerup socken	Bollerup	238 t
Ingelstad härad	Tosterup socken	Tosterup	238 t
Ingelstad härad	Tryde socken	Kåseholm	14 t
Ingelstad härad	Ö. Herrestad (Gärnsås) sn.	Gärnsås	256 t
Järrestad härad	Vallby socken	Glimminge	170 t
Ljunits härad	Balkåkra socken	Marsvinsholm	171 t
Ljunits härad	Skårby socken	Hunnestad	23 t
Ljunits härad	Snårestad socken	Snårestad	59 t
Luggude härad	Allerum socken	Kulla-Gunnarstorp	65 t
Luggude härad	Brunnby socken	Krapporup	100 t
Luggude härad	Ekeby socken	Gedsholm	60 t
Luggude härad	Halmstad socken	Duege	30 t
Luggude härad	Halmstad socken	Bolstofta	26 t
Luggude härad	Risekatslösa socken	Bosarp	70 t
Luggude härad	Kropp socken	Rosendal	55 t
Luggude härad	Kågeröd socken	Knutstorp	100 t
Luggude härad	Mörarp socken	Rosenlund	40 t
Luggude härad	Ottarp socken	Videröra	26 t

Luggude härad	Ottarp socken	Bälteberga	80 t
Luggude härad	Välinge socken	Rögla	70 t
N. Åsbo härad	Fågeltofta socken	Kronovall	1 mtl
N. Åsbo härad	Färingsofta socken	Snällerröd	?
N. Åsbo härad	Gråmanstorp sn. (Klippan)	Bjersgård	60 t
N. Åsbo härad	Munka-Ljungby socken	Skillinge	50 t
N. Åsbo härad	Ravlunda/Vitaby socken	Ö. Torup	?
N. Åsbo härad	Riseberga socken	Herrevadskloster	67,7 t
N. Åsbo härad	Tåssjö socken	Rössjöholm	20 t
N. Åsbo härad	Össjö socken	Össjö	?
Onsjö härad	Stehag socken	Rönneholm	40 t
Onsjö härad	Torrlösa socken	Eriksholm	153 t
Onsjö härad	Trollenäs socken	Näs	255 t
Oxie härad	Svedala socken	Lindholm	5,4 mtl
Rönneb./Luggude hd.	Kågeröd socken	Möllerup	26 t
Rönneberga härad	Sireköpinge socken	Sireköpinge	65 t
Rönneberga härad	Svalöv socken	Axelvold	45 t
S. Åsbo härad	Ausås socken	Kassegården	?
S. Åsbo härad	Ausås socken	Spannarp	65 t
S. Åsbo härad	N. Vram socken	Vrams-Gunnarstorp	65 t
S. Åsbo härad	Strövelstorp socken	Vegeholm	80 t
Torna härad	Borgeby socken	Borgeby	130
Torna härad	Dalby socken	Dalby kungsgård	4,4 mtl
Torna härad	Igelösa/Odarslöv socken	Svenstorp	133 t
Torna härad	Bjellerup socken	Bjellerup	35 t
Torna härad	Blentarp socken	Ågerup	80 t
Torna härad	Bonderup socken	Ugglarp	37 t
Torna härad	Everlöv/Blentarp socken	Simontorp	30 t
Torna härad	Gödelöv socken	Björnstorp	134 t
V. Göinge härad	Brönnestad socken	Hovdala	103 t
V. Göinge härad	Finja socken	Mölleröd	43 t
V. Göinge härad	Gumlösa socken	Sinklarsholm	60 t
V. Göinge härad	Häglinge socken	Hörröd (Häglinge)	37 t
V. Göinge härad	N. Sandby socken	Sandby	36 t
V. Göinge härad	N. Mellby socken	Maglö	48 t
V. Göinge härad	N. Mellby socken	Ljungarum	33 t
V. Göinge härad	Stoby socken	Hässleholm	33 t
V. Göinge härad	Vankiva socken	Vankiva	30 t
V. Göinge härad	Verum socken	Skeinge	40 t
V. Göinge härad	Verum socken	Björkeberga	33 t
V. Göinge härad	Vinslöv socken	Oretorp	30 t
Vemmenhögs härad	Anderslöv socken	Markie	?
Vemmenhögs härad	Gustavs socken	Börtingekloster	7 mtl
Vemmenhögs härad	Gärdslov socken	Näsbyholm	57 t
Vemmenhögs härad	Källstorp socken	Jordberga	110 t
Vemmenhögs härad	Lemmeströ socken	Havgård	56 t
Vemmenhögs härad	Skivarp socken	Hörtegård	113 t
Vemmenhögs härad	Skurup socken	Svaneholm	210 t
Vemmenhögs härad	Slimminge	Brodda	49 t
Vemmenhögs härad	Solberga socken	Torsjö	45 t

Vemmenhögs härad	Ö. Vemmenhög socken	Dybeck	149 t
Villands härad	Fjälkestad socken	Odersberga	?
Villands härad	Ivetofta socken	Årup	90 t
Villands härad	Kiaby socken	Bäckaskog	120 t
Villands härad	Trolle-Ljungby socken	Ljungby	200 t
Villands härad	Råbelöv socken	Råbelöv	100 t
Villands härad	Österlöv socken	Karsholm	125 t
Ö. Göinge härad	Färlöv socken	Färlöv+Araslöv	300 t
Ö. Göinge härad	Gryt socken	Vanås	42 t
Ö. Göinge härad	Knisslinge socken	Bivaröd	20 t
Ö. Göinge härad	Kviinge socken	Hanaskog	?

Bilaga 2. Om urval och uppskattningar

Som framgått har ibland vid framtagningen av föreliggande statistik systematiska slumpmässiga urval fått ersätta totalundersökningar. Det innebär att antagna medelvärden för t.ex. antalet kor per boskapsägare i BoU inte är exakta, utan uppskattningar. Vad betyder detta för precision och osäkerhetsmarginaler?

Låt oss ta ett exempel ur BoU-undersökningen. Vi vill göra en uppskattning av antalet kor, men av arbetsekonomiska skäl slippa räkna samtliga de 153 boskapsägarnas djur i hela gästrikländska Torsåkers socken 1624. Vi väljer istället att göra ett systematiskt slumpmässigt urval av 30 nominati. Praktiskt sett har var femte nominatus i längden dragits i tur och ordning (var femte erhållet från 153/30).⁶⁵³ Det visar sig att de trettio sammanlagt hade 180 kor, alltså i *medeltal* 6 kor per nominatus. Ett mått som ofta anges i historisk statistik utifrån ursvalsundersökningar för att peka på medeltalets osäkerhetsmarginal är sedan *standardavvikelsen*, den i absoluta tal genomsnittliga avvikelserna kring detta medeltal. Standardavvikelsen visar sig i exemplet vara 3,7 kor. Men osäkerheten får inte uppfattas som t.ex. att medeltalet i *populationen*, d.v.s hos samtliga nominati i Torsåker, är $6 \pm 3,7$ eller att medeltalet kor per nominatus i socknen kan förväntas ligga mellan 2,3 och 9,7. I själva verket betyder det bara att jag kan vara ganska säker på att om jag slumpmässigt väljer en enda nominatus, ligger dennes antal kor sannolikt inom intervallet.

Ett bättre mått på osäkerheten i det från urvalet beräknade medeltalet i förhållande till det verkliga i totalpopulationen (d.v.s. för alla koägare i Torsåker) är *skattningens standardavvikelse* (ibland kallad *standard-* eller *medelfelet*).⁶⁵⁴ Beräkningen av detta förutsätter kunskap om populationens standardavvikelse. Men standardavvikelsen för totalpopulationen är oftast inte känd. Praktiskt sett har det emellertid visat sig att den kan ersättas med urvalets standardavvikelse. Standardavvikelsen för skattningen av kor per nominatus fås därefter från följande formel:

Urvalets standardavvikelse / $\sqrt{\text{urvalets storlek}}$

I vårt fall ger formeln $3,7 / \sqrt{30}$. Det betyder att urvalets medeltal, i vårt fall 6 kor per nominatus, kan förväntas avvika från det för hela Torsåker med ungefär $\pm 0,675$ kor. Ju större variation i urvalet desto osäkrare medelvärdesskattning, ju större urval desto säkrare.

I våra agrarhistoriska urval kan urvalen ibland vara relativt sett stora i förhållande till populationen (som t.ex. kan bestå av samtliga boskapsägare i en socken). Skattningens standardavvikelse måste då justeras genom multiplikation med en korrigeringsfaktor enligt formeln:

$$\sqrt{(\text{antal nominati} - \text{urvalets storlek}) / (\text{antal nominati} - 1)}$$

Osäkerheten minskar därmed något. Vid t.ex. ett urval av 30 djurägare från Torsåker skall medelfelet minskas genom multiplikation med faktorn 0,89956... d.v.s. roten ur ((153-

⁶⁵³ Man börjar t.ex. urvalet från och med en av de första fem nominati i längden. Denne skall också vara slumpvis vald.

⁶⁵⁴ I engelskspråkig litteratur säger man standard error of mean, SEM, standard error, eller SE.

30)/(153-1)). I exemplet ovan har jag försiktigtvis nöjt mig med de okorrigerade medelfelen. Osäkerhetsmarginalerna är där således något för stora.

Osäkerheten i urvalsundersökningar brukar också beskrivas med s.k. konfidensintervall. Ett 95%-igt sådant kan räknas fram ur medelfelet enligt formeln (medelvärdet $\pm 1,96 \cdot$ skattningens standardavvikelse). Ett sådant konfidensintervall för det genomsnittliga kotallet i exemplet ovan $6 \pm 1,35$. Det innebär att man, om man toge fler slumpvisa stickprov om 30 ur samma population, kan räkna med att medelvärdet i 95 % av fallen hamnar inom intervallet.

Torsåkers BoU-längd 1624 får tjäna som exempel på hur osäkerheten kan se ut vid våra resursuppskattningar från ett systematiskt slumpmässigt urval om 30 (för enkelhets skull bortser vi från att tillägg skall göras för prästgården). En enkel statistisk bearbetning av excerpterna med hjälp av ett vanligt statistikprogram ger följande mått (på någon punkt avviker siffrorna beträffande korna obetydligt från den ”manuella” beräkningens ovan):

	Hästar	Oxar	Sutar	Kor	Kvigor	Gamla får	Unga får	Gamla getter	Unga getter	Gamla svin	Unga svin
Summa i urvalet	43	5	18	180	55	63	35	133	114	29	29
Antal observ.	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
Medelvärde \bar{x}	1,43	0,17	0,6	6	1,83	2,1	1,2	4,4	3,8	1	1
Medianvärde	1	0	0	5	2	2	0,5	4	4	0	0
Standardavvikelse	0,77	0,38	0,97	3,7	1,53	1,75	1,5	3,3	3,5	1,4	1,2
Medelfel	0,14	0,07	0,18	0,67	0,28	0,32	0,3	0,6	0,6	0,3	0,2
Medelfel i % \bar{x}	10	42	29	11	15	15	23	14	17	26	22
Variationsvidd	3	1	3	12	7	6	6	15	14	6	3
Minimum	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Maximum	3	1	3	13	7	6	6	15	14	6	3
95%-igt konfidensinterv. (\pm)	0,29	0,14	0,36	1,38	0,57	0,65	0,6	1,2	1,3	0,5	0,4

Vi kan allmänt notera att skattningens standardavvikelser, medelfelen, numeriskt bara uppgår till en bråkdel av urvalets standardavvikelser. Man kan också observera att den förra blir relativt större, och alltså skattningen mer osäker, när ett visst djurslag är relativt fåtaligt och ojämnt spritt. Detta, liksom större skillnader mellan medelvärde och median, antyder sneda fördelningar i källmaterialen vilket undergräver värdet av medeltalsberäkningarna.⁶⁵⁵

Antalet djur av olika slag i hela Torsåker kan uppskattas genom multiplikation av respektive urvals medeltal med 153. Detta har gjorts i tabellen nedan. För Torsåker har vi,

⁶⁵⁵ Andra indikationer på ojämna fördelningar fås i olika statistikprogram genom mått på skevhet, toppighet och förekomsten av ”outliers”, enstaka kraftigt avvikande värden i urvalen.

ovanligtvis, också ”facit” i form av taxeringsmännens egna summeringar av samtliga djur i själva skattelängden. De två beräkningarna ställs emot varandra i följande tabell:

	Hästar	Oxar	Stutar	Kor	Kvigor	G.får	U.får	G.getter	U.getter	G.svin	U.svin
Enl. beräkning från 30-urval	219	26	92	918	280	321	184	673	581	153	153
Enl. summering i källan	215	25	76	928	261	382	154	689	493	128	138

Det är ungefär så här resultaten från urvalsundersökningarna i de flesta fall ställer sig jämfört med dem från totalundersökningar. Det skall också sägas att för socknar med färre än 30 nominati, inte ovanligt i BoU, rör vi oss med statistiska totalundersökningar. Slutligen skall påminnas om att dessa exempel inget säger om källmaterialets kvalitet. Till den statistiska osäkerheten vid skattningar med hjälp av urval kommer den osäkerhet som ligger i eventuellt skattefusk, slarv från taxeringsmännens sida o.s.v. Här finns inga kvantitativa mått utan vi har endast att lita till vad källkritiken ger.

Bilaga 3. Tiondeindex 1621-1637 för några län och landskap (index 1630=100)

År\Län, landskap	Älvsborgs län	Kalmar län	Kronobergs län	Jönköpings län	Östergötlands län	Kopparbergs län	Södermanlands län	Uppsala län	Uppland	Västmanland
1621	204	153	192		154	126	128	98	112	240
1622	196	126	140		123		107	95	57	118
1623		89			133	253	110	135	120	139
1624		81							126	137
1625	226	159		167			88			
1626	218	166		147			79			
1627	214	137	107	120			95	110	113	75
1628	144	118	73	97			124	95	84	82
1629	117	76	101	84		124	95	109	142	84
1630	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1631	190	129	132	107	113	158				105
1632	151	90		90	131					96
1633	123	110		74	98	158				85
1634	153	128	118	108	104	145				72
1635	153	141	99	103	110	204				101
1636		126	145	114	111	221	141	96	105	89
1637	152	133	140	112	122	211				93
Medel	167	121	122	109	118	170	107	105	107	108
1630/medel	0,60	0,82	0,82	0,91	0,85	0,59	0,94	0,95	0,94	0,93

Anmärkning: Län eller landskap med uppgifter för 1630. För år där Leijonhufvud ger uppgifter för Skaraborgs län är utvecklingen likartad den i Älvsborgs län. Siffrorna är justerade av Leijonhufvud för ibland saknade härad, befriade säterier och prästgårdar.

Källa: Leijonhufvud 2001, appendix II.

Bilaga 4. Mantal 1624 och 1651 i 40 skånska socknar

Härad	Socken	Mantal 1624	Mantal 1651
Bara	Bjärshög	6,3	11,5
Bjäre	Rebbelberga	18,0	18,0
Harjager	Barsebäck	35,0	43,0
Harjager	Dagstorp	17,0	16,5
Harjager	Västra Sallerup	37,3	52,1
Harjager	Hofterup	20,8	21,4
Harjager	Remmarlöv	11,3	13,0
Harjager	Saxtorp	24,0	31,0
Harjager	Stora Harrie	25,3	25,9
Harjager	Södervidinge	13,5	20,0
Harjager	Virke	9,3	9,0
Harjager	Västra Karaby	38,5	44,5
Luggude	Allerum	54,3	60,6
Södra Åsbo	Bjuv	28,3	22,3
Luggude	Brunnby	81,3	76,8
Luggude	Bårslöv	24,4	22,9
Luggude	Ekeby	36,8	32,6
Luggude	Farhult	29,0	25,8
Luggude	Fjärestad	27,6	25,4
Luggude	Fleninge	32,5	27,5
Luggude	Frillestad	14,0	13,6
Luggude	Halmstad	25,4	20,6
Luggude	Hässlunda	22,1	18,8
Luggude	Jonstorp	40,8	36,6
Luggude	Kattarp	26,4	24,6
Luggude	Kropp	49,8	50,5
Luggude	Kågeröd	75,3	72,0
Luggude	Mörarp	29,3	24,1
Luggude	Ottarp	47,5	33,8
Luggude	Raus	40,5	39,5
Luggude	Risekatslösa	24,8	20,1
Luggude	Välinge	48,5	38,9
Luggude	Välluv	18,8	16,6
Luggude	Väsby	85,6	77,6
Harjager	Annelöv	15,3	32,1
Harjager	Norrvidinge	28,8	27,3
Luggude	Stenestad	18,3	16,0
Luggude	Helsingborg	24,0	29,9
Vemmenhög	Hassle Brösarp	4,5	8,5
Vemmenhög	Solberga	6,0	18,5
		1 215,3	1 219,3

Anmärkning: Säteriers och präsgårdars mantal ingår inte.

Källor: 1624: Tuneld 1934, för Luggude och Södra Åsbo dock: Danske kancelli, B 164 XV, ad. XV B, 1 b, DRA; 1651: *Decimantboken*.

Bilaga 5. Antalet bebyggelseenheter i 58 skånska och blekingska socknar 1569, 1624 och 1651

Härad	Socken	1569	1624	1651	Härad	Socken	1569	1624	1651
Bara	Bjärshög	10		18	Luggude	Allerum	80	68	71
Bjäre	Rebbelberga	18		18	Luggude	Brunnby	80	86	89
Harjager	Annelöv	31		37	Luggude	Bårslöv	26	29	30
Harjager	Barsebäck	49		82	Luggude	Ekeby	35	55	43
Harjager	Dagstorp	25		32	Luggude	Farhult	32	38	40
Harjager	Västra Sallerup	70		69	Luggude	Fjärestad	30	30	30
Harjager	Hofterup	24		26	Luggude	Fleninge	40	36	38
Harjager	Norrvidinge	40		37	Luggude	Frillestad	16	17	18
Harjager	Remmarlov	15		17	Luggude	Halmstad	32	51	34
Harjager	Saxtorp	32		46	Luggude	Helsingborg	31	32	37
Harjager	Stora Harrie	35		36	Luggude	Hässlunda	22	25	35
Harjager	Södervidinge	20		24	Luggude	Jonstorp	47	50	53
Harjager	Virke	21		23	Luggude	Kattarp	30	31	32
Harjager	Västra Karaby	48		58	Luggude	Kropp	54	55	76
Ingelstad	Östra hoby	40	40	37	Luggude	Kågeröd		118	91
Onsjö	Ask	35	34	39	Luggude	Mörarp	33	30	28
Onsjö	Billinge	39	39	42	Luggude	Ottarp	50	57	49
Onsjö	Brösarp	40	43	43	Luggude	Raus	44	43	45
Onsjö	Konga	32	32	58	Luggude	Risekatslösa	23	29	28
Onsjö	N. Skrävlinge	16	18	17	Luggude	Stenestad	23	39	23
Onsjö	Reslov	60	60	62	Luggude	Välinge	60	56	54
Onsjö	Röstånga	25	26	29	Luggude	Välluv	18	23	21
Onsjö	Stehag	53	53	59	Luggude	Väsby	63	101	88
Onsjö	Torrlösa	80	79	96	S. Åsbo	Bjuv	34	37	34
Onsjö	Västra Strö	28	27	34	Medelstad	Rödeby	40	57	51
Onsjö	Östra Karaby	16	16	26	Östra	Augerum	69	60	61
Vemmenhög	Hassle Brösarp	50		19	Östra	Kristianopel		53	57
Vemmenhög	Solberga	20		28	Östra	Lösen	51	50	47
Villand	Österlov	65	65	66	Östra	Sturkö		29	25

Anmärkning: Häradstillhörigheten kan vara oklar. Med kursiv stil avses vad som kallas decimanter i källan, annars antal bebyggelseenheter. Säteriers och prästgårdars mantal liksom möllor ingår inte.

Källor: 1569: *Landeboken*; 1624: Tuneld 1934 dock för Luggude och S. Åsbo: Danske kancelli, B 164 XV, ad. XV B, 1 b, DRA; 1651: *Decimantboken*.

Bilaga 6. 1670-1673 års jordrevningar i Skåne och Blekinge

Svenska kronan beslöt snart efter erövringen att ta reda på vad de nya provinserna hade för ekonomiskt underlag för skatteuttaget. För Skånes del inleddes undersökningarna genom karteringar efter modell av de svenska geometriska jordeböckerna.⁶⁵⁶ Karteringar av detta avancerade slag var dyra och långsamma. Detta, tillsammans med klagomål över att de gårdetal eller mantal som införts i de första svenska jordeböckerna stämde dåligt med verkligheten - än överdrevs gårdarnas skattekraft än underskattades den -, ledde 1670 fram till ett beslut om en allmän jordrevning och ny skattläggning i Skåne och Blekinge. Man beslöt reva, uppmäta åker, äng m.m. utan att gå så långt som till att rita kartor över alla gårdarna och året efter publicerades en ”metod” som närmare beskrev hur det hela skulle gå till.⁶⁵⁷ Kommissarier och lantmätare skickades ut, var och en med ansvar för revningen i ett eller ett par härad. Till sin hjälp hade de lokala tjänste- och förtroendemän samt bönderna själva. På tre år skattlades sedan hela Skåne.

Revningarnas resultat redovisas i bevarade protokoll gård för gård, samt i vissa fall i sammandrag i s.k. modellextrakt. Protokollen är mycket detaljerade. Samtidigt är det tydligt att de olika lantmätnarna gått lite olika tillväga, materialen är inte helt enhetliga. I många protokoll redovisas bönderna egna uppgifter om ”utsäde” och hölass, det förra noga specificerat på olika grödor, råg, korn, havre, bovete och ibland vete, ärtor och bönor. Dessa, i och för sig intressanta, uppgifter, som ofta torde avse utsädesvolym eller *mängder* och inte arealer, har *inte* tagits med i föreliggande statistik. Däremot har böndernas uppgifter om boskapsstocken och dess fördelning på olika djurslag tagits med, liksom lantmätnarnas bedömning i alla protokoll av åkerareal och antal hölass. Oenhetligheten i lantmätnarnas uppgifter har lett till flera tolkningsproblem, vilka här kortfattat redovisas.

Revningarna berörde tusentals gårdar av olika jordnaturer: skatte-, krono-, frälse-, samt kyrkliga gårdar. Från revningarna var dock normalt de s.k. insockne frälsegårdarna undantagna. Detta var frälsegårdar som låg i samma socken som ägarens huvudgård.⁶⁵⁸ En del insockne frälse redovisas dock faktiskt i revningsprotokollen, nämligen de som tillhörde s.k. Bornholms vederlagsgods, gods som danske kungen köpte av den dansk-skånska adeln efter förlusten av Skåneland och sedan lämnade som ersättning till Sverige för att få tillbaks Bornholm.

I statistikkonstruktionen används genomsnittliga resurser per mantal och socken som bas för uppjusteringar för gårdar som inte förekommer i revningsprotokollen, eller när för stora socknar systematiska slumpmässiga urval om 30 jordeboksgårdar av arbetsekonomiska skäl fått ersätta totalundersökningar. Revningsprotokollen anger både de gamla danska och de eventuellt nya förmedlade mantalen. Vid statistikföringen har de förra föredragits eftersom de möjliggör uppräkningsfrågor från 1651 års likaledes danska mantal enligt ”Decimantboken”.

⁶⁵⁶ Nordholm 1929. Dahl 1942, s. 85, nämner en karta för Alnarps huvudgård från 1665.

⁶⁵⁷ Cronholm II s.172; *Skattlägnings Methode, för Malmöhus, Christianstads och Blekinge län: af den 4 Sept. 1671*, s. 554 ff., återges i Björck 1851.

⁶⁵⁸ Jörgen Weibull (1952, s. 86) uppger felaktigt att jordrevningen inte befattade sig med frälsejorden. Den utsockne frälsejorden finns dock konsekvent med. Dahl (1942, s. 86) uppger, också felaktigt, att uppgifter om veckodagsgårdar saknas.

För vissa häradar och socknar saknas boskapsuppgifter helt vilket kräver kompletteringar. Det gäller *Västra* och *Östra Göinge* häradar där revningsmaterialet ger uppgifter om utsäde och äng, men inte om boskapen.⁶⁵⁹ Denna komplettering har utförts genom att ta det kultur- och naturgeografiskt likartade häradet *Norra Åsbo* genomsnittliga boskapsuppgifter per hölass och fördela dem på *Göingehäradernas* socknar efter deras höttillgångar (getterna, inte lika beroende av höfoder som andra djur, har istället skattats per mantal).

För de två sydsvenska häraderna *Vemmenhög* och *Torna* är resursuppgifterna magra eller saknas.⁶⁶⁰ För *Vemmenhög* finns uppgifter om årliga utsädet och antalet hölass från 1682 års tiondesättning.⁶⁶¹ Dessa uppgifter är sena, men har ändå fått supplea 1670-talets saknade revningsuppgifter. Ett försvar för ett sådant förfarande är åter att *Skånes* jordbruk under lång tid var tämligen orörligt -1682 års tiondesättare använde sig ibland själva av 1670-talets revningsuppgifter där de hade tillgång till dem. Vad gäller boskapen har ett vägt genomsnitt per mantal för de angränsande häraderna *Skytt*, *Ljunit* och *Oxie* fått ersätta de saknade uppgifterna. Dessa häradar liknade varandra beträffande boskapen, även om *Ljunit*, med mer skog, hade något mer boskap än de andra. (Skogs- och slättbygder definieras i det följande mycket grovt som ensädes- respektive flersädesområden.)

För *Torna* har uppgifter om utsäde och höbol hämtats från det indelningsverk som i slutet av 1680-talet inrättades för de två kavalleriregementen som Sverige satte upp i *Skåne*. De påträffade protokollen är jämfört med andra liknande torftiga och saknar bl.a. uppgifter om boskap och i stor utsträckning övriga ägobeskrivningar.⁶⁶² Beträffande boskapen har en interpolering gjorts utifrån medeltalen per mantal för de på var sida omgivande häraderna *Harjager* och *Bara*. Den påfallande likheten vad gäller boskapslag och antal hölass per mantal i de två grannhäraderna enligt 1670-talets revningar talar för rimligheten i att använda dessa medeltal för en uppskattning för *Torna*.

Vissa enstaka socknar i häradar som i övrigt har uppgifter i 1670-talets revningsprotokoll saknar uppgifter om åker, äng och boskap.⁶⁶³ Här har resurserna skattats efter resurser per mantal i en grannsocken.

⁶⁵⁹ I protokollen hänvisas till pagina i ”apart” förteckning över djuren. Denna har ännu inte återfunnits.

⁶⁶⁰ Revningsuppgifterna skall ha förkommit under *Skånska kriget* och/eller när häradsskrivarekontoret brann. Thulin 1935, s. 44 not a.

⁶⁶¹ 1691 års tiondesättning för *Malmöhus län*, Kammarkollegiet, 2. provinskontoret, vol. 367.

⁶⁶² Kammarkollegiet, 2.a provinskontoret, volym 392, Protokoll över *Skånska kavalleriets* indelningsskattläggning 1687-1689, RA.

⁶⁶³ Följande socknar saknar uppgifter om åker och äng: *Frosta* härad: *Skarhult*; *Villands* härad: *Ivö*, *Kiaby*; *Harjagers* härad: *Barsebäck*, *Löddeköpinge*, *Örtofta*; *Luggude* härad: *Kågeröd*, *Risekatslösa*; *Rönneberga* härad: *Sireköpinge*; *Bara* härad: *Genarp*, *Skabersjö*; *Herrestads* härad: *Baldringe*, *Högestad*, *Sövestad*; *Ingelstads* härad: *Bollerup*, *Tosterup*; *Ljunits* härad: *Balkåkra*, *Snårestad*; *Norra Åsbo* härad: *Munka-Ljungby*; *Oxie* härad: *Törringe*. Följande socknar saknar uppgifter om djuren: *Frosta* härad: *Skarhult*; *Harjagers* härad: *Barsebäck*, *Lilla Harrie*, *Löddeköpinge*, *Örtofta*; *Luggude* härad: *Allerum*, *Bjuv*, *Ekeby*, *Halmstad*, *Kågeröd*, *Risekatslösa*, *Välinge*; *Onsjö* härad: *Bosarp*, *Stehag*, *Trollenäs*, *Västra Strö*, *Östra Karaby*; *Rönneberga* härad: *Sireköpinge*; *Villands* härad: *Ivö*, *Kiaby*; *Bara* härad: *Genarp*, *Skabersjö*; *Herrestads* härad: *Baldringe*, *Högestad*, *Sövestad*; *Ingelstads* härad: *Bollerup*, *Tosterup*; *Ljunits* härad: *Balkåkra*, *Snårestad*; *Norra Åsbo* härad: *Munka-Ljungby*; *Oxie* härad: *Törringe*.

Åkern

Flera frågor infinner sig när man vill tolka protokollens uppgifter om åkern: *Avser deras åkeruppgifter "tunnor" i betydelsen utsädesvolym eller arealer?* Att tunnland avses visas av att lantmätarna oftast talar om "tunnor" jord, t.ex. råg-, korn- eller havrejord. Än starkare indikeras att ytor avses när ibland "tunnor" får alternera med "tunnland" i beskrivningarna. Ett par forskare har dragit samma slutsatser av att 1670-talets lantmätar-"tunnor" inte sällan är andra till antalet än utsädesvolym enligt mätningar på 1680-talet i samband med nya tiondesättningar.⁶⁶⁴ Avvikelse mellan tunnvolym och tunnland kunde bero på hur tätt man sådde; på ett tunnland "havrejord" kunde t.ex. ibland sås 2 tunnor havre. Ibland räknas åkern i skäppland eller kannland varvid det av protokollet framgår att lantmätarna räknade sex per tunnland av de förra, 56 per tunnland av de senare.

Ingår trädan i trädesbruksområdenas åkeruppgifter? Svaret blir efter en genomgång av protokollet: i vissa häradar ja, i andra nej. I regel framgår förhållandet explicit av lantmätarens text, i andra fall kan det avslöjas genom de beräkningar av landgillet som gjordes för de revade gårdarna. Vid skatteberäkningen skulle nämligen både enligt dansk tradition⁶⁶⁵ och enligt 1671 års skattdödsmetod⁶⁶⁶, bara den besådda åkern beskattas. I vår statistik redovisas dels "årligt utsäde", d.v.s. den besådda arealen, dels den totala arealen inklusive trädesarealen.

Förekom s.k. gradering av tunnlanden? Ja, vid fastställandet av antalet tunnland gjorde lantmätarna också en kvalitetsbedömning av åkerarealerna som klassades som råg-, korn-, havre eller bovetejord, ett slags gradering alltså.⁶⁶⁷ I flera häradar har lantmätarna vid skatteberäkningen också i sina arealuppgifter reducerat tunnlanden så att havretunnlanden räknats som hälften mot råg- och korn-tunnland. I sådana fall har i förliggande statistik alltid omräkning skett till "oreducerad" areal, så att ett tunnland havrejord blir lika stort som t.ex. ett rågtunnland. För åter vissa häradar uppges havrejorden direkt som areal, d.v.s. tunnland "havrejord". Även några andra reduceringar för allmänt dålig jord i ett par socknar har vid statistikföreningen "räknats tillbaka" till totala åkerytor.

S.k. *lyckodling* förekom på några håll. Den bestod av små odlingar som togs upp på utmark, i ången eller i ödeåkrar med mycket långa tidsmellanrum, s.k. långperiodiska trädor. I materialen förekommer odlingar som togs upp vart 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10 år, ja t.o.m. ännu längre.⁶⁶⁸ Vid lyckodling har vid statistikkonstruktionen bara den årligt genomsnittligt brukade ytan beaktats. Anges t.ex. för en gård lyckor på 1 tunnland som sås vart 10 år har bara en tiondels tunna tagits med. Lyckodlingarna omfattar i regel små ytor, men deras förekomst avslöjar ändå en ibland flytande gräns mellan åker, ång och utmark. I statistikens totala åkerytor ingår således bara genomsnittligt besädd åker samt ettårsträdornas ytor.

⁶⁶⁴ Jörgen Weibull 1952, s. 68 f.; Björnsson 1946, s. 26 för Blekinge.

⁶⁶⁵ Gissel 1968, s. 134 ff.

⁶⁶⁶ *Skattdöds Methode, för Malmöhus, Christianstads och Blekinge läner: af den 4 Sept. 1671* punkt 18 (hos Björck 1851).

⁶⁶⁷ Bristen på en mer systematisk gradering i 1670-talets jordrevningar i Skåne och Blekinge kritiserades 1686 av landshövdingen, lantmätarna hade "i somliga orter mätt ofruktbar jord och stenrosen lika med den goda" (Nordholm 1967 s. 12).

⁶⁶⁸ Några exempel från Bara, Oxie och Skytts häradar visar vad lyckodlingen kunde innebära: I ångarna odlades havre vart 3:e eller 5:e år eller årligen, i ödesåkrar vart 3, 4, 5, 6, 8 eller 10:e år, i "rågjord" vart 3:e eller 6:e år, samt i "ensäde" (ensädesjord) råg och korn årligen. Ibland odlades också bovete i dessa lyckor. I Allbo nämns 16 års träd och 1 års odling!

Mätningarnas noggrannhet? Mätningarnas kvalitet framgår sällan i det enskilda fallet men verkar ha varierat: ofta tycks verkliga avmätningar ha gjorts i form av ”lantmätarprov” eller ”avsikt”. Men ibland kan man misstänka att lantmätaren gjort det lätt för sig genom att utgå från böndernas egna, sannolikt ibland för låga, uppgifter eller gjort analogivisa bedömningar av utsädet från något typhemman i byn.

Det har ibland utifrån inkomna klagomål antagits att lantmätarna varit slarviga eller rent av mutade.⁶⁶⁹ Det förra må vara hänt med tanke på de stora områden som skulle revas, men slarvets eventuella omfattning går knappast att bedöma, protokollens imponerande detaljrikedom tyder på stor noggrannhet. Eventuell oredlighet bör dock knappast ha påverkat arealuppgifterna. Den korrumpade lantmätaren kunde nämligen lätt sänka en gårds skattegrundande mantal, det slutliga skattemått som var revningarnas syfte, på betydligt mer svårkontrollerade sätt än genom att mixtra med utsädesuppgifter och arealmätning. Protokollen visar att lantmätaren hade många svårsmätbara variabler att basera sin mantalssättning på, åkerns och ängens kvalitet, det okvantifierbara betets och skogsresursernas – brännved, gärdslä och timmer – kvalitet, fisket m.m. Ofta är korrelationen mellan å ena sidan mantal och å den andra åker och äng faktiskt ganska svag, visserligen positiv, men långt ifrån perfekt, vilket visar betydelsen av dessa andra bedömningar vid mantalssättningen.

Ängen

Lantmätarna anger höproduktionen i ”lass”, ibland specificerade till ”sommarrass” av vilka det enligt metoden skulle gå 1,5 på den svenska pannen.⁶⁷⁰ I vissa härades fördelas lassen på dels starr- eller kärhö, dels hård- eller sidvallshö, det senare naturligtvis med högre värdering. För andra härader anges lass utan kvalitetsangivelse. Tyvärr går det inte alltid att avgöra om materialets antal ospecificerade hölass är justerat efter godhet. Alla slags lass har vid statistikföringen räknats samman oavsett den specificering på kvalitet som ibland finns i källan. Ett sommarlass hö var, enligt metodens punkt 14, vid skattningsmetoden utbytbar mot $\frac{1}{4}$ tunna utsäde av råg- eller korn.

Ängen har tydligen varit svår för lantmätarna att kvantifiera. Nästan alltid anger de samma antal hölass som bönderna på gården (ibland sedan dessa räknats om från lokala hömått som knobbar o.s.v.), vilket talar för att de nöjt sig med böndernas uppgifter. På några ställen framgår dock att de repat höet i bondens lada, en rimligtvis osäker metod: Var allt hö intaget? Teoretiskt kunde förfarandet leda till att den bonde som inför revningen sålt delar av sitt hö, liksom den late, skattades för lågt och fick lägre skatt för många kommande år.⁶⁷¹ Att man ibland anger hökvantiteter ända ner till en tredjedels lass talar dock för att en betydande noggrannhet kunde förekomma i hömätningen. Boskapsuppgifterna bör ha givit lantmätaren en god rimlighetskontroll.

Boskapen

I 1671 års skattningsmetod (punkt 57) sägs att revningsmännen skall hämta in uppgifter på hur mycket boskap som ”kan födas”. Det oprecisa direktivet förklarar säkert de olika lantmätarnas oenhetliga redovisning av djuren. En del delar upp djuren efter kön och ålder, andra inte. En del anger uppenbarligen bara vuxna djur. Någon anger gässen,

⁶⁶⁹ Dahl 1942, s. 86; Jörgen Weibull 1952, s. 68.

⁶⁷⁰ Jämför *Skattningsmetode, för Malmöhus, Christianstads och Blekinge läner: af den 4 Sept. 1671* punkt 5 (hos Björck 1851).

⁶⁷¹ Thulin 1935, s. 45.

de flesta inte. Småboskap tycks ibland ha uteslutits. Ofta ansågs en parm motsvara föda till en Ne under vintern. En grov beräkning för en stor del av Skåne av antalet nötkreatursenheter (cirka 253 000) visar att dessa inte helt motsvarar antalet parmar för samma område (cirka 219 600), ett förhållande som det finns paralleller till också i delar av "Gammelsverige". Här avspeglas antagligen den skånska foderbrist som ofta särskilt framkommer i protokollen för de skånska släthäraderna. Man måste räkna med att ris, ljung mm. här ofta fått ersätta ängshöet liksom halmen fick ersätta i spannmålsområdena.

Boskapsuppgifterna tycks ofta vara böndernas egna och bara beaktas sekundärt i skattläggningen. Det hindrar inte att bönderna kan ha haft intresse att uppge för låga tal. Man kan ha fruktat de boskapskatter som några gånger utgått också i det danska riket, den sista så sent som 1657. För en rimlig ackuratess talar att revningsmännen funnit dem värdefulla att protokollföra, de hade ju också ofta möjligheten att räkna bås o.s.v. när de besökte gårdarna samt att ställa uppgivna besättningar mot höuppgifterna.

Tolkningen av jordrevningsprotokollens uppgifter om djuren erbjuder en rad problem. Kategoriseringen av djuren varierar från lantmätare till lantmätare; i t.ex. Blekinge fördelas de på bara fem grupper, bl.a. slås all nötboskap samman, i häraderna Herrestad, Ljunit, Järrestad och Ingelstad (nedan kallad "Herrestadsgruppen"), redovisas de i 14 kategorier. Detta försvårar naturligtvis jämförbarheten inom Skåne-Blekinge för tiden för revningarna, men också med statistiken från BoU, de svenska boskaps- och utsädeslängderna från tiden kring 1630. BoU-statistiken redovisar djuren i 13 kategorier. Här görs ett försök att homogenisera och i görligaste mån inordna de skånska och blekingska jordrevningsprotokollens djur i samma kategorier som BoU-längdernas.

BoU-kategorierna, tillsammans med deras antal djur i medeltal per skattskyldig, visas för 1 459 "gammelsvenska" socknar söder om Dalälven i följande tabell. Där ges också särskilt motsvarande värden för de till Skåne gränsande Jönköpings och Kronobergs län.

	1 459 socknar	Jönköpings och Kronobergs län
	Djur per skattskyldig	
Vuxna hästar	0,52	0,24
Vuxna ston	0,89	0,64
Unghästar	0,32	0,18
(tot vuxna hästar)	1,41	0,88
Oxar	1,07	1,14
Stutar	1,25	1,69
Kor	4,19	4,95
Kvigor	1,52	1,61
Gamla får	5	5,09
Unga får	2,24	2,76
Gamla getter	1,87	3,06
Unga getter	1,17	2,06
Gamla svin	1,50	1,38
Unga svin	1,30	1,68

Källa: Projektets databas. Inga tillägg för de allra yngsta, ur BoU, antaget utelämnade djuren enligt Hannerbergs förslag (1948, s. 72, 100 f.).

Längre fram återkommer jag till hur hänsyn vid homogeniseringarna också måste tas till de allra yngsta djuren som av allt att döma utelämnas i BoU.

Två förhållanden försvårar generaliseringar i tid och rum från djurslagsfördelningar från 1670-talets jordrevningar för Skåne. Det första är att boskapsuppsättningar på flera håll i protokollen uppges vara svårt sargade av ”fäsjuka”, möjligtvis mul- och klövsjuka, som härjat i landskapet tiden kring 1668 och eventuellt flera närliggande år. Den ytterst smittsamma sjukdomen drabbar nötkreatur, får, getter och svin, men ytterst sällan hästar.⁶⁷² Mul- och klövsjuka drabbade de yngre djuren hårdast: ofta har sjukdomen ett lindrigt förlopp med en dödlighet bland vuxna djur på cirka 0,5 %, men för yngre djur var dödligheten betydligt högre. Ett svårt angrepp kunde döda ända upp till 50 % av de vuxna djuren och 80 % av de yngsta.⁶⁷³ Några tecken på liknande omfattande epizootier har inte observerats i det för statistiken utnyttjade BoU-materialets svenska djuruppsättningar. Om vi tolkar relationen kvigor per ko i de 1 459 gammelsvenska socknarna ovan som normal, 1,52 kvigor/4,19 kor, eller 0,36 kvigor per ko, skulle ett svårt angrepp av mul- och klövsjuka sänka kvigkvoten till bara 0,14, erhållet som $[(1-0,8)*0,36]/[(1-0,5)*1]$. Några år efter en större sjukdomsvåg kan dock antalet yngre djur i förhållande till äldre stiga snabbt när man försöker bygga upp ett normalbestånd igen. Under en övergångstid kan då kvigkvoten ha blivit ovanligt hög. Detta bör man hålla i minnet när man undersöker det skånska revningsmaterialets boskapsuppgifter.

Ett förhållande som gör de skånska uppgifterna speciella är den mycket stora omfattande förekomsten av lejda stutar, kor och får och ibland hästar. För Bara härad räknade Sven Dahl utifrån 1670-talsmaterialet med att 7 % av oxarna, 10 % av korna och 12 % av fåren var lejda!⁶⁷⁴ Bakom skyntar betes- och vinterfoderbristen. Fenomenet bör ha lett till att boskapens åldersfördelning varierat regionalt mellan t.ex. slättbygd och skogsbygd. Eftersom legoboskapen bestod av vuxna djur skulle följderna bli relativt större andelar ungdjur i utlånande områden än i de lejande. Djuren, som redovisas hos den som lejt in djuren, hyrdes in mot betalning oftast i form av viss åkersådd.⁶⁷⁵

Det skånska revningsmaterialet, med sina från det annars för denna statistik utnyttjade BoU-materialet avvikande och inbördes växlande kategorier, måste anpassas till det senare för att kunna användas till bl.a. de jämförelser vi här är ute efter. Hur denna anpassning gått till skall nu redovisas.

Vuxna hästar och ston

Lantmätarna för Herrestads, Ljunits, Järrestads, Ingelstads, Gärds, Albo, Luggude och av allt att döma Villands häraders tycks vid jordrevningarna systematiskt ha skiljt på vuxna hanhästar (hingstar eller valacker) och ston och deras fördelning har därför ojusterad förts in i statistiken.⁶⁷⁶ För övriga häraders anges inte hästdjurens kön och man är hänvisad till analogier med grannområden.

Man kan misstänka att det funnits systematiska skillnader i hästhållningen mellan skogs- och slättbygder beroende på olika dragarbehov m.m. När saken undersöktes visade det sig

⁶⁷² *Ugglan* under uppslagsordet ”mul- och klöfsjuka”.

⁶⁷³ *Ugglan* under uppslagsordet ”mul- och klöfsjuka”.

⁶⁷⁴ Dahl 1942, s. 151.

⁶⁷⁵ I vissa områden framgår legosystemets geografiska bakgrund genom att djurens ägare uppges.

⁶⁷⁶ I Luggude anges ibland hästar och ston specificerat, ibland hopslagna. De ospecificerade har då fördelats på hästar och ston efter relationen bland de specificerade. Excerpternas 2,2 ospecificerade hästdjur, 0,81 specificerade hästar och dito 2,70 ston, blir därmed 1,31 hästar och 4,39 ston per mantal.

dock att skillnaden i kvoten hästar/ston var mycket liten mellan, å ena sidan, ”Herrestadsgruppen”, entydiga slättområden, och, å den andra, Luggude och Villands härad, bägge skogsområden: I ”Herrestadsgruppens” härad gick det i medeltal 0,27 hästar per sto, i Villand och Luggude 0,28. Likheten bedrar här något; särskilt i skogsbygden varierade kvoten en hel del på sockennivå.

För socknar utan könsfördelning av hästdjuren i revningsprotokollen används därför för enkelhets skull kvoten 0,28 hästar per sto för att skatta denna. Kvoten innebär att det gick 0,22 hästar på ett ospecificerat vuxet hästdjur, erhållet som $[0,28/(1+0,28)]$. För Blekinge har könsfördelningen i det angränsande Villands härad fått approximerad fördelningen. Kvoten var där 0,26 hästar per sto, vilket innebär att 20,6 % av de vuxna hästdjuren antagits vara hanhästar, resten ston.

För Sverige söder om Dalälven var samma kvoter 0,58 respektive 0,37, i Jönköpings och Kronobergs län 0,38 respektive 0,27. Stonas andel verkar ha ökat ju längre söderut i landet man går.

Unghästar

För de flesta häradar redovisar jordrevningsprotokollen från 1670-1673 varken unga hästar, unga ston eller föl. Undantag är ”Herrestadsgruppens” fyra häradar, som delar upp unga hästar i fålar och föl, samt Oxie, Bara, Skytt och Norra Åsbo som vid sidan av hästar redovisar ”föl”. För Sverige 1630, där BoU antyder oenhetlig redovisning av både fålar, unga ston, föl och följer och siffrorna därmed är osäkra, utgjorde unga hästdjur 22,7 % av totala antalet vuxna hästdjur (Jönköpings och Kronobergs län låg något lägre, på 20,5 %). Motsvarande beräkning för ”Herrestadsgruppen” ger 18,6 %, för Bara 12,1, Skytt 17,3 och för Oxie och Norra Åsbo 5,6 respektive 2,3 % unghästar (om vi med sådana då menar de adderade kategorierna fålar och föl), alla siffror med många paralleller i BoU:s material om vi går ner på sockennivå: Det gäller även de två sist nämnda häradernas låga tal, där 17 respektive 10 % av BoU-socknarna låg ännu lägre. För Skånes slättbygder där uppgifter saknas eller är bristfälliga har det ovägda medeltalet för Herrestadsgruppen och Bara använts. De unga hästdjuren har då beräknats till 15,5 % av de vuxna djuren. För Skånes och Blekinges skogstrakter har Norra Åsbos låga siffra, 2,3 % fått utgöra bas för skattningarna.

Nötdjur

Tolkningen av revningsprotokollens kor är oproblematiske. Värre är det för övriga nötdjur. Nöten är därför de svåraste djuren att homogenisera; dels kan oxe och stut vara synonyma i revningsmaterialet, dels är det oklart vad protokollens ungnöt avser. I följande tabell visas genomsnittliga häradssiffror för nötdjuren. För en grov indelning av Skåne i slätt och skogsbygd ges genomsnittlig besädd andel av åkern, där 1 approximerar skogsbygd, 0,67 slättens tresäde, tal däremellan blandbygder:

Odlingssystem och vissa djur per mantal i skånska häradet cirka 1670

Härad	Odlingssystem	Oxe eller enbart stut	Stut	Ko	Kviga	Kalv	Ungnöt	Övriga
Herrestad, Ljunit, Järrestad, Ingelstad	0,67	1,8	1,1	2,9	0,7	0,8		
Bara, Oxie och Skytts	0,67	2,4	0,5	2,3	0,3	0,6	1,0	
Allbo	0,70	2		4			2,3	
Rönneberg, Onsjö, Harjager	0,74	1,5		3,2			3,2	
Gärds	0,90	3,4		4,8			2,8	
Frosta, Färs	0,82	1,3	0,1	3,6				
Luggude	1	0,1	0,7	3,3			4	4,2
Norra och Södra Åsbo	1	2,2	0,1	8,5		0,1	9	
Bjäre	1	0,4	1,9	9,8		5,0	9,2	
Villand	1	1,3	0,1	3,6		1,0	1,4	2

Anmärkning: Med odlingssystem avses här brukad andel av åkerarealen. De två första häradsgруппerna urskiljer unga stutar. Det är dessa som förts i stutkolumnen. Övriga är: för Luggude kor och ungnöt; för Villand ”nöt, stora och små”. Några mycket låga värden, troligtvis skrivfel, har uteslutits.
Källa: Projektdatabasen.

I följande tabell ges djuren som kvot mot kor:

**Fördelning av vissa djurslag i skånska häradar cirka 1670
(ko=1)**

Härad	Odlingssystem	Oxe eller enbart stut	Stut	Ko	Kviga	Kalv	Ungnöt	Övriga
Herrestad, Ljunit, Järrestad, Ingelstad	0,67	0,6	0,4	1	0,2	0,3		
Bara, Oxie och Skytts	0,67	1,0	0,2	1	0,1	0,3	0,4	
Allbo	0,7	0,5		1			0,6	
Rönneberg, Onsjö, Harjager	0,74	0,5		1			1,0	
Gärds	0,9	0,7		1			0,6	
Frosta, Färs	0,82	0,4		1			0,0	
Luggude	1	0,0	0,2	1			1,2	1,3
Norra och Södra Åsbo	1	0,3		1		0,1	1,1	
Bjäre	1	0,0	0,2	1		0,5	0,9	
Villand	1	0,4		1	0,0	0,3	0,4	0,6

Anmärkning: Se föregående tabell.
Källa: Projektdatabasen.

Ett första konstaterande är att endast "*Herrestadsgruppen*" protokoll ger en ålders- och djurslagsfördelning som liknar den i de svenska BoU. Källan delar upp hannöten i, å ena sidan "stutar" och, å den andra, "unga stutar". Några oxar nämns inte. Hondjuren uppdelas i kor och kvigor. Samtidigt finns, gruppen kalvar. Ospecificerade "stutar" måste här avse oxar och "unga stutar" stutar enligt BoU:s nomenklatur.

Protokollen för *Bara, Oxie och Skytt* liknar "*Herrestadsgruppen*" men är inte konsekventa vad gäller unga stutar och kvigor, eftersom de också redovisar ungnöt. Delas dessa ungnöt upp i proportion till stutar och kvigor och läggs till dessa, fås ungefär samma relationer som för *Herrestadsgruppen*.

Protokollen för de närmast följande tre häradsgруппerna, alla med större eller mindre inslag av trädor, är mer svårtolkade; de nämner någon gång ett fåtal stutar vid sidan om oxar och saknar uppgifter om kvigor. De har alla också en ungnötskategori. Jag har uppfattat detta som att protokollen bara redovisar vuxna oxar och kor och att stutar och kvigor i BoU:s mening ingår bland ungnöten. Ungnötens genomsnittliga fördelning på stutar och kvigor för de två första häradsgруппerna har därför i vår statistik använts för en skattning av antalet stutar och kvigor även i dessa häraders trädessocknar.

Frosta och Färs redovisar för de flesta socknar enbart oxar, ibland stutar utöver kor, men inga andra nöter. Inte heller för icke-nöter anges några yngre djur. Hur skall detta tolkas? Några hållpunkter ges knappast. Jag har här valt att för statistiken anta att oxe och stut använts synonymt och i betydelsen oxe. Tolkningen innebär att bara vuxna djur antagits

redovisade. Därför har jag valt att göra *tillägg* för stutar och kvigor i samma proportion (stut per ox; kviga per ko) som närmaste härad med samma odlingssystem: För ensädessocknar Norra Åsbo och för trädessocknar ”Herrestadsgruppen”.

Vad gäller skogsbygderna, approximerade med ensädesområdena, är homogeniseringen av revningsboskapen besvärlig. Av de olika revningsområdena tycks *Norra och Södra Åsbo* ge den mest långtgående indelningen. Vid sidan av oxar nämns ett litet antal kalvar och stutar, men en stor grupp ungnöt. *Bjäre* redovisar en del oxar, men mångfalt fler stutar samt stora grupper ungnöt och kalvar. *Luggude* liknar vad gäller ox-, stut- och ungnötsredovisningen Bjäre, men där uppges inga kalvar. *Villand* upptar relativt få stutar, men desto mer oxar, samt kalvar. Jag har uppfattat att dessa ensädeshäraders redovisade oxar och stutar enbart utgör vuxna oxar – begreppen har använts synonymt i källorna. För dessa tre häradar har jag fördelat antalet ungnöt på stutar och kvigor efter förhållandena i ett par skogrika områden på andra sidan den dåvarande svenska gränsen, Jönköpings och Kronobergs län. Där, liksom i övriga områden söder om Dalälven var fördelningen ungefär 50/50 mellan kvigor och stutar.

Härad	Oxe	Stut	Ko	Kviga
Luggude	0,8	2,0	3,3	2,0
Norra och Södra Åsbo	2,2	4,6	8,5	4,5
Bjäre	2,3	4,6	9,8	4,6
Villand	0,7	0,7	2,4	0,7

Relationerna (stutar och kvigor)/kor och stutar/oxar blir ungefär desamma *mutatis mutandis* för dessa häradar med undantag av Villand. Villand avviker dock, oklart varför (här finns en stor grupp ”nöt, stora och små” som ger en något oklar bild för häradet). De fyra första häradernas beräknade stutar och kvigor har satts lika med hälften var av redovisade ungnöt. Luggude och Villand har utöver de nämnda djurkategorierna också ”kor och ungnöt” respektive ”nöt stora och små”. I förra fallet har dessa fördelats efter de specificerade korna och beräknade kvigor och stutar samt adderats till dessa. I senare fallet har jag fördelat dem efter och adderat dem till alla slags specificerade nöt. Återstår kalvarna. Uppgifter om dessa saknas som framgått för flera häradar. Jag har då överallt där så är fallet räknat med 0,3 kalvar per ko.

Särskilda problem erbjuder Blekinge där, för alla socknar utom en, varken oxar eller stutar registrerats separat vid revningen utan förts samman med kor och kvigor under begreppet ”boskap stort och smått”, boskap avser här nötdjur. Hur dela upp denna sammanslagna summa djur i djurslag? Här har data från en av Blekinges socknar, det stora Bräkne-Hoby, belägen centralt i landskapet, och där lantmätaren undantagsvis specificerar nötboskapen, tagits till hjälp:

Nötboskapsresurser per mantal i Bräkne-Hoby 1671 enligt jordrevningsprotokollet

	Antal per oförmedlat mantal	Andel i % av samtliga nötdjur
Oxar	1,20	10
Stutar	0,12	1
Kor	6,50	54
Ungnöt	4,20	35

Källor: Se under avsnittet med anmärkningar om Blekinge i rapportens avdelning B.

Hobys 6,5 kor per mantal verkar passa med kotallet per mantal i de skånska skogsbygderna vid tiden för revningen. Stutkvoten, 0,10 [0,12/1,2], förefaller låg (se ovan). Förklaringen är antagligen att en del stutar här döljer sig bland ungnöten. Om vi räknar med de skånska skogsbygdernas relation, en stut per ox, skulle 1,08 (erhållet som [1,2-0,12]) av de 4,2 ungnöten ha varit unga stutar, resten, 3,12 [4,2-1,08], kvigor och kalvar. Om vi vidare räknar med att kvigor motsvarade 50 % av antalet kor, d.v.s. här 3,25, så som vi antagit för de skånska skogsbygderna, måste resten av ungnöten avse kvigor. De blekingska revningsmännen skulle därmed, så som var fallet på många andra håll, inte ha räknat in kalvar i sin boskapsredovisning.

Nötboskapsresurser omfördelade på oxar, stutar, kor och kvigor per mantal i Bräkne-Hoby 1671

	Antal per oförmedlat mantal	Andel i % av samtliga nötdjur
Oxar	1,20	10
Stutar	1,20	10
Kor	6,50	54
Kvigor	3,12	26

En rimlig tolkning av Bräkne-Hobys nötuppgifter är därför att det gått 1,2 oxar, 1,2 stutar, 6,5 kor, 3,3 kvigor per mantal. Till detta skall alltså läggas kalvarna, som jag i analogi med skånska Villand räknat till 0,3. Hobys fördelning av nötdjuren, tolkad på detta sätt och i procent, får i vår statistik representera alla Blekinges härad. Rimligheten i denna generalisering understöds av en i övrigt, om vi undantar hästar och getter, viss boskapsmässig enhetlighet i landskapet som framgår av följande tabell:

Boskapsresurser per mantal i Blekinges härad 1671

Härad	Hästar	Boskap stort och smått	Får	Svin	Getter
Bräkne utom Hoby socken	4,0	13,7	11,3	9,5	5,0
Lister	4,2	11,7	9,0	8,0	0,0
Medelstad	2,2	12,7	10,1	7,9	3,3
Östra	2,2	14,2	12,2	9,4	4,3

Anmärkning: Ovägda genomsnitt av sockengenomsnitt baserade på systematiska slumpmässiga urval om 30 gårdar per socken. Uppgifterna för Lister bygger enbart på Mörrum och Sölvesborgs Villandshäradsdel. Källor: Se under avsnittet med anmärkningar om Blekinge i rapportens avdelning B.

Får, unga får

Revningsprotokollen från alla häradar i Skåne och Blekinge utom Frosta och Färs redovisar får. Får förekommer på praktiskt taget alla orter i Sverige och i alla övriga häradar i Skåne och Blekinge där vi har uppgifter från 1600-talet. Det är därför svårt att tänka sig att dessa två häradar skulle sakna fårskötsel. Att det fårlösa området utgjorde ett gemensamt revningsområde med gemensam lantmätare kan inte betyda annat än att revningsansvariga av okänd anledning uteslutit fåren ur sina boskapsredovisningar.

För att uppskatta genomsnittligt antal får per mantal i Frosta och Färs har jag valt medeltalet får per mantal och socken i de kringliggande häraderna Harjager, Onsjö, Gärds och Albo, som har sådana uppgifter. Talet är 8,38. Sockenmedeltalen härad för härad varierade något – Onsjö hade 7,78, Harjager 7,89, Gärds 8,56 och Albo 9,50 –, men inte på något alarmerande sätt och variationerna ryms inom de felmarginaler vår statistik generellt räknar med.⁶⁷⁷

Endast tre skånska häradar, Oxie, Bara och Skytt, skiljer på gamla och unga får, de senare under epitetet lamm. Kvoterna unga får/gamla får är här låga jämfört med det svenska referensmaterialet: För Oxie redovisas i snitt per socken 0,06 lamm per får; för Bara 0,08 och för Skytt 0,30. I Jönköpings och Kronobergs län gick det 1630 0,54 unga på ett gammalt får och i Sverige nedom Dalälven i snitt 0,45. De tre häraderna hade enligt revningsprotokollen runt 1670 drabbats hårt av fåsjuka, men det går inte att avgöra om de låga talen beror på detta eller på att de yngsta djuren utelämnats. På grund av det lilla och osäkra materialet väljer jag att generellt för Skåne och Blekinge räkna med den svenska siffran 0,54 unga per gammalt får, efter uppräknings för utelämnade nyss födda djur enligt Hannerbergs ovan s. 17 f. nämnda förslag 0,84. Osäkerheten är evident.

Getter, unga getter

Getter redovisas bara i revningsprotokollen från Albo, Gärd, Bjäre, Södra och Norra Åsbo samt Blekinge (utom Listers härad). I 27:de punkten av 1671 års skattläggningsmetod sägs att bönderna i distrikten mellan Hallandsås och Norra Åsbo, delar av Södra Åsbo, Göinge härad och Blekinge ”gemenligen (håller) getter och bockar till tämligt antal”. Hade man inga getter på andra håll? Ett sätt att besvara frågan är via kvicktionsuppgifter och andra skattepersedlar. Dahl har gjort kartor som visar att kid lämnades som kvicktionde i delar Göinge, Gärds, Färs, Frosta, Onsjö, Torna och Ingelstads häradar 1569. Men uppgifterna ligger hundra år före revningen och kan vara inaktuella. Att getter var ”avlysta” i delar av Frosta 1569, visar att dessa djur var kontroversiella eftersom de skadade skogen.⁶⁷⁸ Också på 1700-talet förekom inskränkningar mot gethållningen.⁶⁷⁹ Utöver för de häradar som nämns med getter i samband med 1670-talets revningar har jag bara funnit en uppgift i biskopsarkivet i Lund om att kid lämnades som kvicktionde 1630: i Hallaröd och Norra Rörum i Onsjö härad. Stickprov ur revningsprotokollens kvicktionsuppgifter, sådana ges nämligen, gav inga ytterligare indikationer. För statistiken har jag bara räknat med att det funnits getter 1630 i Albo, Gärds, Bjäre, Södra och Norra Åsbo, Onsjö och Göinge häradar samt Blekinge (utom Listers härad).

⁶⁷⁷ Fördelningen för de 47 socknarnas medeltal ser i övrigt ut som följer: medelvärde 8,38; median 8,55; standardavvikelse 2,61; minimum 0; maximum 14,3. Om de två extrema värdena i Gärd inkluderas stiger häradsgenomsnittet där till 9,99 och medelvärdet samtliga socknar till 8,91.

⁶⁷⁸ Dahl 1942, s. 158.

⁶⁷⁹ Carl-Gustaf Weibull 1923, s. 231 f.

För Bjäre härad fås ett ovägt medelantal getter per mantal på 0,7, för Albo 1,1, Gärds 1,5, för Norra Åsbo hela 10,2 och för Södra Åsbo 0,7, för blekingska häraderna Medelstad, Bräkne och Östra 3,3; 4,6 respektive 4,3. Vilka medeltal skall vi föreställa oss i de praktiskt taget helt uppgiftslösa Onsjö och Göinge? Onsjö verkar ligga i sydkanten av de dåtida getområdena och har därför i vår statistik getts samma låga tal som Södra Åsbo.⁶⁸⁰ Göinge, natur- och kulturgeografiskt likt Norra Åsbo, har antagits ha haft det senares relativt höga tal.

Om getternas ålder ger revningsprotokollen ingen uppgift. De getter som anges har jag antagit vara vuxna djur. Eftersom getterna var typiska för skogsbygder väljer jag att beräkna andelen unga djur efter förhållandena i Skånes och Blekinges grannskap i Jönköpings och Kronobergs län som de framgår i BoU från omkring år 1630: 0,67 unga djur på ett vuxet, eller efter uppräknings för i BoU utelämnade mycket unga djur 1,05. Det ojusterade genomsnittet för Sverige nedom Dalälven låg bara obetydligt under, 0,63 unga djur på ett vuxet.

Svin, unga svin

För alla häradar med boskapsuppgifter i 1670-talets revningsprotokoll, utom Frosta, Färs, Rönneberga, Harjager, Onsjö och Luggude, anges ospecificerade svin. Höll man då inga svin i dessa sex häradar? Att man hade svin i Frosta och Färs framgår av att protokollen redovisar rikligt med ollonsvin, svin man kunde hålla i bokskogarna de år ollon kom. Tyvärr visar sig antalet svin i socknar som redovisar både ordinarie svin och ollonsvin dåligt korrelerade, i regel är de senare fler än de förra. Därför kan ingen skattning göras utifrån dessa av antalet vanliga svin i de två häraderna. Rönneberga, Harjager, Onsjö och Luggude redovisar inga svin överhuvudtaget. Hur det där förhållit sig med svinskötsel är osäkert. Men flera förhållanden talar för att också där faktiskt förekom svin: Sven Dahl visade i kartor att man åtminstone i Harjager och Onsjö lämnade grisar som kvicktionde 1569.⁶⁸¹ Svin fanns praktiskt taget överallt i det dåtida Sverige och i alla övriga revade häradar i Skåne. Att avsaknaden av svin i protokollen följer gränserna för Rönnebergs, Harjagers, Onsjös och Luggudes häraders gemensamma revningsområde talar för att revningsmännen där av någon anledning valt att inte ta med svinen. För dessa häradar har medeltalet svin per mantal antagits vara samma som för de av Skånes socknar som redovisar svin, 7,46. Siffran är hög jämförd med medeltalet för hela Gammelsverige (1,5).

En närmare titt på sockennivå visar att bara ett fåtal skånska socknar överhuvudtaget redovisar några unga svin. För de som gör det fås i genomsnitt 0,47 unga svin per gammalt. Talet ligger lågt jämfört med motsvarande i BoU kring år 1630 för Jönköpings län, 1,68, och för Gammelsverige 1,30. Skåne tycks ha haft en allmänt mycket större svinhållning än det dåtida Sverige. Jordrannsaktionsmaterialet tycks ju för småboskapens får och getter utelämnade de unga djuren. Det finns därför skäl att tro att detta i regel också gäller svinen. Jag väljer därför att, när annan uppgift saknas, räkna med 1,68 unga svin i BoU:s mening, alltså ungefär som på den svenska sidan av dåtidens riksgräns. Med uppräknings för de allra yngsta djuren enligt ovan 0,71.

⁶⁸⁰ Röstånga har uppgifter för 7 mantal och Konga för 2 mantal i sina sockendelar i Norra Åsbo, som får representera socknarna i statistiken.

⁶⁸¹ Dahl 1942, s. 158.

Bilaga 7. Jordrannsakingarnas uppgifter cirka 1670 om åker och boskap.

Obearbetade medeltal per oförmedlade, ”gamla”, mantal. Med ”odlingssystem” avses brukad del av total åker.

Resurser per mantal i Albo härad enligt revningsprotokollen

Socken	Odlingssystem	Sår årligt i tunnor	Total åkerareal	Lass hö	Hästar	Hors	Oxar	Stutar	Kor	Ugnöt	Kalvar	Får	Svin	Getter
Andrarum	0,97	10,7	11,0	21,4	0,0	6,4	2,2	0,0	5,9	4,0	0,1	7,9	6,0	1,0
Brösarp	0,78	9,9	12,8	11,3	3,2	2,2	2,4	0,2	4,2	2,6	0,1	10,9	8,0	0,5
Eljaröd	0,68	8,3	12,1	15,7	0,3	4,8	2,3	0,0	4,2	2,3	0,0	7,8	5,5	3,8
Fågeltofta	0,69	8,6	12,4	15,1	0,2	5,5	1,8	0,0	5,1	1,8	0,0	12,2	5,6	1,1
Ravlunda	0,67	7,1	10,5	12,0	5,0	0,0	2,0	0,0	4,0	4,0	0,0	14,0	12,0	0,0
Rörum	0,67	9,1	13,6	5,7	0,2	4,4	2,9	0,0	3,2	1,6	0,0	8,5	6,1	2,9
Sankt Olof	0,73	9,6	13,1	9,5	0,7	2,9	0,7	0,2	3,2	1,1	0,1	6,2	3,3	0,5
Södra Mellby	0,70	11,3	16,3	9,6	0,9	4,6	1,7	0,0	3,8	2,6	0,1	10,0	5,0	0,0
Vitaby	0,67	5,3	8,0	5,5	2,3	1,8	1,8	0,0	2,4	1,1	0,0	8,0	4,9	0,0
I medeltal	0,73	8,9	12,2	11,8	1,4	3,6	2,0	0,0	4,0	2,3	0,0	9,5	6,3	1,1

Resurser per mantal i Bara, Oxie och Skytts häradar enligt revningsprotokollen

Härad	Socken	Odlingsystem	Råg- och kornjord	Havrejord	Besädd areal totalt	Åkerareal totalt	Lass	Hästar (ök)	Föl	Oxar (stutar)	Unga stutar	Kor	Kvigor	Ungnöt	Kalvar	Får	Lamm	Svin	Unga svin	Lykodling
Bara	Bara	0,67	23,9	6,9	20,5	30,8	18,3	5,0	0,1	0,3	0,5	2,0	0,5	0,1	1,1	8,4	0,0	7,9	0,0	1,0
Bara	Bjärshög	0,67	19,8	15,9	23,8	35,7	12,5	3,3	0,0	2,1	0,0	1,9	0,0	0,3	0,3	5,2	0,0	4,9	0,0	0,0
Bara	Brågarp	0,67	24,7	20,3	30,0	44,9	17,1	0,9	0,1	0,9	0,0	0,6	0,0	0,9	0,0	2,3	0,0	2,3	0,0	0,4
Bara	Burlöv	0,67	43,0	19,1	41,4	62,2	10,0	7,0	0,3	2,1	1,2	3,9	0,5	1,0	0,3	10,6	0,0	10,1	0,0	1,0
Bara	Esarp	0,67	18,1	22,7	27,2	40,8	28,8	4,8	0,2	1,2	1,6	3,4	0,6	1,2	0,0	13,4	0,0	5,6	0,0	0,0
Bara	Flackarp	0,67	38,0	25,1	42,1	63,1	11,6	7,3	0,4	4,7	0,0	4,0	0,0	3,8	0,0	11,3	0,0	15,6	0,0	2,1
Bara	Genarp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bara	Görslöv	0,67	35,4	14,3	33,2	49,7	13,8	0,0	4,8	0,4	0,4	2,9	0,0	2,2	1,2	1,0	0,0	8,2	5,5	0,1
Bara	Hyby	0,67	27,2	9,7	24,6	36,9	32,0	5,2	0,1	2,7	0,4	3,4	0,0	1,9	0,7	10,7	0,0	10,4	0,0	0,6
Bara	Knästorp	0,67	28,2	24,4	35,1	52,6	21,9	6,3	0,4	3,9	0,6	3,6	0,0	2,9	1,4	10,1	0,0	10,6	0,0	0,0
Bara	Kyrkheddinge	0,67	23,6	27,0	33,7	50,5	16,0	4,5	0,2	2,2	1,3	3,1	0,0	1,8	0,1	9,0	0,0	6,6	0,0	0,0
Bara	Lomma	0,67	6,7	18,0	16,4	24,7	13,3	6,7	0,0	0,0	0,0	3,3	0,0	0,7	0,0	4,0	0,0	8,0	0,0	7,8
Bara	Lyngby	0,67	33,0	6,7	26,5	39,7	30,8	7,2	1,0	3,2	1,6	6,4	0,0	3,2	0,4	11,0	0,0	8,8	0,0	0,2
Bara	Mölleberga	0,67	26,0	12,5	25,7	38,6	15,9	4,8	0,7	2,1	0,8	2,3	0,4	0,9	0,1	9,6	0,0	6,1	0,0	0,0
Bara	Nevishög	0,67	23,7	14,2	25,2	37,9	16,9	3,0	0,1	1,9	0,0	2,4	0,1	0,8	0,3	5,6	0,0	4,0	0,0	1,0
Bara	Tottarp	0,67	28,5	18,5	31,4	47,0	13,8	4,9	0,8	1,5	0,0	2,6	0,1	1,1	0,6	6,3	0,0	4,4	0,0	0,0
Bara	Uppåkra	0,67	41,8	30,4	48,2	72,3	11,3	5,6	0,1	3,4	0,6	3,6	0,2	1,5	0,5	10,9	1,0	10,2	1,0	0,9
Oxie	Arrie	0,67	32,1	11,1	28,8	43,2	9,7	3,4	0,1	2,9	0,1	2,9	0,1	1,6	0,1	0,4	0,5	6,1	0,0	5,9
Oxie	Bunkeflo	0,67	34,3	6,9	27,5	41,3	5,2	4,8	0,2	2,9	0,3	2,2	0,3	1,2	0,0	6,9	0,0	6,4	0,0	4,6
Oxie	Burlöv (oxiedelen)	0,67	19,5	13,5	22,0	32,9	16,3	4,3	0,1	0,5	0,3	1,6	0,1	1,1	0,0	4,5	0,0	3,9	0,0	0,9
Oxie	Eskilstorp	0,67	43,9	8,6	35,0	52,5	8,3	6,8	0,4	4,8	2,0	3,2	0,8	0,1	0,3	11,7	0,0	10,1	0,0	3,9

Härad	Socknen	Odlingssystem	Råg- och kornjord	Havrejord	Besödd arel totalt	Åkerareal totalt	Lass	Hästar (ök)	Föl	Oxar (stutar)	Unga stutar	Kor	Kvigor	Ungnöt	Kalvar	Får	Lamm	Svin	Unga svin	Lyckodling
Oxie	Fusie	0,67	36,7	11,4	32,1	48,2	8,4	4,8	0,0	3,4	0,1	2,5	0,2	0,8	0,1	5,9	0,2	6,2	0,0	14,1
Oxie	Gessie	0,67	37,2	4,6	27,8	41,7	11,1	5,2	0,0	3,9	0,5	2,3	0,3	2,2	0,1	8,7	0,0	6,4	0,0	3,9
Oxie	Glostorp	0,67	43,8	12,0	37,2	55,8	9,2	4,9	0,1	4,1	0,1	2,4	0,3	1,3	0,1	8,4	0,0	7,9	0,0	0,3
Oxie	Husie	0,67	37,0	16,2	35,5	53,2	9,0	3,5	0,1	2,2	0,1	2,0	0,0	1,4	0,0	7,4	0,0	6,2	0,0	0,0
Oxie	Hököpinge	0,67	41,8	12,4	36,1	54,2	9,9	4,6	0,1	3,6	0,1	2,2	0,2	1,1	0,0	8,2	0,0	7,9	0,0	0,5
Oxie	Klagstorp	0,67	36,0	7,1	28,8	43,1	12,4	3,9	3,5	0,5	2,1	0,0	1,4	0,3	6,2	0,0	7,3	0,0	2,3	0,0
Oxie	Kärtrorp	0,67	24,0	19,7	29,1	43,7	14,2	2,9	0,3	0,9	0,1	1,3	0,4	0,9	0,0	5,7	0,0	3,4	0,4	0,0
Oxie	Limhamn	0,72	30,9	8,1	28,2	39,0	4,8	5,4	0,0	2,2	0,4	1,8	0,3	1,1	0,1	7,3	0,0	4,4	0,9	0,0
Oxie	Lockarp	0,67	36,1	8,1	29,5	44,2	5,6	2,7	0,3	2,3	0,5	1,5	0,1	0,1	0,0	5,7	0,0	6,3	0,0	0,0
Oxie	Mellangrevie	0,67	29,5	7,3	24,5	36,7	6,1	3,5	0,0	2,2	0,4	1,3	0,1	0,4	0,0	4,7	0,0	3,8	0,0	0,0
Oxie	Oxie	0,67	39,4	19,0	38,9	58,4	11,2	5,0	0,1	3,6	0,1	2,5	0,2	1,1	0,0	7,8	0,0	6,6	0,0	0,5
Oxie	Sallerup	0,67	27,4	15,8	28,8	43,2	12,2	4,3	0,0	1,8	0,1	1,8	0,2	0,7	0,0	6,7	0,0	5,5	0,0	0,2
Oxie	Särslöv	0,67	27,4	18,3	30,5	45,8	13,6	6,0	0,0	1,2	0,7	2,3	0,2	1,0	0,4	7,0	0,0	0,0	7,2	0,0
Oxie	Södra Åkarp	0,67	35,9	8,8	29,8	44,7	10,5	4,2	0,1	2,9	0,1	2,1	0,4	0,9	0,2	6,6	0,0	5,8	0,0	0,0
Oxie	Tygelsjö	0,67	33,3	9,1	28,2	42,3	10,2	4,4	0,0	2,6	0,2	1,8	0,4	0,6	0,3	6,4	0,0	5,7	0,0	2,5
Oxie	Törringe	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Oxie	V. Ingelstad	0,67	27,5	10,3	25,2	37,8	11,2	4,2	0,0	2,5	0,0	2,2	0,0	0,4	0,2	7,2	0,0	5,6	0,0	0,0
Oxie	V. Skrävlinge	0,67	30,4	7,2	25,1	37,6	11,3	5,5	0,0	2,8	0,2	1,9	0,2	1,8	0,3	7,8	0,0	6,9	0,0	7,8
Oxie	Östra Grevie	0,67	24,8	11,2	24,0	36,1	8,7	4,9	0,0	2,6	0,5	2,5	0,3	0,8	0,0	8,3	0,0	7,1	0,0	0,0
Skytts	Anderslöv	0,67	33,2	16,1	32,8	49,3	14,4	6,5	0,0	5,5	0,0	5,0	0,0	2,5	0,0	11,8	0,0	16,5	0,0	0,0
Skytts	Bodarp	0,67	8,8	8,4	11,5	17,3	5,9	0,0	4,5	0,5	2,3	0,9	0,9	0,1	10,0	0,0	10,3	0,0	0,1	0,0
Skytts	Bösarp	0,67	30,8	18,0	32,6	48,8	8,0	4,6	0,1	2,1	0,3	1,7	0,2	0,8	0,2	6,4	0,0	5,6	0,0	0,0
Skytts	Dalköpinge	0,67	27,3	14,9	28,1	42,2	4,4	2,8	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0	0,0	0,0	3,8	0,0	4,6	0,0	0,0
Skytts	Fru Alstad	0,67	23,8	16,7	27,0	40,5	9,2	4,5	0,0	2,2	0,5	2,0	0,0	0,0	1,0	0,2	7,7	0,0	6,2	0,0

Härad	Socknen	Odlingssystem	Råg- och kornjord	Havrejord	Besädd areal totalt	Åkerareal totalt	Lass	Hästar (ök)	Föl	Oxar (stutar)	Unga stutar	Kor	Kvigor	Ungnöt	Kalvar	Får	Lamm	Svin	Unga svin	Lyckodling
Skytts	Fuglie	0,67	32,3	9,9	28,1	42,2	4,0	8,9	0,3	3,0	0,2	2,6	0,2	2,0	0,0	10,0	0,0	10,7	0,0	0,0
Skytts	Gislöv	0,67	36,8	12,2	32,6	49,0	9,2	5,4	0,1	2,3	0,2	2,1	0,0	0,6	0,0	7,5	0,0	7,1	0,0	1,2
Skytts	Gylle	0,67	38,8	17,9	37,8	56,7	10,4	5,8	0,0	3,2	0,7	2,1	0,1	0,6	0,3	9,6	0,0	9,0	0,0	0,0
Skytts	Hammarlöv	0,67	19,3	6,7	17,4	26,0	6,0	0,0	2,9	0,1	2,0	0,1	1,0	0,1	7,3	0,0	6,4	0,0	1,4	0,0
Skytts	Håslöv	0,67	38,4	8,5	31,3	46,9	6,0	6,7	0,0	4,2	0,4	2,8	0,5	1,5	0,1	11,9	0,0	9,5	0,0	0,2
Skytts	Kyrkoköpinge	0,67	37,2	13,2	33,6	50,4	4,6	5,5	0,2	3,1	0,2	1,6	0,4	0,2	0,1	6,9	0,0	8,0	0,0	0,0
Skytts	Lilla Slågarp	0,67	28,3	13,7	27,9	41,9	7,5	5,1	0,0	2,8	0,3	2,7	0,3	1,0	0,0	8,5	0,0	7,9	0,0	0,0
Skytts	Maglarp	0,67	31,0	17,5	32,4	48,6	5,0	4,6	0,0	3,1	0,2	1,7	0,0	0,0	1,0	0,1	4,7	0,0	0,0	0,0
Skytts	Räng	0,67	33,4	8,2	27,7	41,6	4,2	5,2	0,1	3,1	0,4	2,6	0,3	1,5	0,1	8,2	0,0	7,4	0,0	0,2
Skytts	Skegrie	0,67	35,7	9,0	29,8	44,7	8,0	4,8	8,0	0,0	3,6	0,0	2,2	0,0	0,9	0,2	6,6	0,0	7,7	0,0
Skytts	Stora Hammar	0,67	29,8	3,1	21,9	32,9	4,1	5,3	0,0	4,3	0,5	3,1	0,4	1,9	0,4	6,9	0,0	10,2	0,0	0,0
Skytts	Stora Slågarp	0,67	26,8	14,2	27,3	41,0	8,2	5,8	0,0	2,9	0,3	2,4	0,2	1,0	0,2	7,8	0,0	10,3	0,0	0,0
Skytts	Trelleborg	0,67	35,9	3,4	26,2	39,3	3,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,5
Skytts	V. Alstad	0,67	26,7	13,1	26,5	39,8	10,1	5,8	0,4	2,5	0,8	2,6	0,1	1,6	0,1	9,2	0,0	10,0	0,0	0,0
Skytts	V. Tommarp	0,67	33,3	7,9	27,5	41,2	6,8	5,1	0,0	4,0	0,2	2,0	0,2	0,7	0,3	7,0	0,2	7,2	0,0	0,1
Skytts	V. Vemmerlöv	0,67	33,9	17,3	34,1	51,2	10,3	5,8	0,0	2,3	0,9	2,6	0,4	0,7	0,0	10,1	0,0	8,8	0,0	0,0
Skytts	Vellinge	0,57	34,3	15,6	28,4	50,0	5,0	5,0	0,0	3,3	0,2	1,9	0,2	0,8	0,2	6,8	0,0	6,4	0,0	0,0
I medeltal		0,67	30,8	13,3	29,3	44,1	11,0	4,6	0,5	2,4	0,5	2,3	0,3	1,0	0,6	6,8	0,7	6,4	0,5	1,1

Resurser per mantal i Bjäre härad enligt revningsprotokollen

Socken	Odlingssystem	Sår årligt i tunnor	Lass	Ök och hästar	Oxar	Stutar	Kor	Ugnöt	Kalvar	Får	Svin	Getter
Barkåkra	1,00	20,3	25,4	9,7	0,4	1,0	9,2	8,1	2,8	15,6	9,7	0,0
Förslöv	1,00	23,6	36,7	11,2	1,6	2,6	12,2	9,7	5,3	23,2	14,9	0,0
Grevie	1,00	23,5	24,3	11,2	0,3	1,3	11,5	9,7	4,6	20,6	12,3	0,0
Hjärnarp	1,00	18,7	44,2	9,8	0,0	4,8	11,7	11,6	8,6	22,1	14,8	5,4
Hov	1,00	23,9	11,7	10,0	0,0	0,3	8,8	8,2	2,8	12,4	5,2	0,0
Rebellberga	1,00	17,7	43,6	8,9	1,2	4,5	12,8	15,7	8,3	25,2	17,9	0,0
Torekov	1,00	10,4	4,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
V. Karup	1,00	25,9	20,9	11,1	0,0	0,6	12,2	10,6	7,5	21,4	12,6	0,0
I medeltal	1,00	20,5	26,4	9,0	0,4	1,9	9,8	9,2	5,0	17,6	10,9	0,7

Resurser per mantal i Frosta och Färs häradar enligt revningsprotokollen

Härad	Socken	Odlings-system	Rågjord i tunnor	Havre i tunnor	Total besädd areal	Total åkerareal	Hårdvalllass	Starrvalllass	Ök	Hästar	Föl o. unga hästar	Oxar	Stutar	Kor	Kalvar	Får
Frosta	Borlunda	0,67	13,1	9,0	22,2	33,1	22,4	0,0	5,6	0,0	0,0	1,4	0,0	2,1	0,0	0,0
Frosta	Bosjökloster	1,00	6,6	0,2	6,8	6,8	6,8	15,5	3,6	0,0	0,0	0,4	0,0	3,4	0,0	0,2
Frosta	Fulltofta	1,00	6,8	0,5	7,3	7,3	4,7	35,3	2,8	0,0	0,0	1,8	0,0	3,8	0,0	0,0
Frosta	Gudmundstorp	1,00	8,2	0,0	8,2	8,2	28,4	0,0	3,7	0,0	0,0	1,2	0,0	3,6	0,1	0,0
Frosta	Gårdstånga	0,58	6,4	1,7	8,1	14,1	0,0	20,0	6,7	0,0	0,0	3,8	0,0	5,3	0,0	0,0
Frosta	Hammarlunda	0,77	6,8	0,0	6,8	8,8	15,1	8,9	3,4	0,0	0,0	1,1	0,0	3,0	0,0	0,0
Frosta	Harlösa	1,00	9,1	0,4	9,6	9,6	6,1	29,4	5,7	0,0	0,0	1,7	0,0	4,1	0,0	0,0
Frosta	Holmby	0,67	17,3	0,9	18,2	27,1	34,0	8,8	10,5	0,0	0,0	2,1	0,0	8,0	0,0	0,0
Frosta	Hurva	0,78	8,2	1,4	9,6	12,4	13,8	7,6	4,3	0,0	0,0	0,9	0,0	3,2	0,0	0,0
Frosta	Högseröd	1,00	8,0	0,8	8,8	8,8	8,7	32,8	5,3	0,0	0,0	1,9	0,0	5,5	0,0	0,0
Frosta	Hörby	1,00	6,7	0,1	6,9	6,9	20,8	7,2	4,1	0,0	0,0	0,6	0,0	3,5	0,0	0,0
Frosta	Höör	1,00	7,0	0,2	7,1	7,1	9,3	16,1	3,5	0,1	0,0	1,0	0,3	4,3	0,0	0,0
Frosta	Lyby	1,00	8,0	0,2	8,1	8,1	14,5	3,5	3,4	0,2	0,0	0,9	0,1	2,7	0,0	0,0
Frosta	Munktorp	1,00	6,3	0,0	6,3	6,3	11,1	10,3	3,6	0,0	0,0	1,7	0,2	3,2	0,0	0,0
Frosta	Norra Rörum	1,00	7,2	0,1	7,3	7,3	32,6	3,4	3,7	0,0	0,0	2,2	0,0	5,8	0,0	0,0
Frosta	Södra Rörum	1,28	7,5	0,0	7,5	5,8	1,6	32,2	4,0	0,0	0,0	1,7	0,1	4,7	0,1	0,0
Frosta	Skarhult	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Frosta	Skeglinge	0,67	9,6	5,8	15,4	22,9	0,0	14,4	6,3	0,0	0,0	0,8	0,5	2,5	0,0	0,0
Frosta	Svensköp	1,00	7,0	0,1	7,1	7,1	5,6	37,5	4,3	0,0	0,0	2,3	0,0	5,9	0,0	0,0

Härad	Socken	Odlings- system	Rågjord i tunnor	Havre i tunnor	Total besädd areal	Total åkerareal	Hårdvallslass	Starrvallslass	Ök	Hästar	Föl o. unga hästar	Oxar	Stutar	Kor	Kalvar	Får
Frosta	Åspinge	1,00	6,4	0,1	6,5	6,5	11,8	29,8	4,4	0,0	0,0	0,9	0,0	3,5	0,0	0,0
Frosta	Östra Sallerup	1,00	7,5	0,1	7,6	7,6	15,9	23,1	3,7	0,3	0,0	2,2	0,1	4,9	0,0	0,0
Frosta	Östra Strö	1,00	14,8	0,0	14,8	14,8	0,0	55,2	8,8	0,0	0,0	0,8	0,0	6,8	0,0	0,0
Färs	Björka	0,67	5,2	0,0	5,2	7,7	24,1	0,0	3,5	0,0	0,0	0,6	0,2	2,3	0,0	0,0
Färs	Brandstad	0,67	3,8	2,2	6,0	8,9	0,0	16,5	3,6	0,0	0,0	0,3	0,0	2,1	0,0	0,0
Färs	Främninge	0,83	5,5	0,1	5,6	6,7	0,0	28,9	2,8	0,0	0,0	1,2	0,1	2,2	0,0	0,0
Färs	Ilstorp	0,60	4,2	0,0	4,2	7,0	0,0	27,4	4,0	0,0	0,0	0,7	0,3	3,0	0,0	0,0
Färs	Långaröd	1,00	5,4	0,0	5,4	5,4	0,0	29,9	3,7	0,0	0,0	2,1	0,0	3,7	0,0	0,0
Färs	Lövestad	0,67	6,0	0,8	6,8	10,1	0,0	23,8	3,0	0,0	0,0	0,6	0,0	2,7	0,0	0,0
Färs	Ramsåsa	0,67	5,4	2,2	7,5	11,3	22,4	0,0	2,6	0,0	0,0	0,5	0,5	2,5	0,0	0,0
Färs	Röddinge	0,67	5,8	1,8	7,7	11,4	0,0	26,3	3,8	0,0	0,0	1,7	0,0	3,7	0,0	0,3
Färs	Södra Åsum	0,57	3,9	0,1	4,0	7,1	0,0	15,8	5,3	0,0	0,0	1,1	0,4	3,3	0,0	0,0
Färs	Skartofta (Öved)	0,67	5,2	1,7	6,9	10,3	0,0	17,6	2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	2,5	0,0	0,0
Färs	Sövde	0,92	4,0	0,9	5,0	5,2	11,8	0,0	2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5	0,0	0,0
Färs	Tolånga	0,67	6,5	1,4	7,9	11,8	27,0	0,0	3,4	0,0	0,0	0,7	0,0	2,7	0,0	0,0
Färs	Vanstad	0,67	5,1	1,1	6,3	9,3	17,6	6,8	3,8	0,2	0,0	1,4	0,0	3,3	0,0	0,0
Färs	Vollsjö	0,67	7,5	0,3	7,9	11,7	0,0	38,1	4,1	0,0	0,0	1,0	0,3	1,3	0,0	0,0
Färs	Vomb	0,50	8,5	0,0	8,5	17,0	0,0	43,8	2,0	0,0	0,0	2,0	0,0	2,0	0,0	0,0
Färs	Västerstad	0,64	7,5	0,0	7,5	11,8	0,0	31,4	4,1	0,0	0,0	2,7	0,0	5,6	0,0	0,0
Färs	Östra Kärrtorp	0,67	5,0	1,0	6,0	9,0	0,0	25,3	3,9	0,0	0,0	0,4	0,0	2,8	0,0	0,0
Färs	Österby	0,80	6,4	0,3	6,7	8,4	0,0	25,5	3,9	0,0	0,0	1,8	0,0	3,8	0,0	0,0
I medeltal		0,82	7,2	0,9	8,1	10,4	9,4	19,2	4,2	0,0	0,0	1,3	0,1	3,6	0,0	0,0

Resurser per mantal i Gärd's härad enligt revningsprotokollen

Socken	Odlingssystem	Årligt utsäde i tunnor	Total åkerareal	Lass	Hästar	Härs	Oxar	Kor	Ungnöt	Kalvar	Får	Getter	Svin	Ungsvin
Degeberga	0,73	18,4	25,1	10,2	0,9	5,0	1,6	4,7	1,9	0,4	10,2	1,5	10,3	0,0
Djurröd	1,00	8,2	8,2	18,0	3,7	0,5	2,2	4,5	2,8	0,0	6,4	0,0	5,6	0,3
Everöd	0,67	17,1	25,5	8,9	0,6	4,3	2,4	3,0	1,1	0,0	8,7	0,0	4,7	0,0
Huaröd	1,00	13,7	13,7	23,0	0,3	7,2	2,0	7,7	6,2	0,0	10,5	8,5	9,8	0,5
Hörröd	1,00	10,7	10,7	13,3	0,9	3,6	0,4	4,2	2,0	0,0	4,8	1,7	3,4	0,0
Köpinge	1,00	26,0	26,0	13,7	0,2	4,9	0,2	3,3	1,6	0,0	7,0	0,0	4,9	0,2
Linderöd	1,00	10,7	10,7	18,3	0,9	4,6	2,9	6,1	3,7	0,8	9,7	9,9	6,7	0,4
Lyngsjö	0,67	12,2	18,2	5,3	0,2	4,1	0,9	2,5	0,3	0,0	6,9	0,0	3,3	0,7
Maglehem	0,67	11,5	17,1	15,1	0,3	5,1	2,6	4,1	1,9	0,7	10,0	0,0	5,4	0,0
N. Åsum	1,00	15,3	15,3	18,1	0,9	5,2	2,5	3,9	3,1	1,2	8,8	0,0	8,8	0,0
Skepparslöv	1,00	15,0	15,0	15,4	0,4	2,8	0,4	2,6	2,2	0,1	7,1	0,4	6,2	0,0
Träne	1,00	11,8	11,8	15,7	5,4	0,5	1,8	5,2	3,9	0,0	9,5	0,0	6,4	0,7
V. Vram	1,00	16,0	16,0	15,9	4,2	1,0	3,1	5,1	3,5	0,0	7,9	0,0	8,4	0,0
Vittskövle	1,00	22,6	22,6	18,7	2,7	10,7	5,3	6,7	4,0	0,0	20,0	0,0	13,3	0,0
Vä	0,69	28,4	41,0	16,8	3,1	4,1	2,2	4,6	3,0	0,0	11,9	0,0	9,3	0,5
Äsphult	1,00	12,1	12,1	20,8	0,4	6,6	2,2	6,7	4,1	1,9	8,6	4,5	11,0	0,0
Ö. Vram	0,67	6,5	9,7	12,3	5,1	0,0	1,1	4,6	2,3	0,6	8,9	0,0	7,4	0,0
Ö. Sönnarslöv	0,77	36,5	47,2	26,5	0,0	9,1	26,5	7,6	2,3	0,0	22,7	0,0	21,2	0,0
I medeltal	0,90	16,3	19,2	15,9	1,7	4,4	3,4	4,8	2,8	0,3	10,0	1,5	8,1	0,2

Resurser per mantal i Herrestads, Ingelstads, Järrestads och Ljunits härader enligt revningsprotokollen

Härad	Socken	Odlingssystem	Sås årligt råg och korn	Sås årligt havre	Sås årligt bovete	Totalt årligt utsäde	Total åkerareal	Lass	Gilling	Häst	Hoppa	Fålar	Följor,föl	Stutar	Ungstutar	Kor	Kvig	Kalv	Får	Svin	Gäss	Ungnöt
Herrestad	Bjäresjö	0,67	9,1	7,0	0,0	16,1	24,0	16,0	0,0	1,0	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	1,0	6,0	5,0	1,0	0,0
Herrestad	Borrie	0,67	12,8	3,5	0,0	16,3	24,3	10,2	0,6	0,0	3,0	0,0	0,4	0,7	0,4	1,3	0,1	0,0	5,6	4,0	1,9	0,0
Herrestad	Bromma	0,67	14,9	9,5	0,0	24,5	36,5	8,8	0,3	0,0	3,6	0,2	0,4	1,3	1,1	2,0	0,6	0,6	5,6	4,3	3,2	0,0
Herrestad	Hedeskoga	0,67	11,5	4,7	0,0	16,2	24,2	11,3	0,3	0,8	2,8	0,0	0,8	2,0	0,8	1,5	0,5	0,5	6,8	6,5	3,3	0,0
Herrestad	Stora (V) Herrestad	0,67	9,6	3,6	0,0	13,2	19,7	8,6	0,3	0,0	3,2	0,0	0,5	1,6	0,3	1,6	0,3	0,2	4,1	3,1	0,8	0,0
Herrestad	Tranås	0,67	6,2	2,0	0,0	8,2	12,2	15,0	0,8	0,0	3,0	0,6	1,0	0,8	0,8	3,3	0,2	1,1	6,0	4,8	3,0	0,0
Herrestad	Öja	0,67	11,8	4,5	0,0	16,3	24,4	8,5	0,4	0,1	2,9	0,1	0,2	1,6	0,6	1,5	0,3	0,4	5,9	4,2	1,7	0,0
Herrestad/Färs	Östraby	0,67	21,8	8,2	0,0	30,0	44,8	12,0	2,0	0,0	4,0	1,0	2,0	4,0	2,0	3,0	2,0	2,0	10,0	8,0	5,0	0,0
Herrestad/Ingelstad	Stora Köpinge	0,67	10,6	3,9	0,0	14,4	21,5	9,4	0,7	0,0	4,1	0,2	0,7	2,3	0,9	2,0	0,7	0,4	7,5	6,8	2,8	0,0
Herrestad/Ingelstad	Tryde	0,67	8,2	2,7	0,0	10,9	16,2	23,2	0,7	0,0	4,9	0,3	0,6	2,1	2,0	4,0	0,9	1,4	8,9	6,3	3,3	0,3
Ingelstad	Benestad	0,67	9,8	2,3	0,0	12,1	18,0	17,0	1,5	0,2	3,2	0,5	0,8	1,0	1,4	1,9	0,3	0,3	5,6	4,2	2,4	0,0
Ingelstad	Borby	0,67	12,7	4,5	0,0	17,2	25,7	13,5	1,0	0,3	3,9	0,2	1,7	2,5	1,3	2,4	0,6	1,5	7,3	7,3	3,2	0,0
Ingelstad	Glemminge	0,67	13,1	5,5	0,0	18,6	27,8	7,7	1,0	0,1	4,0	0,1	0,8	2,2	0,7	2,5	1,0	0,4	6,1	5,5	2,3	0,0
Ingelstad	Hammenhög	0,67	9,3	4,9	0,0	14,2	21,3	7,3	0,6	0,1	3,1	0,4	0,3	1,6	0,4	2,4	0,3	1,2	6,1	4,0	3,1	0,0
Ingelstad	Hannas	0,67	10,2	4,2	0,0	14,4	21,4	14,9	0,3	0,0	4,8	0,0	0,5	2,0	0,2	3,1	0,2	0,4	6,4	4,9	3,6	0,0
Ingelstad	Hoby	0,67	20,9	8,8	0,0	29,7	44,3	21,6	1,6	0,0	5,2	0,2	1,2	3,9	1,2	3,4	0,7	0,8	9,0	7,4	3,0	0,3
Ingelstad	Hörup	0,67	22,6	7,2	0,0	29,8	44,5	9,6	1,4	0,3	5,6	0,5	1,6	4,1	2,1	4,0	0,9	1,9	11,3	10,5	4,8	0,5
Ingelstad	Ingelstorp	0,67	16,6	4,5	0,0	21,1	31,5	24,6	1,7	0,2	5,6	0,9	1,3	4,1	1,9	4,1	1,3	1,3	11,5	8,8	4,0	0,0
Ingelstad	Kverrestad	0,67	11,7	3,7	0,0	15,3	22,9	11,7	1,1	0,1	4,3	0,2	0,6	0,7	1,9	3,3	1,2	0,4	9,9	4,8	4,2	0,2
Ingelstad	Löderup	0,67	12,9	4,3	0,0	17,2	25,7	8,8	1,4	0,0	3,5	0,1	0,5	2,4	1,0	2,0	0,6	0,8	6,4	4,9	2,5	0,0

Resurser per mantal i Luggude härad enligt revningsprotokollen

Socken	Odlingssystem	Utsåde tunnland	Lass	Hoppor och hästar	Hästar	Hoppor	Oxar	Stutar	Kor och ungnöt	Kor	Ungnöt	Får	Svin	Getter
Allerum	1,00	15,6	33,4	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Bjuv	1,00	17,6	27,7	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Brunnby	1,00	11,5	15,4	0,2	0,0	3,0	0,0	0,0	0,0	3,3	4,0	4,0	∣	∣
Bårslöv	1,00	21,5	22,2	3,9	0,1	1,5	0,4	0,2	10,0	0,4	0,6	11,4	∣	∣
Ekeby	1,00	11,7	19,9	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Farhult	1,00	11,4	30,9	0,0	0,1	4,3	0,0	0,1	5,6	7,0	8,9	0,0	∣	∣
Fjärestad	1,00	19,7	20,5	1,0	0,4	3,1	0,9	0,1	9,1	0,1	0,0	9,4	∣	∣
Fleninge	1,00	13,4	26,1	1,3	0,1	3,4	0,0	1,2	0,0	5,6	6,6	9,4	∣	∣
Frillestad	1,00	13,1	22,2	1,3	0,8	1,7	0,3	0,9	7,2	0,0	0,0	7,5	∣	∣
Helsingborgs landsfsg	1,00	13,4	23,6	0,2	0,0	4,4	0,0	1,3	0,0	3,9	5,0	10,4	∣	∣
Hässlunda	1,00	22,4	40,8	6,2	0,6	3,7	0,0	2,5	4,9	3,4	2,8	14,5	∣	∣
Höganäs	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Jonstorp	1,00	12,0	24,7	1,1	0,1	4,2	0,0	0,6	0,0	6,3	9,1	7,6	∣	∣
Kattarp	1,00	18,9	42,3	0,7	0,0	6,7	0,0	1,1	0,0	7,6	8,4	9,3	∣	∣
Kropp	1,00	16,7	23,0	2,0	0,0	2,2	0,0	1,2	0,0	4,0	5,6	9,4	∣	∣
Kvistofta	1,00	23,0	22,0	6,7	0,0	0,0	0,0	0,0	12,2	0,0	0,0	10,7	∣	∣
Mörarp	1,00	15,1	27,7	0,4	0,5	3,8	0,0	1,0	0,0	3,3	3,6	8,5	∣	∣
Norra Vram	1,00	10,1	16,7	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Raus	1,00	17,3	14,5	4,6	0,0	0,0	0,0	0,0	7,4	0,0	0,0	7,2	∣	∣
Strövelstorp (halva)	1,00	14,5	35,5	0,0	0,0	5,9	0,0	0,9	0,0	6,0	6,9	8,7	∣	∣
Viken	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Välinge	1,00	11,0	25,5	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Välluv	1,00	18,4	41,9	6,1	0,0	0,0	0,0	0,0	14,7	0,0	0,0	13,3	∣	∣
Väsby	1,00	12,1	30,6	0,8	0,3	2,9	0,0	0,9	0,0	6,0	6,7	9,2	∣	∣
I medeltal	1,00	15,5	26,7	2,1	0,2	3,0	0,1	0,7	4,2	3,3	4,0	8,9		

Resurser per mantal i Norra och Södra Åsbo härad enligt revningsprotokollen

Härad	Socken	Odlingssystem	Utsäde råg eller korn, tunnor	Utsäde havre, tunnor	Total besädd areal tunnland	Lass hö	Hästar	Föl o. unghästar	Oxar	Stutar	Kor	Ungnöt	Kalvar	Får	Svin	Getter
Norra	Källna	1,00	15,0	5,3	20,3	61,8	8,7	0,9	4,6	0,5	10,8	14,3	3,0	26,9	18,5	0,0
Norra	Östra Ljungby	1,00	10,6	3,6	14,2	37,0	5,2	0,2	3,1	0,0	7,9	9,0	0,4	19,5	10,5	1,0
Norra	Gråmanstorp	1,00	7,0	2,3	9,3	33,3	4,9	0,3	2,3	0,0	9,0	9,3	0,0	21,4	11,2	0,0
Norra	Vedby	1,00	7,9	2,7	10,7	37,6	4,7	0,3	2,8	0,0	9,5	11,0	0,0	20,9	9,7	11,2
Norra	Riseberga	1,00	7,5	1,5	9,0	30,4	4,4	0,0	2,9	0,1	7,9	9,1	0,2	19,5	9,6	13,6
Norra	Röstånga	1,00	6,9	1,7	8,6	44,4	4,4	0,0	3,7	0,0	7,7	8,7	0,0	16,1	9,0	4,6
Norra	Konga	1,00	6,0	2,0	8,0	22,0	3,0	0,0	2,0	0,0	6,0	4,0	0,0	9,0	3,0	14,0
Norra	Färingtofta	1,00	7,0	0,8	7,8	30,3	3,7	0,0	2,8	0,0	7,4	6,8	0,0	14,9	7,7	16,5
Norra	Torup	1,00	10,0	0,0	10,0	60,0	7,0	0,0	4,0	0,0	5,0	12,0	0,0	23,0	21,0	30,0
Norra	Perstorp	1,00	6,9	1,8	8,7	37,5	4,7	0,0	3,3	0,0	11,5	10,3	0,0	19,2	10,7	11,6
Norra	Oderljunga	1,00	8,8	0,6	9,4	38,5	5,2	0,0	4,5	0,0	14,5	9,9	0,0	18,4	8,8	15,1
Norra	Fagerhult	1,00	7,2	0,9	8,1	27,5	3,4	0,0	3,4	0,0	10,0	7,9	0,0	18,7	6,5	18,2
Norra	Örkeljunga	1,00	9,0	0,7	9,7	33,0	4,9	0,0	2,1	0,0	13,1	8,2	0,0	22,2	6,4	13,7
Norra	Rya	1,00	10,5	2,0	12,5	48,3	6,4	0,0	2,4	0,0	16,4	12,3	0,0	25,3	11,9	24,4
Norra	Tåssjö	1,00	12,3	1,2	13,5	60,3	8,0	0,0	2,5	0,6	16,9	14,2	0,0	26,2	16,6	18,2
Norra	Össiö	1,00	11,0	2,7	13,7	42,6	5,4	0,0	2,5	0,0	8,4	8,2	0,3	18,4	10,5	9,1
Norra	Tostarp	1,00	8,9	0,5	9,4	26,7	3,6	0,0	1,3	0,0	4,7	5,2	0,0	8,9	6,3	0,0
Södra	Starby	1,00	8,1	4,8	12,9	45,1	4,9	0,0	1,9	0,1	7,6	7,4	0,0	11,6	10,3	0,0
Södra	Höja	1,00	9,9	5,2	15,1	41,6	5,5	0,0	2,6	0,0	6,5	8,7	0,0	15,3	11,6	0,0
Södra	Ausås	1,00	11,0	3,9	15,0	58,4	4,4	0,0	2,3	0,0	6,8	8,2	0,0	12,3	12,6	0,0
Södra	Strövelstorp	1,00	11,0	4,3	15,4	44,6	4,3	0,0	1,2	0,0	5,9	10,0	0,0	13,6	11,0	0,0
Södra	Västra Broby	1,00	12,9	0,8	13,8	39,6	4,9	0,0	0,4	0,0	6,2	9,4	0,0	11,3	11,2	0,0
Södra	Björnekulla	1,00	11,2	4,4	15,6	40,4	5,7	0,0	1,1	0,9	6,4	8,2	0,0	12,4	10,6	0,0

Resurser per mantal i Rönneberga, Onsjö och Harjagers häradar enligt revningsprotokollen

Härad	Socken	Odlingssystem	Råg, korn, havre sås <small>ödlad, havre</small>	Total åkerareal	Lass hö	Hästar	Oxar	Kor	Ungnöt	Får	Getter	Svin
Rönneberg+Onsjö	Anderslöv	0,67	20,5	30,6	18,4	5,8	2,0	3,0	3,3	7,0	∣	∣
Rönneberg	Asmundtorp	1,00	21,7	21,7	14,0	5,7	2,3	3,6	4,0	7,5	∣	∣
Rönneberg	Billeberga	0,75	22,5	30,0	12,5	4,9	1,4	2,9	3,3	6,5	∣	∣
Rönneberg	Felestad	0,50	14,2	28,4	10,3	5,0	0,9	3,0	2,0	4,8	∣	∣
Rönneberg	Glumslöv	1,00	15,2	15,2	12,2	4,6	0,8	2,7	3,3	6,6	∣	∣
Rönneberg	Halmstad	1,00	31,7	31,7	32,0	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Rönneberg	Härslöv	0,67	17,0	25,3	10,6	4,5	0,8	2,6	2,6	5,6	∣	∣
Rönneberg	Kvistofta	1,00	15,0	15,0	15,8	5,5	0,9	3,0	4,1	8,6	∣	∣
Rönneberg+Onsjö	Kågeröd	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Rönneberg	N. Svalöv	0,50	7,2	14,4	8,2	2,2	0,0	0,0	2,2	0,0	∣	∣
Rönneberg	Ottarp	1,00	15,6	15,6	17,6	7,2	4,8	6,0	9,6	12,0	∣	∣
Rönneberg	Sireköpinge	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Rönneberg	Säby	1,00	16,6	16,6	11,8	3,8	1,3	2,0	3,5	7,0	∣	∣
Rönneberg	Tirup	0,50	9,8	19,6	14,6	5,4	0,4	2,8	2,6	7,4	∣	∣
Rönneberg	Tofta	1,00	20,5	20,5	16,1	7,1	1,1	3,2	4,2	8,2	∣	∣
Rönneberg	Vadensjö	0,67	19,9	29,8	10,4	5,7	0,4	2,5	2,4	7,4	∣	∣
Rönneberg	Ven	1,00	13,7	13,7	3,0	4,6	0,0	2,6	0,9	7,7	∣	∣
Rönneberg	Örja	1,00	25,2	25,2	12,0	5,2	1,3	2,9	2,8	7,0	∣	∣
Onsjö	Ask	0,67	7,5	11,2	28,9	3,6	0,0	5,0	4,3	10,0	∣	∣
Onsjö	Billinge	0,67	6,8	10,2	21,2	3,6	1,7	4,3	3,8	7,6	∣	∣
Onsjö	Borlunda	0,67	9,3	13,9	24,0	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Onsjö	Bosarp	1,00	16,1	16,1	51,2	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Onsjö	Eslöv/V. Sallerup	0,67	20,7	30,9	22,2	5,6	2,1	3,1	2,3	7,3	∣	∣
Onsjö	Hallaröd	1,00	8,9	8,9	20,7	4,0	1,0	5,2	4,8	9,3	∣	∣
Onsjö	Hög	0,67	22,3	33,3	9,2	4,8	2,7	2,7	2,5	8,6	∣	∣
Onsjö	Konga	1,00	11,6	11,6	46,1	1,3	0,0	2,7	0,0	0,0	∣	∣
Onsjö	Källs Nöbbelöv	0,50	12,3	24,6	11,9	1,9	0,0	1,5	1,1	3,0	∣	∣
Onsjö	Kävlinge	0,67	23,7	35,4	11,3	7,2	4,5	4,0	3,1	10,7	∣	∣
Onsjö	Lille Harrie	0,67	20,2	30,1	17,0	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Onsjö	Munkarp	1,00	7,2	7,2	16,0	6,0	1,0	6,0	5,7	12,3	∣	∣
Onsjö	N. Skrävlinge	0,50	16,8	33,5	19,0	5,7	1,1	3,1	3,7	6,0	∣	∣
Onsjö	Norrvidinge	0,67	24,6	36,8	20,1	6,8	2,2	3,9	4,3	9,6	∣	∣
Onsjö	Remmeslöv	0,67	21,9	32,6	25,9	8,1	5,2	4,9	5,5	14,3	∣	∣

Härad	Socken	Odlingssystem	Råg, korn, havre sås <small>ödlor, borsare</small>	Total åkerareal	Lass hö	Hästar	Oxar	Kor	Ungnöt	Får	Getter	Svin
Onsjö	Reslöv	0,67	22,4	33,4	14,7	4,8	0,8	2,3	2,3	4,8	∣	∣
Onsjö	Röstånga	0,67	5,5	8,2	24,1	3,7	0,5	4,6	3,9	8,1	∣	∣
Onsjö	Saxtorp	0,59	19,7	33,2	29,9	5,1	2,5	2,5	2,9	6,4	∣	∣
Onsjö	Stehag	1,00	6,7	6,7	18,2	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Onsjö	Stora Harrie	0,67	22,5	33,6	15,3	4,9	1,6	2,6	1,3	7,9	∣	∣
Onsjö	Torrlösa	0,50	11,7	23,4	18,7	4,9	2,1	3,9	2,8	4,9	∣	∣
Onsjö	Trollenäs	0,50	16,2	32,4	19,6	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Onsjö	Västa Karleby	0,67	17,6	26,2	11,2	6,0	2,1	2,6	2,7	7,8	∣	∣
Onsjö	Västra Strö	0,67	11,7	17,4	24,0	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Onsjö	Virke	0,67	23,3	34,7	12,1	5,6	2,1	3,2	3,2	9,1	∣	∣
Onsjö	Örtofta	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Onsjö	Östra Karaby	0,50	12,0	24,0	9,9	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Harjager	Södervidinge	0,67	18,9	28,2	16,0	5,5	1,8	3,0	3,0	9,7	∣	∣
Harjager	Dagstorp	0,67	16,1	24,0	13,0	5,4	2,2	3,0	3,3	6,6	∣	∣
Harjager	Barsebäck	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Harjager	Hofterup	0,67	13,9	20,8	10,2	4,7	1,4	2,6	2,6	7,4	∣	∣
Harjager	Löddeköpinge	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
I medeltal		0,74	16,3	23,0	17,8	5,0	1,5	3,2	3,2	7,4	∣	∣

Anmärkning: Djuren anges i källan per bruk. Antalet djur per mantal har beräknats från genomsnittligt mantal per bruk och socken.

Resurser per mantal i Villands härad enligt revningsprotokollen

Socken	Odlingssystem	Utsäde i tunnland	Lass	Hästar	Ök	Hoppor, hors	Oxar	Stutar	Kor	Nöt stora och små	Ungnöt	Kalvar	Får	Svin
Fjälkestad	1,00	8,7	6,2	0,0	0,0	2,9	0,4	0,8	3,0	0,0	1,8	0,1	5,0	3,8
Fjälkinge	1,00	16,7	4,6	0,1	0,0	3,0	0,0	0,0	2,0	0,0	1,0	0,0	6,5	1,9
Gualöv	1,00	17,9	7,7	1,3	2,3	1,0	0,7	0,0	2,0	1,3	1,0	0,7	6,5	1,0
Hjärsås	1,00	11,0	13,2	0,7	0,0	3,3	0,7	0,7	6,0	0,0	5,7	2,3	12,0	10,3
Ivetofta	1,00	9,1	7,5	0,8	3,0	0,1	0,2	0,0	1,6	4,2	0,8	0,3	8,4	2,5
Ivö	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Kiaby	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Nosaby	1,00	10,7	5,2	0,2	0,0	3,0	0,0	0,0	1,6	0,0	0,9	0,0	4,8	3,8
Nymö	1,00	13,6	5,3	0,1	0,0	2,4	0,1	0,0	1,9	0,0	0,9	0,0	6,8	4,2
Näsum	1,00	10,9	15,0	2,4	1,3	0,0	1,5	0,0	3,3	3,4	2,3	0,0	12,6	0,3
Oppmanna	1,00	14,8	11,7	0,0	0,0	4,3	0,5	0,0	2,3	6,9	0,7	0,0	8,2	1,7
Rinkeby	1,00	9,9	8,3	0,8	0,0	1,8	0,8	0,0	2,2	0,0	1,5	0,2	6,1	4,6
Råbelöv	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣	∣
Sölvesborg	1,00	8,7	14,8	0,0	0,8	1,2	0,0	0,0	0,0	4,0	0,0	0,0	3,2	3,2
Trolle Ljungby	1,00	13,1	8,6	0,3	0,0	1,5	1,5	0,4	0,0	4,0	1,0	7,3	0,0	0,0
Viby	1,00	15,2	8,0	0,4	0,0	2,2	0,1	0,8	2,4	0,0	1,4	0,1	6,6	3,4
Vånga	1,00	13,2	11,0	0,0	0,0	5,6	0,5	0,2	7,2	5,2	2,3	0,0	13,6	0,5
Åhus	1,00	13,0	13,0	0,0	0,0	1,4	0,6	0,8	2,2	0,2	0,7	0,0	6,5	0,0
Österslöv	1,00	16,6	4,0	0,0	2,0	0,0	0,0	0,0	1,0	3,5	0,0	0,0	7,5	0,0
I medeltal	1,00	12,7	9,0	0,4	0,6	2,1	0,5	0,2	2,4	2,0	1,4	0,7	7,1	2,6

Resurser per mantal i Östra och Västra Göinge häraden enligt revningsprotokollen

Härad	Socken	Odlingssystem	Råg-, kornjord i tunmland	Havrejord *2 i tunmland	Total areal	Kärräng	Hårdvallsäng
Västra Göinge	Brönnestad	1,00	8,8	1,3	10,1	29,3	2,2
Västra Göinge	Farstorp	1,00	10,5	0,1	10,6	27,7	9,2
Västra Göinge	Finja	1,00	8,5	0,0	8,5	22,1	0,6
Västra Göinge	Gumlösa	1,00	8,8	0,6	9,4	24,5	8,1
Västra Göinge	Häglinge	1,00	11,0	0,3	11,3	31,1	0,0
Västra Göinge	Hörja	1,00	8,6	0,1	8,6	25,2	1,6
Västra Göinge	Ignaberga	1,00	15,0	1,0	16,1	40,0	2,1
Västra Göinge	Matteröd	1,00	9,7	0,0	9,7	35,5	4,3
Västra Göinge	Norra Mellby	1,00	10,3	0,6	10,9	22,8	2,5
Västra Göinge	Norra Sandby	1,00	8,4	0,0	8,4	14,1	0,0
Västra Göinge	Norra Åkarp	1,00	10,5	0,2	10,7	25,6	6,4
Västra Göinge	Nösslinge	1,00	7,1	0,2	7,3	17,1	3,9
Västra Göinge	Röke	1,00	11,5	0,1	11,6	35,2	2,7
Västra Göinge	Stoby	1,00	11,2	0,5	11,7	24,9	1,2
Västra Göinge	Sörby	1,00	8,3	0,8	9,0	22,8	0,6
Västra Göinge	Tjörnarp	1,00	8,2	0,2	8,4	27,6	2,5
Västra Göinge	Vankiva	1,00	9,8	0,0	9,8	23,6	0,0
Västra Göinge	Verum	1,00	13,4	1,3	14,6	21,3	11,0
Västra Göinge	Vinslöv	1,00	11,6	1,4	13,0	30,0	1,1
Västra Göinge	Visseltofta	1,00	9,4	0,0	9,4	21,6	3,0
Västra Göinge	Vittsjö	1,00	8,2	0,0	8,2	24,1	2,4
Västra Göinge	Önnestad	1,00	8,4	0,2	8,7	13,1	0,0
Västra Göinge/Norra Åsbo	Västra Torup	1,00	8,8	0,0	8,8	21,9	1,6
Östra Göinge	Emmitslöv	1,00	9,9	1,3	11,2	14,1	0,0
Östra Göinge	Färlöv	1,00	12,7	0,9	13,6	17,7	3,6
Östra Göinge	Glimåkra	1,00	9,8	0,2	10,1	0,0	23,5
Östra Göinge	Gryt	1,00	9,2	0,3	9,5	20,2	0,0
Östra Göinge	Hjärsås	1,00	7,7	0,9	8,6	8,2	5,4
Östra Göinge	Hästveda	1,00	8,2	0,0	8,2	4,3	9,4
Östra Göinge	Knislinge	1,00	12,1	1,9	14,0	16,7	1,5
Östra Göinge	Kviinge	1,00	10,7	1,3	12,0	23,7	0,0
Östra Göinge	Loshult	1,00	9,1	0,0	9,1	15,9	11,1

Härads	Socken	Odlingssystem	Råg-, kornjord i tunmland	Havrejord *2 i tunmland	Total areal	Kärräng	Hårdvallsäng
Östra Göinge	Norra Strö	1,00	11,8	2,0	13,7	9,9	9,6
Östra Göinge	Osby	1,00	9,9	0,0	9,9	6,4	14,7
Östra Göinge	Östra Broby	1,00	8,9	1,6	10,5	12,6	12,6
Östra Göinge	Örkened	1,00	8,2	0,0	8,2	13,1	18,3
I medeltal		1,00	9,8	0,5	10,4	20,7	4,9

Bilaga 8. De skånska jordrannsakingarnas djurslagsbenämningar

Tolkning av några boskapsbegrepp som förekommer i jordrevningsprotokollen:

Batting: SAOB: ung stut.

Gilling: Professor Staffan Fridell har uppmärksammat mig på att *Dansk Ordbog* från 1802 har *Gilding* med betydelsen 'Et gildet [d.v.s.. gällat, kastrerat] Handy'. *Ömålsordbogen* som tar upp de danska öarnas dialekter (utom Bornholm) har också *Gilding* med betydelsen 'gildet handy, spec gildet hingst' med belägg även från 1600-talet. Kamilla Persson på Länsstyrelsen i Skåne har gett följande uppgift: På skånska, i sydöstra Skåne, säger vi ibland "gilla grisar" och med det avser vi att "kastra grisar". Men gilla hänger naturligtvis inte enbart samman med grisar, det kan röra sig om vilket djurslag som helst, även häst. Jag har tolkat ordet som manligt hästdjur när det förekommer i revningsprotokollen.

Hoppa: *Ordbog over det danske sprog*: Hoppe, (voksant) hundyr af hestslægten; især om hestens hun, sto. , jf. Mær.

Hårs, hors: SAOB uppger: (numera bl. ngn gg starkt bygdemålsfärgat) häst; i sht om sto. Mwle som född är aff en åsna och itt hors. (1538), jfr horsa: (†) sto; ngn gg allmännare: häst. *Ordbog over det danske sprog*: 1) hest i al alm. (uden hensyn til kønnet), 2) spec. (især dial.) om hoppe. Jag har tolkat ordet i revningarna som synonymt med sto.

Horsök: se Ök nedan!

Kveg: *Ordbog over det danske sprog*: Kvæg: 1) (bog, fagl. ell. dial.; nu næsten kun i ent. m. koll. bet.) fællesbetegnelse for forsk. som husdyr anvendte (større) brugsdyr (m. undt. af heste; jf. Kvæg-avl, -høved 1), især (nu næsten kun) saadanne (drøvtyggende klovdyr), der holdes for mælkens og kødets skyld (okse, faar og ged; jf. Kødkvæg); tamkvæg; hornkvæg; kreatur(er) (4); i alm. (spec. i forb. stort kvæg) kun om oxen, sjældnere (spec. i forb. smaat kvæg) om (kalve,) geder og faar (lam).

Ök: har tolkats som häst (den enda betydelsen på danska) enligt *Ordbog over det danske sprog*: Øg (i rigsspr. kun nedsæt.) dels om hest i al alm. (uden hensyn til køn og alder; i nogle dial. især ved brugen af ordet i flt.), oftest om arbejds-, bondehest (jf. Arbejds-, Bondeøg 1) ell. (m. mer ell. mindre nedsæt. bet.) om ringe, gammel hest, krikke; dels om hoppe. också: trækdyr, dyr, der gaar i aag, ogs. koll.: forspand. För tolkningen av ök som häst talar att de ibland i revningsprotokollen räknas upp åtföljda av föl. *Öknöt*: uttas ofta vid sidan av oxar, aldrig vid sidan av hästdjur i Villand: alltså synonymt med ök = hästdjur. I sammansättningen skall alltså ök tolkas som häst, nöt som kreatur, alltså hästkreatur.

I Bara, Oxie och Skytt nämns ök flera gånger vid sidan av hästar. I Bjäre förekommer bestämningarna "hästar och ston" när det inte skrivs "ök". Färs och Frosta: några få gånger anges hästar, men aldrig samtidigt med ök. Luggude: ök förekommer ensamt, samt i kombinationerna "ök och hoppor" och "ök och hästar". I Villand nämns några gånger hästar samtidigt med ök, däremot aldrig hoppor samtidigt med ök. Detta talar för att ök här används för ston. För detta talar också att ök i detta härad ibland också kallas *horsök* och någon gång sammanförs i en grupp "hästar eller ök" (Villand).

Bilaga 9. Åkerproduktion m.m. 1630 per landskap

<i>Skördar och utsäde i tunnor. Normalkonsumenter beräknats som 0,8 * folkmängden</i>	Folkmängd	Skörd i ren säd	Veteskörd	Rågskörd	Kornskörd	Blandsskörd	Havreskörd	Utsäde (Besädd areal)	Kornal normalkonsumenten	Utsäde/ Konsumentens utry	Procent besädd
Blekinge	18 271	17 932	0	5 161	12 689	0	164	12 742	1,4	0,36	90
Bohuslän	29 265	25 417	0	18	23 733	0	3 332	24 559	1,0	0,04	90
Dalarna	41 472	76 449	2	13 762	61 028	2 082	566	16 356	4,7	1,81	65
Dalsland	14 525	6 723	0	682	708	2 155	7 823	6 785	1,0	-0,01	80
Gotland	12 641	22 390	0	13 093	9 297	0	0	13 274	1,7	0,90	55
Gästrikland	8 145	15 667	0	6 472	9 195	0	0	1 859	8,4	2,12	45
Halland	39 569	51 365	113	13 595	34 353	865	5 393	33 503	1,5	0,56	92
Härjedalen	1 786	1 598	0	0	1 598	0	0	436	3,7	0,81	46
Hälsingland	19 317	62 917	15	6 952	55 897	0	97	8 753	7,2	3,50	47
Jämtland	10 684	16 075	0	313	15 757	0	10	4 863	3,3	1,31	50
Lappland	2 669	0	0	0	0	0	0	0	∣	∣	∣
Medelpad	5 155	11 037	0	927	10 110	0	0	3 527	3,1	1,82	50
Närke	21 844	39 345	79	14 036	23 586	0	3 235	15 746	2,5	1,35	47
Skåne	127 657	366 319	210	124 120	215 790	2 072	49 525	169 057	2,2	1,93	69
Småland	135 619	154 943	167	64 282	86 723	361	6 956	114 904	1,3	0,37	82
Stockholms stad	11 389	799	20	662	92	0	37	260	3,1	0,06	45
Södermanland	49 383	192 900	3 625	93 700	92 500	17	3 736	37 533	5,1	3,93	45
Uppland	71 404	322 546	3 171	159 811	156 330	157	4 168	81 042	4,0	4,23	45
Västerbotten	13 149	24 302	0	163	24 139	0	0	7 945	3,1	1,55	99
Västergötland	130 216	80 935	358	28 395	43 257	1 132	16 120	83 065	1,0	0,00	78
Västmanland	43 175	98 437	421	48 942	46 952	0	3 964	24 201	4,1	2,15	42
Värmland	23 995	23 807	120	4 312	2 330	7 464	24 157	21 019	1,1	0,15	71
Ångermanland	11 986	27 468	0	1 281	26 187	0	0	7 924	3,5	2,04	67
Östergötland	57 185	90 688	4 270	34 542	49 538	156	1 651	49 521	1,8	0,90	46
Totalt	900 503	1 730 060	12 571	635 222	1 001 789	16 459	130 933	1 178 926	1,5	0,77	63

Bilaga 10. Boskapshåll m.m. 1630 per landskap

Antal nötkreatursenheter (Ne) och djur per landskap cirka 1630

	Ne
Blekinge	41 922
Bohuslän	55 299
Dalarna	72 531
Dalsland	32 719
Gotland	25 443
Gästrikland	15 021
Halland	89 417
Härjedalen	1 737
Hälsingland	34 320
Jämtland	13 357
Lappland	1 699
Medelpad	12 278
Närke	44 438
Skåne	252 619
Småland	349 339
Stockholms stad	1 654
Södermanland	117 052
Uppland	196 982
Västerbotten	27 205
Västergötland	254 338
Västmanland	78 164
Värmland	61 230
Ångermanland	20 794
Östergötland	137 060
Totalt	1 936 618

(forts.)

	Hästar	Ston	U. hästar	Oxar	Stutar	Kor	Kvigor	Kalvar	G. får	U. får	G. getter	U. getter	G. svin	U. svin
Blekinge	1 612	4 163	1 382	2 544	3 407	14 502	6 654	4 061	20 890	17 548	5 953	6 191	15 806	11 222
Bohuslän	707	1 992	284	1 920	6 435	31 332	12 267	11 045	30 200	20 427	1 941	1 448	2 112	6 799
Dalarna	7 868	50	387	3 949	2 547	39 123	12 084	10 875	11 457	10 024	26 279	27 379	2 919	11 921
Dalsland	504	2 393	969	1 581	7 176	14 907	5 707	5 138	11 622	6 144	9 274	9 507	1 497	3 230
Gotland	3 859	2 254	1 484	2 096	2 676	6 586	2 036	5 663	11 301	2 755	3 837	197	3 597	1 631
Gästrikland	1 516	414	189	212	688	7 316	3 473	3 126	3 224	2 794	4 552	4 854	1 105	2 112
Halland	1 630	4 432	1 456	10 479	14 393	37 672	16 111	13 963	31 671	28 379	22 510	26 216	10 276	17 043
Härjedalen	308	0	0	0	0	882	333	300	406	406	406	406	106	106
Hälsingland	3 316	20	18	677	478	20 973	4 894	4 405	7 501	9 668	8 748	17 380	1 795	5 613
Jämtland	1 849	14	5	15	4	7 731	2 815	2 533	1 711	1 820	1 711	1 770	773	751
Lappland	545	0	0	0	0	545	0	0	964	1 504	964	1 504	50	75
Medelpad	371	667	63	374	61	6 606	2 972	2 675	3 160	3 579	3 865	3 064	832	2 743
Närke	1 629	2 864	1 018	5 884	6 333	14 034	11 043	9 938	16 756	7 097	8 272	4 746	7 359	8 368
Skåne	15 462	43 863	6 925	20 109	27 428	60 018	22 089	15 970	119 938	97 233	16 681	17 348	90 035	62 173
Småland	9 545	20 509	5 132	41 991	59 740	135 673	60 323	54 291	156 808	121 089	78 368	77 837	37 759	63 014
Stockholm std.	339	0	1	27	5	788	21	25	118	5	7	10	346	1 620
Södermanland	6 774	10 461	4 974	9 177	12 541	37 911	25 956	23 407	53 964	42 137	15 796	16 950	14 425	16 529
Uppland	16 950	20 456	12 205	5 716	12 561	65 844	33 916	30 489	107 535	64 542	17 274	15 714	33 473	37 347
Västerbotten	1 021	1 778	604	577	212	16 065	4 337	3 903	10 924	10 746	4 607	6 936	414	1 973
Västergötland	7 180	18 035	5 230	28 376	50 097	93 343	47 853	43 058	100 821	61 903	45 871	44 773	28 307	39 941
Västmanland	6 430	3 478	962	9 856	5 255	34 250	10 476	9 423	22 080	15 376	10 725	6 675	11 018	10 380
Värmland	2 684	2 726	813	2 987	15 439	26 860	12 876	11 589	14 548	12 043	13 911	14 400	3 671	6 694
Ångermanland	868	854	612	125	173	13 002	3 296	2 967	7 823	9 979	2 241	5 057	435	2 779
Östergötland	8 988	14 700	3 838	11 446	13 630	46 088	17 753	15 993	69 035	54 108	17 871	17 440	23 381	28 896
Totalt	101 956	156 123	48 550	160 118	241 277	732 051	319 287	284 835	814 455	601 303	321 664	327 800	291 491	342 961

Bilaga 11. Animalieavkastning

Kött

Två intressanta beräkningar av animalieproduktionen som uttryckligen avser bondebruk föreligger från vår undersökningsperiod.

Karl Karlsson Gyllenhielm gjorde 1623 en ”undervisning” för ett koloniseringsprojekt i Ingermanland i utkanten av dagens Sankt Petersburg. Gyllenhielm ville där anlägga ett antal jordbruk drivna av arrendatorer och troligen bygger han sina kalkyler på erfarenheter av bondebruken på sina svenska gods. Så här ser hans kalkyl ut (med produktivitet avses här antal födda kalvar o.s.v. per år):

Besättning per bruk	Produktivitet
2 oxar	-
6 kor	2-3 kalvar
1 häst	-
1 sto	-
4 får	3-4 lamm
4 getter	3-4 killingar
2 svin	4 grisar

Anmärkning: I den tryckta texten anges 1 ko, men utifrån antalet kalvar och smöravkastningsuppgifterna, 1 lispund per ko, framgår att källan avser 6 kor.

Källa: Janzon 1992.

Gyllenhielms produktionsskattningar hamnar nära de som David Hannerberg kalkylerade utifrån sporadiska åldersuppgifter i boskapslängder från tiden runt 1630. Med hjälp av slaktvikter, hämtade från 1500-talsuppgifter hos Hans Forssell kunde han vidare beräkna bl.a. slaktuttagets kaloriinnehåll.

Slaktmöjlighet per år och djurslag enligt Hannerberg

Djur	Slaktmöjlighet per djur	Slaktvikt per helt slaktdjur	Slaktat kött per djur i första kolumnen (kg.)
1 vuxet nöt	0,06 vuxet nöt	70 kg/nöt	4,2
1 ko	0,44 kalv	20 kg/kalv	8,8
1 vuxet svin	0,5 ”svin”	30 kg/svin	15
1 vuxet får	0,3 vuxna får	15 kg/får	4,5
1 vuxet får	0,7 lamm	3,3 kg/lamm	2,3

Källa: Hannerberg 1971, s. 107.

Anmärkning: Lammens antal har interpolerats från Hannerbergs totalsumma slaktkött från en medelbesättning på 195 kg. och ett fött lamm per tacka och år.

Hannerberg fann att ett årligt köttuttag på 17,43 kg. kunde göras per Ne för konsumtion eller försäljning vid enkel reproduktion av boskapsstocken. Näringsmässigt har ett kg. antagits innehålla 2 400 kcal.⁶⁸²

Mjolk

I annat sammanhang har jag visat att kor med kalvar vid denna tid i snitt producerat cirka 600 liter mjölk per år. Detta är en produktion som ligger 20-100 % över vad som ibland antagits bland agrarhistoriker. Avvikelsen beror på att man ofta beräknat mjölkproduktionen från uppgifter om smöravkastningen mätt i lispund och att det senares regionalt varierande storlek, liksom kalvarnas konsumtion, inte beaktats tillräckligt. Hur mycket av mjölken gavs till kalvarna? Ett antal exempel antyder att kalvmjölksuttaget varierat mellan kanske 7 och 33 % av kons mjölk, eller 40 till 200 liter.⁶⁸³ För 1600-talets hårda ekonomiska förhållanden har jag valt att räkna med 50 liter per ko till kalven. Återstod alltså 550 liter för mänsklig konsumtion. 1 liter mjölk kan beräknas ha ett näringsvärde runt 500 kcal.⁶⁸⁴

Även får och getter mjölkades. Jan Lindegren uppskattar att dessa avkastade en tiondel så mycket mjölk som korna.⁶⁸⁵ Det innebär 55 kg. per sådant mjölkdjur och år.

*

Sammanfattningsvis kan varje gammalt får eller get beräknas i genomsnitt ha gett 27 500 (erhållet som 55*500) och en ko 275 000 (550*500) kcal. per år. Per Ne har också ett slaktuttag av kött kunnat göras som gett 41 832 kcal. per år. Dessa beräkningar har accepterats i en del kalkyler i föreliggande rapport.

⁶⁸² Lindegren har gjort liknande beräkningar och i det stora hela konfirmerat Hannerbergs bedömningar. Lindegren 1980, avsnitt 6.2.

⁶⁸³ Palm 2004, s. 271 f.

⁶⁸⁴ Lindegren 1980, s. 227. En liter mjölk väger mycket nära ett kilo. Vikten varierar något med fetthalten. En liter komjölk med 3 % fetthalt väger 1,030 kilo enligt meddelande från Arla Färskvaror, Stockholm och ARLA FORUM. Skillnaden mellan de olika djurslagens mjölk är liten, 1 liter getmjölk väger t.ex. 1,068 kilo (uppgift från Carina Johansson, DalsSpira Mejeri AB).

⁶⁸⁵ Lindegren 1980, s. 227.

Otryckt källmaterial

Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund

Danska länsräkenskaper över de skånska länen 1630 (mikrofilm)

Riksarkivet, Stockholm (RA)

Adeln och dess gods, Carl Carlsson Gyllenhielm, Godshandlingar 2

Boskaps- och utsädeslängder (BoU)

Brev till Kungl. Majt, volym 39

Börstorpssamlingen, Tillståndet i rikets städer 1747

Från norska riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar,

Mantalsregister på garnisonsskatten i Härjedalen 1629

Sölvskatteregister och mantal över Jämtland 1620

Tiondelängder för Jämtland och Härjedalen

Geometriska jordeböcker(GJb) (skannade, via Internet)

Jordeböcker

Kammarkollegiet,

Grev- och friherrskap, Läckö, volym 20

Grev- och friherrskap, Visingsborg, volym 57

Kammarkollegiet, Andra provinskontoret, olika volymer beträffande Skåne
och Blekinges jordrevningar i serierna FI

1691 års tiondesättning för Skåne, volym 367

Indelningsskattläggning för Skånska kavalleriet 1687-1689, volym 392

Landskapshandlingar (referensformat [respektive Landskaps] Handlingar)

Landskapshandlingar, Register, version 1.0 (CD)

Länsräkenskaper

Nationalutgåvan av de äldre geometriska kartorna (på Internet www.ra.se)

P.M. angående räkenskaperna för boskapspenningar, kvarntull och

mantalspenningar samt markjälper jämte tillhörande längder (av Bertil Boëthius
1930)

Sandbergiska samlingen, P313, 376, 402

Lunds universitetsbiblioteks handskriftsavdelning

Delagardieska släktarkivet, Tionderäkenskaper 1629-1631 för Läckö grevskap

Delagardieska samlingen, Topographica Västergötland

Riksarkivet i Oslo

Fortegnelse paa Kierckernnis wdj Jemteland och Herdallen, dieris aarlig

Indkombst etc..., 1625, Stattholderarkivet, D IX, pk.16. Rentekammeret,

Lensregnskaper 1628-1631, Trondhjems len, Mikrofilm nr

465 (lånad från Sör-Trøndelags fylkesbibliotek)

Presternis indkomst vdi Trundhiembs stigt..., Stattholderarkivet, DIX, pk.16,

Rentekammeret, Lensregnskaper 1628-1629, Trondhjems len, Norska

riksarkivet, mikrofilm nr 464 (lånad från Sör-Trøndelags fylkesbibliotek)

Rigsarkivet, Köpenhamn (DRA)

Danske Kancelli, Seks års kirkeregnskaber, vol. B184 a, DRA
Danske kancelli, B 164 XV, ad. XV B, 1 b,
Sognepræsterne's Designationer paa Gaarde 1657-1658 (mikrofilm DRA 45275)

Krigsarkivet

F. Getkant, *Topographia Practica*, 1638, Handritade kartverk 28

Landsarkivet i Göteborg (GLA)

Göteborgs domkapitels arkiv, volym FXI b:1
Film D/159 från danska riksarkivet (Reg 108 b, nr 172a)
Häradsskrivarens i Dalslands fögderi, räkenskaper
Lensregnskaber Baahus len og Viglen, Längd över kvegskatten 1657, mikrofilm
Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län, landskontoret, volym GIX ab:1
Länsstyrelsen i Skaraborgs län, landskontoret, volym GVA:1
Länsstyrelsen i Älvsborgs län, landskontoret, volym 1205

Landsarkivet i Lund (LLA)

Biskopens i Lund arkiv,
Berättelser om prästkallens inkomster 1630, volym EII:4,
Bouppteckningar (skannade kopior via SVAR)
Hallands landskontors arkiv,
Länsstyrelsen i Hallands län, landskontoret,
Handlingar rörande tionde vol. GIIIe:1, GIIIe:3
Skånska generalguvernementskontorets och landsbokhålleriets arkiv,
volym GIIIa:39 samt volymer i serie GIIIc
Handlingar rörande tiondet 1673-1694
Tiondekommissionens protokoll 1682-1683, volym GIIIE:1
Skånska kommissionens ang. akademiens m.m. förvaltning arvid, volym HIII:4

Landsarkivet i Visby

Bouppteckningar (skannade kopior via SVAR)
"Jord Book öfwer Wijsby Stadz Samptlige Jorder", avskriftssamlingen vol. 137: 4-5.

Landsarkivet i Östersund

Kyrkoräkenskaper för Jämtland och Härjedalen 1628-05-01--1631-05-01,
Jämtlands biblioteks deposition, Landsarkivet i Östersund
(skannad kopia via SVAR).

Lantmäteriet

Historiska kartor (via Internet www.historiskakartor.lantmateriet.se)

SVAR, Svensk Arkivinformation, Ramsele

Skannade kopior av bouppteckningar från olika stadsarkiv
Skannade kopior av mantalslängder
Skannade kopior av landskapshandlingar
Skannade kopior av kyrkoräkenskaper för Jämtland

Örebro stadsarkiv

Karlslundiska gårdsarkivet, arkivförteckning (på Internet www.orebro.se)

Tryckta källor och litteratur

- Almquist, Helge, 1929, *Göteborgs historia. Grundläggningen och de första hundra åren*. I. Göteborg.
- Almquist, Helge, 1935, *Göteborgs historia. Grundläggningen och de första hundra åren*. II. Göteborg.
- Almquist, Jan Eric, 1960, *Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (1523-1611)*. 1-2. Stockholm.
- Almquist, Jan Eric, 1961, ”Västergötlands säterier år 1622 jämte deras innehavare”, *Släkt och Hävd* 1/1961.
- Almquist, Johan Axel, 1931, *Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden : med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning*. D. 1, Stockholms och Uppsala län, Bd 2, Säterier
- Almquist, Johan Axel, 1934, *Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden : med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning*. D. 2.; Nyköpings län och livgedingets Södermanlandsdel, Bd 1-2.
- Almquist, Johan Axel , 1946, *Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden : med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning*. D. 3, Östergötland, Bd 1-2.
- Almquist, Johan Axel , 1976, *Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden : med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning*. D. 4, Småland, Bd 1-3.
- Antonsson, Hans, 1993, *Jämtlands äldre agrarlandskap. Försök till en regional indelning baserad på lantmäteriakter för tiden 1650-1899*. Länsstyrelsens kulturmiljöenhet i Jämtlands län.
- Axel Oxenstiernas brev* = Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Afd. 1. Bd 3, Bref 1625-1627 / [red. af ... Sam. Clason]. 1900 ; Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Afd. 1. Bd 4, Bref 1628-1629 / [red. af ... Herman Brulin]. 1909; Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevexling. Afd. 1. Bd 5, Bref 1630 / [red. af ... Herman Brulin]. 1915.
- Bennike Madsen, Haakon, 1978, *Det danske skattevæsen. Kategorier og klasser. Skatter på landbefolkningen 1530-1660*. Odense.
- Bergman, Carl Fridrik 1759, *Oeconomisk beskrifning öfver Wadsbo härad uti Westergöthland och Skaraborgs höfdingedöme, med den vidtber. juridiska facultetens samtycke, under [...] Anders Berchs [...] inseende, den 28 maji 1759. Uti den större gustavianska lärosalen vid kongl. academien i Upsala, til allmänt ompröfvande framställd af Carl Fridrik Bergman westgöthe*. Uppsala.
- Berntsen, Arent, 1650-1656, *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed ...*, Bd .I-IV. Köpenhamn.
- Bergsten, Karl Erik, 1946, *Östergötlands bergslag : en geografisk studie*. Lund.
- Bjurling, Oscar, 1956, ”1658-1792” i Salomon Kraft & Oscar Bjurling, *Ystads historia. D. 1, Från äldsta tid till 1792*. Ystad .
- Bjurling, Oscar, 1959, ”Industri, handel och sjöfart 1645-1800” i *Hallands historia, II, Från frden i Brömsebro till våra dagar*. Halmstad.
- Björck, Theodor, 1851 (utgivare), *Samling af alla gällande K:gl. Förordningar, instruktioner, för- fattningar och reskripter m.m. . . rörande Landtmäteriet ...* Stockholm 1851.
- Björklund, Annika, 2010, *Historical urban agriculture: food production and access to land in Swedish towns before 1900*, Stockholm Studies in human geography 20, Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm.
- Björnsson, Sven, 1946, *Blekinge : en studie av det blekingska kulturlandskapet*.Lund.

- Bladh, Gabriel, 1995, *Finnskogens landskap och människor under fyra sekler – en studie av natur och samhälle i förändring*. Göteborg.
- Bodvall, Gunnar, 1959, *Bodland i norra Hälsingland : studier i utmarksodlingars roll för den permanenta bosättningens expansion fram till 1850*. Uppsala.
- Boëthius, Bertil, 1957, *Dalarnas bränsleskatter och Stora Kopparbergs bergsfrälse under äldre Vasatid*. Stockholm .
- Bromé, Janrik, 1945, *Jämtlands och Härjedalens historia. D. 2, 1537-1645*. Stockholm.
- Broocman, C F, 1760, *Beskrifning Öfwer the i Öster-Götland Befintelige Städer, Slott, Sokne-Kyrkor, Soknar, Säterier, Öfwer-Officers-Boställen, Jernbruk och Prestegårdar, med mera: Utgifwen och till Trycket befordrad af Carl Fredric Broocman. Tryckt i Norrköping hos Johan Edman år 1760 / Faksimile: Linköping 1993*.
- Brunius, Jan, 1980, *Bondebygd i förändring : bebyggelse och befolkning i västra Närke ca 1300-1600*. Lund.
- Campbell, Åke, 1928, *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet : etnografisk studie över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader*. Uppsala.
- Christiansen, Hans Chr., 2002, *Danish population history : 1600-1939*. Odense.
- Christie, Wilhelm Frimann Koren, 1937, *Norsk Dialect-Lexicon og nokre folkeminne og brev*. Bergen.
- Claussøn, Peder Friis, *1632 Norriges oc omliggende Øers sandfærdige Bescriffuelse : indholdendis huis vært er at vide, baade om Landsens oc Indbyggernis Leilighed oc Vilkor, saa vel i fordum Tid, som nu i vore Dage / korteligen tilsammen fattit aff Peder Claussøn. Kiøbenhaffn*.
- Cronholm, Abraham Peter, *Skånes politiska historia efter tryckta och otryckta källor. I-II*, Lund 1847-51
- Dahl, Sven, 1942, *Torna och Bara : studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860*. Lund.
- Dahlström, Anna, 2006, *Betesmarker, djurantal och betestryck 1620-1850 : naturvårdsaspekter på historisk beteshävd i Syd- och Mellansverige*. Uppsala.
- Dansk Ordbog: F - H*. Kiøbenhavn 1802.
- Decimantboken = Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm*, utgiven av Sten Skansjö och Birgitta Tuvestrand. Lund 2007
- Det medeltida Sverige*, utgivna av Riksarkivet (se Internet www.ra.se)
- Dovring, Folke, 1946, ”Boskaps- och utsädeslängdernas uppgifter rörande utsäde. Ett bidrag till en kritisk värdesättning”, i *Svensk geografisk årsbok 1946*.
- Dovring, Folke, 1947, *Attungen och marklandet : studier över agrara förhållanden i medeltidens Sverige*. Lund.
- Dovring, Folke, 1951, *De stående skatterna på jord 1400-1600* . Lund.
- Edvinsson, Rodney, 2008, “Harvests, prices and population in early modern Sweden” , I *Stockholm Papers in Economic History*, No. 1.
- Ekman, Emanuel, 1783, *Undersökning om årsväxtens förhållande, och i synerhet missväxt-åren i Sverige, från år 1523 til år 1781*. Stockholm].
- Enequist, Gerd, 1937, *Nedre Luledalens byar : en kulturgeografisk studie*. Uppsala.
- Eriksson, Claes, 2004, *Värmländska säterier*. Arvika.

- Falkman, L B, 1884-1885, *Om mått och vikt i Sverige. Historisk framställning*. I-II.
- Fauerholdt Jensen, L. E, 1964, ”Penningkæpperne”, i *Fortid og Nutid*, XXII, 1964. Köpenhamn.
- Fauerholdt Jensen, L. E, 1986, *Danske kornmål i 1600-tallet : kornskæpper og korntønder før 1683 med tilbageblik til middelalderen*. Odense.
- Forordning af 1651, på Internet <http://www.moelle-forum.dk/index.php?id=99> (2011-07-15).
- af Forsell, Carl, *Statistik öfver Sverige, grundad på offentliga handlingar : jemte en karta öfver den nordiska halfön , 2. uppl., tillökt och förbättrad*, Stockholm 1833 (faksimil Stockholm 1978 använts).
- Forsell, Einar, 1938, ”Kulturlandskapets utveckling i Sollentuna från 1500-talet till början av 1900-talet”, *Ymer* 1938.
- Forsell, Hans 1872 A, *Anteckningar om mynt, vikt, mått och varupris i Sverige under de första femtio åren af Vasahusets regering. I*. Stockholm.
- Forsell, Hans, 1872 B, ”Norrländ 1571-1870, ett försök till statistisk historia” i *Svensk tidskrift*, H.2, 1872.
- Forsell, Hans, 1872-1883, *Sverige 1571*. Stockholm.
- Forsell, Hans , 1884, *Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet* . Stockholm.
- Framme, Gösta, 1999, *Jordrannsaking och skattläggning i Bohuslän 1662-1666*. Göteborg.
- Friberg 1956, ”Grangärdes boskaps- och utsädeslängder från åren 1620-1641”, i *Svensk geografisk årsbok* 1956.
- Fridén, Bertil, 1991, *På tröskeln till marknaden : makt, institutionell kontext och ekonomisk effektivitet i Västsverige 1630-1800*. Göteborg.
- Fridericia, J.A., 1889-1890, ”Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17de Aarhundrede”, *DHT* VI:2, (1889-1890), 25/10 2009 på Internet <http://www.tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=80166> (2011-08-01).
- Gadd, Carl-Johan, 1983, *Järn och potatis : jordbruk, teknik och social omvandling i Skaraborgs län 1750-1860*. Göteborg.
- Gatehus och gatehusfolk i skånska godsmiljöer*, (red. Christer Lundh & Kerstin Sundberg). Lund 2002.
- Gissel, Svend, 1968, *Landgilde og udsæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder. Retrospektive studier i landbo- og bebyggelseshistorie*. Köpenhamn.
- Glamann, Kristof, 1953-1956, ”Om kapitelstakst og kornmål”, *Historisk Tidsskrift*, Bind 11. række, 4 (1953 - 1956). Köpenhamn.
- Grill, Erik, 1954, ”Hallands städer”, i *Hallands historia*, I, Halmstad.
- Göransson, Sölve, 1961, ”Regular Open-Field Pattern in England and Scandinavian solskifte”, I *Geografiska annaler* 1961:1-2
- Göransson, Sölve, 1959, *Field and village on the Island of Öland : a study of the genetic compound of an east Swedish rural landscape*. Uppsala.
- Göransson, Sölve, 1971, *Tomt och teg på Öland : om byamål, laga läge och territoriell indelning*. Uppsala.
- Hallberg m.fl. 2016 = Erik Hallberg, Lotta Leijonhufvud, Martin Linde, Lennart Andersson Palm, *Skördar i Sverige före agrarrevolutionen. Statistisk undersökning av det rörliga tiondet fr.o.m. 1665. Introduktion till databaser*. Göteborg. På Internet: <http://hdl.handle.net/2077/42266> (2016-12-30).

- Hallenberg, Mats, 2008, *Statsmakt till salu ; Arrendesystemet och privatiseringen av skatteuppbörden i det svenska riket 1618-1635*. Lund.
- Handlingar rörande Skandinaviens historia*. Sjunde delen. Stockholm, 1819.
- Hannerberg, David, 1941, *Närkes landsbygd 1600-1820 : folkmängd och befolkningsrörelse, åkerbruk och spannmålsproduktion*. Göteborg.
- Hannerberg, David, 1946, *Tunnland, öresland, utsäde och tegskifte*. Göteborg.
- Hannerberg, David, 1948, "Närkes boskapsbestånd på 1620- och 1630-talen med en undersökning av källvärdet hos landskapets boskapslängder", *Göteborgs högskolas årsskrift LIV*. Göteborg 1948.
- Hannerberg, David, 1949, "Kan åkerarealen beräknas med ledning av det tidigare 1600-talets utsädeslängder", i *YMER* 1949, h.2.
- Hannerberg, David, 1959, "Ett agrarhistoriskt dilemma", i *Ekonomisk-geografiska studier tillägnade Olof Jonasson*. Göteborg.
- Hannerberg, David, 1971, *Svenskt agrarsamhälle under 1200 år : gård och åker, skörd och boskap*. Stockholm.
- Hanssen, Börje, 1977, *Österlen : allmoge, köpstafolk & kultursammanhang vid slutet av 1700-talet i sydöstra Skåne..* [Ny utg.] Stockholm.
- Hansson, Göran, *Spannmålsmått i Östergötland under 1600-talet*, opublicerat manus.
- Heckscher, Eli F., 1950, *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*, II:1, Stockholm.
- Hedar, Samuel, 1941, *Kammarkollegiets protokoll med bilagor*. 3, 1642. Stockholm.
- Hedenstierna, Bertil, 1941, "Studier i Solna sockens äldre historia", i *Solna hembygdsförenings årsskrift* ; 10, 1941.
- Hedenstierna, Bertil, 1949, "Stockholms skärgård : kulturgeografiska undersökningar i Värmdö gamla skeppslag", i *Meddelande från Geografiska institutet vid Stockholms högskola* 1949, *Geografiska Annaler* 1948.
- Hedenstierna, Dagny, 1943, "Utö: Bebyggelse och näringsliv förr och nu", i *Ymer* 4/1943.
- Hedenstierna, Dagny, 1950, "Näringslivet i Sotholms härad under 1600-talet", i *Meddelande från Geografiska institutet vid Stockholms högskola* 1950.
- Hegardt, Astrid, 1975, *Akademiens spannmål : uppbörd, handel och priser vid Uppsala universitet 1635-1719*. Uppsala.
- Hellstenius, Johan, 1871, "Skördarna i Sverige och deras verkningar", i *Statistisk Tidskrift* 1871.
- Helmfrid, Björn, 1949, *Tiondelängderna som källa till ett byalags ekonomiska historia 1555-1753*. Stockholm.
- Helmfrid, Staffan, 1962, *Östergötland "Västanstång": Studien über die ältere Agrarlandschaft und ihre Genese*. Stockholm 1962.
- Holmberg, Axel Emanuel, †1867, *Bohusläns historia och beskrifning. D. 1, Historia och allmän beskrifning*. Örebro.
- Holmberg, Åke, 1963, "Perioden 1550-1880" i *Bohusläns historia / utarbetad på uppdrag av Göteborgs och Bohus läns landsting under redaktion av Erik Lönnroth*. Stockholm.
- Huss, Erik Gunnar , 1902, *Undersökning öfver folkmängd, åkerbruk och boskapskötsel i landskapet Västerbotten : åren 1540-1571*. Upsala.

- Hülphers, Abraham Abrahamsson, 1762, *Dagbok öfwer en resa igenom de, under Stora Kopparbergs höfdingedöme lydande lähn och Dalarne år 1757. Af Abr. Abrah:son Hülphers. Västerås, tryckt hos Joh: Laur: Horrn på desz förlag. 1762. Västerås.*
- Isacson, Maths, 1979, *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680-1860 : bondeklassen i By socken, Kopparbergs län.* Uppsala.
- Jansson & Söderberg = Arne Jansson & Johan Söderberg, 1991, ”Priser och löner i Stockholm 1600-1719”, i Jansson, Arne, Lennart Andersson Palm & Johan Söderberg, *Dagligt bröd i onda tider: priser och löner i Stockholm och Västsverige 1500-1700.* Göteborg.
- Jansson, Sam Owen, 1950, *Måttordbok : Svenska måttstermer före metersystemet.* Stockholm.
- Jansson, Sam Owen, 1981, *KLNM*, 7 (2. Upplagan).
- Jansson, Ulf, 1998, *Odlingssystem i Vänerområdet. En studie av tidigmodernt jordbruk i Västverige.* Meddelanden från kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet 103. Stockholm.
- Janzon, Kaj, 1992, ”Aristokraten och hans bönder. Karl Karlsson Gyllenhielms kolonisationsprojekt i 1620-talets Ingermanland”, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 23/1992.
- Jeppsson, Gert, 1967, *Veckodagsfriheten i Skåne under 1500- och 1600-talen.* Stencil.
- Johansen, Hans Chr., 2002, *Danish Population History, 1600-1939.* Odense.
- Johansson, 1-2, 2011 = Anders R., Johansson, artiklar i *Haimdagar* nr 1-2/ 011.
- Johansson, 3-4, 2011 = Anders R. Johansson, ”Visbybornas antal kor då 1600-talet var ungt – samt frågan om hur mycket mjölk och smör man fick”, *Haimdagar*, nr 3-4, 2011.
- Jirlow, Ragnar, 1955, *Östgötskt jordbruk genom seklerna : redskap och metoder.* Linköping.
- Johnsen, Oscar Albert, 1905 A, red. *Norske regnskaber og jordebøger fra det 16de aarhundrede.* Bd. 3. Oslo.
- Johnsen, Oscar Albert, 1905 B, *Bohuslens eiendomsforhold indtil omkring freden i Roskilde : en historisk-topografisk-statistisk studie.* Kristiania
- Johnsson, Bruno, 1965, *Das Ackerareal in der Provinz Västmanland um das Jahr 1650.* Stockholm.
- Jonsson, Ingvar, 1971, *Jordskatt och kameral organisation i Norrland under äldre tid.* Umeå.
- Jämtländska räkenskaper 1564-1571. 1, Räkenskaper 1564-1567.* Skrifter utgivna av Jämtlands läns fornskriftsällskap. Östersund 1944.
- Jönköpings stads historia. D. 2, Från stadens brand 1612 till kommunalreformen 1862 / Göran Rystad, Birger Sallnäs, Lars Wessman, Jönköping 1965.*
- Jörberg, Lennart, 1972, *A history of prices in Sweden 1732-1914 . 2 volymer.* Lund.
- Kancelliets brevbøger = Kancelliets Brevbøger, i Uddrag, vedrørende Danmarks indre Forhold, udg. ... af Rigsarkivet (1627-1629 tryckt 1929, 1630-1632 tryckt 1932), Köpenhamn.*
- Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold. I uddrag, 1630-1632, utg. E. Marquard. Köpenhamn 1932.*
- Kardell, Sven Johan, 1889-95, ”Om Jämtlands och Härjedalens kyrkors räkenskaper 1628-1631”, i *J.L.F.T.*, I. Östersund.
- Kjellberg, Sven T., 1943, *Ull och ylle : bidrag till den svenska yllemanufakturens historia.* Lund.
- Kjällman, Bengt, *Östra Göinge härad – En agrarhistorisk kartläggning av häradet vid tiden för 1671 års jordrevning.* C-uppsats, Historiska institutionen, Göteborgs universitet, vårterminen 1999.

- Kongl. M.t.s til Sverige ORDNING och Stadga om Kyrkiotijenderne i Rijkedh/ giord på Rijkzdaghen vthi Stockholm Åhr M.D.C. XXXVIII.*
- Kraft, Salomon, 1956, "Den danska tiden", i Salomon Kraft & Oscar Bjurling, *Ystads historia. D. 1, Från äldsta tid till 1792*. Ystad.
- Kristiansson, Anna Lisa, 1947, "Kulturgeografiska studier i Stockholms norra skärgård", i *Geografiska annaler* 1947.
- Lagerstedt, Torsten, (†) 1973, *Den civila lokalförvaltningen gränser 1630-1952; Kameral redovisning, areell beteckning och gränsförändring*. Uppsala.
- Lagerstedt, Torsten, 1942, "Näringsliv och bygd i Seminghundra härad vid 1630-talets slut", *Geographica Nr 14*, Uppsala.
- Lagerstedt, Torsten, 1946, "Livsmedel och livsmedelsproduktion under stormaktstiden", *Ymer*. 1946.
- Lagerstedt, Torsten, 1955, (red) "Östgötskt jordbruk i gamla tider", i T. Lagerstedt red.: Östergötland. Stockholm.
- Larsson, Lars-Olof, 1972, *Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500-1640*. Lund.
- Lars-Olof Larsson, 1974, *Utsikt mot ett gods : Bergkvara under sju sekler*. Växjö.
- Larsson, Lars-Olof, 1983, *Bönder och gårdar i stormaktspolitikens skugga : studier kring hemmansklyvning, godsbildning och mantalssättning i Sverige 1625-1750*. Växjö.
- Leijonhufvud, Lotta, 1998, *Grainproduction during early modern time*. Uppsala.
- Lilja, Sven, 1996, *Städernas folkmängd och tillväxt : Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal*. Stockholm.
- Linde, Lars Gustaf, 1887, *Sveriges finansrätt*. Stockholm.
- Linde, Martin, 2011, *Sverige 1750 : Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning*. Projekt rapport Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet.
- Linde & Palm 2014 = Martin Linde & Lennart Andersson Palm, 2014, *Sverige 1810: Befolkning, jordbruk, skog, jordägande*, på internet <http://hdl.handle.net/2077/36641> (2016-12-30).
- Lindgren, Jan, 1980, *Utskrivning och utsugning : produktion och reproduktion i Bygdeå 1620-1640*. Uppsala.
- Lindgren, Gunnar, 1939, *Falbygden och dess närmaste omgivning vid 1600-talets mitt : en kulturgeografisk studie*. Uppsala.
- Lundmark, Lennart, 2006, *Samernas skatteland*. Stockholm.
- Lunds stifts landebok = Lunds stifts landebok* / utg. av K. G. Ljunggren och Bertil Ejder, D. 1-3. Lund 1950-1965. Ingår i serien Skånsk senmedeltid och renässans.
- Mattisson, Karl, 1953, *Skörden genom tiderna*. Lund .
- v. Mentzer, T. A., 1869, *Atlas öfver Sveriges län : jemte statistiska uppgifter*. Norrköping .
- Montelius, Sigvard, 1962, "Säfsnäsbrukens arbetskraft och försörjning 1600-1865 : studier i en mellansvensk bruksbygd", i *Geographica* 1962.
- Morell, Mats, 1988, *Om mått- och viktsystemens utveckling i Sverige sedan 1500-talet : vikt- och rymdmått fram till metersystemets införande*. Uppsala, 1988.
- Morell, Mats, 1989, *Studier i den svenska livsmedelskonsumtionens historia : hospitalhjonens livsmedelskonsumtion 1621-1872*. Uppsala.

- Myrdal, Janken & Söderberg, Johan, 1991, *Kontinuitetens dynamik : agrar ekonomi i 1500-talets Sverige*. Stockholm.
- Myrdal, Janken, 1999, *Det svenska jordbrukets historia. [Bd 2], Jordbruket under feodalismen : 1000-1700*. Stockholm
- Nilsson, Pia, 2010, *Bortom åker och äng. Förekomst och betydelse av kvarnar, fiske, humle- och fruktodlingar enligt de äldre geometriska kartorna (ca 1630–1650)*. Institutionen för ekonomi, Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala.
- Nilsson, Sven A., 1968, *Halmstads historia, del 1, Den danska tiden*. Halmstad.
- Nilsson, Yngve, 1950, *Bygd och näringsliv i norra Värmland : en kulturgeografisk studie*. Lund.
- Nordholm, Gösta, 1929, ”Skånes geometriska kartläggning före storskiftena”, i *Svensk geografisk årsbok*, Lund 1929.
- Nordholm, Gösta, 1967 †, *Studier i Skånes äldre ekonomiska geografi*. 2 vol. Lund.
- Norsk historisk leksikon*, 2. utgave, 3. Opplag. Oslo 2004.
- Nygren, Carl Emanuel, 1934, *Karlstads stads historia. D. 1, Omfattande tiden 1584-1719*. Karlstad.
- Olai, Birgitta, 1983, *Storskiftet i Ekebyborna : svensk jordbruksutveckling avspeglad i en östgötasocken*. Uppsala.
- Ordbog over det danske sprog*. På Internet: <http://ordnet.dk/ods/opslag?id=597671> (2011-09-12)
- Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län*, Utg. Dialekt och ortnamnsarkivet. Göteborg.
- Ortnamnen i Hallands län*. Utg.. av Ortnamnsarkivet i Uppsala
- Ortnamnen i Skaraborgs län*. Utg. Kungl. Ortnamnskommissionen. Uppsala.
- Ortnamnen i Älvsborgs län*. Utg. Kungl. Ortnamnskommissionen. Stockholm .
- Ossiannilsson, F, se Dovring, F.
- Palm, Lennart Andersson, 1993, *Människor och skördar : studier kring agrarhistoriska metodproblem 1540-1770*. Göteborg.
- Palm, Lennart Andersson, 1997, *Gud bevarer utsädet! Produktionen på en västsvensk ensädesgård: Djäknebol i Hallands skogsbygd 1760-1865*. Stockholm.
- Palm, Lennart Andersson, 2000, *Folkmängden i Sveriges socknar och kommuner 1571-1997. Med särskild hänsyn till perioden 1571-1751*. Göteborg,
- Palm, Lennart Andersson, 2004, ”Till frågan om boskapsskötselns avkastning 1550-1800”, i Lennart Andersson Palm & Carl-Johan Gadd & Lars Nyström, *Ett föränderligt agrarsamhälle : Västsverige i jämförande beslysning*. Göteborg (ny upplaga 2004)
- Palm, Lennart Andersson, 2012, *Sverige 1690 - Åkerbruk, boskapsskötsel, skog, befolkning*, Rapport för Vetenskapsrådets projekt Databasen Sverige 1570-1805: befolkning, jordbruk, jordäggande, Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet, (Version juni 2012). Göteborg. Digital utgåva: <http://hdl.handle.net/2077/30585>.
- Palm, Lennart Andersson, 2016, *Sweden´s 17th century – a period of expansion or stagnation?* Göteborg. På internet: <http://hdl.handle.net/2077/50820> (2016-12-30).
- Perram, John W., 1988, recension av Fauerholdt Jensen 1986, i *Historisk Tidsskrift*, Bind 15. række, 3 (1988). Köpenhamn.
- Persson, Anders, 1977, ”Generalguvernören Gustav Otto Stenbocks kykubeskrivningar 1663”, i *Ale* 1977.

Persson, Lennart K., 2000, ”Skatter, åkermark och boskap. Historiska källor och näringslivet i Madesjö socken och Södra Möre härad 1571, 1620 och 1686”, i *Hembygdskrönika*, utgiven av Hembygdsföreningen.

Riksarkivets beståndsöversikt, del 4, Kammararkivet, Riksarkivet 1995

Räfsten med jämtarna 1613 : rannsakningsprotokollen efter Baltzarfejden / utg. av Hasse Petrini. Östersund 1959.

Rabenius, Theodor, 1853, *Om tionden*. Uppsala.

Raam, Peder Nilsson, 1670, *Then swenske åkermätningen, eller Ortuga deelo book, item een lijten tractat, om staaff och råå, och thes beskaffenheet ... vptänckt och sammanskrifwen aff Peder Nilson Raam*. Strengnäs.

Redogörelse för de ecklesiastika boställena. Gäfleborgs län / efter nådigt uppdrag utarbetad af Gabriel Thulin, 1, Gäfleborgs län. Stockholm 1904.

Redogörelse för de ecklesiastika boställena. Västernorrlands län / efter nådigt uppdrag utarbetad af Gabriel Thulin, 2, Västernorrlands län. Stockholm 1906.

Redogörelse för de ecklesiastika boställena. Jämtlands län / efter nådigt uppdrag utarbetad af Gabriel Thulin, 3, Jämtlands län. Stockholm 1909.

Redogörelse för de ecklesiastika boställena. Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift) / på grund av nådigt bemyndigande enligt Kungl. Kammarkollegii uppdrag utarbetad av Gustaf Hedin och Harald Skoglund, 4, Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift). Stockholm 1915.

Redogörelse för de ecklesiastika boställena. Kopparbergs län / efter offentligt uppdrag utarbetad av Henrik Bovin, 6, Kopparbergs län. Stockholm 1929. Serie Statens offentliga utredningar, 1929:5.

Reformatsen 1589 = Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen. 2, Trondjems Reformats 1589 ; Oslo Domkapittels jordebok 1595 / utgitt for Kjeldeskriftfondet ved Anne-Marit Hamre. Oslo 1983.

Revisionsboken 1653 = Revisionsbok för Gotland 1653 : ("Jordeboken 1653") : generalundervisningsbok om alla hemmans beskaffenhet i Gotlands län 1653, 1-3, Visby 1974-1979

Riksarkivets beståndsöversikt, del 4, Kammararkivet. Utgiven av Christer Danielson i samarbete med Helmut Backhaus, Jan Brunius och Lars-Olof Skoglund. Stockholm 1995.

Räfsten med jämtarna 1613 : rannsakningsprotokollen efter Baltzarfejden, utgivna av Hasse Petrini. Östersund 1959.

Ronsten, Jakob, 2002, *Den äldsta egentliga kartläggningen av Gotland : En 300-årig historia*. Opublicerat manus. (Förarbeten till den 2011 av trycket utgivna *Gotländska gårdar och ägor kring år 1700 : samt om lantmäteriarboken på Gotland* . Klintehamn 2011).

Ronsten, Jakob, 2002-2003, Opublicerad kasuistik till *Den äldsta egentliga kartläggningen av Gotland : En 300-årig historia*.

Ronsten, Jakob, 2011, *Gotländska gårdar och ägor kring år 1700 : samt om lantmäteriarboken på Gotland* (under medverkan av Evert Melefors). Klintehamn.

Rosenberg, Carl Martin, 1882-1883, *Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige*. Stockholm (faksimilutgåva 1993 av Landsarkivet i Göteborg har använts).

Sahlgren, Nils, 1968, *Äldre svenska spannmålsmått : en metrologisk studie*. Stockholm.

Salander, Eric, 1727, *Utförlig gårdz-fogde instruction, grundad i nödige mål på lag och kongl. förordn. eller Underrättelse för gårdz-fogdar och land-hushållare, hwaruti afhandlas mäst alla syslor och förrättningar, som wid et godz och en gård förefalla, : rörande arbetare, creatur,*

afwel, åker, äng- trä- och humblegårdz bruk, fiske, byggnad, husgeråd, skog, ägor, hemman, torp, räntor, bönder, torpare, räkenkap &c. Rikens höglofl. ridderskap och adel i synnerhet, samt alla andra stånd : i gemen, som frälse gods, landbruk eller gårdar äga och skiöta, til tjenst och nytta författad och uplagd af Eric Salander. Stockholm, tryckt hos Benj. Gottl. Schneider. År 1727.

Sandklef, Albert, 1954, ”Hallands bönder”, i *Hallands historia*, I, Halmstad.

Sandklef, Albert, 1963, *Varbergs historia*. Varberg.

Sandnes, Jørn, 1971, *Ødetid og gjenreisning : trøndsk busetningshistorie ca. 1200-1600*. Oslo.

Sandnes & Salvesen 1978 = Sandnes, Jørn & Salvesen, Helge, 1978, *Ødegårdstid i Norge. Det nordiske ødegårdssprosjekts norske undersøkelser*. Oslo-Bergen-Tromsø.

SAOB = Svenska akademiens ordbok. På internet <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>.

Siltberg, Tryggve, 1991, ”Gotlands tingsindelning genom tiderna och domstolsreformen 1618”, i *Gotländskt Arkiv* 1991.

Siltberg, Tryggve, 1992, ”Gotlands åkermark, skatteväsen och ’marklejt’”, i *Gotländskt arkiv* 1992.

Siltberg, Tryggve, 2000, ”Gotlands extraskatter 1530-1645 och befolkningen på 1610-talet”, i *Gotländskt arkiv* 2000.

Siltberg, Tryggve, 2011, ”Gotlands gårdssamhälle 1413-1900 och ödegårdsfrågan 1514-1750”, i *GUSEM*, 2, 2011.

Skattläggnings Methode, för Malmöhus, Christianstads och Blekinge läner: af den 4 Sept. 1671.

Skattläggningsmetoder för Halland 6 februari 1688; 13,14 november 1688; 17 september 1690.

Sporrong, Ulf, 1985, *Mälarbygd: Agrar bebyggelse och odling ur ett historisk-geografiskt perspektiv*, Stockholm

Stiernman, A A von, 1728, *Alla riksdagars och mötens beslut, samt arfföreningar, regements-former, försäkringar och bewillningar, som, på allmenna riksdagar och möten, ifrån år 1521. intil år 1727. gjorde, stadgade och bewiljade äro; : med the för hwart och ett stånd utfärdade allmenna resolutioner. Nu til fäderneslandets tjenst och nytta tilhopa samlade, och med en fullkomlig förteckning och ordaregister utgifne af And. Anton Stiernman. (Förra delen.) : Med kongl. maj:ts allernådigste privilegio, uplagde, i Stockholm, med egen bekostnad af Joh. H. Werner, directeur öfwer alle tryckerien i riket, år 1728.* Stockholm.

Styffe, Carl Gustaf, 1845, *Landtdagen i Malmö år 1669*. Stockholm.

Swedlund, Robert, 1939, *Kyrkoarkiven i Länsarkivet i Östersund 1939 : en översikt*. Östersund.

Swenne, Hakon, 1933, *Svenska adelns ekonomiska privilegier 1612-1651, med särskild hänsyn till Älvsborgs län*. Göteborg.

Sveriges församlingar genom tiderna (oktober 2008 på Internet

<http://www.skatteverket.se/folkbokforing/sverigesforsamlingargenomtidera.4.18e1b10334ebe8bc80003817.html>).

Svärdson, John, 1928, ”Lantmäteriteknik”, i *Svenska Lantmäteriet 1628-1928*. Stockholm.

Tegengren, Helmer, 1943, *Kronoby sockens historia*. Åbo.

Tham, Wilhelm, 1943, *Lindesberg och Nora genom tiderna. 1, Noraskoga och Linde bergslag under medeltid och vasatid*. Lindesberg.

Thulin, Gabriel, 1890, *Om mantalet*, I. Stockholm.

Thulin, Gabriel, 1901, *Samling af urkunder rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän*. Stockholm.

- Thulin, Gabriel, 1935, *Om mantalet*, II. Stockholm.
- Thurgren, J.A., 1859, *Stadganden, rörande svenska presterskapets rättigheter*. Stockholm.
- Till kongl. majestät underdånig skrifvelse och relation om Wisby hospital, af hospitalsföreståndare och lazarets- direction i Wisby underdånigst afgifven den 7 october 1826*. Visby 1826.
- Tuneld, John, 1934, *Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624 / utgivna med noter och anmärkningar av John Tuneld*, Lund.
- Ugglan = Nordisk familjebok : konversationslexikon och realencyklopedi*. Stockholm 1904-1926.
- Utterström, Gustaf, 1957, *Jordbrukets arbetare : levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*. D. 1. Stockholm.
- Vestbö-Franzén, Aadel, 2004, *Råg och rön. Om mat, människor och landskapsförändringar i norra Småland, ca 1550-1700*. Jönköping.
- Vretemark, Maria, 1997, *Från ben till boskap : kosthåll och djurhållning med utgångspunkt i medeltida benmaterial från Skara*, 2 vol. Skara.
- Weibull, Carl-Gustaf, 1923, *Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början*. Lund.
- Weibull, Jörgen, 1952, *Tionden i Skåne under senare delen av 1600-talet*. Lund.
- Weibull, Martin, 1876, *Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening af Martin Weibull*, V, Lund 1877.
- Wennberg, Axel, 1946, *Våra möjligheter att bestämma åkerarealen under 1600- och 1700- talen*. Särtryck ur *Svensk geografisk årsbok 1946*.
- Wennberg, Axel, 1947, *Lantbebyggelsen i nordöstra Östergötland 1600-1875*. Lund.
- Vestbö-Franzén, Aadel, 2004, *Råg och rön : om mat, människor och landskapsförändringar i norra Småland ca 1550-1700*. Jönköping.
- Westerling, F.A., 1838, *Ecclesiastikmatrikel öfver Sverige*. Stockholm.
- Westin, Josef, 1930, *Kulturgeografiska studier inom Nätra-, Näske- och Utbyåarnas flodområden samt angränsande kusttrakter*. Lund.
- Westin, Josef, 1942, "Jordmätning och kartläggning i Ångermanland under 1600-talet", i *Svensk geografisk årsbok* (18) 1942.
- Westin, Josef, 1944, *Ångermanlands historia under Gustav Vasa och hans söners tid*. Härnösand.
- Westin, Josef, 1953, *Bygden växer. Skellefteå sockens historia*. Del I, red. K. Fahlgren. Uppsala.
- Winberg, Christer, 1982, "Krig och feodalism på 1600-talet", i *Historisk tidskrift* 1982.
- Ystads historia. D. 1, Från äldsta tid till 1792*, av Salomon Kraft och Oscar Bjurling. Ystad 1956.
- Åmark, Karl, 1915, *Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719-1830*. Stockholm.
- Ømålsordbogen : En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer*, red. Andersen, Lena Wienecke; Gudiksen, Asgerd et al. Syddansk Universitetsforlag 2010.
- Öster, Johannes, 1944, "Östergötland vid mitten av 1600-talet", *Geographica* Nr 15.